

Монголын хил судлалын академи, ДХИС-ийн Хилийн албаны сургууль,
Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв

ХИЛ СУДЛАЛ

ШИНЖЛЭХ УХААН, ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУРГАЛТ, АРГА ЗҮЙ, ТАНИН
МЭДЭХҮЙН УЛИРАЛ ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ

Хил судлал

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Доктор, профессор Ц.Ганболд

ОУМА-ийн академич

Сэтгүүлийн ерөнхий редактор:

Докторант, хурандаа Г.Галбадрах

Хилийн албаны сургуулийн захирал,
хилийн цэргийн 0345 дугаар ангийн
захирагч

Хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга:

Докторант,
Хошууч Т.Баяр-Эрдэнэ

Хилийн албаны сургуулийн Инженер
техникийн тэнхимийн профессор

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ:

ОУМА-ийн академич, доктор, тэргүүлэх профессор, хурандаа Г.Дагважамц

РЕДАКЦЫН ГИШҮҮД:

Доктор, дэд профессор, хурандаа М.Баярсайхан

Докторант, хурандаа М.Мөнхбаяр

Доктор, хурандаа Х.Асхар

Докторант, дэд хурандаа М.Баттулга

Доктор, хурандаа Ц.Одонгэрэл

Докторант, дэд хурандаа Г.Одон-Ертөнц

Докторант, дэд хурандаа Б.Мөнгөнбагана

ГАДААД ГИШҮҮД

Шинжлэх ухааны доктор, профессор Филиппов Станислав Александрович

Доктор, профессор Жулак И

Доктор, профессор Жеймс Б.Паттисон

Доктор, дэд профессор Хармаев Юрий Владимирович

Дугаарыг эрхэлсэн:

Докторант,
Хошууч Т.Баяр-Эрдэнэ

Хэвлэлийн хуудас: 12.5

Хянан тохиолдуулсан:

Доктор, профессор, хурандаа Ц.Ганболд

Доктор, хурандаа Х.Асхар

Редакцын хаяг: Монгол Улс, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг, VIII хороо, Хилчний гудамж, ДХИС-ийн хичээлийн III байр, 518 тоот

Утас: 976 86008998

Цахим шуудан: hilsudlal@gmail.com

Эрхлэх байгууллага: Монголын Хил Судлалын Академи, ДХИС-ийн Хилийн албаны сургууль, Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв

ХИЛ СУДЛАЛ

МОНГОЛЫН ХИЛ СУДЛАЛЫН АКАДЕМИ, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН
ХИЛИЙН АЛБАНЫ СУРГУУЛЬ, ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХҮРЭЭЛЭНГИЙН ХИЛИЙН
АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ СУДЛАЛЫН ТӨВИЙН ОНОЛ-МЭДЭЭЛЛИЙН СЭТГҮҮЛ

27 ДАХЬ ЖИЛДЭЭ УЛИРАЛД НЭГ УДАА

№1 (101)
2025 он
АГУУЛГА

Аж богдын харуул - алтайн отрядын түүхт 90 жилийн ойд
Ц.Ганболд. Алтайн хязгаар луу, ангийн ой зорьсон аян замын тэмдэглэл-дурсамж
Б.Гүнжид. С. Баярмагнай: Би амьдралдаа хоёр удаа “ниссэн” бас болоогүй ээ, Р.Равжир судлаачтай алмас хайсан
ХИЛ СУДЛАЛЫН ОНОЛ, ПРАКТИК
Ц.Ганболд., Б.Алтанхүү. Хилийн менежментийн тухай ойлголт, хилийн менежментийн болон хил хамгаалах байгууллагын хөгжлийн чиг хандлага, тулгамдсан асуудлууд
П.Даш, Л.Мөнхдэмбэрэл. Хил хамгаалах урлагт хандах орчин үеийн хандлага
Б.Ням-Очир. Дэлхийн улс орнуудын хил хамгаалалтад гарч буй өөрчлөлт шинэчлэлт туршлага, сургамж
Г.Ган-Эрдэнэ. Хил хамгаалах байгууллагын удирдлагын холбооны удирдлага, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох нь
Г.Ган-Эрдэнэ. Технологийн философи
Г.Ган-Эрдэнэ. Холбоо, мэдээллийн технологийн хөгжил ба байгууллагын удирдлагын менежмент
Ц.Ганболд. Профайлинг, түүнийг шалган нэвтрүүлэх албанд бүтээлчээр хэрэгжүүлэх нь
Б.Мөнгөнбагана. Нохойг албанд ашиглах асуудал ба туршлага
Л.Оюунбат. Хилийн аюулгүй байдалд эрх зүйн тогтолцоо, иргэд, байгууллагын оролцооны зарим асуудлууд
Ш.Ундарга. Хилийн аюулгүй байдалд шилэн кабелийн дохиоллын системийн үзүүлэх нөлөөлөл
Б.Рагчаа. Гадаад зарим орнуудын улсын хил хамгаалалтад техник технологийн дэвшил ашиглаж байгаа туршлага
Б.Энх-Амгалан. Монгол орны хил орчмын нутаг дэвсгэрийн байгаль-нийгэм эдийн засгийн өнөөгийн төлөв байдлыг тандах судалгааны ажлын гол агуулга
Г.Одон-Ертөнц. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх гамшгийн эрсдэлт хүчин зүйлс
Б.Тулга. Ахлагч бүрэлдэхүүний гэр бүл, нийгмийн хамгааллын тулгамдсан асуудал ба шийдэл
Г.Мөрөн. Нойрны дутагдал ба сэтгэцийн эрүүл мэнд
М.Ганбаатар. Монгол Улсын хил хамгаалалт болон тусгай хамгаалалттай газрын байгаль орчныг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт, харилцан ажиллагаа
ХИЛЧДИЙН АЛБА, АМЬДРАЛ
Ж.Өвгөнбүргэд. Хүндэт чекист, бэлтгэл дэд хурандаа Шагдарын Бөнжин

АЖ БОГДЫН ХАРУУЛ - АЛТАЙН ОТРЯДЫН ТҮҮХТ 90 ЖИЛИЙН ОЙД ОН УДААН ДУРСАГДАХ ОЙН ДУРСАМЖ

Монгол Улсын баатар Дүгэрийн Гуулингийн нэрэмжит, Цэргийн гавьяаны одонт Хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги байгуулагдсаны түүхт 90 жилийн ойн баярын арга хэмжээ 2023 оны 09 дүгээр сарын 09-10-ны өдрүүдэд ёслол төгөлдөр болж өндөрлөлөө.

Баярын нээлтийн арга хэмжээнд ХХЕГ-ыг төлөөлөл Захиргааны удирдлагын газрын дарга, хурандаа Д.Амарсанаа болон ахмад хилчин, хошууч генерал Я.Пүрэвдорж, төрийн соёрхолт, гавьяат эмч Д.Төмөрбаатар, Аж

үйлдвэрийн гавьяат ажилтан Г.Сүхбаатар, доктор, профессор, хурандаа Ц.Ганболд зэрэг үе үеийн ахмад хилчид, Говь-Алтай аймгийн удирдлагууд, харилцан ажиллагаатай байгууллагуудын төлөөлөл, Алтай сумын ард иргэд нийлсэн 900 гаруй эрхэм хүндэттэй зочид төлөөлөгчийг нэгдсэн журмаар ангийн төв хаалгаар үлээвэр хөгжим эгшиглүүлж, хүндэт харуултайгаар угтан авч нээлтийн үйл ажиллагааг албан ёсоор эхлүүлсэн.

АНГИЙН ЗАХИРАГЧИЙН МЭНДЧИЛГЭЭ

баатар Дүгэрийн Гуулингийн нэрэмжит, цэргийн гавьяаны одонт хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги үүсэн байгуулагдсаны түүхт 90 жилийн ойн халуун мэндийг хувиасаа болон ангийн хамт олны өмнөөс өргөн дэвшүүлье.

Идрэнгийн нуруу, Бага-Толийн, Хонин Ус, Аж богд, Зээгийн Ус, Бүдүүн Харгайт, Мэргэн Уул зэрэг их, баг 62 тулгаралт, байлдаануудад хилчин дайчид төдийгүй, Говь-Алтай аймгийн Цогт, Бугат, Эрдэнэ, Алтай, Чандмань сумын ард иргэд ихээхэн нэрвэгдэж, эрэлхэг гавьяа байгуулан тэмцэж, тулалдсаныг онцлон дурдах нь зүйтэй билээ.

Газар нутгийнхаа төлөө халуун амь, бүлээн цусаа урсган эрэлхэг зоригтой, тэсвэр хатуужилтай, эрэмгий, баатарлагаар тулалдсан Самданжамцын Лхагвадорж, Баясгалангийн Бадам, Жадамбын Нэхийт, Баянбалын Тэгшээ, Лхүнрэвийн Даваадорж, Бэгзийн Гиваан хэмээх эрхэм хүндтэй зургаан хилчин баатар, эрэлхэг хилчин Д.Даржаа, Ц.Халтмаа болон энэ цагийн хил хамгаалалтыг бэхжүүлэх, төлөвшүүлэх, төгөлдөржүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан хошууч генерал Ч.Сандр, Я.Пүрэвдорж, Ш.Лхачинжав, бригадын генерал М.Заяабаатар, Х.Лхагвасүрэн нарын таван хилчин генералыг бид эгнээнээсээ төрүүлсэн бахархам түүхтэй хамт олон.

Дарийн утаа, дайсны суман мөндөр дунд үүсэн байгуулагдаж байсан хилийн цэргийн ууган отрядын хамт олон бид өдгөө 90 жилийн хугацаанд хөгжин цэцэглэж, сэргэн мандаж, орчин үеийн зэвсэг, техник, технологиор улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулж, бүтээн байгуулалт, ололт, амжилт арвинтайгаар тэгш ойн баяртайгаа учран золгож байна.

Өнгөрсөн үе- тэмцэл, ялалт,

Одоо үе-ололт амжилт,

Ирээдүй хойч- хөгжил цэцэглэлт гэсэн мөнхийн 3 хэлхээн дунд хилчид бид баруун өмнөд хилийн баатарлаг түүхийг зузаатган баяжуулж, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн биелэлтэд хяналт тавьж, хилийн зөрчлийг цаг тухайд нь илрүүлэн, хуулийн дагуу шийдвэрлэх, хилчид- ард иргэдийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, нээлттэй ил тод байх зарчмыг баримтлан, хилчдийнхээ нэр хүнд, түүхэн уламжлалыг бататган ажиллаж байна.

Эх орныхоо мөнхийн хамгаалагч үе үеийн хилчин дайчид, эх оронч ард түмэн та бүхний минь

Ажил үйлс нь ажлын уулс шигээ дүнхийж

Амжилт бүтээл нь алтан соёмбо шигээ гялалзаж байхын өлзийтэй ерөөлийг өргөн дэвшүүлье.

Хилийн тэнгэр цэлмэг байж

Хилчдийн хийморь лундаа өнө мөнхөд бадарч байг !!!

МОНГОЛ УЛСЫН БААТАР ДҮГЭРИЙН ГУУЛИНГИЙН НЭРЭМЖИТ,
ЦЭРГИЙН ГАВЬЯАНЫ ОДОНТ ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН 0214 ДҮГЭЭР
АНГИЙН ЗАХИРАГЧ,
ДЭД ХУРАНДАА

Э.МАЙДАР

Монгол Улсын тусгаар тогтнол, газар нутгийн бүрэн байдлыг хангахаар эр зориг, суу алдраа мандуулж, эх орныхоо зүрхэн дээр алтан таван хошуу болж, гялалзсан хилчин баатруудынхаа гавьяаг хойч үе нь үүрд санан дурсаж, тэдний өмнө мэхийн ёслох **“БИД МАРТАХГҮЙ”** хүндэтгэлийн цогцолбор хөшөөг шинээр байгуулж, залуу халуун насаа хил хамгаалах үйлст зориулсан үе үеийн ахмад хилчид, зочид төлөөлөгчид хүндэтгэл үзүүлж, цэцэг өргөх арга хэмжээг зохион байгуулсан.

Ойн арга хэмжээний баярын хурлын үеэр “Алтан гадас” одонгоор ахмад хилчин Д.Цэрэнбат шагнагдсан бөгөөд бусад төрийн одон, медалиар 6, хүндэт хилчин тэмдгээр 5, ХЗДХЯ-ны жуух бичгээр 21, Хил хамгаалах байгууллагын шагналаар 92, бусад байгууллагын шагналаар 45, нийт 17 төрлийн шагналаар 170 хүн (алба хаагчид, ахмад хилчид) -ийг шагнаж урамшуулсан.

Тус ангид 1977-1984 онд эрүүл мэндийн төвийн даргаар ажиллаж байсан төрийн соёрхолт, гавьяат эмч Д.Төмөрбаатар эмнэлгийн хамт олонд пүлс оксиметр 2, нүдний угийн дурангийн аппарат-1, электрон даралтын аппарат-2 нийт 2 сая гаруй төгрөгийн үнэ бүхий тоног төхөөрөмж, ногоон хэрэм төслийн хүрээнд ногоон орчин бүрдүүлэх зорилгоор 150 ширхэг канад бургас зэргийг хүлээлгэн өгч, хилчдийн эрүүл мэнд, эрүүл орчинд ажиллаж амьдрах орчин нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

Ангийн түүхт 90 жилийн ойг зохион байгуулах үеэр Ахмад хилчин Д.Ретовын нэрэмжит “Ширээний теннис”-ний тэмцээн зохион байгуулахад Ц.Нямбат тэргүүн байр, дэд хурандаа Б.Тодбаяр дэд байр, дэд хурандаа М.Ариунболд гутгаар байрт шалгарсан.

Ахмад хилчин “Волейбол” спортын мастер Г.Нарангэрэлийн нэрэмжит “Волейбол”-ын тэмцээн зохион байгуулахад ахмад хилчин Н.Бибиш ахлагчтай баг тэргүүн байр, Н.Нямцэцэг ахлагч баг дэд байр, дэд хурандаа Б.Тодбаяр ахлагчтай багууд тэргүүн байр эзэлсэн.

Ангийн 90 жилийн ойг угтан Одонт хороо, Аж богдын харуул, Ажийн хилчид дуунуудын клипийг 1933-2023 он хүртэлх түүхэн зургуудаар, ойг угтсан бүтээн байгуулалтын ажлууд, соёл олон нийтийн ажлуудын зураг, бичлэгийг эвлүүлэн нэгтгэж, хүрэлцэн ирсэн зочид төлөөлөгчдөд үзүүлсэн.

Ангийн түүхт 90 жилийн ойд зориулан шинэ дуу бүтээх зорилгоор Говь-Алтай аймгийн хэмжээнд зарласан “Ажийн цэнхэр хязгаар” шүлгийн уралдааныг шалгаруулахад Тэргүүн байрт- доктор, профессор, хурандаа Ц.Ганболд, Дэд байрт-Социологи дүн шинжилгээний ахлах офицер, дэслэгч С.Уранчимэг, Гутгаар байрт-Говь-Алтай аймгийн Баян-Уул сумын ерөнхий боловсролын сургуулийн багш, М.Солонго нар шалгарсныг өргөмжлөл, үнэ бүхий зүйлээр шагнаж урамшуулсан.

Хурандаа Ц.Ганболд өөрийн зохиосон “Ажийн цэнхэр хязгаар” шүлгээр шинэ уран бүтээл туурвиж, хүрэлцэн ирсэн зочид төлөөлөгчид уран бүтээлийн дээжийг сонсгож, олон нийтийн хүртээл болгосон.

Алтайн хороо

Номин өнгөөр туяарсан гурван говийн зэрэглээнд
Нойрмог аниргүйн дундах өвгөн уулс өндөлзөнө
Хээ бидэр татуулсан буурал уулсын оргилд
Хээрийн салхитай ханьссан хилийн соргог манаа

Түрлэг:

Алдар гавьяа нь мөнхийн мөнхөд дуурсагдах
Арван баатрын өлгий Алтайн домогт хороо
Амин тангараг буцаагүй хилчин эрсийн халаа
Аж Богдын хязгаар амгалан энхийн харуул аа

Ижил дасал болсон эгэл энэ л хороонд минь
Эх оронч баатрын мөнхийн дурсгал гэрэлтэнэ
Сүлд хийморио даатгасан эзэн Халхын овоонд
Сүүгээ өргөж хүлээсэн ээжийн олон хөвгүүд ээ

Түрлэг:

Тахийн шар, Тахь хошууны эмжээр зээгэнд
Тахиж онголж шүтсэн нутгийн буян томогдоно
Баатар зоригт үйлс бахдам түүхийн хуудсанд
Байтаг Богдоор овогтой баруун Алтайн хилчид ээ

Түрлэг:

Тайлбар: “Тахь хошуу” нэртэй газар Дайчин засгийн хошуу буюу өнөөгийн Алтай сумын нутагт байх бөгөөд сүүлийн үеийн газрын зурагт тэмдэглэхээ больсон болон орон нутгийн иргэд нутаглахаа байснаар мартагдах болжээ. “Тахь хошуу” нь эртний “Алтны харуул”-ын баруун захын харуул, хязгаарлах шугам болж байснаараа түүхэнд орсон газар юм.

Баярын хаалтын үйл ажиллагааг Алтай сумын “Аж нутаг цогцолбор”-т хүрэлцэн ирсэн зочид, сум орон нутгийн ард иргэд, нийт 1000 гаруй хүнийг хамруулсан өргөн хэмжээний шоу арга хэмжээг зохион байгуулсан. Уг үйл ажиллагааг дэд хурандаа Б.Болдбаатараар ахлуулсан хилийн цэргийн дуу бүжгийн 28 уран бүтээлч, дэд хурандаа Д.Отгонтогтоолоор ахлуулсан үлгэр

жишээ үлээвэр найрал хөгжмийн 20 уран бүтээлчидтэй хамтран зохион байгуулж, хил хамгаалах байгууллагын онцлогийг олон нийтэд сурталчлан таниулсан арга хэмжээ болсон.

Хил хамгаалах байгууллагын “Хилийн цэргийн дуу бүжгийн чуулга”, “Үлгэр жишээ үлээвэр найрал хөгжим”-ийн бүрэлдэхүүн ангийн түүхт 90 жилийн хүндэтгэлийн тоглолтыг зохион байгуулсан.

Анги байгуулагдсаны түүхт 90 жилийн ойд зориулан бүтээсэн “Ажийн хилчид” шинэ уран бүтээлийн үг, аяыг Монгол Улсын соёлын тэргүүний ажилтан, дэд хурандаа У.Пүрэвсүрэн зохиож, Монгол Улсын соёлын тэргүүний ажилтан хилийн цэргийн 0224 дүгээр тусгай салбарын захирагч, дэд хурандаа Б.Болдбаатар дуулсан.

Ангийн ойд зориулсан Үндэсний бөхийн барилдаан зохион байгуулахад аймаг, сумын цолтой 64 бөх барилдсанаас ангийн бөх аймгийн харцага Н.Шинэзориг түрүүлж, Говь-Алтай аймгийн Бугат сумын харьяат сумын заан Д.Гантөгс үзүүлэж, Говь-Алтай аймгийн Цээл сумын харьяат, аймгийн начин Ж.Баянмөнх, Ховд аймгийн Булган сумын харьяат, сумын заан Н.Ариунбат нар их шөвөгт шалгарсан юм.

Хурдан дааганы уралдаанд Говь-Алтай аймгийн Бугат сумын харьяат Н.Ганбаярын хүүрэн түрүү магнай, аман хүзүүнд Алтай сумын Н.Жаргалсайханы хар хээр, айргийн гуравт Б.Батбаярын бор, дөрөвт Э.Энхбаярын хүүрэн, тавд Н.Нэргүйбаатарын хонгор, баян ходоод Л.Энхтайвангийн хонгор даага, айргийн тав болон баян ходоодонд орсон унаач хүүхдүүдэд гарын бэлэг, уяачдыг өргөмжлөл, мөнгөн шагналаар шагнаж урамшуулсан.

Ойд хүрэлцэн ирсэн зочид төлөөлөгч нарын гарын бэлэг болох Говь-Алтай аймгийн газрын зураг, ан амьтан, ургамал, цэргийн цол зэргийг багтаасан дурсгалын цаг, Д.Гуулин баатрын цээж баримал, нэрмэл, ингэний хоормог, говийн хармаг, ажийн бор, виски, цэвэр ус зэргийн хаяг, шошгыг дотоод нөөц бололцоогоор хийж, бэлэг дурсгалын зүйлсийг зочдод гардуулан өгсөн.

Ойн арга хэмжээний үеэр домогт Алтайн отрядаас төрөн гарсан хилчин генерал, хурандаа нарыг хүлээн авч хүндэтгэл үзүүлэн урлаг соёлоор үйлчилсэн.

Анги байгуулагдсаны түүхт 90 жилийн ойн “Алтайн хязгаарын хилчид” номыг Хил судлалын ухааны доктор, хурандаа Ц.Эрдэнэ эмхэтгэж гаргасан.

АШГИЙН ЗАХИРАГЧ ЯРЬЖ БАЙСА

ДЭД ХУРАНДАА Э.МАЙДАР:

САЙН ХАМТ ОЛОН АЛБА, ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА
ЗОХИОН БАЙГУУЛАХАД МАШ ТОМ ДЭМЖЛЭГ
БОЛДОГ

Хил хамгаалах байгууллагын ууган аюулгүй нээ болж Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн захирал, дэд хурандаа Э.Майдартай тус ангийн 90 жилийн ойн хүрээнд ярилцлаа.

–Таныг арал гаруй жилийн өмнө энэ ангиас ажлын гараагаа эхэлж байсан гэж сонслоо?

–Алдар түүхт Алтайн хязгаар Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангид бй 2008-2010 онд ахлах дэслэгч цолтой ажиллаж байсан. Хоёр жилийн хугацаанд энэ ангийн сайхан хамт олон дундаас их зүйлийг суралцаж, гэр нийлэн хамтран ажилласан. Алтайн отряддаа эргэн томилогдоод өнөөдөр ч гэсэн суралцаар л явна. Сайн хамт олонтой байна гэдэг алба, үйл ажиллагаа зохион байгуулахад маш том дэмжлэг болдог.

–Ангийнхаа онцлог, түүхэн замналаас сонирхуулаа?

–Хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги нь 1933 онд Дотоодыг хамгаалах газрын даргын тушаалаар Тов-Алтай аймгийн тус "Цагаан олоо" нэртэй газар анх байгуулагдсан түүхтэй. 1937 онд Дотоод явдлын яамны сайдын тушаалаар Алтайн отряд болон өргөжиж, 1977 онд одоогийн байрлалд шилжин хил хамгаалалтыг зохион байгуулж эхэлсэн. 1998 онд Монгол Улсын баатар Дүгэрийн Гуулингийн нэрэмжит болж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2013 оны ниймдугаар сарын 01-ний өдрийн зарлигаар Цэргийн гавьяаны одонгоор шагнагдсан. Энээнээсээ зургаан баатар төрүүлж, хилийн цэргийн таван генерал ажиллаж, ямдарч байсан арвын түүхтэй анги билээ.

–Баруун хил дээр болсон зэвсэгт тулгаралт дууссаны 75 жилийн ой, Хил хамгаалах байгууллагын 90 жилийн ой, Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн 90 жилийн ой гэдэг олон ой давхсангй ангийн захирагчаар ажиллаж байгаа сэтгэлдээ хуваалцана уу?

–Манай анги 1933-1948 оны баруун хилийн тулгаралтаас 40 гаруй удаа оролцож энгэнээсээ Монгол Улсын зургаан хилийн баатар, олон арван эх орончдыг төрүүлсэн дайчин уламжлалтай. Тэр ч утгаараа баруун хилийн зэвсэгт тулгаралт дууссаны 75 жилийн ойн арга хэмжээнд манай анги, ахмад хилчид, хил орчмын сумдын удирдлага, ард иргэдтэйгээ хамтарч оролцсон. Мөн Хил хамгаалах байгууллагын түүхт 90 жилийн ой сүр жавхлантай, ёслол төгөлдөр сайхан болж өндөрлөнө. Тэр зэсг хүндэт үнэмлэх төрийн дээд шагнал "Сүхбаатарын одон"-гоор шагналаа. Эх орныхо төрлөн хилийн халдшгүй дархан байдлыг ханган байдаг бүх хилийн цэргийн ангиудын хилийн дайчид маань байлдааны тутгайгаа Хил хамгаалах байгууллагынхаа 90 жилийн ойн ёслолын хамсаалд алхсан нь бас нэгэн түүхэн үйл явдал байлаа. Миний хувьд энэхүү түүхэн жилийн хүрээнд сүргээ илхтэй баруун хязгаарыг сахин хамгаалж ирсэн дайчин замналтай анхны томилогдон ирсэн нь нэг талаар хариуцлага, нөгөө талаар түүхэн хувь заяа байх гэж бодож, хичээж ажиллаж байна.

–Хариуцсан хэсгийн улсын хил хамгаалалтад дэвшилтэт техник технологи хэрхэн ашиглаж байна?

–Хил хамгаалах байгууллага улсын хил хамгаалалтад дэвшилтэт техник технологи, техник хэрэгсэл ашиглахад эхнээсээ бодит үр дүнгээ өгөдг байсан. Энэ оноос манай хариуцсан хэсэгт шинэ техник хэрэгсэл,

автомашин, мотоциклоор хилийн заставуудыг 100 хувь хангаснаар хос мотоциклтойгоор хилийн манаанд үүрэг гүйцэтгэж байна. Ингэснээр хилчдийн албаны ачаалал 50 орчим хувь буурсан зэргээр маш олон давуу байдлууд бий болсон. Жишээлбэл, хилийн цэргийн нэг салбар ойролцоогоор 70-90 км хариуцагч хоёр харуултай байлаа гэхэд салбараас харуул гаргахгүйгээр техник хэрэгсэлээр хил хамгаалалтыг зохион байгуулах бүрэн боломжтой гэсэн үг. Мөн автомашин, мотоцикл уналгатай хилчдын өглөө 06.00 цагаас үүрэг гүйцэтгэхэд 10.00 цаг гэхэд хариуцсан хэсгийнхээ 2/1-т үүрэг гүйцэтгэдг ирнэ. Түнчлэн хил хамгаалалтын нятрал нэмэгдэж, албаны бэлэн байдлын шуурхай байдал хангагдах юм.

Манай хилийн заставуудыг хийн халаалтад шилжүүлж байна. Энэ ажил түгээ, түлш хомс, цахилгаан хязгаарлагдмал, говь цөлийн нөхцөлд маш зөв шийдвэл болсон. Эхэндээ юм болгон хахуу мэт боловч, үйл ажиллагаа нь хийгдээд ихэрхд алба хаагчдын олон асуудлыг шийдэж, хилчдийн хил хамгаалалтад, гэр бүлдээ зарцуулах цаг хугацаа ихсэх зэрэг олон давуу талтай. Ер нь дэвшилтэт техник технологи хил хамгаалалтад нэвтэрснээр тулгамдаж буй асуудлуудыг нэг дор шийдэхээс гадна хилчид маань мэргэжлийн чадварлаг буюу мэргэшин хилчин болох нэг үндэс суурь нь болж байна.

–Тагш жилийн ойн хүрээнд томоохон бүтээн байгуулалтын ямар ажил хийж байна вэ?

–Миний хувьд ажлаа аваад удаагүй хэдий жилчид маань үүрүүд алба хаагчдын ая тухтай ажиллах орчныг бүрдүүлэх зорилгоор тулгамдаж байгаа асуудлыг шийдэж, анги байгууллагынхаа өнгө зузаалыг

сэргээх гэдэг үе шаттайгаар ажлаа төлөвлөн ажиллаж байна. Алба хаагчдын ямдарч байгаа хилчин хотхоны хашааг шинээр барихаас бүтээн байгуулалтын ажлаа эхэлсэн. Энэ хашаа 1977 онд анги одоогийн байрлалд байгуулагдахад баригдсан 46 жилийн настай юм билээ. Мөн өөдлөх айл үүднээсээ гэдэг. Ангийнхаа орох хэсгээс эхлээд бие бүрэлдэхүүнийхээ чөлөөт цагийг зөв боловсон өнгөрүүлэх зорилгоор сойлан төв, спорт заал, зочид буудал, цэргийн гал тогоо, хамгаалалт талбай гэх мэтчилэн засвар, тохижилтын ажлуудыг ахиулуусан чиг үүрэг ханган байгуулж, гэмт хэрэг, сахиулын зөрчилтүү байх, олголт амжилт арвантайгаар утгах, тэмдэглэн өнгөрүүлэх нь чухал.

–"Уе үеийн хилчидээс хандаж 90 жилийн ойн мөндчилгээ дэвшүүнэ үү?"

–Эх орныхоо тусгаар тогтнол, улсын хилийн халдшгүй дархан байдлыг хамгаалах хариуцлагатай албанд эрдэм мэдлэг, оюун ухаан, сэтгэл зүрхээ зориулсан эрхэн хүндэт генерал, офицер, ахлагч, гэрээт болон хугацаат цэргийн алба хаагчид, ажилтан, ахмад хилчидээ Монгол Улсын баатар Д.Туулингийн нэрэмжит Цэргийн гавьяаны одонт Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн түүхт 90 жилийн ойн баарын мөндийг ангийн захирагчийн зөвлөлийн гишүүдийн нэрийн өмнөө болон хувиасаа өргөн дэвшүүлнэ. Та бүхнийг Алтайн хязгаарын түүхэн отрядын 90 жилийн ойн баяртаа хүрэлцэн ирэхийг урьж байна.

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

ЭХ ОРНЫ

ХИЛЭЭС

Хилийн цэргийн 0277 дугаар анги

ОРОН НУТГИЙН САНХҮҮЖИЛТЭЭР
КАМЕР, ГЭРЭЛТҮҮЛГИЙН АЖИЛ
ХИЛЭЭ

Завхан аймгийн Тэс сум дахь Арцзуурь автозамын шалтан нэвтрүүлэх хилийн боомтод орон нутгийн санхүүжилтээр 35 сая төгрөгийн гадна, дотно камержуулалт, гэрэлтүүлгийн ажлыг хийж гүйцэтгэлээ.

С.Түмэндэлгэр

Хилийн цэргийн 0146 дугаар анги

ГЭГЭЭН ДУРСГАЛД ЗОРИУЛАН ГЭРЭЛТ
ХӨШӨӨ БОСГОВ

Хилийн цэргийн 0146 дугаар анги Хил хамгаалах байгууллагын түүхт 90 жилийн ойн тохиолдолын 1990 оны хоёрдугаар сарын 10-ны өдөр Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан суманд онгоцны ослоор амь үрэгдсэн офицер, ахлагч, ХЦХА, үр хүүхдийнхэн ар гэр, төрөл төрсдийг хүлээн авч хүндэтгэл үзүүлэх арга хэмжээг наймдугаар сарын 08-ны өдөр зохион байгууллаа. Тус ажлын хүрээнд онгоцны ослоор амь үрэгдсэн ард иргэдийн гэсэн дурсгалд зориулсан гэрэлт хөшөөг сүндэрлүүлэн босгож, Монгол Улсын цэргийн дүрэмд заасны дагуу ангийн хүндэт харуул жагсаж, цацаг өргөлөө. Мөн хилчин баатруудын хөшөө, дайчин алдрын танхим, ангийн уран сайхандын байрны тоглолтыг сонирхуулав.

Хошууч Э.Эрдэнэцогт

Хилийн цэргийн 0275 дугаар анги

ХҮҮХДИЙН ТОГЛООМЫН ТАЛБАЙ
БАЙГУУЛЛАА

Монгол Улсын төр, нийгэм, цэргийн нэрт зүтгэлтэн, доктор, профессор академич, хошууч генерал Дашбалбарын Базарсэдийн нэрэмжит Хилийн Цэргийн 0275 дугаар ангийн эмэгтэйчүүдийн хэсгээс санаачлан хүүхэд багаууламч ажилт, чөлөөт цагийг зөв боловсон өнгөрүүлэх, эрүүл аюулгүй орчинд тоглох нөхцөлийг бүрдүүлэн "Хилчин" хотхонд 15:30 харьцаатай тоглоомын талбайг шинээр байгуулжээ. Тус талбайд дугуйн зам, сарваг, самцал, дугуйн саваг зэргийг хийж хүүхэд багачууддаа хүлээцлэн өгөхөд Б.Бадам

Хилийн цэргийн 0198 дугаар анги

МАНЛАЙЛАГХ ХАРУУЛЫН ДАРГЫГ
ШАЛГАРУУЛАВ

Хил хамгаалах байгууллагаас 2023 онд дэвшилцсэн зорилтыг хэрэгжүүлэх, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, харуулын дарга, нохой хөтөлгөө нарын идэвхийг өрнүүлэх, харуулын байрны тохижилт, үүрэг гүйцэтгэх орчныг сайжруулах зорилгоор гурван сарын хугацаатай "Манлайлагч харуулын дарга" уралдааныг зохион байгуулж, дүнгээ гаргалаа. Тэмцээнд нийт 19 харуулын дарга оролцсон. Энэ Хилийн цэргийн 0191 дүгээр салбарын харуулын дарга, ахлагч ахлагч Ш.Батмөнх түрүүлж байр. Хилийн цэргийн 0188 дугаар салбарын харуулын дарга, ахлагч ахлагч Э.Ууганбаяр дэд байр, Хилийн цэргийн 0105 дугаар салбарын харуулын дарга, дэд ахлагч Б.Билгүүн гуттар байранд тус тус шалгарлаа. "Манлайлагч харуулын дарга" уралдаанд амжилттай оролцдог тэргүүн байр эзэлсэн харуулын даргыг цом, өргөмжлөл, БНХАУ-ын Манжуур хотод гэр бүлийн хамт гурван хоног аялах, дэд байр эзэлсэн харуулын даргыг цом, өргөмжлөл, Бүр нурт гэр бүлийн хамт гурван хоног аялах "Эрийн бичиг"-ээр, гуттар байр эзэлсэн харуулын даргыг өргөмжлөл, үндсэн цалинг нэмэгдүүлэн шагнаж, урамшуулав.

Ахмад Г.Ганзолбоо

УХУУЛГА СРТАЛЛАГААНЫ БҮЛЭГ
ХИЛД

Орчин үеийн Хил хамгаалах байгууллага үүсж хөгжсөний 90 жилийн ой, ангийн үндсэн арга хэмжээний төлөвлөгөөний дагуу 2023 оны II улирын ухуулга сурталчлаганы бүлэг долоодугаар сарын 18-24-ний өдрүүдэд хилийн цэргийн салбар, боомт, харуул, инженерийн I, II бүлэгт ажиллалаа. Ухуулга сурталчлаганы бүлгээр хилийн цэргийн салбар, боомт, харуул, инженерийн бүлгийн бүрэлдэхүүнд удирдлагын бодлого, тусал шийдвэрийг хүргэж сурталчлаж, алба хаагчид, тэдний гэр бүлтэй уулзаж ярилцаж, шинэ хүсэлтийг сонсох, хугацаат цэргийн алба хаагчдаас социологийн судалгаа авч, сэтгэл зүйн дасгал ажиллуулж, ганцарилсан болон бүтэйн уулзалт, эмэлгийн урсгалын сарийлах үзэгт хамруулах, дархлаажуулах, амтат хоолны өдөрлөг, салбарын эмэгтэйчүүдийг гэр урлалын сургалт явуулах, урлагийн тоглолт, үдэшлэг, цэнгүүний арга хэмжээг зохион байгуулан Хил хамгаалах байгууллагын 90 жилийн ойгоо угтлаа.

ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ТУСЛАХ
ХҮЧНИЙ ГИШҮҮДИЙН ЦУГАРЛАЛТ
ЗОХИОН БАЙГУУЛЛАА

Хилийн цэргийн 0198 дугаар анги Дорнод аймгийн Халхгол сумын Хил хамгаалалтад туслах хүчний гишүүдийн цугларалтыг зохион байгууллаа. Цугларалтаар Монгол Улсын хилийн тухай хууль, Ерөнхийлөгчийн 2000 оны 149 дүгээр зарлигаар сургалт зохион байгуулж, Хил хамгаалах байгууллагын 90 жил, анги, салбарын үйл ажиллагааг сурталчилж, эмэлгийн урьдчилан сэргийлэх үзэгт хамруулж, Хил хамгаалах байгууллагын парк шинэчлэлийн хүрээнд 2023 онд үйлдвэрлэсэн шинэ NISSAN NAVARA маркийн автомашиныг танилцуулан урлаг, уран сайхны арга хэмжээг зохион байгуулав.

Дэд хурандаа Г.Ганчулуун

ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН 0214 ДҮГЭЭР АНГИЙН 90 ЖИЛИЙН ОЙД

АЖ БОГДЫН ХИЛЧИД 90 ЖИЛИЙН ТҮҮХЭНД

Хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги нь БНМАУ-ын Сайд нарын зөвлөлийн 1933 оны 20 дугаар тогтоол, Дотоодыг хамгаалах газрын ерөнхий даргын тушаалаар Алтайн тусгай бус коммандатур нэртэйгээр Говь-Алтай аймгийн Цагаан-Олом гэх газар /одоогийн Тайшир сумын нутаг/-т байгуулагдсанаар тус ангийн түүх эхэлсэн.

Тус отрядас хошууч генерал Ч.Сандор, Я.Пурвдорж, Ш.Лхамчинжав, бригадын генерал М.Заяабаатар, Х.Лхагвасүрэн нарын таван хилийн генерал, Монгол Улсын харцага Ж.Амаргүвшин, Монгол Улсын нарийн Л.Тангута, нэрт дуучин П.Адарсүрэн зэрэг урлаг, спортын алдартнууд төрөн гарсан билээ.

Ахмад үеийнхний ариун үйлс, баатарлаг тэмцэл, амь амьдралаараа хамгаалан, мөрөө үлдээж, нэрээ дуурсгаж газар нутаг, гагц голомтоо авч үлдсэн эх хязгаарын баатарлаг тэмцлийн түүх нэн арвин билээ.

Монгол Улсын түүхэнд хамгийн их цус урссан, хамгийн олон хүний амьлар хил хязгаар нь хамгаалагдаж цэцэглэсэн газар нутаг бол баруун хязгаар юм.

АНГИЙН НЭРИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ

1933 он	Алтайн тусгай бус коммандатур
1935 он	Алтайн тусгай коммандатур
1937 он	Алтайн 5 дугаар отряд
1951 он	ДЯ-ны сайдын хилийн гүйцэтгэх пункт
1953 он	Баян-Оого хилийн пункт
1977 он	Улсын аюулгүй байдлыг хангах ерөнхий газрын 0214 дүгээр анги
1994 он	Хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги
2002 он	Хилийн 0214 дүгээр анги
2022 он	Хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги

Баруун өмнөд хязгаарын зэвсэгт тулгаралтад эрэмгилээн өршлөж, эх оронгоо хамгаалан тэмцсэн, зарим хилчдийн түүхэн гавьяаг тоймлон хүргэе.

1933-2013 ОНЫ ТҮҮХЭН ҮЙЛ ЯВДАЛ

1947 онд ДЯ-ны сайдын 90 дүгээр тушаалаар Баян-Өлгий аймгийн Булган сумын нутаг Хэлэнгийн даваанаас Говь-Алтай аймгийн Цэрл сумын нутаг /Одоогийн Алтай сумын нутаг/ Ууруу мөсөн хурталх хэсгийг хариуцсан Бодончийн отрядыг байгуулж, даргаар нь Шаравын Зоронгыг томилж.

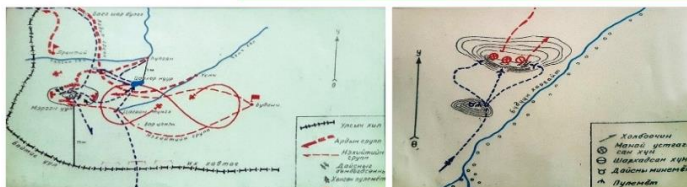
1983 онд АИХТ-ийн зарлигаар 6 дугаар заставыг БНМАУ-ын баатар Б.Бадмын нэрэмжит болгожээ.

1992 онд БНМАУ, БНХАУ-ын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн дагуу "Буртастай" хилийн боомтыг нээсэн байна.

2002-2004 онд Тус отрядын хариуцсан хилийн хэсэгт Монгол-Хятадын хилийг шалгах хоёр дахь удаагийн хамтарсан комисс ажиллаж хилийн тэмдгүүдийг байрлал дээр нь засварлаж шинэчилжээ.

ТҮҮХЭН ТУЛГАРАЛТ, БАЙЛДААН

Идэрэнгийн нуруу, Бага Толь, Хонин Ус, Аж Богд, Зэвгийн Ус, Бүдүүн Харгайт, Мэргэн Уул зэрэг их, бага 62 тулгаралт, байлдаануудад хилийн дайчид төдийгүй, Говь-Алтай аймгийн Цогт, Бугат, Эрдэнэ, Алтай, Чандмань сумын ард иргэд эрэлхэг гавьяа байгуулан тэмцсэн баатарлаг түүх, дайчин уламжлалтай.

АНГИАС ТӨРСӨН ХИЛЧИН БААТРУУД

БНМАУ-ын баатар Жадамбын НЭХИЙТ нь Булган аймгийн Сайхан суманд төрсөн. 1936-1939 онд Эрдэнэцагааны отрядад цэрэг, бага дарга, жагсаалын дарга, 1944 оны намар Гоминданы хороо цэрэгтэй заставын хүчээр байлдсан. 1945 онд Ховдын Булганы чиглэлээр довтолсон Гоминданы ихээхэн хүчний эсрэг хоёр салан цэргийн хүчээр гурав хонги хориглон байлдсан. 1947 оны тавдугаар сард Байтаг борлод Гоминдан, Осланы 500 гаруй дайсанд цөөхүүлээ бүслэгдэн, дайсанд ихээхэн хохирол учруулж бүслэлтээс гарсан. 1947 оны зургаадугаар сард Гоминданы 100 гаруй цэрэг Улиастайгаар довтлоход сөрөг давшилт хийн бут цохисон. 1948 оны зургаадугаар сарын 2-нд Мэргэн ууланд байлдсан гэх мэтээр олон удаагийн тулгаралт байлдаанд оролцож гавьяа байгуулсан тул АИХТ-ийн 1962 оны 138 дугаар зарлигаар БНМАУ-ын баатар цол олгосон ба Засгийн газрын 1998 оны 169 дүгээр тогтоолоор алба хааж байсан Сэлэнгэ аймаг дахь хилийн шалтан нөвтрүүлэх отрядыг түүний нэрэмжит болгосон.

БНМАУ-ын баатар Баясгалангийн БАДАМ нь Байтаг Богдын тулгаралтаас төрсөн Монгол Улсын баатар юм. Тэрээр 1938 онд Шинэнавын Торгуудуудын Ахит байсийн хошуунд төрсө. 1939 онд төрсөн дүү Очирын хамтаар БНМАУ-д ирсэн бөгөөд Монгол Улсын бүрэн эрхт иргэн болж, Ховд аймгийн Булган суманд нутаглан амьдрах болжээ. 1940-1947 оны хооронд БНМАУ-ын баруун хилийн цөмрөн, дээрх тонолтийн байсан Гоминданы хятад, Хасаг, дээрмчидтэй удаа дараа баатарлагаар тулалдаж, эх орон, ард түмнийхээ өмнө эрэлхэг гавьяа байгуулсан тул БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1968 оны зургаадугаар сарын 14-ний 146 дугаар зарлигаар БНМАУ-ын баатар цолыг нэхэн олгож, АИХТ-ийн 1983 оны долоодугаар сарын 09-ний 140 дүгээр зарлигаар Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн "Өрлөстэй" н заставыг эрэлхэг хүү Б.Бадмын нэрэмжит болгон мөнхүүлсэн.

БНМАУ-ын баатар Бэгзийн ГИВААН нь Ховд аймгийн Өлгий суманд төрсөн. 1946 оны тавдугаар сард цэрэгт татагдан иржээ. 1948 оны долоодугаар сарын 08-нд ахлах дэслэгч Г.Ханхонраагийн удирдлага дор Бүдүүн харгайтад арван хувий бүрэлдэхүүнтэй хилийн манаанд үүрэг гүйцэтгэж хилийн пулеметээр мөнхмэт, хүнд, хөнгөн пулеметээр зэвсэглэсэн 130 орчим хүнтэй бүтэлтэй баатарлагаар тулалдсан гавьяаг үнэлж, 1971 онд АИХТ-ийн 200 дугаар зарлигаар БНМАУ-ын баатар цол нэхэн олгосон.

БНМАУ-ын баатар Самданхамцын ЛХАГВАДОРЖ нь Булган аймгийн Сайхан суманд төрсөн. 1939-1941 онд ДЯ-ны төв сургуульд суралцан төгссөн. 1941-1948 онд Замын-Уудын отрядын гурвадугаар заставын дарга. 1948 онд Бодончийн зургаадугаар отрядын цэргийн хилийн албаны туслахгаар ахмад шотын алба хааж байгаад 1948 оны зургаадугаар сарын 2-нд Мэргэн ууланд болсон байлдаан. 1948 оны зургаадугаар сарын 2-нд нутгийн хоёр ард, морин дайвсны сэрэг Ч.Моговь нэрэг бүрдэж алаад, хилчдээс амьд хэл олгох хорлоготой явсан "Осланы 22 баатар" гэгчтэй Мэргэн ууланд баатарлагаар тулалдаж яваад амь үрэгджээ. Түүний баатарлаг үйлсийг үнэлж, Улсын бага хурлын тэргүүлэгчдийн 1949 оны тогтоолоор БНМАУ-ын баатар цол нэхэн олгосон.

БНМАУ-ын баатар Лхунрэвийн ДАВААДОРЖ нь Хөвсгөл аймгийн Бүрэн сумын Эрэмчийн нурууны Донсор хэмээх газар намдлага. Тэрээр гэрээ биелч үеэс суурь, мал аж ахуй эрхлэн амьдарч байв. 1948 оны долоодугаар сарын 7-нд Ховдын Булган сумын нутаг Бүдүүн харгайтад ахлах дэслэгч Ханхонраагийн удирдлагад арвуулаа хилийн манаанд гарч байсан мөнхмэт, хүнд хөнгөн пулеметээр зэвсэглэсэн 130 гаруй хүнтэй Гоминданы цэргийн салбарын эсрэг хүч тэнцвэргүй байлдаанд оролцжээ. Түүхэн гавьяа байгуулсан явдлыг өндөрөө үнэлж, УБХТ-ийн 1949 оны зургаадугаар хурлын тогтоолоор БНМАУ-ын баатар цол нэхэн олгож, алба хаасан Сүхбаатар аймаг дахь Эрдэнэцагааны отрядын Тэрхэгтийн заставыг Засгийн газрын 1998 оны 169 дүгээр тогтоолоор түүний нэрэмжит болгосон юм. Баатрын хөшөө Хөвсгөл аймгийн төв талбайд сүндэрлэх байна.

БНМАУ-ын баатар Баянбалын ТЭГЭЭ нь Ховд аймгийн Чандмань суманд төрсөн. 1946 онд цэрэгт татагдан Ховдын отрядад алба хаасан ба цэгийн байдал нэн хурцдсан тул олон удаагийн тулгаралт, байлдаанд оролцож талуурын үүрэг даалгаврыг удаа дараа сайн гүйцэтгэж байсан. 1948 онд ахлах дэслэгч Г.Ханхонраагийн удирдлагад арвуулаа Бүдүүн харгайтад хилийн манаанд гарч байхдаа Гоминданы цэргийн мөнхмэт, хүнд хөнгөн пулеметээр зэвсэглэсэн 130 гаруй хүнтэй эрэлхэг тулалдсан тул УБХТ-ийн 1949 оны зургаадугаар хурлын тогтоолоор БНМАУ-ын баатар цол нэхэн олгосон.

Хөшууч Н.ШИНЭЗӨРИГ

“БУЦЛАМ” ХАЛУУН БУРГАСТАЙН БААТАР ХИЛЧИД

Гошин нар ид халж, Алтай нутаг анхирүүлэн тосно. Цаг ааварын мэдээ 145 хэм эх ч хөрөн дээрээ 450 хэм хүрчээ. Гошин нар тэвчсэн дээрээ бий газарлаа шуур ойр байдаг бололтой. Яа ийм аавим халуунаар Бургастай хилийн боомтод турт савлаа. Тус боомт нь байнгын ажиллагаатай бөгөөд өдөрт 40 орчим хүдэр авсан том машины хилээр гаргадаг байна. Гадаад талдаа БНХАУ-ын Ласемо боомттой хиллэдэг бөгөөд даваагаас бимба арагт 10.00-20.00 цагийн хооронд ажилладаг. Өнгөрсөн онд тус боомтоор өдөрт 200 гаруй хүдэр өвсөн том машин нэвтэрч байсан бол энэ онд ачаалал харьцангуй багасчээ. Биднийг очиход тус боомтод мэдээллийн систем хариуцсан офицер,

дэслэгч Б.Обдбаясгалан, зэргий ахлах дэслэгч Д.Байрмаагийн хамт үүрэг зүйцэтгэж байсан юм. Хотоос яваа бид хэдхэн хором гадаа зогсох боломжгүй “буцлам” халуун зовьд манай хоёр хилчин үүрээ зүйцэтгэсээр. Естойл ил хилийн хүний эр зориг, тэсвэр хатуулж эгж энгид хэлтэ байх даа хэмээн дуу алдамар газар орон аж. Ийм нөхцөлд улсын хилээр зорчих, тээврийн хэрэгсэлд шалган нэвтрүүлж, алдах эрхийг албандаа хоёрууд сэтгэлээр үүрэг зүйцэтгэж байгаа та хоёроор бахархаж байснаа энэ ташрамд илэрхийлэе.

Дэслэгч Б.ОДБАЯСГАЛАН: КОМАНДЛАГЧИЙНХАА УГИЙГ УЛСЫН ХИЛ ДЭЭР УЙЛЖ СОНСЛОО

Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн Бургастай шалган нэвтрүүлэх боомтын бүртгэл мэдээллийн систем хариуцсан офицер, дэслэгч Б.Обдбаясгалантай ярилцлаа.

–Юуны өмнө өөрийгөө танилцуулхгүй юу?

–Би 2010 онд ШУТИС-ийг барилгын инженер мэргэжлээр төгссөн. 2017 оноос Хил хамгаалах байгууллагад ажиллаж байна.

–Анх хилийн боомт үеэ дурвал?

–Манай гэр бүлийн хүн удам дамжсан хилчин. Хадам аавыг маань хилид андахгүй байх, хурандаа А.Диваномбо гэж хүн бий. Энхэр маань Хилийн цэргийн 0218 дугаар ангид ажилладаг байсан. Тэгээд хоёулма хил рүү явж ажиллаж гэхээр нь анх Хилийн цэргийн 0198 дугаар ангид ахлах шалтгагчаар ажиллаж байгаад 2022 онд энэ ангиддаа томилогдон ажиллаж байна даа.

–Та хоёр хэдэн хүүхэдтэй вэ?

–Хүү, охин хоёртой. Том хүү О.Булган-Эрдэнэ Хилийн цэргийн 0164 дугаар ангид хуцаацагч цэргийн алба хааж байгаа. Сан Хил хамгаалах байгууллагын 90 жилийн ойн барын арга хэмжээнд оролцсон. Цаашд Хилийн албаны сургуульд орж, хилчин болго гэж ярьдаг. Бага охин О.Амин-Эрдэнэ энэ намар нэгдүгээр ангид орно. Одоо бид хоёрыг дагаад боомт дээр л үүрэг гүйцэтгэж байна даа.

–Боомтод онцгой халуун орчин утгаж байна. Энэ аялал халуунд та хоёр амрахгүй гэж байх шүү байна?

–Манай өмнөдөө “10, зуудаа +50 хэм хүрчээ. Тэгнэ ирээд нэг жил болоод дасчихдаг юм байна. Өдөрт бэр цай найман литр орчимг уучихна шүү.

Тэгэхгүй бол энэ халуунд шингэн их дутагдана. Энэ гандан Хил хамгаалах байгууллага үүрэг гүйцэтгэхгүй. Гаалийн байгууллагын алба хаагчид байнга үүрэг гүйцэтгэнэ. Надаас ах хүн энэ халуун нөхцөлд акраггүй үүрэг гүйцэтгэж байхад цэргийн тангараг өргөсөн хилчин хүн ийм зүйлд шантарч, халширч болохгүй тул байгаа орчин нөхцөлдөө даван зохицоод ажиллана даа.

–Хилийн аавын захиаас юу байна вэ?

–Хадам аав маань гурван охинтой. Тэднээс нь хилчин удмаа залгаж яваа нь миний хань. Тийм ч учраас бид хоёрт хамт олонтайгоо нийтэл, зөтэй байгаарай, эр хүн аливаад уужуухан хандаж яваа ёстой шүү гээд ажиг,

амьдралын сурмаж үгээ хайрланаа.

–Бургастай шалган нэвтрүүлэх боомтоор хилийн зөригчл гарх нь хэр байдга вэ?

–Манай хилийн боомт байнгын ажиллагаатай хэдий ч харьцангуй хилигхэн. Тиймээс улсын хилээр нэвтрэх хориг тавиулсан иргэд, хориглосон эд бараа материал гаргах магадлалтай учир шалтгагч нараас сонирч, албаны ур чадвар их шаардана. Ачаа тээврийн нэг машингээ таван минутад шалган нэвтрүүлдэг тул энэ хуцагчид туйлын анхааралтай байхыг шалтгагч нараас алба нь шаардана. Өнгөрсөн долоодугаар сард гэхэд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас улсын хилээр нэвтрэх

хориг тавиулсан иргэн гарах гэж байгаад савтуулагдсан.

–Ийм тохиолдолд шалтгагч хүний ур чадвар илүү шаардлага байх?

–Хилийн зөригчл гаргаж байгаа иргэд андахгүй л дээ. Хүний нүд рүү харахгүй далдчих, өөр юм оролдох, шалтгагч нарын анхаарлыг сариулахаар өөр яриа өдөх гэж мэтээр андахгүй байдаг юм. Хилчид бид алдах эрхийг албанд үүрэг гүйцэтгэж байгаа тул байнгын осор эсрэмтэй байхыг алба маань өөрөө шаарддагтай.

–Залуу гэр бүлийн хүнд зорьсон зорилго юу байна вэ?

–Гэр бүлийн зорилт бол дараа жилээ шинэ хүнтэй болно гэж бодож байгаа. Хилчин хүнийхээ тухайд байгууллага

маань өдрөөс өдөрт хөгжиж байна. Тиймээс дархан хилийнхээ албанд хоёргүй сэтгэлээр үүрэг гүйцэтгэж байгаад чөлөөндөө гарна.

–Хил хамгаалах байгууллага “Дархан хилийн албанд итгэл дүрэн, сэтгэл хангалуун хилчин” гэсэн зорилтыг дэвшүүлээ. Та бүхэнд зорилт хэрхэн мэдэгдэж байна вэ?

–Байгууллагаас бодлогоор хилчдийнхээ ажиллаж орчин нөхцөлд, ашиглаж байгаа техник хэрэгсэлгүй сайжруулахад анхаарч байна. Мөн хилчдийнхээ нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэх хүрээнд цалин хангамж ч сайжирлаа. Үүнээр мэдэгдэхгүй өөрчлөлт гарч байгаа. Бид цаашдаа ачаа, зэвсэг бүрэн төлөөлд гар дэр амьдралдаа хэрэгжүүлж, хэмжээний, хуримтлан үүсгэж мөнгө үлдэж байна. Ингэхээр хилчид бид баяртай байгаа. Цаашд энэ албандаа хүчин зүтгээд байхас өөр зүйл бодогдохгүй байна.

–Энэ онд Хил хамгаалах байгууллагын 90 жил болоод

Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн түүхт 90 жилийн ой тохиож байна. Түүхэн ойн өмнөхөн ярилцаж байгаа тул хилчдэдээ хандаж юу гэж хэлэх вэ?

–Хил хамгаалах байгууллагын ёслолын жагсаалд оролцохоор нэр ирсэн боловч, боомтын ачааллаас баярдуулах ч аргагүй үлдсэн. Тэгээд баруун арга хэмжээгээ цэцхмээр үзсэн. Ангийнхаа байдлаархыг тунгуй гаргаад ирээд өөрийн эрхийг олохсон. Хилийн цэргийн командлагчийнхаа үнийг улсынхаа хил дээр уйлж сонссон. Яг тэр мөчид хилийн болсноороо, анги хамт олсноороо илүүтэй бахархаж суулаа.

Ахлах дэслэгч М.УРАНБАЙГАЛ

Бэлтгэл ахлах ахлагч С.ОДХҮҮ: АНГИЙНХАА АНХНЫ ЦЭРЭГ, АНХНЫ ХАРУУЛЫН ДАРГА ЯВСАН

Зурах, урлах, сийлэх хэрэг гарсан үед хамгийн түрүүнд тогоойнд ордог хүн бол бэлтгэл ахлах ахлагч С.Одхүү. Тэрбээр цэргийн хотхоны айлуудын ханан пийшинг гарын арван хуруу шигээ мэднэ. “Танай пийшин тэдэн худвалтай, инээж цэрэгтэй, хөөл” гээд л айлуудад зааж, тусалж явдаг жижигхэн биетэй, том сэтгэлтэй эрхмид энэ ажиллаж байсан хүн бүр мэднэ. Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангийн анхны цэрэг бөгөөд ихэрлэдэг хамт алба хааж явсан аж.

–Хилийн цэрэгтэй хэрхэн хувь заяагаа холбосон талаараа болон өөрийнхөө тухай хуваалцаж?

–Би 1956 онд төрсөн Улаанбаатарын унаган хүүхэд. 13 хүүхдтэй айлын эс, арав дахь хүүхэд болж, хороод ховорхон ихэр заяаг олж мандсан. Аав маань 1939 оны Халт голын дайн, 1945 оны чөлөөлөх дайнд оролцож байсан, дэд хурандаа цолтой, ахмад дайчин байлаа. Том ах ардын армийн дэд хурандаа цолтой. Удах ах маань мөн ардын армийн ангид штабын даргаар ажиллаж байсан хошууч цолтой хүн. Би Улаанбаатар хотын 21 дүгээр дунд сургуулийг төгсөөд, ОХУ-д 1974 онд Новокузнецк хотын барилгын коллежид хоёр жил сурвал барилгын техникч мэргэжлээр төгсөж ирсэн. Ингээд 1977 онд цэрэгт татгадсан. Би ихэрлэхээс Алтайн отрядад алба хаахаар хуваарилдаг. Манай анги тэр жил ахынхаа цэргүүдээ авсан нь тэр байсан. Отряддаа ирэхэд дөнгөж л байшин барилгаа барих гээд суурна цутгаж байлаа. Бидний нөхөд өдөрчин барилга дээр ажиллаад Их гол руу 12 км газар алхах очоод хоолой идчихээд, эргээд алхаад ирдэг байв. Нэг жил цэргийн алба хаасны дараа тухайн

уеийн армийн захирагч, хурандаа Б.Ендон надаас, “Зү ч барилгын тусгай мэргэжилтэй юм чинь ангидаа уялж, уурын зууныг техникээр амилд ороо уу” гэж асуудал юм байна. Эх орноо хамгаалах, бүтэн байгууллагад гар бие оролцоход хаана байх нь хамаагүй гэж бодод бид ахлагчаар уялж ажилласан. Тухайн үед хилийн цэрэгт ажиллаж боловсон хүчин хомс ба барилгын чиглэлийн мэргэжлийн хүн ч ховор байсан учраас миний аз таавир цэргээсээ шууд ахлагчийн

бүрэлдэхүүнд орсон. Харин миний ихэр С.Одхүүн гурван жилийн цэргийн албаа хаагаад Улаанбаатар хот руу буцсан даа.

–Тэгнэл та ороо хэлтэй юм байна шүү дээ?

–Тэр үед ороо монгол найрамдад харилцаатай байсан шүү дээ. Тухайн үед цэргийн ангид ороо зөвлөлтэй байв. Би өх хөлтэй болохоор ороо зөвлөлтэйгээ их ой дотно. Ахынхаа хахуугаар ороо зөвлөлдөө орчуулга хийдэг байлаа. Тэгж байтал монгол

ардчилал гараад ороо зөвлөхүүд байхаа болж нутаг буцсан. Хятад монголын хил дээр ороо халийг хэрэг ч гараагүй. Ярьж, хэрэгтэйгүй болохоор хол маргагддаг юм билээ.

–1978 онд ахлагчийн бүрэлдэхүүнд ороноосоо хойш ямар бүтээн байгууллагдах бие оролцсон вэ?

–Би 21 жилтэй энэ ангидаа тасралтгүй ажиллажээ. Үүнээс санхитмичээр 17 жил, харуулын даргаар дөрвөн жил ажилласан байдаг. Мэдээж барилга, санхитмийн мэргэжилтэй хүн учраас хүнд, хөнгөн гэгдүү барилга байшин барих, дотор засал хийх, санхитмич шинэчлэх, засварлах гээд бүхэл л амилд гар бие оролдог. Мөн сүүлд ангийнхаа санхитмийн бүх шугамуудыг шинэчилсэн болсон.

–Тангы харуулын даргаар ажиллаж байхад цагийн байдал, ажиллах орчин нөхцөл байсан байсан вэ?

–Хилийн цэрэгт энх хилийн харуул гэдэг зүйл гарч ирэхэд миний бие дугаар засагт анхны харуулын даргаар ажиллаж байлаа. Одоогийн шиг биш л дээ. Харуул маань олондот буюу нүхэнд байрладаг. Цэргүүдтэйгээ өдөртөө хилийн мааньдаа явдаг, гадна хоолой хийж идчихээд олондот орж унтдаг, амьдардаг байв. Өвлийн улиралд тэмээтэй, зун янганаар үүрэг гүйцэтгэдэг байсан.

–Таны ажиллаж байсан үе. Одоо уеийг харьцуулж байсан болно байгаа байх?

–Тэгэлгүй явах дээ. Тэр уеийг газар гээл одоо үе нь тэнгэр шиг болсон байгаа. Тэр засагч ч улсын хил хамгаалагдах анхаарал их хүндлүүлдэг болжээ. Хил хамгаалах байгууллагын бодлого, чиглэл, хөдлөлт дэвшил, хүний хөгжил, хөдөлгөөн тэр үедтэй харьцуулж юм. Отряд сумын хооронд хил гартал очиж улдагтай байлаа. 1980 оны зургаадугаар сарын 15-ны өдөр ханийнхаа төрсөн

өдрөөр одоо амьдарч байгаа цэргийн хотхондоо хуримаа хийж, гал голотомоо бадарснаас хойш бид дөрвөн сайхан хүүхдийн эцэг ах болж амьдарсан. Манай хуннасаара цэргийн гал тогоонд тогооноор ажиллаад тэтгэвэртээ гарсан. Их сайхан хүн байсан. Том хүү О.Бат-Эрдэнэ энэ ангид ажилладаг. Нөгөө хүү маань мөн ангид үлээвэр хөгжимчнөөр энэ ангид ажиллаж байгаад хот суурин барагдсан. Охин О.Алтансоломоо маань автагчаа адилхан ахлах ахлагч цолтой, ахлах холбоосчин байсан. Харин О.Алтаннуур охин маань эзэмжлэх ажил үргэлжлүүлж цэргийн гал тогоонд үйлчлэлч хийдэг. Хилийн цэрэгтэй хувь заяагаа холбосондоо одоо хүртэл би баарлаж явдаг юм. Анх 21 настай энэ ангид хуцаацагч албаны байдлагчаар ирж байсан бол энэ их айлтай хувь заяагаа холбож, энэ нутгийн иргэн болж амьдарч 46 жилийн эрхэнд эцэс хэмээд хилчин болон амьдарч байгаа нь сайхан байдаг. Манай үе үеийн дарга, удирдагч, хамт олон маань үүнхээр мундаг. Анхаарал тавьж, дэмжлэг үзүүлж, хүндэтгэж явдагт баярладаг.

–Ярилцсанд баярлалаа. Тань Хил хамгаалах байгууллагын болоод ууган отрядын 90 жилийн ойн барын мэндийг дэвшүүлэе.

–Энэ жил түүхэн –Энхэн жил болж байна. Хил хамгаалах байгууллагын 90 жил, бидний ажиллаж, амьдарч ирсэн ууган отрад Алтайн хорооны маань 90 жилийн ой тохиож байгаа энэ мөчид баруун хилийн асуулгүй байдлыг сахин хамгаалж, энэ л анги, эх орныхоо төлөө залуу халуун насаа зориулсан ахмад хилчид, одоо ажиллаж байгаа нийт хилчдэдээ сэтгэнтэйгийн нөхчийн, жигнэ С.Одхүүнхөө нь, баруун мөчд хүрээ, зүрлэн энхэн ах заргалтай урт удаан наслан жаргахыг өрөө.

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

Говь-Алтай аймгийн Төвөө сумын жаал хүү эрийн цэнд хүрн хуваацат цэргийн албаа амжилттай хаагаа Хил хамгаалах байгууллагад гэзгээт хилчээр ажиллаж байна. Түүнийг Алтайн гэзгээт хилчдийн төлөөлөл болгон сонгож ярилцлаа.

-Амрыг эрье. Өөрийгөө танилцуулахгүй юу?

-Намайг Ганхуягийн Боорчин гэдэг. 2002 онд төрсөн. Эхх, ах хоёртойгоо амьдардаг. Аав маань намайг бага байхад бурхан болсон юм. Ахлах сургуулиа төгссөн намар цэргийн зарлан ирэхээр нь багсаа цэргийн хүн болох сонирхолтой байсан болохоор хугацаат цэргээсээ улирч, гэзгээт хилчин болсон. Цаашад цэргийн дээд сургуульд, сураад хилчин офицер болох хүсэлтэй.

-Цэргийн сургуульд орох бэлтгэлээ хамгаа байгаа юу?

-Дунд сургуулиа төгсгөд жил эхнийн бие тааруу байсан болохоор элсэлтийн шалгалтаа өгч чадаагүй юм. Ирэх жил элсэлтийн ерөнхий шалгалтаа өгөх зорилготойгоор чигээл намдоо бэлтгэж байгаа. Мөн бие биднийн шалгалтаа ч шамдаж байна. Цэргийн алба хаасан залуус маш их зүйлийг сурч, боловсродог. Би ч мөн адил их зүйлийг сурсан. Ухаасаа миний цэргийн офицер болох учраас хугацаат цэргийн албанаас элсэх л чинээж цаг мөч бүрийг алдлагай өөрийгөө хөгжүүлэхэд дайчилж суралцаар байх болно. Үеийн залуустай нөхөрлөөд ирэхээр хүний зорилтоо тэмүүлэл хурцдаггүй юм билээ. Олон сайхан офицер, ахлагч, дарга нараасаа их зүйл сурсан.

-Хугацаат болон гэзгээт цэргийн албаны онцлог ялгаа юу байна?

-Манай анги өмнө нь гэзгээт цэргээт байсан ч хэсэг хугацаанд гэзгээт цэргийн албаны үйл ажиллагааг

Ахлах байлдагч Г.БООРЧИН: БИД ЭНЭ АНГИЙН ШИНЭ ҮЕИЙН АНХНЫ ГЭРЭЭТ ХИЛЧИД

зогсоосон юм билээ. Ингээд дахин гэзгээт цэрэг авч эхлэх үед нь орж таварсандаа өөрийгөө эсэйт гэж боддог. Бид энэ ангийн шинэ үеийн анхны гэзгээт хилчид болсноороо онцлог. Ялгаа гэвэл, хугацаат цэргийн албанд ахлах дэргэс өгсөн үүрэг даалгаврыг л биелүүлээд явдаг байсан бол гэзгээт хилчин алба илүү харилцаатай, нээлттэй санагдсан. Гэзгээгээр цалинтай ажиллаж байгаа учраас цалин, хангамж, амьдрах орчин нөхцөл, сурал боловсрох боломж болонцоо илүү их байдаг.

-Гаргасан амжилт, ололтоосоо дурдвал?

-Ахлах сургуульд байхдаа зургийн урлалдаан тэмцээнд их оролцдог,

тэргүүлдэг байсан. Цэргийн албанд ирээд "Цэргийн мэргэжлийн аварга гишүүнтэйгээр ойн бэлэг дурсгалын тэмцээн зохион байгуулахад эхний шатандаа амжилттай оролцож, зэвсгэвсэа шалгарсан.

-Зурах вьлааа нь удмьх юу?

-Манай аавын талынхан, аав мань ч гарын үр дүгтэй хүн байсан. Нутгийн иргэдийн авдаг, сав гээд модоор бүхий л зүйлийг хийдэг байсан. Тэр чадварыг нь өвлөсөн юм шиг байгаа юм. Гэхдээ тийм мундаг биш л дээ.

-Ангийнхаа 90 жилийн ойн бүтээн байгууллагад гар бие оролцож байгааг сэтгэгдээсээ хуваалцаа?

-Хил хамгаан ангийнхаа 90 жилийн ойн бүтээн байгууллагад гар бие

оролцож байгаадаа маш таатай байна. Манай ахлын бүлэг дөрвөн гишүүнтэйгээр ойн бэлэг дурсгалын зүйл хийж байгаа. Би хугацаат болон гэзгээт хилчийн албыг энэ л ангидаа хааж байгаа болохоор ангийн хамт олоодоо маш их дассан. Хамт олон, анги байгууллага маньч, гэр бүл шиг халуун дотно санагддаг. Болжм олоодоо офицер болбол энэ ангидаа ажиллахыг хүсэж байна.

-Саяхан Хил хамгаалах байгууллагын баярын бөсөлгын жагсаалд оролцоод ирсэн тухайгаа сонирхуулна?

-Хил хамгаалах байгууллагын 90 жилийн ойн ёслолын жагсаалд оролцоно гэдэгт миний хувьд нэр төрийн

хэрэг байлаа. Төрийн удирдлагулд, Хил хамгаалах байгууллагын дарга, удирдлагуудын өмнүүр алхах өнгөрөх тэр мөчид сэтгэл маш догдосон. Их ч хичээсэн. Манай ангигоо хоёр гэзгээт хилчин оролцох боломж тохиосон. Түүний нэг нь болж чадсандаа баяртай байна.

-То тэнгийн залуустаа хандах хэлх үт?

-Залуучуудаа цэргийн албанд ирээрэй. Эх орноо хамгаалж, олон найз нөхөдтэй болоосой. Хугацаат цэргийн албанаас халагдахыг уртал болгогүй, гэзгээт хилчээр ажиллаад үзээрэй. Гэзгээт хилчээс цааш ахлагч, офицер болох боломж бас байдаг шүү. Та бүхэн минь ахих дэвшиж ажиллаарай. Дарга нарынхаа итгэлгүй бүү алдварай гэж хэлнэ.

-Амьдрах орчин, нөхцөл ямар байна?

-Амьдрах орчин нөхцөлийн хувьд сайхан байна. Өөрөөрөө өөрийнхөөрөө тохижуулж, засаж болно. Ял л гэртээ байгаа мэт байж болдоггоороо дауу талтай. Мөн хоол, хувцас, амьдрах байрвар үнцүй хуваадаг, цалин авч, цалингаа хуримтлуулах ч боломжтой нь их сайхан санагддаг. Тодорхой хэмжээгээр цалингаа зарцуулаад үлдсэнийг нь хадгалахад таван сарын хугацаанд миний дансанд дөрвөсөө таван сав төгрөг хуримтлагдсан байна. Тиймээс залуусыг гэзгээт хилчийн албыг сонирхохгүй, сонгоорой гэж хэлмээр байна.

-Ангийн 90 жилийн ойн мөндчилгээ дэвшүүлэхгүй юу?

-Хил хамгаалах байгууллагын ууган ангийн нэг болж Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангид алба хааж байгаадаа бахархаж байна. Алдар түүхт Алтайн отрядад ажиллаж, алба хааж байсан үе үеийн Ахлын хичлэгдээ 90 жилийн ойн баярын халуун мэндийг хүргэж, амжилт нь амжилт, амьдралд аз хэрэг, сайн сайхан бүрийг ерөө.

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

АЛТАЙН КОМЕНДАТУР АЖИЛЛАЖ БАЙСАН МИНЬ

Би 1968 онд хугацаат цэргийн Бөмбөгд татагдан Ховд аймгийн Ерөнхий отрядад очиж байлаа. 1970 онд ахлагч цол авч, тэвэрийн салааны зохион, 1974 онд Алтайн комендатур байгууллагдахад Ховдын отряддаа мөн жооночор шилийн томилогдов. Комендатурын даргаар хошуу Ш.Түбээ, штабын дарга нь З.Мянгай, ар талын дарга Л.Плюнер гэх хүмүүс ажиллаж байсан. Тэр үед дөрвөн айлын гурван орон суугдтай л байв. Завхан аймгийн Тосонцэнгид сумын модны завоодос мод авчирч дээр байруурдг бариад, тэр гурван байрчаада албаны үйл ажиллагаагаа явуулдаг, цэргүүд, алба хаахчид бүгд амьдардаг байлаа.

Манайх гурван жилийн хугацаанд л комендатур байж байгаад өргөжиж отряд болсон. Анхны заставууд нь Өргөстэй, Яргайт хоёр байв. Мөн Яргайтын заставд 1977 онд жооночор томилогдон. Тэндээсээ 1979 онд НАХЯ-ны харьяа цэргийн тусгай дунд сургуулийн офицер болж тэр дамжаанд суралцаж дүүргээд хуулган салаан захиргаачаар томилогдов ирсэн юм. Намайг ирэхэд манай отряд байгууллагдаад удаагүй байсан үе. Юм бүхэн шинэ. Байр орноо тохижуулах, алба үйл ажиллагаагаа хийгдүүлэх гээд ажил ихтэй. Тэндээсээ гурван жилийн дараа ротын техникийн орлогч, нагээр ротын захиргаач болсон. Бас л техник хариуцагч байлаа. Ер нь манай хариуцсан хэсэг цэргийн өрнөлтэй байсан

учраас зэвсэг, техник их. Дайсан юу юугүй л ороод ирэх юм шиг санагдаж байлаа. Манай хариуцсан хэсэгт нууц маш их бий. Хэрвээ аюул нүүрлээл гэж болтгал хандаж байсан.

1984 онд ангийн штабын дарга, дэд хурандаа М.Ганболд хилийн сумдын дайчилгааны сургуулилт явуулсан. Үүнд хилийн сумдаас ард иргэд, бэлтгэл дайчид гээд нийт 300 гаруй хүн ирж, долоон хоног сургуулилт хийж билээ. Бүгдэд нь цэргийн хууцса өмсгөөд, нэг өсөндөө сургалтын төвдөө харгилтаагад буудлагын сургууль, жагсаалын бэлтгэл хилийгээд, газар оронтой танилцуулах, цалин байдаг үүсвэл хэрхэн яаж ажиллах талаар хичээл сургалт хүртэл явуулж байсан.

Улсын хилийг зөөн хиличдийн хүчээр хамгаална гэж байхгүй. Нутгийн ард иргэдийн дэмжлэг тусламж зайлшгүй шаардлагатай. Ард иргэд байнга орсон суугд учир газар орноо маш сайн мэддэг. Цэрэг бол хэдэн жил болоод л халагдаад явчихдаг учир ард иргэд хилийн цэргийн хамтын ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай.

Хилд алба хаах хоёрхон аз завшан тохиосонд миний хувьд байртай байдаг. Дархан хил, торон хил, орон хил гээд л аль болох сайн сайхан, өнгөн нандин бүхэнтэйгээ бид улсынхаа хилийг хилийн албыг зүйрлэн ярьдаг. Дээдхэн үед морь, тэмээ голчлон хүний хүчээр их хамгаалдаг байсан бол орчин үед нисгэгчтэй нисдэг хэрэгсэл, теле камер, машин техник гээд маш сайхан болох байна. Техник технологиор голдуу хамгаалдаг болж. Энэ сайхан орчид ажиллаж амьдрах байгаа цэргийн залуучууд мань хөнгөн шингэн, жингийн илүүдэлгүй, жагсаах, итгэлт рапорт сүлжээ өгдөг, тэд чинэ дутаагүй, өгсөн үүрэг даалгаврыг дайчин шүүрхийг биелүүлдэг захирч, захиргаа ёсыг хялбарлутгүй сохидж байгаагаар гэж хэлнэ. Та бүхэндээ алдар түүхт Алтайн отрядын 90 жилийн ойн баярын мөнх үүрэг.

Бэлтгэл хошууч
Маамхүүгийн НАНЧИД

ГУРВАН СПОРТЫН ДЭД МАСТЕР ХИЛЧИН ТҮРҮҮЧ

Нүүдээрээ инээмэлтсэсэн, дунд зэргийн нуруутай, шөрмөсгөл, бор цэргийг Баатархааны Дарханбаяр гэдэг. Говь-Алтай аймгийн Цэлэ сумын уугуул. Улаанбаатар хотын суугуул. Тэрбээр дунд сургуулиа төгсөх сүмдандаа төгсөөд бүрэн дунд боловсрол эзэмшсэнийг нийслэл хотыг зорьсон байна. Ахлах сургуулиа төгсөөд өөрийн дутай спортын замд орохдоо зорьж шулуудан, "Аавра" биеийн тамирын дээд сургуулийг биеийн тамирын байр, дасгалжуулагч мэргэжлээр 2022 онд төгсгэвээ.

Жил бүр ирдэг эх орныхоо дуудлагыг энэ жил хүлээн авч, эр цэргийн албанд мөрдсөн нь энэ. "Монгол эрх болсныг цэргийн албыг биеэр хаах. Тэр тусмаа хилийн цэргээт алба хааж гэж болсон. Тэгээд цэрэг татлагдах ирээд тэнцээд алдар түүхт Алтайн отрядад алба хаахаар хувиарлагдсан нь нэр төрийн хэрэг байлаа. Тэр тусмаа түүхт 90 жилийн ойн дээр алба хааж байгаа минь миний амьдралын дурсамжтай мөчүүдийн нэг" хэмээн гал цогтойгоор ярих түүний харцанд, үгэнд хилийн цэргийн баярлал, оролцол дурсагдана.

Цэргийн хэргийн анхан шатны мэдлэг олох сургалтын төвөө дэд түрүүч цогцот. "Тэргүүний дайчин" өрөмжлөлттэйгээр амжилттай дүүргэж, хилийн цэргийн салбарт очжээ. "Монгол Улсын хил хамгаалагчаар алхад марш" команд авч, хилийн манаанд алхаж, хилийн цэрэг болсноо мэдэрсэн аж.

Харан тэр нэг өглөө хилийн багана дээр урхж нарыг утган, нүд гялбаж, сэтгэл доглон, удам сайнхон аз орноо бэхлэх дурлал харцаар харж байгаа нүдэнд үзэгжээ, сэтгэлд ургатал дурсал ярих нь аргагүй л албандаа дурсалын хүний гаж.

Хөнгөн атлетик, чөлөөт бөх, даамын спортын дэд мастер цогцтой тамирын хүний хувьд цэргийн алба хаасан мэргэжлээрээ ажиллахаа ялгаагүй санагдсан бөгөөд амьдралын ухаан, биеэ

зөө авч, явах, хүлгэй харилцаж харилцаа гэх мэтчилж бүрч их зүйлийг сурч байгаа ба өглөө бүр гүйж, үеийн нөхөдтэйгөө өрсөлдөж, нөхөрлөж явахдаа тэдэнд сайнаар үлгэрлэн манлайлья гэж хичээдэг байснаа ч нуулаагүй юм.

2023 оны дөрөвдүгээр сарын тогтун сайхан өглөө "Цэргийн мэргэжлийн аварга түрүүч, байлдагч" шалгаруулах тэмцээн зохион байгуулах удирдамж хилийн заставт нь ирэхэд түүнд чадчмаар, түрүүлэхээр мэдэрмж төрсөн гэнэ. Дараа дараагийн шатанд шалгарлаад Улаанбаатар хот явбал нийслэл хотыг очиж уулзаж болно юм хэмээн зорж шулуудаж, зүтгэл нэмсэн гэнэ. Удирдамжиднаа дагуу бэлтгээд застав, отряд, бүсээсээ шалгарууд хүсэн хүлээсэн амжилтааа хүрч Хил хамгаалах байгууллагын аварга шалгаруулах тэмцээнд оролцохдоо нийслэл хот руу хилийн жоолоо залсан байна.

Олон сар уулзаагүй зурх

Олон сар санаж бэлтгэсэн сэтгэл

Олон сар мөрдөөж зүүдэлсэн учрал

Одоо л хичээдэг бол болохгүй шүү гэдэгт итгэл. Хайртай гүйцтэйгээ уулзаж, хамт байж, хэн хэндээ итгэл, сэтгэлийн гал авсаж, ирсэн тэмцээнд тэргүүлж, зорьсон зорилгоо биелүүлнэ. Одоо ганцнаа даваа сүүлчин шиг, сүүлчин шалгалт...

Зэвсэгт хүчний хуурай замын цэргийн командлалаа төрийн цэргийн байгууллагуудын хугацаат цэргийн алба хаагчид дунд зохион байгуулсан уг тэмцээнд 60 гаруй анги нэгтгэлийн шилдгүүд өрсөлдөж, алгыг алдаж мөнгийг алгасаад хүрэл медалийг

нэгтгээд татлагууль авч болц дүүрэн ангийн зур хилийн жоолоо зурлуулв. Ангийн хамт олон мөнгөн аялгатай сүүтээ мэлтээлүүлэн, бэрххүрэг, мөрөн дээрх мөрдсэийг нь дүүргэн ахлуу түрүүч цолоор шагнав. Цэргийн хүн цол, тэмдэгт дуртай гэдэг дээ. Санах зорьсноо биелүүлсэн авчын хүү, ардын цэрэг сэтгэл дүүрэн албандаа орж, хилийн харуулын манаанд зогсов.

14 хоногийн дараа эхэн аж алтан дурсамж. Хил хамгаалах байгууллагын 90 жилийн ойн ёслолын жагсаалд оролцохдоо ангийнхаа офицер, ахлагч, түрүүч, байлдагч нарын хамт Улаанбаатар хотыг дахин зорилго. Энэхүү түүхэн үйл явдлын гэрч бас оролцохч болсон нь түүний хувьд хүн бүрт тохиолцож хоёрхон аз завшан байсан гэдгийг онцлон дурсав. Хил хамгаалах ерөнхий газрын дарга, Хилийн цэргийн командлалаагийн тухалаар 14 хоногийн орон нутгийн чөлөөгөөр шагууллаан аав, ээж, элгэн садныхаа зур бахархал дүүрэн зорин очиход эхнийх нь хэлсэн "Миний хүү мундаг байна. Аав эхнийхээ, нутаг усныхаа, анги байгууллагаахаа нэрийг гаргаж, дарга нарынхаа итгэлийг хүлээсэн хуучнаа бахархаж байгаа" гэсэн үгэнд одоо ч баярлаж яадаг хэлсэн юм.

Жаргаж ажиллана гэдэг шиг жаргаж алба хаана гэж үүнийг л хэлдэг байв. Чадварлаг, дайчин, хилийн цэрэг чамтай аав, ээж, нутаг ус, найз бусдын чинь тоолоон хүлээж байгаа шүү. Цэргийн албаа амжилттай хаагаад цаашдын амьдралдаа аз жаргалтай байгаарай гэж ерөө.

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

Хил хамгаалах байгууллагын эд эс болж, хилтэй амьдралаа холбосон Харуул хамгаалалтын тусгай салбарын жагсаалын дарга, ахлах ахлагч Д.Батжаргал, эхнэр үндсэн хөрөнгийн няраа Ш.Хишигжаргал, охин сэтгэл зүйч, дэслэгч Б.Оюунсувд гэсэн нэгэн сайхан хилчин гэр бүлийг онцлон уншигч та бүхнийг уулзуулъя.

АЛТАЙН

НЭГ ГЭР БҮЛЭЭС НЭГ ХАМТ ОЛОН БОЛСОН ГУРВАН ХИЛЧИН

“Танай гэр бүл Хилийн цэрэгтэй анх хэрхэн хувь зангаа холбосон талаар яриагаа эхлүүлэе?”

–Д.Б. Аав маань ардын армид ахлах ахлагч цэргийн нэсэрлээ ажилладаг тэтгэлэгтэй гарсан. Цэргийн хүмүүс нэг тийм гоё, нийтэл, хөдөлмөрч, бусдын итгэлийг даадаг, цэцийсэн хүмүүс л байдаг шүү дээ. Багаасаа аавыгаа харж, цэргийн хүний гэр бүлд өссөн болохоор цэргийн хүн болъё гэж боддог байлаа. Гэхдээ дунд сургуулиа төгсөөд Дарханы барилгын техникумд хоёр жил сурдаг барилгын мэргэжлээр төгссөн. Тэндээ эзгийгээ дагаад нутагт нь ирчихсэн амьдарч байв. Тухайн үед би соёлын төвд ажилладаг байлаа. Нэг өдөр ажлаасаа ороод ирэхэд эхнэр “Цэргийн ангид барилгачин, гагнуурчин мэргэжилтэй хүн ажилд авна гэсэн зарлал байна. Чи очиж уулзаж үзээр” гэдэг юм.

“ Ш.Хишигжаргал: Хилчин гэр бүл гэж дуудуулах чнэхээр бахархмаар санагддаг ”

Ингээд очиж уулзаад 2005 онд Хилийн 0140 дүгээр салбарт харуулын даргаар томилогдсон доо. Түүнээс хойш 13 жил хилийн салбараар ажилладаг ангийнхаа бүх заставт харуулын дарга, жагсаалын даргаар ажиллаж үзсэн нь миний бас нэг бахархал юм.

–Ш.Х. Миний хувьд нөхрөө дагаад л хилийн цэрэг, хилийн застав гэдэг айлын амьдралтай анх танилцаж байлаа. Дөнгөж ахлах сургуулиа төгсөөд ажил хийж, хамт олонтой байх үзэсгүй, нялх хүүхдээ хардаг байсан хүн чинь хамт олонтой болоод ажил хийгээд цалин аваад ирэхээр их сайхан санагдаж байсан. Гэхдээ хэцүү зүйл ч бас бий. Нялх хүүхдэдтэй байхад нөхөр гэрээ барьж өгчөөд л харуулд гараад явчихдаг. 10-15 хоног харуулд гарна. Би хоёр хүүхдээ гэрт нь цоожилоод л ажлаа хийнэ. Хэвүүгаар нь цас бороо, шороо гэдэг тэр бүрд гэрээ ариулж тордох ажил миний нуруун дээр л явдаг байлаа. Тэр үеэс хойш 17 жилийн хугацаанд хилийн шувуу дагаад л хилийн холбоочин, угаач, оёдолчин гээд үйлчилгээний ажилчдын ажилладаг бүх албан тушаалд ажиллаж үзсэн. Ангийн төвд орж ирээд цэргийн гал тогоонд тогтоон, бэлтгэгч, үйлчлэгч, халуун усны эрхлэгчээр ажиллаж байсан. Одоо үндсэн хөрөнгийн няраа хийж байна. Энэ олон жил, энэ олон ажлын туршлагаа ямар нэг ажлыг хүнээр хэлүүлэхгүй, өөрийн санаачилгаар, өгсөн

үүрэг даалгаврыг цаг тухайд нь гүйцэтгэдэг зан чанар надад төлөвшиж үлдсэн гэж боддог.

Б.О. Би уг нь цэргийн хүн болно гэж бодож байгаагүй. Тийм ч учраас дунд сургуулиа төгсөөд ангийг хилийн сургуулиаар суралцаж эхэлсэн. Эхний нэг жил гэрээ санаад хотын амьдралд дасажгүй жаахан түүртсэн. Тэгээд ер нь хөдөө очиж ажиллаж амьдралд стресс бүхмидэлгүй, цэвэр агаарт, тайван сайхан амьдарч болох юм байна гэж бодогдох болсон.

Аав, ээхтэйгээ зөвлөлдөж, өөрөө ч судалж төгсөөд Хил хамгаалах байгууллагад эрэлтэй байгаа сэтгэл зүйн гэдэг мэргэжлийг сонгосон. Зөвхөн энэ байгууллагад ч гэлтгүй монголд хамгийн эрэлтэй мэргэжил бол сэтгэл зүйч шүү дээ. Энэ мэргэжлээр сурч төгсөөд Хилийн цэргийн 0214 дүгээр ангид ажиллаад нэг жил гаруй хугацаа өнгөрчээ.

–Ингэхэд гэр бүлээрээ нэг байгууллагад, нэг хамт олон болж ажиллах ямар байдаг бол?

Д.Б. Охинтойгоо, эхнэртэйгээ ажиллаж үнэхээр сайхан. Охин миний хилчин застав минь үргэлжлүүлж цэргийн хүн боллоо. Тэр тусмаа аавынхаа хүрээгүй офицер цолыг хүртлээ. Аавын хүрээгүйд хүү нь хүрдэг гэдэг л бодогдох байна. Нэхээр сайхан байна. Би чинь хоёр сайхан охинтой. Бага нь энэ жил дунд сургуулиа төгссөн. Ямар мэргэжил сонгохыг нь ярилцаж байгаад өөрийнх нь хүслээр шийднэ гэж бодож байна.

–Ш.Х. Мэдээж маш сайхан байдаг. Эмэгтэй хүн чинь ер нь аливаа зүйлд санаа их зовдог шүү дээ. Охин дэргэд маань ажиллаж байгаа болохоор санаа зовох зүйлгүй сайхан байна. Тэр тусам хилчин гэр бүл гэж дуудуулах үнэхээр бахархмаар санагддаг.

–Б.О. Аав, ээхтэйгээ хамт ажиллахаар зааж зөвлөн, хамтдаа нэг зорилгын төлөө хуучна хэлэлцэж, ярилцана гээд түшиг тулгууртай сайхан байдаг. Гэхдээ хэдий том болсон ч үргэлж аав, ээхийнхээ хяналтад байхаар зарим үед хэцүү л дээ. Оюутны ширээгээс ажлын байранд гэр ирэхэд хамгийн дотно хүмүүс маань хугацаат цэргийн алба хаагчид байсан. Бид бүгдээрээ шинэ үеийнхэн буюу Z үеийнхэн. Нэг нэгэнтэйгээ ойлголцоход илүү дөхөмтэй байдаг.

“ Дэслэгч Б.Оюунсувд: Шинээр ажилд орж байгаа нэгнээ хадаг сүцтэй утгад, шилжин явж байгаа нэгнээ жагсаж үздэг сайхан дэг жаяг өөр газар байдгий болов уу... ”

–Хилчидтэйгээ мөрдөө зүүгээд зэргэцээд алхахад төсөөлснөөс өөр байсан уу?

Б.О. Цэргийн амьдралыг гаднаас нь хархаар гоё хуучтай, эх орон, бахархал дүүрсэн хүмүүс харагддаг байсан. Дотор нь ороод ажиллаж үзэхээр эх орон гэж цэжээ дэлдэх биш. Зүгээр ажиллаад үз гэж хэлмээр санагдсан. Энд өөрийн эзэмшсэн мэргэжлээ гадна бүх төрлийн авьяас, чадвар хэрэг болдог. Чадваргүй нэг нь суралцадаг алба юм билээ. Тэр тусмаа манай ангийн ойн жил учраас бид ангиараа барилгачин, мукан, үйлчлэгч, тогтоон гээд бүхий л мэргэжлийн ажлыг хийж сурч байна. Бас нэг бахархмаар зүйл нь хамт олон маань нэг нэгэндээ зааж зөвлөдөг, тусалдаг, аав, ээж, ах, эгч шиг нь нэгэндээ сэтгэл гаргадаг нь хамгийн гоё санагддаг. Энэ сайхан хамт олон дунд орж ажиллаад хилчин хүний бахархал болсон офицер цолыг гардан авсан тэр мөч гайхалтай байсан. Хилчин гэр бүлд зөв, сайн сайхонг харж, үлгэрлэж өсөж байгаа нь миний амьдралын хамгийн том бэлэг юм даа. Хил хамгаалах байгууллага өөрийн гэсэн тусгай соёл, зан заншлыг өөрсдөө

бий болгосон хамт олон. Шинээр ажилд орж байгаа нэгнээ хадаг сүцтэй утгад, шилжин явж байгаа нэгнээ жагсаж үздэг ийм сайхан дэг жаяг өөр газар байхгүй болов уу. Нэгнээ гэсэн халуун сэтгэлтэй. Бүгд л нэгнийгээ төлөө, нэг гэр бүл шиг халуун дулаан байж чаддаг нь надад үнэхээр гүн гүнзгий сэтгэгдэл төрүүлдэг.

–Хилд ажиллах хугацаандаа сэтгэлд хамгийн тод үлдсэн дурсамжтай мөчөө эргэн сана гэвэл ямар дурсамж орж ирж байна вэ?

Ш.Х. 2008 онд болсон шиг санагдаж байна. Тэр жил зүд болсон юм. Манайх Яргайтын заставт байсан. Өглөө сэрэх болгонд гадаа битүү цас овоорчихсон байдаг байв. Өдөрийн цэргүүдтэйгээ цаасаа цэвэрлээд амардаг. Маргааш өглөө нь дахиад л битүү цас. Тэр нэг өвөлжин цас цэвэрлээр байгаад дурсгасан нь одоо ч нүдэнд харилдаг. Нар гарахгүй болохоор нарны самбараар ажилладаг тог байхгүй. Тогч үгүй болоод лаагаа барьсан. Сүүлдээ лаа, чүдэнгүй болж билээ. Цас их унасан учир Хэнгэрэгтийн хавцлын зам хаагдаад хангалт ч ирэх боломжгүй болж байлаа. Хилийн цэргийн амьдралд хэцүү үедээ хэцүү, сайхан үедээ сайхан даа.

“ Ахлах ахлагч Д.Батжаргал: Энэ бүхэн миний амьдралд тохиолдож буй мартагдашгүй сайхан дурсамжтай мөчүүдийн минь нэг ”

–Одоо мөр зэрэгцэн ажиллаж байгаа, өмнө нь ажиллаж байсан хилчиддээ хандаж 90 жилийн ойн мэндчилгээ дэвшүүлээч?

Д.Б. Ангийнхаа 80 жилийн ой, 90 жилийн ойт тэмдэглэн өнгөрүүлсэн нь миний хувьд нэр төрийн зэрэг. Ойн бүтээн байгуулалтын ажилд гэр бие оролцоод явж байгаадаа туульн баярттай байна. Энэ бүхэн миний

амьдралд тохиолдож буй мартагдашгүй сайхан дурсамжтай мөчүүдийн минь нэг юм. Хамт ажиллаж хамгийн сайхан дурсамжийг минь бүтээлцэж байсан ахмад хилчид болон өнөөдөр ажиллаж буй офицер, ахлагч, ажилтан алба хаагчдаа гэр бүлийнхээ өмнөөс түүхт ойн баруун халуун мандийг хүргэж, эрүүл энх, аз жаргалыг хүсэн ерөөе.

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

Алтайн отрядын 90 жилийн ойд зориулав

БАРУУН ХЯЗГААРЫН БААТРУУД

Баримтагласан судар шиг
Баялаг түүхт монголоо цогцоо гэж
Бага том олон тулаанд
Баатарлаг эрс амьс өрсөн
Эдэр эхэр өндрүүлж
Энэр хүндэв гэнцээр дуулж
Эх орон газар шороонхоо төлөө
Элгээ эвэлтэл хүнээ дайчилсан юм
Орон гэртээ умартсан эрс
Олон жилээр нүрэлзэн дайтаж
Орон улсаа аврахын тулд
Омтхон ч үрхшээжүүл баатарлаг тулалдсан
Хүрэмтэн дунхийх улсаа үлдэх гэж
Хүн тэнцээрүүл тулаанд эрэмшилж
Дайсан олныг хүсэ тэмтэрж
Дайчин омогшоор хаммавалж үлдсэн юм
Эх орныхоо эд эс нь болж
Эзэвт газар шорооноо найрсон
Эрэмтэ дайчдын цусан танаараа
Эмээлт морлын замчлах түгээх
Олон эрс олсонд явж
Омтуулж, хайруулж, сийчүүлж чилмэрвэ
Орон улсынхаа амьтлан бүтээхээр
Омт буугаралгүй оршиж буйгаа
Дээрхээ нөхрөө эсвэл гэж
Дээдээх сэтгэлээ нээхгүй гэж
Хорхон настай баатар эрс
Хам монголын тамгаалав буйгаа
Энхлэн бус эзэрхт цагт
Эрчлэх суман мөндөр дундуур
Эх орон, цэрээдүй хойчидхоо төлөө
Эрхлэх хөвгүүд шунан дайтав
Баатрууд минь мөнхө мөндөн
Бахархам амжилт чинь дүүрээж байна
Байгаа бод чинь дунхийж байна
Баялаг түүх минь аршиж байна
Орон улсаа төмөнүүлсэн
Онцгой авьяага чинь дүүрээж
Одон тэмдэг чинь ярайж байна
Онцгой нэриб чинь мөнхүүлж байна
Яалт ч үгүй эх орон чамдаа багт багмаглан
Яраглал, тэмдэгт ялалтын уухай хүртэл
Ямар их зовлон шаналал байсны
Яаштал мөрдөх утга учир байсны
Яруусан цэцгийг халуун зур цогцолсны
Яруусан баатрууд уухай өргөн мандуулсны
Цэцэгт нуга уйлаарт өмтөн дубайсны
Цэцхэн бусуудгүй энэр даран нудайсны
Цэцхэрхэн залуус амьс эрхшээхгүй тэмцэлдэх
Цэрийн мангараагт хүлээлтий байсны
Эх орноо эзсэн их омогшил дунд
Элээ эмнэрт тэмцэл хүртэлх чинь
Ард түмэн чинь ухаарч байгаа
Ариун дашваран хаммавалж байгаа
Ауваа баатар хэмээн цогцоо байгаа
Алтайн үйл мэхшин мэхийн байгаа
Эрхэн, дахинхаа монголоо тунхаглаж
Есөн арганы өртөлхөн тулсан
Хилийн цэрээ бахархалт алба
Хиймэр сэрээсэн давшин заяа
Хилийн цэрээ эгдээ
Хязвар нутагын сахуул
Хилийх салхины сахиул
Хилийх байдарсан эрс
Хийрхэл аялалгүй бардамнал
Баатар баатар эгдээ монголын энэтэй баатар
Байгаа байгаа эгдээ улсын энэтэй оршл
Бахархал бахархал эгдээ хилийн энэтэй ялалт
Бардамнал бардамнал эгдээ тусуаар төстөлнөн
дөмтэй цуурай
Цуулай дахь тулаанд тусуаар улсаа аварсан
Цусан зам татуулж газар шорооноо тамгаалан
Хаяа дэрлэн цэлийх эх орноо хаммавалж
Хилийн цэрийн баатрууд халуун амьс зольдоо юм

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

Хошууч Б.ГЭРЭЛМАА: ХИЛИЙН ЦЭРЭГ ГЭДЭГ
ТОМ АЙЛЫН ТҮҮХИЙГ БИЧИЛЦЭЖ ЯВААДАА
БАЯРЛАЖ, БАХАРХАЖ ЯВДАГ

Баглан хамгаалахын их сургуулийг
радио холбооны инженер
мэргэжлээр төгсөөд өдгөө
Хилийн цэрийн 0214 дүгээр ангид
мэдээллийн системийн ахлах
инженерээр ажиллаж буй хилчин
бүсгүйтэй ярилцлаа.

-Цэргийн хүн болох сонголтыг анх
хэрхэн хийсэн бэ?

-Манай гэрлийнхэн ер нь дандаа цэргийн хүмүүс байдаг. Наймдугаар анги төгсгөд зуны нэг өдөр аав, ээж хоёр маань "Миний охин Хил хамгаалах байгууллагаас мэргэжлийн хилчин холбоочин бэлтгэх зорилгоор Үндэсний-Урлагын коллежид компьютер-электрониккийн ангид элсэлт авна гэнэ. Миний охин сурах уу" гэхэд нь сонирхолтой байсан болохоор саналыг шууд хүлээж авсан. 2006 онд сургуулиа амжилттай төгсөөд, их дээд сургуулийн элсэлтийн шалгалт өгч, Монгол Улсын их сургуулийн мэдээллийн технологийн ангид суралцаж эхэлсэн. Цэргийн хүн болох хүсэн тэмүүлдээ хөтлөдөн сургуулиа сольж Баглан хамгаалахын их сургуульд шинийн Холбоо, мэдээллийн сургуулийг радио холбооны инженерийн мэргэжлээр төгссөн. Ингээд л цэргийн хүн болох хүсэн зорилгоо биелүүлсэн дээ.

-Хилчин болох байр мөрөөдлийн
шалтгаан юунд байв?

-Манай ээжийн аав буюу өвөөгийн тал хилчин удамтай. Ээж маань Хил хамгаалах байгууллагаас дэд хурандаа цолтой тэтгэвэртээ гарсан Х.Нарантуяа гэж хамт олонтайгоо нийтэл, бусдад тусаргаж, аялгаат зохион байгуулах чадвартай дайчин эмэгтэй байдаг юм. Хилийн отрядын буйдхан газартай миний бага нас холбоотой болоод ч тэр үү цэрэг хувцастай ах, эгч, тэр дундаа эхжээгээ хараад том болоод ээж шигээ цэргийн хүн болно гэж боддог хүсэн мөрөөдлөө биелүүлэн эхжээгээ үргэлжлэл болж хилийн цэрэг гэдэг том айлын түүхийг бичилцж яваадаа баярлаж, бахархаж явдаг.

-Хилчин эхжээгээ өвлөж авсан зан
чанар?

-Ээжийн минь бусдад тусаргаж, цайлан цагаан сэтгэл, хамт олонч, ажилсаг шаргуу зан чанар надад өвлөгдсөн гэж боддог. Би багасаа эхжээгээ, эх орныхоо төлөө зүтгэх бахархлыг нь харж өссөн болохоор цэргийн хүн болохыг мөрөөддөг байсан. Энэ мөрөөдөл маань биеллээ олсон нь энэ.

-Бүсгүйчүүдийг ямар байгаагай гэж
боддог вэ?

-Бүсгүй хүн гэдэг албан ажил, ар гэр, үр хүүхэд гээд зөвгүй амьдралыг зохицуулж чадаагүй үнэхээр супер хүмүүс шүү дээ. Бид хэдийгээр хилийн отряд, завсан гээд алс буйдхан газар амьдрахад ч өөрийнхөө мэдлэг, үр чадварыг ахиулах, шинийг эрэлхийлж, сурч боловсрох боломж байгааг ашиглаарай гэж хэлнэ. Мөн цагаа хуваас ямар ч эмэгтэй хүнийг жавхаагад, цог зогсоотой, цогцтай харагдуулдаг шүү дээ. Тиймээс цэргийн бүсгүйчүүд минь үргэлж өөртөө анхаарч, үзэсгэлэнтэй байгаарай.

-Хил хамгаалах байгууллагад хэдэн жил
ажиллаж байна вэ?

-Сургуулиа төгсөөд 2011 онд Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангид компьютерын инженерээр анх ажиллаж орж байлаа. Одоо

12 дахь жилдээ ажиллаж байна.

-Хилийн цэрэгт орохоороо олж авсан
үнэт зүйл?

-Өөрийн эзэмшсэн мэргэжлээ гадна цэргийн хэргийн мэдлэг, үр чадварыг эзэмшиж, улам боловсорч, хөгжиж, тал талын мэдлэг чадвартай болж байна. Мөн хилийн цэргийн анги салбар бүрд буюу монгол орны дөрвөн зүг, найман зовихт нэгэн зорилгын дор нэгдсэн байсан найз нөхөд, хамт олонтай болох.

-Хил хамгаалах байгууллага,
отряд, завтаны үйл ажиллагаанд
эмэгтэйчүүдийн үүрэг орлоцоо ямар
байна?

-Миний хувьд 12 жилийн хугацаанд хилийн гурван ангид ажилласан байна. Манай хилчин эмэгтэйчүүд бусад цэргийн хүрээний анги, нэгтгэл, салбарын цэргийн алба хаагчдад ялгарах нэг онцлог нь дархан хилийн торон шугам дээр хилээ манаж, үүрэг гүйцэтгэж байгаагааг онцлогтой. Хилийн завсан, салбарт эмэгтэй хүний хийж болох бүхий л ажлаас гадна эрчдүүтэй эн зэрэгтэн ажиллана шүү дээ. Хилийн цэргүүдэд ээж, эгчийн нь орон, ханы ижилдээ түшиг тулгуур болж, үр хүүхдээ өсгөж хүмүүжүүлэхийн зэрэгдээ үндсэн үүрэгт ажлаа маш чадамгай гүйцэтгэдэг. Буй

бариад манаанд зогсоно, багс бариад будаг будна, гал түлж хоолоо хийнэ гээд чадахгүй ажил байхгүй. Дээрээс нь байс сайхан зөргөж энергитэй, нийтэл, халуун дулаан сэтгэлтэй хүмүүс хилд бий. Энэ их ахлаг зэрэг амжилт чадааг хилчин бүсгүйчүүдээрээ бахархахгүй байхыг аргагүй. Монгол Улсын хилийг хамгаах манаж бүхий л амьдралаа хилдээ, эх орондоо зориулж буй хилчин бүсгүйчүүдийн үүрэг орлоцоо асар үнэ цэнтэй гэж боддог. Миний хувьд эдгээр бүсгүйчүүдийн нэг эд эс нь болж Монгол Улсын халдваргүй дархан хилийг хамгаалах хариуцлагатай бөгөөд нэр хүндтэй албанд үүрэг гүйцэтгэж байгаадаа энэ албаргаа бахархан омогшиж явдаг дээ.

-Баряалаа. Хилчин бүсгүйчүүдэд,
хичдэдээ барын мэндчилгээ дэвшүүлэх
үү?

-Аж нутгаар өгөөлсөн Алтайн отрядын үеийн хилчин генерал, офицер, ахлагч, гэрээт болон хугацаат цэргийн алба хаагчид, тэрхүүн үйлчилгээний ажилтан, албан хаагчид, ахмад хилчид тэ бүхэндээ Монгол Улсын баатар Дүрвигийн Гүлжингийн нэрэмжит Цэргийн гавьяаны одонд Хилийн цэргийн 0214 дүгээр анги үүсэн байгуулагдсаны 90 жилийн ойг баярын мэндийг өргөн дэвшүүлнэ.

Дэслэгч С.УРАНЧИМЭГ

ХИЛЧИН УРАН ЗОХИОЛ

Үргэлжлэл. Түүрүү нь №22-д

Их цэрэг нь сүйрсэн мэдээг аваад
Ойр орчмынхон бүгдээр Дунай
мөрний эрэг дэх энэ хотод бөөнөөр
цугларч байжээ. Монголчуудтай нэг
бус хатуу ширүүн зуурданд тулалдаж,
ялагдсаныг хүч чадлыг нь голдоо
ортлоо мэдэхдээ Колман ван Пештад
цугласан бүхэнд хариан дайран
ирэгчдийг эсэргүүцэн тэмцээд хэрэггүй,
түүний оронд ой шугуй, алгаг тосгон,
алс холын оронд очиж амьс зуух нь илүү
хэмээн ятгасан боловч хотын өмнөд
хэрэм, хороолсон олондоо найлдаа
Колман вангийн үгүй авсангүй. Вантан
тэндээс даруй мордож, 240 гаруй км
барууншигт, Драва голыг гатлаад
Хорватын галт омж тогтоа. Гэн баатар
вантан монгол иргэдийг авсан шарыг
удаан давангүй, тэндээ тэнгэр болсон
гадг.

Энэ зуур Бат хан Шайо голд цэрэгэ
дэвдээдүүр сарын 29-ны үед түлж ирэв.
Колман вангийн зөвлөлөгөөг авсаагүй
хотынхон ихэд яарчлангараагээ
бэлхэл, тойруулан шуудуу ах, шигээ
хорилгоот босож эрэг хаммавалтын
их бүтэн байгуулалт хийсэн боловч
харахын дуусгаж амжаагүй байжээ.
Монголчуудын барааг хармац л хот

БАТ, СУБЭЭДЭЙ нар
ЕВРОП ДАХИНД

Уран сайхны түүхэн найруулал*

даяар үймээн сандран, айдас хүйдэст
автан байна. Өнөөх Фома ламтын
дурлалсаарч монголын дайчин баатар
эрхэн өлсөөдөө гагауурын уурссан
эвэн хомхой чонот хонийг олж,
тойрон шонхон мэт өмжж хорсон
харцар хотыг бүхэлд нь ажиглан
шинжилж байжээ.

(Фома ламтын тэмдэглэлийн төрөлх
мөхөр хэлээр бичсэн хуучин судварыг нь
МУИС-ын багш, түүхч, доктор Б.Н. Минорский
хуруулдээс иш татсан)

Хотын хармийн дэргэд болсон нэгэн
хөлийн явдлын талаар Ж.Уттерфордний
бичжээ. "Монголчууд цэрэг арми, тайж
нар нь тулалдааны талбарт дайлыггүй
олон санваартнууд шидсэн хүчээр
номхотхоор орлодог. Монголчууд
дунд христосын шашинтан олон явааг
мэдсэн ч үхэгсдийн цогцноос тэдний

хэрхэн ягшин цээрлэхийг мэдээгүй
христийн санваартнууд бурхдандаа яс,
бие цогцоны үлдэгдлийг Пешт хотын
гидна дайсны цэргийн өвөөдөө гаргалаа.
Үхэгсдийн шарилтай тааралдахад
муу эр гэж жигшдэг монголчууд
уурсан хилэлжээ, санваартнуудыг
алж хөнөөгөөд өөрсдийгөө бураас
ариутгахын тулд дэргэд цогцол болон
сүмүүдийг галдан шатааж орив".

Завна нь эргэсэн хотынхон гурван
өдөр эрэлхээрээ хамгаалсан боловч
эцэстээ монголчуудын замд тээглэсэн
зуу зуун хот бэлдэн хувь заяаг дагава.
Хамгаалгачид үй тмөн сүм жад, чулуу
мод, монголчууд үр нисгэх боловч
үр дүн хомс, харин монголчуудын
хараасан сүм бүхэн байгааг өршөөлгүй
онож, хуяг байхад, агтажм бүхнийг нь

нэгт, зад цохиж байжээ. Хот эзлэгдэж,
эсэргүүцсэн бүхнийг дагав. Дунай
мөрний их ус улааран туаварчээ.

Энэ үед өмнөд замын зэрэг ирж
нийлэв. Хадан жанжны удирдсан
энэ зам цэрэг Трансильваний бүхэлд
нь, Валахын умард хөсгийг дайран
цонхж, Варад, Зипо, Таснад, Клуж,
Салка, Сибиу, Саеаваорш, Перг,
Сегед, Арад зэрэг олон хотуудыг
булган авчээ. Ингээд Дунай мөрнөөс
баруунтайх махварын бүхий л газар
нутаг монголчуудын хяналтад ирэв.

Польшийн орхилоо. Гэвч тэнд
монголчууд улааг хоцорсон үү?

Харин Байдарын умард замын цэрэг
Лигницийн тулалдааны дараа Чехийн
армийтай зуурданд байлдсангүй Нис
голыг ухарч таллаад хэсэг зуур цэргээ

амраав. Богино хугацаанд эрч хүчний
дээд боломжийг шавхан үзүүлсэн
түүний цэрэг армид амьдаа, хүрээ нөхөх
шардлага зайлшгүй байсан буй эр
Чехийн Велдла ван ч Лигницийн
ялалдыг сонсоод, зүрх мөхж Тюринг,
Саксонтой нийлж хүсээ зузаалхвар
ухарчээ. Энэ хооронд Байдар нэг
туруушл ангийг Чехийн армийн
хөдөлгөөнийг тандуулахгаар баруун
тийш илгээсэнд Лигницээс 80 гаруй
км-ын алсад байв. Ариун Ромын эзэнт
улсын бараг жил дээр, Эльба мөрний
зүүн цутгалын эхэнд оршиж Житов хот
болон Бокемийн түгэлтийн нутгийг
шурдаж үзээд бүжээ. Монголчуудын
баруунд хамгийн хүн хүрсэн цэгийг
Австрийн Вена хотын баруун талд байх
Корнейбург гэж үзэх нь байдаг. Житов
болон Корнейбург хоёрыг өгөрлийн
байршлаар нь харьцуулан үзвэл
Житов нь илүү баруунд юм. Тэгээхэр
монголчуудын хүрсэн баруун чиг нь
Житов болон байх мөнгөдөгтэй.

Байдал дөрөвдүгээр сарын дундуур
ураш хөдлөж, Вага Польшийн Ратибар
мужийг сүйтгэн хоослов. Тэндээсээ
Чехийн гол хүч Вацлавдын даргад умард
цэд байгааг тандан мэдвэл Чехийн
өмөд мөж Морави руу халдан орж,
Оломоуц хотыг бүслэн хаажээ.

Үргэлжлэл дараагийн дугаарт

ЗУРАГ ТҮҮХ ӨГҮҮЛНЭ

ОЙ УГТСАН ӨРНҮҮН АЖИЛ

Ангийн түүхэн баримт бичиг, хилчдийн байгуулсан гавьяаг мөнхжүүлэн хадгалах, баяжилт хийх, залуу үедээ хилчдийн түүх намтрыг түгээн дэлгэрүүлж, сурталчлан таниулах зорилгоор ахмад хилчдийн өрөөг дайчин алдрын тасалгаанд шинээр тохижуулсан.

Дайчин алдрын тасалгааг 1933-2023 он хүртэл 10 жилийн үечлэлээр өрөөнүүдийг шинэчлэн тохижуулж, “ЗУРАГ ТҮҮХ ӨГҮҮЛНЭ” гэрэл зургийн үзэсгэлэн гаргаж, ойд хүрэлцэн ирсэн зочид төлөөлөгчдөд танилцуулсан.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Баатар Д.Гуулингийн буланг шинээр байгуулан үйл ажиллагааг тогтмолжуулж, хилчдийн хүүхдүүд, сум орон нутгийн ерөнхий боловсролын хүүхдүүдэд хилч үзэл, эх орноо хайрлах, хилчдийн баатарлаг түүхийг тайлбарлан ойлгуулах ажлыг үе шаттай зохион байгуулан ажиллаж байна.

Ангийн онцлогийг харуулсан бэлгэдлийн хилийн тэмдэг шинээр хийж жагсаалын талбайд сүндэрлүүлсэн.

АНГИЙН ҮҮДИЙГ ШИНЧЛЭН ЗАСВАРЛАСАН

СОЁЛЫН ТӨВИЙН ҮҮД, ДОТОР ТАЛД ИХ ЗАСВАР ХИЙВ

ХИЛЧИН ХОТХОНЫ ХАШААГ ШИНЭЭР БАРЬСАН

Өмнө

Ажлын явц

Ажлын явц

Одоо

Одоо

ШТАБ, ЗОЧИД БУУДАЛ, АР ТАЛЫН БАЙР, ШАЛГАН НЭВТРҮҮЛЭХ БАЙРНЫ ГАДНА СҮҮДРЭВЧ ШИНЭЭР БАРЬСАН

Штабын сүүдрэвч

Зочид буудлын сүүдрэвч

Ар талын байрны сүүдрэвч

Шалган нэвтрүүлэх
байрны сүүдрэвч

ЦЭРГИЙН ГАЛ ТОГООНЫ ДОТОР ТАЛЫГ ЗАСВАРЛАСАН

СОЁЛЫН ТӨВИЙН ТАЙЗАНД 3x4 ХЭМЖЭЭТЭЙ ЛЕД ДЭЛГЭЦ БАЙРЛУУЛСАН

ШТАБ, ЗОЧИД БУУДЛЫН ҮҮДЭНД ӨРГӨТГӨЛ БАРИВ

Штабын үүдний өргөтгөл

Зочид буудлын үүдний өргөтгөл

АЛТАЙН ХЯЗГААР ЛУУ, АНГИЙН ОЙ ЗОРЬСОН АЯН ЗАМЫН ТЭМДЭГЛЭЛ - ДУРСАМЖ

Ц.ГАНБОЛД

*ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний
хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй
байдал судлалын төвийн ахлах
судлаач, доктор (Ph.D), профессор,
хурандаа*

*Дайчид болгон өөрийн түүхтэй
Дурсамж бүр өвөрмөц өнгөтэй*

Төрөлх Алтайн отрядын 90 жилийн ой болох нь гэсэн зар жилийн өмнөөс илүү их хүчээ аван цуурайтах болж, алба хааж байсан үе үеийн нөхдүүд маань битүүхэн анир чагнан, ямар хувцсаа өмсөх үү?, ямар төмөр хөлгөө сойх уу?, ямар бэлгээ бэлдэх үү? зэргээр бэлтгэлээ базааж буй нь анзаарагдсаар...

Алдаатай оноотой ч алба, амьдрал минь эхэлсэн, 10 гаруй жилийн хугацаат цэргийн албанаас эхлээд хугацаагүй офицерын албаа өнгөрүүлсэн болохоор, дахиад 10 жилийг үзээ ч үү, үгүй юу? гэсэн олон бодол ээлжлэн эргэлдсээр явахыг эргэлтгүй шийдсэн бөлгөө.

Алтайн хязгаар, Аж Богд орно гэдэг бол Д.Болд хурандаагийн хэлсэнчлэн: “Дайрч өнгөрдөг биш, Зорьж очдог”, миний нэмсэн “Драасчилж биш, Золгож мэндэлдэг” нөхдүүдийн газар шүү дээ.

Мэдээж, цаг хугацаа харвасан сум шиг өнгөрч, хүсэн хүлээсэн мөч ойртон, ихэнх нөхдүүд маань 9 дүгээр сарын 6-ны өдрийн өлзийт сайн өдрийг сонгон,

аян замын хол болон бартаатайг тооцон нөөц хугацаатай хөдөлж байгааг “Алтайн отряд-90 жилд, Ахмадууд” сайтаасаа анзааран юу хоцрохов, хөлгийн жолоог Алтайнхаа зүг, Ажийнхаа зүг, Ангийнхаа зүг залав аа.

Ойд зорьсон хилчин нөхдүүд маань Алтай хот-Төгрөг сум-Алтай сум болон Бигэр сум-Цогт сум-Ээж уул-Алтай сум гэсэн хоёр замналаар баг бүлэг, фракцаараа замнаж буй нь цахим мэдээллээс анзаарагдах төдийгүй зам зуур тааралдан, цайлж, хуучилсаар, салъя гэж салсангүй салаа замын эрхээр салан, баг багаараа сонгосон аяны алтан шар замаа хөөн одсон болой.

Хурандаа Д.Болдын түүчээлсэн, миний дагасан бүлэг 6 машинаас бүрдсэн бөгөөд Бигэр сумд хонон, цааш Бигэр болон Цогт сумын хооронд орших Цагаан хаалгын хүрхрээг сонирхон, Цогт сум дээр үдлэн, Ээж ууланд хоноглон цааш Отряд орох “Барбарос” төлөвлөгөөтэй, Баянхонгор, Говь-Алтай аймгийн зааг Бор хоолойн давстай нуураас салан хөдөлсөн болой.

Бигэр сумд нутгийн хүргэн, миний салааны цэрэг, мал эмнэлгийн албаны даргаар ажиллаж байсан хошууч Нямсүрэн маань хадамлаад хүлээж байх ба нутгийн ханагар, Өргөстэйн заставын дарга асан хошууч Мижид мэдээж хүлээж байх учиртай.

Өглөөний бослогын дараа Мижид хошууч ирж, мэндлэн золгосны дараа төрөлх нутгийн брэнд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг, хүний болон өөрийн нутгийн

хүмүүсийн ганц нүд хужирладаг, амт ааг мэдрүүлдэг “Шимт дээж” дарсны үйлдвэрээр “нутгийн индианууд”-ын хувьд аян замын нөхдүүдээ айлчлуулав, амталгаа хийлгэв.

Үйлдвэрийн захирал Ж.Энхтүвшин биднийг халуун дотно хүлээн авч, үйлдвэрээ танилцуулан, үйлдвэрийн түүхээ хүүрнэн, өнгө алагласан олон төрлийн бүтээгдэхүүнээрээ дайлахын зэрэгцээ аяны уртыг богиносгох арга хэмжээг ч аван бэлэг бичиг болон бужигнуулав.

Талууд сэтгэл хангалуун үлдсэн агаад Цагаан хаалганы хүрхрээ орох аян замаа тэр эрчээрээ шууд эхлүүлсэн авай. Алтан шар зам ивээж, аяны дөрөө сайхан нийлснийх, аз болоход энэ жил бороо хуртайгаас Цагаан хаалганы хүрхрээ маань ус нь элбэг урсах шиг, шуугих шиг л байж, нүд, чих баясгав.

Ахмад жолооч Ч.Алтангэрэл, Б.Нямжав, Майдар нар маань олон жил цэрэг тээврийн тэрэг жолоодон, Чандманийн Зээгтийн уурхайгаас нүүрс тээвэрлэн, УБ-ыг зорин шунгинуулж байсан ч төв замаас 5 км зайд орших энэ газраар дайраагүй, очоогүй байснаа ихэд гайхан бишрэх ажгуу. Энэ нь тэр үеийн цэргийн албан хаагчдын сахилга бат, цаг хугацааны үнэ цэнэ, улсын техник, шатахуунаа зориулалтын дагуу л ашиглаж ирсэн хүмүүжлийг л илэрхийлж, үр хүүхдүүд нь ч аав минь, мэргэжил нэгт найзууд нь амрах зугаалахыг огоорон албаны, амьдралын төлөө нэгэн үзүүрт сэтгэлээр зүтгэж

явсны нь гэрч болсон, амьдралын их сургуулийн нэг ангийг төгссөнтэй тэнцэх ихийг өгүүлэх үйл явдал болсон гэж үнэлж байлаа.

Манай отрядын хүүхдүүд, манай офицер, ахлагч нарын хүүхдүүд тухайлбал, Хурандаа Болдын Энхжаргал, Ахлагч Доржийн Алтанхуяг, Ахлагч Нямжавын Бат-Эрдэнэ, ахлагч агсан Дашцэрэнгийн Уртнасан гээд л зам нийлсэн хүүхдүүд маань ямар сайхан залуус болон өсөж, төлөвшсөн юм бэ, ахмадаа хүндэлж байгаа, бие биетэйгээ харьцаж хандаж байгаа, тусалж дэмжиж байгаа гээд л бахархмаар. Урагшлуулаад тэмдэглэхэд, ахлагч агсан Энх-Амгалангийн маань хүү ахлагч Батчулуун, андуудаа хүлээн авахаар Зуслан булгийн ногоон зүлгэн дээр дүнхийсэн цагаан гэр барьчихсан, алжаал юугий нь тайлж, амрааж асарч тойлж байх юм, хойно ургасан эвэр уртаа гэж... Тэрээр, ахлагчийн дамжаанд сурч байхдаа нагацын хүү Баттүшигийн хамт манайд байснаа дурсан, баярлаж гялайж явдгаа илэрхийлсэн нь бас л нэг “сюрприз” байлаа, цагийн уртад мартсан байжээ. Манайхны гарууд ч чи тэгэх ёстой, ингэх ёстой гэж л лаахайдаж байснаас, та тэгсэн, та ингэсэн гэж дурсдаггүй нь “гайхамшигтай” доо. Алтай зорих аяны алтан шар зам ч хүмүүний чанарыг таниулах бөлгөө.

Мэдээж, хотын жолоочийн ур чадварыг шалгах, говийн хурц ирмэгтэй чулуутай зам ч машины дугуйг цоолох, хагалах биш ёстой л “бөөрийг нь гаргаж” өгч байлаа. Алтай сумдаа амьдран суух

Бургастайн застав, штабын 2 дугаар тасгийн даргаар ажиллаж байсан Мягмаржав хошуучийн маань хүү Өнөржаргал засварын газар ажиллуулан мотортой бүхний хүсэн хүлээдэг засварчин, орон нутагтаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн бизнесмен болжээ. Амьтан ах дүүстэй олсон долсноо хуваагаад сурчихсан, “ир, оч, ид, уу” гэсэн сайхан гэр бүл байна. Дүүгийн тусаар л, эвлүүлж өгсөн дугуйгаар нь л хотын, гэрийн бараа харлаа байна.

Ээж уулын байгалийн сайхан, Хаяагийн шийгуаны амттайг гайхсаар Алтайн отрядынхаа замд байх “Замын шанд”-ын заставд замын алжаалыг түр тайлан амсхийв. Хадагтай сүү барин хүндэтгэн угтах хилчдтэйгээ нулимс цийлгэнүүлэн, самсаа нь шархиран золгох нөхдөө харан бахархаж л байлаа.

Ангийн төвийн биеийн тамирын талбайд 30-аад гэр эгнүүлэн барьж, дугаарласан байх агаад гэр дундын зохион байгуулагчид зочдыг угтан байрлуулж байлаа. Ангийн буудал ч хүндтэй зочдоор дүүрэн, хөл хөдөлгөөн ихтэй байлаа.

Олон жил уулзаагүй, бие биеэ өгүүлэн санасан нөхдүүд тал талаас цугларан ёстой л хонь хурга нийлсэн мэт хөл хөдөлгөөн, хөгжилдөөн шуугиан ихтэй мөчүүд үргэлжилсээр... Энд ч уулга алдах, тэнд ч тэврэлдэн үнсэлцэх, тэртээд ч золгох, тэрүүхэндээ хөөрөгдөх, бие биеийнхээ залуужсаныг гайхах, цаашлан явуулах, энэ маань ирсэн үү?, тэр маань хаана явна? хэмээн сураг ажиг тавих, тэр маань байсан

бол хэмээн мэгших гээд л түмэн янзын, бумбан өнгийн уулзалт хязгааргүй мэт үргэлжилж байлаа, тэр мөчүүдэд, тэр өдрүүдэд...

Баярын арга хэмжээний нээлт, ёслолын жагсаал, үзвэр үйлчилгээ, концерт, баярын хурал, шагнал урамшуулал, хүлээн авалт, бэлэг бичиг гардуулах гээд л бүхий л ажиллагаа байж болох хамгийн өндөр түвшинд, бэлтгэл, зохион байгуулалтын дээд түвшинд байлаа. Ой угтсан их ажил хийсэн, бэлтгэлийг сайтар хангасан нь алхам тутамд мэдрэгдэж байсныг хэлэх нь зүйтэй.

Зорьж ирсэн 350-иад, залагдаж ирсэн 50-иад хүнийг сайхан хүлээж аваад, сэтгэл санаа өндөртэйхэн биечлэн үдээд явуулчихна, тэдэнд хүрч ажиллана гэдэг чинь хир баргийн газрын, бас захын аавын хүүгийн амархан хийчих ажил бас биш шүү.

Бакалавр, академийн шавь, дэд хурандаа Э.Майдар маань захирагчийн ажлыг аваад удаагүй ч ой угтсан ихээхэн ажлыг санаачилга, зохион байгуулалт, зангараг заан хийж гүйцээжээ. Хийсэн болгон нь хүн болгонд таалагдах албагүй ч 90 хувийн нь сэтгэл ханамж өндөр байсан гэдэгт огт эргэлзэхгүй байгаа бөгөөд хүн болгонд ганцхан “доллар” л 100% таалагддаг гэж байгаа.

Зочдыг 1988-1992 онуудад отрядын даргаар ажиллаж байсан генерал Я.Пүрэвдорж, захирагч, хурандаа В.Батжаргал нар тэргүүлж, баруун, зүүний магнайг Монгол Улсын хүний гавьяат эмч, төрийн соёрхолт Төмөрбаатар, Монгол Улсын Аж үйлдвэрийн

гавьяат ажилтан Г.Сүхбаатар нар маань манлайлж, Алтайн отрядын анхдагчид хурандаа Д.Болд, С.Энхбаатар гээд л хөвөрч өгөх бөлгөө. Бууриа сахин үлдсэн буурлууд хошууч Нанжид, Балхжав ах, Буяндэлгэр эгч, дээд оны С.Одхүү, С.Зэсэндүйчир анд, С.Сарангэрэл цэрэг гээд л явж өгөхийн зэрэгцээ Алтай сумын мөнхийн залуу гялалзах Өөлд ах, Шалхаан захирал гээд л өнгө чимэг нэмэх...

Мөн Говь-Алтай аймгийн иргэдийн хурлын дарга, зэргэлдээх сумдын засаг дарга нар, Аймгийн шүүхийн ерөнхий шүүгч, шавь Ш.Баттогтох, Хилийн цэргийг төлөөлж хурандаа Д.Амарсанаа, Д.Гуулин баатрын үр хүүхэд, ач зээ нар болох 8 дугаар анги Цогтод хамт төгссөн П.Гандулам, хамт багшилж байсан М.Цогтоо багш нар маань зорин ирсэн байлаа.

Ахмадууд болон ангийн захирагчаар ажиллаж байсан хүмүүс цөөхөн, залуус нь мөн хомсхон, дунд үеийнхэн болох 1977-1990-ээд онуудад ажиллаж байсан хүмүүс л ахиухан иржээ гэж харж байлаа. Тэр үеийн ангийн бие бүрэлдэхүүн бараг бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ ирсэн юм шиг санагдсан шүү, нөхдүүд сэтгэгдлээ хуваалцах байх.

Миний хамгийн ихээр уулзахыг хүсч байсан хүн бол хошууч Цахиуртай ах байлаа. Миний дарга байлаа, миний ахын найз байлаа, Москвад дээд курст сурч байхад нь борцтой хоолыг нь мөн ч олон хүртсэнсэн гээд л дурсамж хөвөрнө л дөө. Ахуйн бэртлээс үүдэн ирээгүй ч ойн

дараахан 9 дүгээр сарын 20-диор Баян-Өлгий аймаг руу судалгааны ажлаар явахдаа Ховд хотноо зорьж очин, амар мэндийг нь эрж уулзан баахан ярилцсан.

Зүрх, сэтгэл догдлоож, сэтгэл санаа огшоосон, “байнгын баяр ёслолын байдалтай” байсан халуухан 3 өдөр яах ийхийн зуургүй өнгөрсөн ч 3 жилийн эрч хүчийг олгосон гэж бодож байгаа. Олон сайхан нөхдүүдтэйгээ уулзсан, ярилцсан, богинохон ч гэсэн хамт байсан дурсамжийг, тэр олон нөхдөө нэр, зүсийг дурдан нэгэн тэмдэглэлд багтаах боломжгүй гэдгийг мэргэн уншигчид ойлгож байгаа байхаа.

Гэхдээ ойн үеийн онцлог үйл явдлуудаас дурдах нь зүйтэй байх аа.

Волейболын спортын мастер Г.Нарангэрэл /Нангиа/-ийн нэрэмжит гар бөмбөгийн тэмцээн өрсөлдөөн, оролцогч ихтэй сайхан арга хэмжээ болсон бөгөөд бооцоо, шагналаар ч булах шиг л болов. Э.Лувсанбалдан гуайн хошигнон хэлдэгчлэн “Гай болж, амьд байвал” ангийн 100 жилийн ойгоор энэ удаад санал тавиад амжаагүй “Буудлагын тэмцээн”-ээ зохион байгуулна аа гэж бодож байгаа.

Төрөлх ангийн хамт олон маань сэтгэл, ур ухаанаа шингээсэн, нутаг нугын олон брэндийн цуглуулга болсон гарын бэлэг бэлдэж, ирсэн зочид болгоны гарын алгыг “дээш нь” харуулж байх юм, ёстой гайхамшиг, **б/а**-аадаад баярладаггүй хүн гэж байдаггүй гэж байгаа. Их л хөдөлмөр, их л сэтгэл, мөн их л хүч чармайлт, их л хөрөнгө шингэсэн нь илт юм даа.

Шинэхэн доктор Ц.Эрдэнээгийн маань өлгийдсөн “Алтайн хязгаарын хилчид” ном агуулга, хэвлэлт гээд л бүхний санаанд нийцсэн бүтээл, хамгийн үнэ цэнтэй бэлэг байлаа.

Ангийн ойн концерт гэдэг зүйл журам мэт байх ёстой арга хэмжээ бөгөөд их л цаг зав зарсан, хувцас хунар гээд нүсэр ажил байдаг хэдий ч хамт олны бүтээл гэдгээрээ ихээхэн нүүр тахалдаг, дараагийн ой болтол яригддаг арга хэмжээ байдагсан, одоо ч орчин үедээд, цаг хугацаагаа хэмнээд Хилийн цэргийн чуулгын уран бүтээлчид арыг нь даадаг болсон юм шиг байна. Дангаараа биш юм гэхэд ангийн уран сайханчдыг оролцуулсан хамтарсан концерт бэлдсэн бол ихээхэн таашаах байсан мэт, манайхан ч жаахан уйдсан, залхсан шинжтэй байсан шүү, шударгаар хэлэхэд, Ганболд л бичиж байгаа болохоос биш...

“Муу хүн идсэн, ууснаа” гэдэг ч жаахан хоцрогдсон ойлголт болсон шүү дээ, энэ олон хүний хоол ундыг цаг хугацаанд нь, хүртээмжтэй, амт чанартай зохион байгуулна гэдэг бол төв суурин газраас хол, байгаль цаг уурын хувьд халуун газар ямарч асуудалгүй шийднэ гэдэг ихээхэн чухал ажлыг “вип” хэмжээнд зохион байгуулсан нь ойн арга хэмжээний онцлог асуудал болой. Монгол Улсын мастер тогооч Монхор ах маань өөрийн багийн хамт энэ нүсэр ажлын ард нэр төртэй гарч байна лээ шүү.

Баярын үеийн зочдын үйлчилгээ гэдэг бол бие, сэтгэлийн бяд, хүч шаарддаг төдийгүй

тэрүүхэндээ байнга л их, бага хэл ам дагуулж байдаг чимхлүүр ажилсан, ангийн бүрэлдэхүүн асуудалгүй л шийдэж, хүн болгонд л бараг хүрч, тулж ажиллаж байсныг дурдах нь зүйн хэрэг бөгөөд Арын дарга, шавь, хошууч Энхбаатарын ажлын нэг томоохон үзүүлэлт байлаа.

Үйлчлэх бүрэлдэхүүнд баярлаж талархсанаа илэрхийлэн, хариу хүлээн авалтыг нутгийн анд, Д.Гуулин баатрын ач М.Цогтоо тэргүүтэй хамаатан садангууд нь зохион байгуулж байсан нь нэн шинэлэг, нэн хүнлэг арга хэмжээ байсан шүү.

Мань мэт ч юун баярлах, талархах, өгсөн болгоныг нь туушиндаад л, туугаад л байсан санагдана, ичиж үхмээр...Манайхан бие биедээ хэлэлгүй, Цагаан булаг руу булагнаад л, бултаад л байх шиг байсан шүү, тэнд юу байдаг, яадаг юм болоо?

Баярын арга хэмжээний зай завсраар сумын төвөөр жаахан хэсүүчилж, Цагаан булгийнхаа рашаанаас амсан таашааж, залуу насны дурсамжаа сэдрээн амрахуй, “тэрүүхэн хооронд, шаал дэмий, жаал юм бодчихсон байна лээ” гэвэл мөн алав аа...

Гэр бүл маань ажиллаж байсан сумын сургуульд өөрийн бүтээлийн дээжис, сурганы чиглэлийн номууд, сумын болон отрядын цэцэрлэгт том охин, Монтессори арга зүйч Г.Мөнхцэцэгийн туурвисан “Монтессори арга зүй”-н цуврал номуудаас бэлэглэсэнээ захирал Ц.Наранцацралтад гардуулан өгч, бага сага ажил амжуулав.

“Орсон бороо арилж, ирсэн гийчид буцдаг” жам ёсоор сум, отрядын өмнө ба хойно орших угталт, үдэлтийн хаалган дээрээс явах явах чиглэлдээ ангийн хамт олноор үдүүлэн буцах аяндаа шуударсан агаад нуурандаа хоргодох намрын шувууд шиг үдэж буй, үлдэж буй анд нөхдүүдээсээ салж ядан, сэтгэл, зүрх нэг л хоргодонгуй, нэг л нялхархуу байсныг үгээр хэлж, үзгээр бичих аргагүй байсан болой.

“100 жил хүртэл 10 жил ёстой нэг новширно доо” гэсэн өөдрөг бодол тээн буцах аяндаа мордсонсон, бид бүгд...

Зуун жилээр зургаадугаар отряддоо эргэн уулзах ерөөлийг талбия.

Төгсгөлд: Ангийн удирдлагад хамтран ажиллах талаар тавих горимын гэдэг ч юм уу?, бас жаахан далиудуу хоёр санал байгаа юм.

Нэгэн зүйл: Бид баяр угтсан болон баярын үеэр жаал сайхан ажил зохион байгуулдаг бөгөөд баяраа дуусгаад л санаа амарч бүхнийг орхидог, мартдаг гэмтэй.

Энэ үеийн арга хэмжээ, үйл явдлуудыг баримтжуулах, эргэн сурталчлах, хүргэх ажлууд нь хоцордог, дараагийн ой болтол

орхигддог. Баярын үеийн үйл явдлыг эргэн сурталчлах, сэргээх зорилгоор “Хил судлал” сэтгүүлийн ээлжит дугаарыг ойн дугаар болгон гаргахад хамтран ажиллая гэсэн санал тавьж байгаа юм. Сулинхээрийн отряд яг энэ байдлаар ажиллаж, ойн дугаараа гаргаж хүргэсэн нь олны таашаал хүлээсэн ажил болж байсан. Тухайн үеийн ангийн орлогч, дэд хурандаа Даваатогтох энэ талаар арвин туршлага хуримтлуулсан болой.

Нэгэн зүйл: Ангийн ойд зориулан зохион байгуулсан шүлгийн уралдаанд түрүүлсэндээ баярлаж талархаж байгаач шүлэгт ая оруулах тал дээр хамтран ажиллаж, аятайхан дуу болгоё гэсэн санал тавьж байгаа юм. Яаруу, сандруу хийлгэсэн ая маань нэг л сайн болоогүй мэт.

Аян замын тэмдэглэлийг тэрлэсэн: Алтайн отрядын 1978 /2 дохь он/ оны хугацаат цэргийн албаны хилчин-байлдагч, бага түрүүч, 1984 онд Москва хотноо ХЦКД сургуулиа төгсөн төрөлх отряддоо эргэн ирж ажилласан отрядын анхны унаган офицер, доктор, профессор, хурандаа Цагааны Ганболд.

2023-10-7-ны өлзийтэй сайн өдөр тэрэлж дуусгав.

АХМАД ХИЛЧДИЙН ОЙН ДУРСАМЖ

Уншигч түмэн олондоо энэ өдрийн мэндийг дэвшүүлье.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын баатраар овоглосон цэргийн гавьяаны одонт төрөлх ангийн маань түүх 90 жилийн ойн арга хэмжээ ахмад үеэ хүндэтгэн хилчин ахмадуудын сэтгэлийн хөг эгшгийг сэргээсэн өргөн дэлгэр сайхан болж өндөрлөлөө.

Ахмадууд бид 90 жилийн ой хүрээнд дурсамж 2022 уулзалтыг зохион байгуулахын зэрэгцээ ангийн түүхийн номыг бүтээх санхүүжилт, ангийн хүн эмнэлгийн албыг төрийн соёрхолт гавьяат эмч Төмөрбаатарын нэрэмжит, ангийн алдрын танхимыг тохижуулахад санхүүжилтийг босгох зэрэг томоохон ажлуудыг хийж гүйцэтгэв.

Дээрх ажлуудад санаачилгатай ажиллаж 5.0 сая төгрөгийн хандив өгсөн ахлах ахлагч Г.Дашцэрэнгийн гэр бүл, Юмхүү тэдний үр хүүхдүүд, гавьяат эмч Төмөрбаатар болон сэтгэлийн хандив өгсөн үе үеийн ахмад хилчдэдээ гүн талархал дахин дэвшүүлье.

Ойн арга хэмжээний үеэр явагдсан спортын мастер Г.Нарангэрэлийн нэрэмжит “Волейбол”, ахмад хилчин агсан Д.Ретовын нэрэмжит ширээний теннисний тэмцээн зэрэг спортын наадмууд ахмад хилчдийн маань дурсгалтай мөчүүдийн нэг байлаа.

Ой тэмдэглэх үеийн бэлтгэл ажил болон бүхий л арга хэмжээг хүн бүрийн сэтгэл таашаалд хүргэх юмсан гэсэн ангийн захирагч, хурандаа Э.Майдар болон нийт бие бүрэлдэхүүндээ нийт ахмад

хилчдийнхээ өмнөөс баярлалаа гэдгээ дахин хэлье.

Ангийн түүхт 90 жилийн ой ахмад хилчид бидэнд 100 жилээ үзэх, одооноос бэлтгэх их эрч хүчийг үлдээснийг энэ дашрамд дурдахын зэрэгцээ түүхийг бид бас бүтээлцэж, түүхээр сэтгэлийн амар амгаланг цэнгэн эдэлж жаргадаг юм байна гэдгийг хүн бүр мэдэрсэн дурсамж дүүрэн баяр боллоо.

Ингээд төрөлх ангийнхаа үе үеийн ахмад хилчид, азай буурлууд одоо ажиллаж байгаа бие бүрэлдэхүүндээ амьдралын гэгээлэг сайхан бүхийг хүсье.

Ахмад хилчид, бэлтгэл дэд

хурандаа Д.Ганбаатар

*Төрөлх анги байгуулагдсаны
баярын сэтгэгдэл*

2023 оны 09 дүгээр сарын 09

Говь нутгийн налгар шар нар ээсэн тунгалаг сайхан өдөр

Хил хамгаалах байгууллагыг нэгэн их далай гэвэл тус анги цэнгэг уст нуур мэт. Уул, толгод, булаг, шанд бүр нь түүх хэлхэх хийморь золбоот хилчдийн өлгий нутаг Алтайн цэнхэр хязгаарт түүхэн баяраа тэмдэглэхээр олон өнгийн цэцэг шиг одон медалиа гялалзуулсан ахмад хилчид минь нуурандаа чуулж буй шувууд шиг шуугьж байгаа нь хүмүүний амьдралын аз жаргалтай цаг мөчүүдийн нэгээхэн хэсэг нь энэ байх даа гэсэн бодолд хүргэж байлаа.

Миний бие хил хамгаалах байгууллагынхаа 50 насан дээр алтан босгыг нь алхаж орсноос хойш 40 гаруй жил өнгөрчээ. Зочид төлөөлөгчдийг харахад миний алба хаасан 30 гаруй жилийн хугацаанд мөр зэрэгцэн ажиллаж байсан нөхөд буюу нэгэн ёсны намайг сургууль төгсөөд очиход тосож авч, өсгөж, хүмүүжүүлж, амьдралын их харгуйд

зааж зөвлөж байсан дарга, ах, эгч, андууд минь байлаа. Ойн баярын үйл ажиллагааны хөтөлбөр маш сайн төлөвлөгдсөн сайхан болж, өндөрлөсөн.

Ойг тэмдэглэх үйл ажиллагаа нь бүтээн босгох их ажлыг бий болгодгоороо онцлогтой, үлдэцтэй байдаг байна. Хилчин баатруудын цогц хөшөө, жагсаалын талбай гээд олон сайхан бүтээлийг хийцгээлээ. Ойн хоёр өдөрт манайх гэдэг айл хөлтэйхөн өнгөрөөсөн нь сар шинийн баяр болж байгаа ч юм шиг санагдаж байлаа. Нөхөд маань ангиа гоё, сайхан болсныг ам уралдан ярьцгаасны хамгийн их сэтгэл хөдлөгдсөн агшин нь хойд замын угтах хаалга дээр монгол дээлтэй бүсгүй идээний дээжээ өргөн угтан авсан нь сайхан байлаа гэж хэд хэдэн эмэгтэй нулимс цийлгэнүүлэн ярьж байв. Хамгийн энгийн юм аугаа байдгийн учир биз ээ. Сэтгэл хөдөлж баярын магнай тэнийхийн зэрэгцээ гуниг төрж байсан нь насны намартаа налайж явах олон анд нөхөд минь нарт хорвоогоос эрт буцсаных байлаа (С.Дашбалдан, Б.Содномдаржаа, Ц.Лодойдамба, Г.Сономдаржаа, Ц.Нармандах, Р.Батням, С.Мөнхөө) Отрядын үндсэн бүрэлдэхүүний орон сууцны хашааг 30 хол давсан хэмийн халуунд манай албан хаагчид залуу насны эрч хүчийг үзүүлэн шинэчлэн барилаа. Тус ангийн бичээчээр ажиллаж байсан Г.Нарангэрэл “Волейбол-ын спортын мастер” цол гардаж авсан нь юм нүдээ олно гэдэг боллоо.

Манай малын Батсүх ах 80 дөхсөн насандаа машин барьчихсан хөгшнөө суулгачихсан олон зуун км газрыг туулж яваа нь бахадмаар.

Хурандаа Ц.Ганболд маань хилчдийнхээ оюуны мэлмийг

нээхийн төлөө, эрдэм судлалын их ажилд нас бие үйл хайрлан бодит ажлуудыг хийж зүтгэж явааг бодохуйд сэтгэл татмаар. Ж.Шатарбал маань залуугийнх шигээ хангайн хүрэн буга шиг гялалзаж явна лээ. Г.Сономдаржаа ахын эхнэр Ч.Өлзийхишиг эгч хүү, охин хоёроо дагуулчихсан төрж өссөн нутгийг нь үзүүлж, аавынх нь алба хааж амьдарч байсан анги, орон бууриа эргэж яваа нь он цагийн дурсамж өгүүлсэн түүхэн хүүрнэл болж сэтгэлд үлдсэн юм.

Тахийн шар нуруу, Хэнгэрэгтэйн хөндий, Хагийн хоолой, Чандмань- Богд, Аргал шанд, Өнчин толгой, Тулга толгой, Балгант, Уушиг, Хөндийн хар, Цагаан булаг, Царигийн ус зэрэг манай ахмад хилчдийн галтай дөлтэй залуу насных нь им тамга болсон эдгээр нэршил яруу найргийн шад мөр мэт сэтгэлд нь буудаг биздээ. Энэ л хүмүүстэй олон жилийн дараа уулзаж золгон гэдэг их ойн далбаан доорх миний баяр байлаа. Энэ дашрамд их ойн баяраа нүүр бардам, сэтгэл дүүрэн, ханагар тэмдэглэсэн ангийн удирдлага, нийт бие бүрэлдэхүүнд баярлалаа.

Ингээд хилийн замаар хилчний дуугаа өргөж явсан, яваа эрхэм дайчин анд нөхөддөө та бүгдийн маань бие цэгц, лагшин тунгалаг, амьдрал хангалуун, ухаан төгөлдөр байхын ерөөлийг өргөн барья.

*Ахмад хилчин, бэлтгэл дэд хурандаа
С.Зэсэндүйчир*

С.БАЯРМАГНАЙ: БИ АМЬДРАЛДАА ХОЁР УДАА “НИССЭН” БАС БОЛООГҮЙ ЭЭ, Р.РАВЖИР СУДЛААЧТАЙ АЛМАС ХАЙСАН

Б. ГҮНЖИД:

-116 МЕТР ӨНДӨР ХАДАН
ХАВЦЛААС МАШИНТАЙ
УНАХДАА 80 МЕТРИЙГ НЬ
АГААРТ, ҮЛДСЭНИЙГ НЬ ХАД
АСГААР “ТУУЛЖ”, АМЬД
ГАРЧЭЭ-

С.Баярмагнай “Хилийн цэргийн амьдрал, цэрэг жолооч байсан үеэ сүүлийн үед их санах болжээ. Тэр үеийн амжилт, ололт, алдаа, дурсамж бүхэн минь сэтгэл дүүргээд сайхан байх юм. Өөрийгөө ямар азаар хилийн цэрэгт алба хаасан юм бэ гэж боддог” хэмээн залуу насныхаа гэгээн дурсамж, мартагдашгүй мөчүүдээ ярив. Нэгдлийн 800 гаруй адуу хариулж байсан түүнийг 18 нас хүрсэн даруйд нь Говь-Алтай аймгийн Алтай сумын хилийн цэрэгт сонгон хуваарилж, хилийнхэн түүнийг цэрэг жолооч болгон хүмүүжүүлжээ. Тэр залуухан цэрэг жолооч явахдаа хүн итгэхэд бэрх гурван ослоос амьд гарч, жолоодлогын гарамгай чадвар, эр зоригоороо өөрийгөө болон бусдыг аварсан гавьяатай нэгэн юм. Түүний зориг, чадварыг биширсэн хилийн цэргийн нөхөд нь “Нисдэг Магнай” хэмээн нэрлэх болжээ.

Бусдад “Нөгөө нисдэг” болтлоо танигдаж, залуу насны зоримог зангаараа хилийнхэн дунд “нисэж” явсан түүний домог шиг түүхийг уншигч та бүхэнтэй хуваалцаж байна. Мөн түүнийг алмас судлаач Р.Равжирын жолооч гэдгээр

нутгийнхан нь анддаггүй билээ. Говь-Алтай аймгийн Алтай заставынхан 1975 онд шинэ жилээ нижгэр сайхан тэмдэглэхээр болж, сүрлэг мод засахаар төлөвлөжээ. Тухайн үед цэрэг жолооч байсан С.Баярмагнай арванхоёрдугаар сарын 27-нд заставын дарга, хоёр цэргийн хамт Хавтагийн нуруунаас шинэ жилээр засах арц мод аваад буцаж явахдаа Хавтагийн нурууны ар болох Эргүү харын хударга гэх өгсүүр хөтлийн 116 метр өндөртэй хавцал руу “ниссэн” байдаг. Хавцлын оройгоос доош найман метр хадан дээр унахад машиных нь гэрэл унтарч, гэрэлгүй болсон гэдэг. Харин 16 метр хадан дээр дахин ойж, тар, няр болоход мотор нь салж, бардак нь задарч, ард сууж явсан Баян-Өлгий аймгийн цэрэг шидэгджээ. Түүнээс доош 54 метрт унахаар агаарт “нисэж” явахдаа С.Баярмагнай сэхээ авч, орчноо ажиглахад заставын дарга н.Мянгаджав урд талын бариулаас бариад босчихсон, ард сууж явсан Увсын Б.Батсүх гэх цэрэг урд

талынхаа хоёр суудлын бариулаас тас зуурчихсан “Ээ, хөх тэнгэр минь өршөө” хэмээн бархирч байсан гэдэг. Харин Баян-Өлгий аймгийн цэрэг дуугараагүй болохоор байгаа үгүйг нь мэдээгүй өнгөрчээ. Тэгээд С.Баярмагнай жолоогоо алдаж болохгүй гэдгээ ухаарч, гараа жолооноосоо тас зуурсан байна. Ийнхүү доошилсоор газраас 16 метр өндөр хадан хошууны оройг машинтайгаа сэт мөргөхөд урд талын зүүн гар талаас нь хоёр дугуй зад үсэрч, Баярмагнай жолоогоо алдаж, машинаас шидэгдэн хайрган дээр суугаагаараа буусан аж. Нөгөө хоёр нь түүнээс доош найман метр “унаад” жалганд машинтайгаа тогтож, эсэн мэнд бууцгаажээ.

Заставын дарга Т.Мянгаджав, Увсын цэрэг Б.Батсүх нар С.Баярмагнайг очиход шоконд орчихсон, Б.Батсүх нь түүнийг тэврээд уйлсан бол заставын дарга юу ч дуугарч чадахгүй болтлоо айсан байсан гэх. Тэд Баян-Өлгийн цэргийг байхгүйг мэдээд, нэрээр нь дуудтал тэднээс нэлээн дээр муухан дуу гарсан байна. Тэднийг ослоос ийн амьд үлдээд уулзалдаж байтал машинд байсан савтай шатахуун нь асгарч, машин шатаж, Буу, зэвсэг, нэг тахаа зэргийг самбаачлан авч амжжээ. Баян-Өлгийн цэргийн хөл хугарсан байсан тул С.Баярмагнай хамт үлдэж, заставын дарга, Увсын цэрэг хоёр 30 километр орчим зайтай Зээгийн застав руу явсан байна. Уг застав дээр Ховдын Үенч сумын эмч дуудлагаар ирчихсэн байсан учир хөл нь хугарсан цэрэгт анхан шатны тусламж үзүүлэх хэрэгтэй

гэж тооцоолоод ийн явсан хэрэг. Ийнхүү 116 метрийн өндөр хавцлаас машинтайгаа унасан ч дөрвүүлээ амьд, мэнд үлдснээс үүдэн С.Баярмагнайг “Нисдэг Магнай” хэмээн хочилж, төвөөс ирсэн дарга нар, хилийнхэн томилолтоор явахдаа “Танай нисдэгтэй явъя” гэдэг болсон түүхтэй аж. Тэр үед С.Баярмагнай 20 настай байсан гэдэг.

БАЯРМАГНАЙГ БАГА ТҮРҮҮЧ ЦОЛООР ШАГНАЖЭЭ

Б.Цэдэн-Иш генерал дээрх ослын талаар сонсоод “Тийм аймаар ослоос машинаа зөв жолоодож, бусдынхаа болон өөрийнхөө амийг аварсан цэрэг жолоочийг шагна, шагна” гэжээ. Улмаар нэгэн хурлын үеэр бага түрүүч цолоор шагнахаар нэрийг нь дуудсан гэдэг. “Нисдэг” Магнай ч “Осол гаргасан намайг шагнана гэж байхгүй. Хүн андуурсан байх” гэж бодоод гараагүй. Заставдаа иртэл салаан дарга нь “Чамайг шагнахаар дуудаад байхад яагаад гарч ирээгүй юм бэ” гээд шагналыг нь нэр төртэйгөөр зүүж өгсөн аж. Тэр осол дээр олон байцаагч ажиллаж, дүгнэлт гаргажээ. Тухайлбал, Ховд аймгийн Булган сумын автотехникийн байцаагч н.Даваажав С.Баярмагнайгийн осолд дүн шинжилгээ хийхдээ “Жолооч үүнээс илүү ямар арга хэмжээ авч, ур чадвар гаргах вэ дээ” хэмээн түүнийг өмгөөлж байсан гэдэг. Осол гаргасан тухайгаа аав, ээжийнхээ санааг зовоочихно гээд хэлж чадахгүй, дуулгахгүйг хичээж байсан С.Баярмагнайд энэ үг тухайн үедээ их сайхан санагдаж байсан гэдэг. Мөн Ш.Самбуудорж

дарга түүний гаргасан ослыг “80 гаруй метрийг нь агаарт, 36 метрийг нь газраар туулсан” хэмээн нарийвчлан тогтоосон байдаг.

ШАТАХУУНЫ ЁМКОСТЬ ДЭЭРЭЭС ДАХИН “НИССЭН” НЬ

С.Баярмагнай нэг удаа тууврын мал услах шаардлагатай болж, шатахуун зөөвөрлөдөг байсан ёмкостийг усны сав болгохоор гагнаж байтал шатахууны үлдэгдэл нь ууршиж, дэлбэрчээ. Дээр нь сууж байсан С.Баярмагнай ч дэлбэрэлтийн улмаас агаарт шидэгджээ. Нэг мэдэхэд л толгой нь эргэж газар, тэнгэр хоёр ээлжлэн харагдаж байсан гэдэг. Тэр ийнхүү “нисэж” явахдаа өөрийгөө тэрүүхэнд хураалттай байсан банзан дээр унаж байна гэж бодтол хажууд нь унаж, гараа гэмтээжээ. Түүнийг ийн нисээд, газардах хооронд гагнуур хийж байсан машин нь дэлбэрч бас л авах юмгүй болсон байж. Тэр ослын дараа түүнийг “Амьд үлдсэн тул ангийн даргын жолооч болго хэмээн тушаал дэвшүүлжээ.

ГУРАВ ДАХЬ УДААГИЙН ОСЛООС АМЬД ГАРСАН НЬ

Үүгээр зогсохгүй түүнд бас нэг сонин үйл явдал тохиолдож байв. Түүнийг Намын дээд сургуульд сурч байхад нь улс төр, эдийн засгийн ухааны н.Жаргалсайхан гэх багш нь нэг удаа “Хэдүүлээ өнөөдрийн хичээлийг тасалчихъя. Сайхан юм ярья” гээд ширээ тойрч суугаад элдвийг ярьж гарч. Гэтэл багш нь гэнэт шавь нарынхаа алгыг харж, хувь заяаг нь хэлж өгье гэж.

Ийн нэг нэгээр нь хэлж байснаа С.Баярмагнайгийн алгыг хараад “Чамд гэнэтийн олон осол тохиолдож байсан юм байна. Гэхдээ чи ослоос ямар азтай гардаг юм бэ. Одоо чамд нэг осол яг тулчихсан байна. Түүнээс амьд гарах юм бол чи 80 хүртлээ чулуугаар цохисон ч алзахгүй” гэжээ. С.Баярмагнайгийн азтай, ховор түүхийг ангийнхан нь мэддэг байсан болохоор багшийгаа “Та сайн мэдэж байна. Танд алгаа харуулахгүй” гэгцгээгээд больж гэнэ. С.Баярмагнай түүнээс удалгүй хилийн цэргийнхэнтэй хил рүү явжээ. Өвөрхангай аймгийн наахна машины цуваа зогсож, аяны чилээ гаргатал хамт явсан машины жолооч нь С.Баярмагнайг “Чи миний машинд сууж, жаахан юм ярь л даа, ярих юм байна” гээд машиндаа сууж явсан нэг хүнээр С.Баярмагнайгийн машиныг

баруулаад хөдөлж. Ийн солигдоод 10 минут ч болоогүй байтал яг өмнө нь явж байсан машины жолооч үүрэглэж, ачаатай машины араас мөргөөд, С.Баярмагнайтай солигдож суусан хүн газар дээрээ амиа алдсан харамсалтай хэрэг гарч байжээ.

АЛМАС СУДЛААЧИЙН ЖОЛООЧ БОЛСОН НЬ

Р.Равжир гэх судлаач Ховд аймгийн Эрдэнэбүрэн, Баян-Өлгий аймгийн Толбо сумын заагт орших Сайрын уулнаас 1973 онд алмасын мөр олж, түүнийгээ сонинд хэвлүүлж, Шинжлэх ухааны академи болон нэрт зохиолч Б.Ренчин рүү илгээсэн гэдэг. Б.Ренчин гуайгаас түүнд “Та эрэлд гарсан эхний өдрөө алмасын мөр, үс, ноосыг олсон байна. Энэ нь алмасыг амьдаар нь барих сайхан үйлсийн эхлэл биз ээ” гэснээр Р.Равжир судлаач судалгаагаа бүр лавшруулахаар шийдсэн байдаг.

Тухайн үед С.Баярмагнай Р.Равжир гуайн жолоочоор нь томилогдон явсан аж. Тэдний олон хоногоор явах Мөнххайрхан, Эрдэнэхайрхан ууланд “ГАЗ-66”-аас өөр машин явдаггүй, бас баргийн жолооч туулж барахгүй тул түүнийг сонгосон хэрэг. Р.Равжир гуай Мөнххайрхан, Эрдэнэхайрханаар нутгийн хөгшчүүлтэй 10-аад хоног хууч хөөрч, цөөнгүй өдөр өндөрлөг газраас уул, хад руу өдөржин дурандаж, юм тэмдэглэж явсан аж. Тэд сарын томилолттой явсан ч 14 хоноод буцсан гэдэг. Түүнийг ийнхүү судлаач Р.Равжиртай томилолтоор яваад иртэл найзууд нь “Нисдэг Магнай алмас

судлаачийн жолооч болсон гэсэн үү. Та хоёрт юу олдсон бэ. Юутай таарав” гэх мэтээр шоглож эхэлсэн байна. Ингэж өөрийгөө алмас судлаачтай алмасын эрэлд явснаа мэдэж байсан гэдэг.

ЖОЛООЧ ЦЭРЭГ СУМЫН ЗАСАГ ДАРГА БОЛСОН НЬ

С.Баярмагнай Говь-Алтай аймгийн Шарга суманд 1955 төрсөн айлын том хүү. Долдугаар ангиа төгсөөд мал маллаж байгаад Алтай сумын хилийн цэрэгт алба хаахаар татагдсан аж. Хилийн цэрэгт жолооч ховор байсан болохоор түүнийг Ардын армийн авто жолоочийн 107 дугаар сургуульд хуваарилж, Ховдын Булган суманд заставын жолоочоор ажиллаж байгаад отрядын төвд татагдаж, дарга нарын жолооч болж байжээ. Тэр үед С.Баярсайхан дарга нарын жолооч байсан учраас гурав, дөрвөн машин ээлжилж унадаг байсан гэнэ.

Тэрбээр энэ тухайгаа “Би нэг машинаа авчирч тавиад, нөгөөг нь унаад л гардаг баян жолооч байлаа. Дандаа дарга нартай хол замд явдаг байсан болохоор мэдээлэлд ойр, хязгаар нутгийн амьдралын тухай

ихийг сонсож, цэргийн гурван жилээ өнгөрүүлсэн. Халагдах болоход намайг улирааж, ахлах жолооч болгосон. Улирсан жилээсээ хойш хилийн отрядын даргын жолоочоор найман жил ажиллаж офицер болсон. Ингээд Тахийн шар нурууны Заставын улс төрийн орлогчоор томилогдон хоёр жил ажиллаад, Намын дээд сургуулийг 1990 онд төгссөн дөө.

Сургуулиа төгсчхөөд Алтай отрядад Зэвсэглэл, техник хариуцсан даргаар томилогдож, найман жил ажиллаад 1998 онд чөлөөндөө гарсан. Гэтэл хилийн байдал хурцдаж, хулгайгаар спирт оруулж ирэх дарга нарын хуйвалдаан гаарч, байдал хэцүүдэх үеэр шинээр томилогдсон дарга нар намайг буцаан ажилд маань томилж, би 2000 оноос хойш дөрвөн жил ажилласан. Эхнэр минь надтай хамт заставд нярав, нягтлан, тогооч гээд арын албаны бүх л ажлыг хийсэн дээ. Түүнийхээ хажуугаар таван хүүхдээ эрүүл саруул, сайхан өсгөж, хүмүүжүүлсэн.

Ингэж явсаар би иргэдийн хүсэлтээр Алтай сумын Засаг даргаар томилогдон, найман жил ажилласан. Ямар ч гэсэн муу нэр дуулалгүй ажлаа хүлээлгэн өгсөн. Тухайн үед “Дарга нар мөнгө, төсөв идлээ” гэх асуудал гардаггүй, иргэдээсээ хандив гуйдаг хамгийн ядуу үе байлаа шүү дээ. Улстөрчид ч орон нутгийн удирдлагуудад дэмжлэг үзүүлж, сайхан ажилладаг байсан. Алтай бол Монголын алслагдсан сум. Аймгийн төвөөс 360 километр, сумын айлууд нь сумын төвөөсөө 200 гаруй километр зайтай. Алтай сумын хамгийн захын айл Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын захын айлтай 800 километр зайтай, дунд нь нэг ч айл байдаггүй. Хилийнхэн

хилээрээ, дархан газрынхан булаг, усаараа л тойрдог. Манай сумынхан жирэмсэн эмэгтэйг 500 километр зайтай аймагт хүргэх гэж тэвддэг байлаа. Заримдаа аймагт хүргэж амжихгүй замд ойрхон суманд, цөөнгүй нь эмнэлэг хүрэх замдаа машинд амарждаг. Иймд зам сайжруулах ажлыг нэн тэргүүнд хийсэн. Үүнээс гадна сумынхан маань надад сайн байдаг шалтгаан гэвэл, тэр үед гурил байсхийгээд л тасарчихдаг байлаа. Би танил тал, найз нөхдөө шавдуулж байгаад чиргүүлтэй тэргээр гурил ачиж ирээд, сумынхандаа тараана. Тэр үед ээжүүд боорцгоо авдартаа цоожилж байгаад хүүхдүүддээ тоолж өгдөг хүндхэн цаг байсан. Тийм үед гурил үнэгүй өгнө гэдэг багагүй дэм болж байсан байх л даа. Мөн өнөөгийн хэрэглээд байгаа телевизийн антенныг би Хятадаас анх сумандаа оруулж ирж, сумаа цахилгаантай болгож, радио, телевизийг нь засаж өгснөөр сумынхантайгаа илүү дотно болсон. Хэдий би өөр сумынх ч гэлээ 30 жил амьдарчихаар нутгийн хүнээс ялгаагүй больчихож байгаа юм. Манайхан ч намайг гадныхн гэж ялгаж байсан удаагүй. Ийм л түүх, намтартай хүн дээ, өвгөн ах нь” хэмээснээр бидний яриа өндөрлөсөн юм.

Тэрбээр өдгөө нөгөө л бусдын яриаг сонсох, аливааг мэдэх, сурах сониуч зандаа хөтлөгдөн Налайх дүүргийн Гордокод амьдардаг эрдэмтэн, судлаач, өндөр настнуудтай хууч хөөрөнгөө ууланд алхаж, өдөр бүрийг сонирхолтой, түүхтэй өнгөрүүлж байгаа гэнэ. Нисдэг Баярмагнай маань одоо 68 настай ч 20-той жагсаалын цэрэг шиг жавхаатай явна лээ.

ХИЛИЙН МЕНЕЖМЕНТИЙН ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ, ХИЛИЙН МЕНЕЖМЕНТИЙН БОЛОН ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА, ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД

Цагааны ГАНБОЛД

*ДХИС. Эрдэм Шинжилгээний
Хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй
байдал судлалын хүрээлэнгийн
эрдэм шинжилгээний ажилтан,
доктор, профессор, хурандаа
Бадарчийн АЛТАНХҮҮ
Стратеги Судалгааны
хүрээлэнгийн шинжээч, хурандаа*

Агуулга: Менежмент, хилийн менежментийн тухай ойлголт, томъёолол, агуулга, ач холбогдлыг хүргэх болон хилийн менежмент, Монгол Улс дахь хилийн менежментийн хөгжлийн байдал, тулгамдаж буй асуудлуудыг тодорхойлох, үүний үндсэн дээр шийдвэрлэх шийдлийг сонгоход санал, зөвлөмж хүргэх зорилготой.

Түлхүүр үгс: Менежмент, хилийн /цогц, цогцолбор, хамтарсан, зохицуулалттай/ менежмент, шилжилт хөдөлгөөний бодлого боловсруулах олон улсын төв

Оршил:

Менежмент гэсэн ойлголт нь удирдах, жолоодох, манлайлах (manage) гэсэн утга бүхий англи үгнээс гаралтай. Менежментийг үйл ажиллагаа болох талаас нь хялбаршуулан авч үзвэл энэ нь

хүмүүсээр ашигтай үйл бүтээлгэх, ажил хэрэг өрнүүлэх урлаг юм.

Ер нь менежментийн уг утга нь байгууллагын зорилгыг тодорхойлж, түүнд хүрэх арга замыг төлөвлөх, ажиллах хүч, санхүү, материалын бүх нөөцийг ашиглалтыг оновчтой зохион байгуулж, хүмүүсээ шилж сонгох, манлайлах, ажиллах, үйлдвэрлэлийн явц, эцсийн үр дүнд хяналт шалгалт хийх нэгдмэл үйл ажиллагаа юм.

Менежментийн онол, түүний хөгжил нь удирдлагад шууд хамаарагддаг математик, сэтгэл судлал ба социологи, хүн судлал зэрэг шинжлэх ухааны хөгжлийн зүй ёсны үр дүн.

Менежмент гэдэг үг орчуулгагүйгээр хэвшин идээшиж, хаана ч хэн ч ярьж хэрэглэдэг болсон нь тухайн шинжлэх ухааны ач холбогдлыг өргөж байгаа хэрэг, бас манай амьдралд түргэн нэвтэрч байгааг харуулж байна.

Менежментийн шинжлэх ухаан америк болон өрнөдийн орнуудад хөгжлийн нарийн түүхийг туулж улам нарийсан салбарлан хөгжиж ирсэн. Аливаа шинжлэх ухаан үүсэж хөгжлийн тодорхой үе шатыг дамждагийн адил менежментийн шинжлэх ухаан өөрийн үүссэн цаг хугацаа, үзэл баримтлал, нөхцөл шалтгаан, үр дагавар, орон зайтай юм.

Нэг нь ажиллаж, нөгөөх нь захирч ажлаа хийлгүүлдэг ийм харилцаа бий болсноор удирдлагын шинжлэх ухааны үр хөврөл үүсэж бий болжээ.

Иймээс удирдлагын янз бүрийн хэлбэр, арга барил орон оронд олон зуун жилийн турш хурж

хуримтлагдсаар «Менежмент» хэмээх удирдлагыг судалдаг ухаан бие даасан шинжлэх ухаан болтлоо хөгжсөн байна.

Менежментийн шинжлэх ухааныг хамгийн товчоор тодорхойлон хэлбэл, байгууллагыг шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий системтэй удирдах онол гэж болох юм.

Удирдагч хүнд байгууллагаа авч явах ур ухаан, урлагийг эзэмшүүлдэг ухаан гэж бас болно¹.

«Манлайллын онол». Удирдлагын манлайллын онол, контингенсийн онол нь хил хамгаалалтын системийн зорилго, зорилт, хүрэх үр дүнг тодорхойлоход ихээхэн ач холбогдолтой².

1648 оны Вестфалын гэрээгээр Бүрэн эрхт “үндэстэн улс” олон улсад анх хүлээн зөвшөөрөгдөж, газар нутаг, хил хязгаартаа бүрэн хяналт тогтоох болсноос эхлэн улс орнууд улсын хилээ хамгаалах төрийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ тодорхой бүтэц, механизм ашиглаж ирсэн. Тухайн үеийн улсын “хил хязгаар нутаг”-ийн ойлголт өнөө үед “улсын хил”, улам бүр нарийсаж “улсын хилийн шугам” болж илүү тодорхой болсноор улсын хилээ удирдах (менежмент хийх) ажиллагаа нь ч боловсронгуй болж, хилийн менежментийн байгууллагууд нь ч улам бүр төрөлжин хөгжиж ирсэн байна.

“Хилийн менежмент”-ийн үйл ажиллагаанд нэг талаас, тухайн улсын аюулгүй байдал, хилийн

халдашгүй дархан байдлыг хангах, нөгөө талаас, улсын хилээр зорчигч, бараа, бүтээгдэхүүнийг илүү шуурхай нэвтрүүлэх гэсэн хоёр чухал зорилгыг нэгэн зэрэг, тэнцвэртэй, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх шаардлага тавигдаж байдаг.

“Хилийн менежмент”-ийг ямар өнцгөөс харж буй нь тухайн улс орон, байгууллагын тэргүүлэх чиглэлийн зорилгоос хамаардаг. Тухайлбал, НҮБ, Интерпол зэрэг байгууллагын хувьд үндэстэн дамнасан гэмт хэргээс сэргийлэх зорилгоор аюулгүй байдлын үүднээс “Хилийн менежмент”-ийг сайжруулах асуудлыг хөнддөг бол Олон улсын шилжилт хөдөлгөөний байгууллага, Дэлхийн Банк, Дэлхийн гаалийн байгууллага нь улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, бараа, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг үр дүнтэй, шуурхай байлгах асуудалд гол анхаарлаа хандуулж байна. Ямар ч тохиолдолд улсын хил хамгаалах болон гаалийн байгууллага нь үр дүнтэй “Хилийн менежмент”-ийг хэрэгжүүлэх тулгуур байгууллага болох бөгөөд “Хилийн менежмент”-ийн агуулга нь “харилцаа, хамтын ажиллагаа”, “цогцоор эсхүл нэгдсэн байдлаар хандах”, “Засгийн газрын хэмжээнд хандах” зэрэг асуудлыг агуулах болж байна.

Хилийн менежмент, хөгжлийн чиг хандлага

Хилийн менежментийн зорилго нь улсын хилээр нэвтрэх хууль ёсны хөдөлгөөн чөлөөтэй, шуурхай, хил үүнд нээлттэй байх ёстой боловч үндэсний аюулгүй

¹ Цэнджав, До., Дорж, Т. Хэвлэл мэдээллийн менежмент. -УБ., 2004.

² Мөн тэнд.

байдлын үүднээс улсын хилээр хууль бус аливаа хөдөлгөөн нэвтрүүлэхгүй байх аюулгүй байдлын асуудал болно.

Хилийн менежментийг онолын хувьд судлаачид хоёр өнцгөөс харж, хоёр чиглэлээр тайлбарладаг байна. Нэг хэсэг нь улсын хил холбогч байж үзээд нээлттэй, улс оронд ашигтай, улс төр, эдийн засаг эрх зүйн аргаар зохицуулагдаж, төрийн болон бусад байгууллага иргэд хилийн харилцаанд өргөн агуулгаар оролцох ёстой гэж үздэг. Харин

нөгөө хэсэг нь хил тусгаарлагч байж, хаалттай, аюулгүй байх ёстой, хилийн аюулгүй байдлыг цэргийн болон аюулгүй байдлын бусад аргаар хангаж, үүнд үндэсний аюулгүй байдлын чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын үүрэг роль өндөр хэмжээнд байх шаардлагатай гэж үздэг (Зураг 1). Практикт энэ хоёр хандлагыг ямар нэг хэмжээгээр агуулсан хилийн менежмент оршин байх бөгөөд аль чиглэлд илүү хазайснаас хамаарч тухайн улсын хилийн бодлого, менежмент тодорхойлогдож байдаг байна.

Хилийн менежмент

Хилийн менежмент гэж юу вэ? Хилийн менежментийн асуудлыг олон улсад болон дотоодод олон янзаар ойлгож байна. Улсын хилтэй холбоотой чиг үүрэг бүхий олон улсын болон аливаа улсын байгууллагууд өөрсдийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх хүрээнд хилийн менежмент гэдэг ойлголтыг ярьдаг. Тухайлбал, ЕАБХАБ (OSCE)-ын Сайд нарын зөвлөлийн 2005 оны МС (13) шийдвэрээр Хилийн аюулгүй байдал, менежментийн үзэл баримтлал (Border Security and Management

Concept)-ыг баталсан билээ. Энэхүү үзэл баримтлалын хүрээнд хилийн аюулгүй байдалд нэг байгууллага болон нэг нэгжийн зорилго, эрх ашиг биш улс орны болон олон улсын хамтын нийгэмлэгийн эрх ашиг тэргүүн эгнээнд байх ёстой учраас хилийн аюулгүй байдлыг хангахад хамтын ажиллагаа ихээхэн чухал гэж үзэж байна. Энэхүү хамтын ажиллагааг хилийн асуудлаар үүрэг хүлээсэн байгууллага доторх, тэдгээр байгууллага хоорондын, улс хоорондын хамтын ажиллагаа (Зураг 2) гэсэн хүрээнд авч үзэж

байна. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр түвшинд хамтын ажиллагаа байгаа үед хилийн менежмент үр дүнтэй

байж, хамтын ажиллагаа доголдсон үед хилийн менежментийн үр дүн доголддог байна.

Зураг 2.

Эндээс харахад хилийн нэгдсэн менежмент буюу хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдмэл тогтолцоо гэдэг нь хилийн асуудлаарх хамтын ажиллагааны асуудал болж харагдаж байна. Хилийн нэгдсэн менежментийг зарим тохиолдолд *зохицуулалттай менежмент* гэдэг ойлголтын хүрээнд дэлхийн олон улсад хэрэгжүүлж байна.

Тухайлбал, Европын холбооны улсуудын хувьд хилийн нэгдсэн менежмент гэж байхад холбооны түвшинд биш харилцаатай орнуудын хувьд хилийн зохицуулалттай менежментийг хэрэгжүүлж байна. Европын холбоонд Фронтекс (Frontex-European agency for operational cooperation at the external borders of the European Union member states) - Европын хилийн

болон эргийн хамгаалалтын агентлаг энэ менежментийг хэрэгжүүлэх бөгөөд хил дамнасан шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж, гэмт хэрэг, зөрчил, олон улсын эдийн засаг улам бүр тэлж буй үед улс орны болон олон улсын түвшинд хилийн асуудал хариуцсан байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулах, уялдуулах шаардлага зайлшгүй бий болж байна гэж үзэж байна.

Хилийн нэгдсэн менежментийг “Нээлттэй боловч найдвартай, хяналттай, аюулгүй хилтэй байх зорилтыг хангахын тулд үр дүнтэй, ашигтай, зохицуулалттай хилийн менежментийг бий болгох хилийн аюулгүй байдал, худалдааны асуудал хариуцсан бүхий л холбогдох эрх бүхий байгууллага, агентлагуудын улс орны болон олон

улсын хэмжээний зохицуулалт, хамтын ажиллагааны замаар үр дүнтэй, зохицуулалт сайтай хилийн менежмент байгуулах зарчим юм” гэж тодорхойлсон байдаг.

Энэ нэр томьёо нь янз бүрийн оролцогч талуудын ашиг сонирхол, чиг үүргийн тэнцвэрийг хадгалан /хууль дүрэм мөрдөн сахих шаардлагад нийцүүлэн/ худалдаа болон зорчигчдын урсгалыг илүү үр дүнтэй удирдан зохицуулах зорилгоор хилийн хяналтын дотоодын болон олон улсын байгууллагууд ажлаа уялдуулан зохицуулах арга хэмжээг илэрхийлдэг.

“Хилийн зохицуулалттай менежмент” гэдэг нэр томьёонд:

- Мэдээлэл солилцох;
- Нэгдсэн барилга байгууламжтай байх;
- Байгууллагууд хоорондоо нягт хамтран ажиллах;
- Нэг нь нөгөөдөө захиргааны эрх мэдлээ шилжүүлэх;
- Ажилтнуудынхаа чиг үүргийг дамнуулж солих зэргийг хамруулж ойлгодог байна.

Мэргэжлийн хэллэгт хилийн менежментийн үзэл баримтлал гэсэн томьёог “Нээлттэй боловч аюулгүй хил” утгатайгаар хэрэглэх нь түгээмэл хэдий ч Хилийн зохицуулалттай менежмент (Coordinated Border Management, CBM), Хилийн орчин үеийн менежмент (Modern Border Management, MBM) зэрэг томьёог илүүтэй ашиглаж хэрэглэх болсон. “Цогц” гэдэг үг нь хоёр буюу хэд хэдэн агентлагийг нийлүүлэх гэсэн утгатай бөгөөд энэ нь зарим улс /Тухайлбал, Хил хамгаалалт,

гаалийн байгууллага нь хамт нэг удирдлагад ажилладаг АНУ/-ын нөхцөлд тохирч байсан бол өөр бусад олон орны нөхцөлд тохирохгүй байсан юм.

Хилийн /цогц, цогцолбор, хамтарсан/ менежмент гэсэн нэр томьёог дээрх ойлголтыг зарим судлаачид хамгаалж байгаач “Хилийн зохицуулалттай менежмент” нэр томьёог ашиглахыг илүүд үзэж байгаа. Гэхдээ үзэл баримтлалын томьёолол нь чухал бус боловч хилийн менежментийн бүх үзэл баримтлалд “Зохицуулалт”, “Хамтын ажиллагаа” гэсэн хоёр үндсэн агуулга нь хадгалагдаж байдаг онцлогтой.

Хилийн цогцолбор менежментийн гол элементүүд нь хууль, эрх зүйн ба зохицуулалтын тогтолцоо, байгууллагын тогтолцоо, менежментийн холбогдол бүхий тухайлбал, хилийн шалгалт, хяналт, худалдааг дэмжих, шилжин суурьших хөдөлгөөн, байгууллагын дотоодын, хоорондын болон олон улсын хамтын ажиллагаа зэрэг үйл ажиллагааны болон техникийн асуудлууд хамрагддаг. Түүнчлэн эрсдэлийн дүн шинжилгээ, гэмт хэргийг тагнах болон мөрдөн байцаах, хамтарсан арга хэмжээ, хүний нөөц болон сургалт, авлигаас сэргийлэх, дэд бүтэц, техник төхөөрөмж, мэдээллийн технологийн системүүд зэрэг асуудлуудыг харгалзан үздэг.

Хилийн зохицуулалттай менежментийн гол үзэл санаа нь зорчигч, ачаа барааны эргэлтийг хөгжүүлэхийн зэрэгцээ хил

дамнасан гэмт хэрэг, улсын аюулгүй байдал, хэв журам, эдийн засаг болон нийгмийн эрүүл мэндэд аюул учруулахаас хамгаалахад оршдог. Эдгээр зорилтуудыг биелүүлэхийн тулд хилийн менежментэд хамаарал бүхий бүх байгууллагуудын хамтран ажиллах,

мэдээлэл солилцох, ажлын бүх талын зохицуулалт хийхийг шаарддаг.
Зарим олон улсын байгууллагуудын Хилийн менежментийн ойлголт ялгаатай байна.(Хүснэгт 1).

№	Олон улсын байгууллагын нэр, хилийн менежмент хариуцсан нэгж	Хилийн менежментийн зорилго, ойлголт
1	OSCE Хилийн менежмент Хилийн менежментийн штабын коллеж, Душанбе	Хууль ёсны аялал, худалдааг хөнгөвчлөх, хүний эрхийг хамгаалах, хүн хоорондын харилцааг дэмжих замаар Хилийн менежмент, аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх зорилготой.
2	НҮБ-ын Хар тамхи, гэмт хэргийн алба Хилийн менежмент	Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хамгийн чухал зүйл бол үр дүнтэй хилийн хяналттай байх явдал бөгөөд энэ зорилгоор бүс нутгийн интеграци, хилийн менежментийг сайжруулах зорилготой.
3	Европын Холбооны Евро-Комиссын Шилжилт хөдөлгөөн Нэгдсэн Хилийн менежмент (FRONTEX)	Хилийн хяналт, эрсдэлийн үнэлгээ, мэдээлэл солилцоо, агентлаг хоорондын хамтын ажиллагаа, орчин үеийн дэвшилтэт технологийн ашиглалт зэргийг багтаасан Европын Нэгдсэн Хилийн менежментийг хэрэгжүүлэх.
4	ИНТЕРПОЛ Хилийн менежмент	Хүн, бараа, бүтээгдэхүүн агаар, газар, усан хилээр нэвтрэх нь маш хялбар болсон энэ үед улсын хилийг хууль бусаар ашиглах явдлаас сэргийлэх зорилготой. Хилийн аюулгүй байдлын хангах нь үндэстэн дамнасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх нь чухал чиг үүрэг.
5	ICMPD Олон улсын шилжилт хөдөлгөөний бодлого хөгжүүлэлтийн төв Хилийн менежмент, Аюулгүй байдал	Хилийн менежмент гэдэг зөвхөн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа биш харин эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, худалдаа, харилцаа, хилийн орон зайн ард түмний асуудлыг багтаасан цогц ойлголт. Агентлаг дотор, агентлаг хооронд, улс хоорондын гэсэн гурван түвшний Нэгдсэн Хилийн менежмент гэдэг загварыг суурь болгоно.
6	Дэлхийн банк Хамтын ажиллагаатай хилийн менежмент	Хилийн менежментийг сайжруулах замаар хил дамнасан хууль ёсны худалдааг шуурхай, хялбар болгох.
7	Дэлхийн Гаалийн байгууллага Зохицуулалттай Хилийн менежмент	Худалдаа, зорчих урсгалыг илүү үр дүнтэй удирдах асуудлыг хууль дүрмийн шаардлагатай тэнцвэржүүлэх зорилготой, гадаадын болон дотоодын хилийн хяналтын байгууллагуудын зохицуулалттай хандлага.
8	Дэлхийн Худалдааны байгууллага Хилийн албаны зохицуулалт	Гадаадад болон дотоодод хилийн агентлагуудын үр дүнтэй харилцаа, хамтын ажиллагаа

Хэдийгээр Монгол Улсын хувьд хилийн менежментээс илүү хил хамгаалалт гэсэн нэр томьёог

нийтлэг ашиглаж, улсын хил хамгаалалтын асуудлыг хөнддөг боловч сүүлийн үед хилийн

аюулгүй байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдал гэсэн нэр томьёо төрийн бодлогын болон эрх зүйн баримт бичгүүдэд тусгалаа олж, онол, практикт ашиглагдах болсон. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуульд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байх тухай зарчим агуулагддаг³ бол 2002 онд УИХ-ын 20 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого” баримт бичигт Монгол Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал болон хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдал гэсэн нэр томьёонуудын агуулгыг тодорхой тусгасан.

Хилийн халдашгүй дархан байдал нь улсын хилийн шугам хууль бусаар өөрчлөгдөхгүй байх, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ зөрчигдөхгүй байх явдлаар хангагдах бол Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдал нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдал, язгуур ашиг сонирхол тухайн нутаг дэвсгэрт хангагдсан байдлаар тодорхойлогдох юм. 2016 онд батлагдсан Хилийн тухай хуульд Хилийн аюулгүй байдал гэж улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах, гадаад, дотоод таатай нөхцөл баталгаатай хангагдсан байхаар тодорхойлсон.

Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого маань өөрөө Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах

бодлогын салшгүй хэсэг бол Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдал нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын нэг хэсэг болно. Харин улсын хил хамгаалалт нь хилийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний салшгүй хэсэг юм. Эндээс харахад хилийн аюулгүй байдлыг хангах асуудал нь улсын хил хамгаалалтаас агуулгын хувьд өргөн бөгөөд зөвхөн хил хамгаалах байгууллагын үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй нь тодорхой байна.

Тэгвэл “Хилийн менежмент”-ийг Монгол Улсын эрх ашгийн үүднээс хэрхэн тодорхойлох вэ?

Улсын хил хамгаалалт нь улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, Монгол Улсын хилийн хууль тогтоомж, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээг хэрэгжүүлэх, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор улсын хилийн зурвас, боомт, бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэрт улсын хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулах, зорчигч, тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлэх, цэргийн, инженер-техникийн, мэдээлэл технологийн, тагнуулын, хилийн төлөөлөгчийн арга хэмжээг хослуулан явуулж байгаа үйл ажиллагаа нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагын үйл ажиллагаа байдаг. Тэгвэл бол “Хилийн менежмент” нь улс орны нийгэм, эдийн засаг, аюулгүй байдлын

³Монгол Улсын Үндсэн хууль, 4-р зүйл, 1992 он

нөхцөл байдалд нийцүүлэн хилийн асуудлыг удирдах, зохион байгуулах өргөн хүрээтэй, төрийн дээд түвшний асуудал болж байна.

Монгол Улсын Хилийн тухай хуулийн 5.3-д “Хилийн аюулгүй байдал нь ...төрийн эрх бүхий байгууллагуудаас нэгдмэл бодлого, харилцан уялдаатай явуулж байгаа улс төр, эрх зүй, дипломат, эдийн засаг, экологи, тагнуул, улсын хил хамгаалалтын цогц үйл ажиллагаагаар хангагдана”, 5.4-д “Хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэх, байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогын хэрэгжилтийг хангах асуудлыг Монгол Улсын Засгийн газар хариуцна” гэж заасан.

Мөн үүнтэй яг ижил агуулгатай заалт Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогын 1.9-д “улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэх, байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, хилийн талаар баримтлах бодлогын хэрэгжилтийг хангах асуудлыг Засгийн газар хариуцна”; 3.1-д Хилийн талаар баримтлах бодлогын хэрэгжилтийг зохион байгуулж удирдах, түүнийг хэрэгжүүлэгч байгууллагын санхүүжилт, материал техникийн хангамжийн норм хэмжээг тогтоох, хуулиар олгогдсон эрх хэмжээний дагуу хилийн асуудлаар олон улсын гэрээ хэлэлцээр байгуулах зэрэг асуудлыг Засгийн газар хариуцан хэрэгжүүлэх” гэж тус тус заасан нь

өнөөгийн манай нөхцөлд “Хилийн менежмент”, түүний хүрээ, хэрэгжүүлэх субьектийн эрх зүйн үндэс гэж үзэж болохоор байна.

Өөрөөр хэлбэл, Засгийн газар нь төрийн гүйцэтгэх дээд байгууллага байж, хуулийн биелэлтийг зохион байгуулж, аж ахуй, нийгэм, соёлын байгуулалтыг удирдах төрийн менежментийг хэрэгжүүлэгч дээд субьектийн хувьд Хилийн менежментийг улс орны хэмжээнд хэрэгжүүлнэ. Засгийн газраас хилийн асуудлаар явуулж буй бүхий л үйл ажиллагааг “Хилийн менежмент” гэж үзэж болохоор байна. Иймд “Хилийн менежмент” гэдэг нь төрөөс хилийн талаар явуулж буй цогц үйл ажиллагаа учраас энд Хил хамгаалах байгууллага төдийгүй Гааль, эрүүл ахуй, хорио цээр, Гадаадын иргэн түүнчлэн ГХЯ, БОАЖЯ, ЗХЖШ, ТЕГ, ЦЕГ гэх мэт хилийн талаар тодорхой хүлээсэн үүрэгтэй төрийн бусад олон байгууллагын үйл ажиллагааны нэгдлийг хилийн менежмент гэж ойлгох ёстой болж байна (Зураг 3).

Зураг 3.

Хилийн менежментийн хөгжлийн чиг хандлага

Орчин үеийн хилийн менежментийн шинэчлэл нь уламжлалт шинэчлэлээсээ ихээхэн өөр, нэгдсэн, цогц, Засгийн газрын хэмжээний хандлага байх ёстой гэж үзэж байна. Үүнд нэгдсэн хилийн менежментийн асуудал яригдаж байгаа үед хилийн асуудлаар үүрэг хүлээсэн байгууллагуудын хамтын ажиллагаа, уялдаа чухал болж байна.

Түүнчлэн орчин үеийн хилийн менежментийн шинэ парадигм хэрэгтэй болж байна. Тухайлбал, Зохицуулалттай хилийн менежмент, Хилийн хяналтын нэг зогсоол, нэг цонхны, Нэгдсэн, Уялдаатай, Хамтарсан, Зохицуулалттай хилийн менежмент гэсэн ойлголт, нэр томьёо гарч ирж байна. Хилийн менежментийг явуулахад дэс дараатай хандах (Structured approach to border management), хүний нөөцийг илүү үр бүтээмжтэй ашиглах (More efficient usage of human resource), эрсдэлийн удирдлагыг нэвтрүүлэх (Risk management), оролцогч талууд

нь өөр өөрийн зорилгоо биелүүлэх боломжтой байх (Stakeholders benefits) зэргийг эхний ээлжид дурдаж болно (Зураг 4).

Нөгөө талаас шинэлэг хилийн менежментийг хэрэгжүүлэхэд юуны түрүүнд улс орны хэмжээний манлайлал, стратегийн шинэ алсын хараа, улс төрийн хүчтэй хүсэл эрмэлзэл зайлшгүй шаардлагатай болж байна.

Мөн үндэсний хэмжээний хилийн менежментийн загварыг тухайлан гаргах нь чухал асуудал болж байгаа юм. Үүнд гурван гол зүйлд анхаарлаа хандуулах нь зайлшгүй болно. Тухайлбал, **нэгдүгээрт**, бодлого боловсруулагчдын зүгээс хилийн менежментийн уламжлалт элементүүдэд зарцуулах нөөцийг шинэ тутам, тухайлбал, IT-д суурилсан технологид хэрхэн тэнцвэртэйгээр ашиглах, шинэ технологид зориулахдаа түүний сул талыг хэрхэн бууруулах асуудал, **хоёрдугаарт**, хилийн менежментийг хөгжүүлэх бүхий л арга хэрэгсэл нь хуулийн хүрээнд байх ёстой болно. Ялангуяа энэ нь хувь хүний давтагдашгүй өгөгдлийг авах, тараах, ашиглах зэрэгт илүү хамааралтай юм. **Гуравдугаарт**, хувийн хэвшлийн хөрөнгө, нөү-хау нь хилийн менежментийн технологийг хөгжүүлэхэд зайлшгүй

чухал гэдгийг тооцох зэрэг асуудал чухлаар тавигдаж байна.

Австралийн PWC байгууллагын тооцсоноор, Хилийн менежментийн хөгжилтөд “Санаачилгатай, уян хатан

“Монгол Улсын хилийн менежментийн тайлан”-г Монгол Улсын хилийн менежментийн тогтолцооны үндсэн үзүүлэлтүүд болон хэрэгцээг тодорхойлох, хилийн менежментийг ирээдүйн хөгжил, шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхэд Монгол Улсын Засгийн газарт дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор 2013 онд Монгол Улс дахь НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн хүсэлтээр Австри Улсын Вена хот дахь Шилжилт хөдөлгөөний бодлого боловсруулах олон улсын төв (ШХББОУТ, ICMPD) хийсэн байдаг.

Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдал, хилийн менежменттэй ямарваа нэгэн байдлаар холбогдох ГИХА, ГЕГ, ХХЕГ, ХСИС, ХЗДХЯ, ЦЕГ, Хар тамхи, мансууруулах бодистой тэмцэх хэлтэс, АТГ, Шинэчлэл, Төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн газарт судалгаа явуулсан байдаг.

хандлага” -ийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь хилийн менежментийн цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлно гэж үзэж байна (Зураг 5).

Гол дүгнэлт, үнэлгээ нь:

Монгол Улсын хилийн менежмент нь үндсэндээ хилийн орчин үеийн менежментийн зарчимд тулгуурласан байна.

Хилийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааны түвшин, бодлогын зохицуулалтын уялдаа, байгууллагуудын чадавхыг хөгжүүлэх, мэдээллийн технологийн ашиглалт, эрсдэлийн менежмент болон дүн шинжилгээний ажил харьцангуй сул байгаа нь үнэлгээний явцад тогтоогдов.

Ялангуяа хилийн шалгалт, хяналтын үүргийг гүйцэтгэх, эрсдэлийн үр дүнтэй шинжилгээ хийх, байгууллага хоорондын хамтын ажиллагааны асуудал, тухайлбал, үүрэг хариуцлага болон эрх зүйн хуваарилалт хийх, харилцан ажиллагаа ба мэдээлэл солилцоог зохион байгуулах, мэдээллийн нэгдсэн санг ашиглах

зэрэг ажиллагаа зохицуулалт ихээхэн сул байна. Түүнчлэн хүний болон санхүүгийн нөөц, дэд бүтэц, шаардлагатай барилга байгууламж, техник хэрэгсэл зэрэг нэн чухал ач холбогдолтой бус боловч шийдвэрлэвэл зохих асуудлууд байна гэсэн дүгнэлт гаргасан.

Хэдийгээр өнөөгийн тогтолцоо нь зорилтоо хэрэгжүүлж байгаа боловч Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг даган хилийн менежментийг боловсронгуй болгох тулгамдсан шаардлага байна гээд, үүнийг хэрэгжүүлэхдээ хоорондоо уялдаа муутай, олон янзын хэрэгцээ шаардлага, улсын эдийн засаг, улс төрийн нөхцөл, хилийн цогцолбор менежментийн үзэл баримтлалын сонголтыг харгалзана.

Хамгийн гол нь хилийн цогцолбор менежментийг нэвтрүүлэхдээ, хэрэгжүүлэхдээ улс орныхоо дотоодын бодит нөхцөл байдалд нийцүүлэх нь чухал болохыг анхааруулсан.

Хилийн менежментийн тодорхой агентлагийн үйл ажиллагааны ерөнхий үнэлгээг гаргасны дараа эдгээр байгууллагын тодорхойлсон тэргүүлэх чиглэлийг үндэслэн ирээдүйн хөгжлийн зарим зөвлөмжийг оруулсан. Зөвлөмжүүдэд хэрэгжүүлэх бодит арга хэмжээний санал, салбар, үйл ажиллагааг тусгасан.

Аргачлал

Монголд ажиллах хугацаанд үнэлгээний баг нь аргачлалын хүрээнд хууль эрх зүйн тогтолцоо, байгууллагын тогтолцоо, захиргаа удирдлага, үйл ажиллагаа,

мэдээллийн менежмент зэрэг таван гол чиглэлээр, шаардлага гарсан тохиолдолд эрсдэлийн дүн шинжилгээ болон холбогдох бусад чиглэлээр үнэлгээ хийв. Хилийн менежментийн талаар хийсэн үнэлгээ, зөвлөмжийг тайлангийн үндсэн хэсэгт тусгасан ба аргачлалын дагуу хилийн гол агентлагуудын үйл ажиллагаанд анхаарлыг хандуулж, холбогдол бүхий бусад байгууллагуудыг зөвхөн хэрэгцээтэй нөхцөлд хамруулсан болно (бүлэг 9).

Үнэлгээний баг нь Монгол Улсын хилийн менежментийн тулгамдсан болон дунд хугацааны чадавхыг хөгжүүлэх шаардлага, хэрэгцээнд иж бүрэн үнэлгээ хийхийг зорив.

Өнөөгийн бодит байдал, бүтцэд хийсэн үнэлгээ:

А.Зохицуулалтын тогтолцоо

-Хилийн менежмент, худалдааг дэмжих бодлого, хамтын ажиллагааны гэрээ хэлэлцээрийн үнэлгээ;

-Хууль эрх зүй, зохицуулалтын тогтолцооны мониторинг ба хэрэгжүүлэлт-сорилт болон сул талууд;

-Хилийн менежменттэй холбоотой бодлогыг тодорхойлох үндэсний тэргүүлэх чиглэлүүд, ирээдүйн чиглэлүүд.

В.Байгууллагуудын тогтолцоо

-Хилийн менежменттэй холбогдол бүхий Монголын агентлагуудын үйл ажиллагааны зорилт, үүрэг, хариуцлагын үнэлгээ;

-Хилийн менежменттэй холбогдол бүхий агентлагуудын

үйл ажиллагааны дотоод зохицуулалтын механизм, байгууллага хоорондын ажиллагаа, сорилт болон сул талуудын үнэлгээ;

-Өнөөгийн зохицуулалтын механизмуудын үнэлгээ;

-Хилийн менежментийн төвлөрсөн механизмууд (мэдээллийн сан, зохицуулалтын механизм болон хариуцах байгууллагууд, үйл ажиллагааны санал, зөвлөмж, удирдамжууд, тогтсон практик г.м.)- сорилт болон сул талуудын үнэлгээ;

-Хилийн менежменттэй холбогдол бүхий олон улсын түншүүд болон гуравдагч этгээдтэй харилцах зохицуулалтын механизмуудын (олон улсын байгууллагууд, хэрэгжүүлэгч түншүүд) үнэлгээ.

С.Үйл ажиллагаа

Хилийн менежменттэй холбогдол бүхий агентлагуудын үүрэг зорилго, бүтэц, үйл ажиллагааны хэрэгжилтийн үнэлгээ. Үүнд:

-Бүс нутгийн зорчигч тээврийн орох/гарах зөвшөөрөл, агаарын болон газрын боомтуудын ажиллагаа;

-Холбогдох үйл ажиллагааны санал, зөвлөмж, заавар, удирдамжууд-өнөөгийн хэрэгцээ болон шинэчлэх шаардлага;

-Хөдөлгөөний хяналт болон сэрэмжлүүлгийн бүс нутгийн зохицуулалт;

-Хяналтын үүрэг (баримт бичгийн шалгалт, хуурамч баримт бичгийг тогтоох);

-Бүс нутгийн хэмжээнд мөрдөн байцаах болон тагнуулын

мэдээлэл цуглуулах, зохицуулах ажиллагаа явуулах;

-Аюулгүй байдлыг хангах үүрэг, тогтолцоо.

D.Захиргаа, удирдлага

Хүний нөөцийн үнэлгээ:

-Ажилд томилох, ёс суртахуун болон зохион байгуулалтын бүтэц, ажлын хуваарилалт болон ачаалал;

-Ажлын байрны болон менежментийн ур чадварыг дээшлүүлэх сургалт (анхан шатны, шат дараалсан болон тэргүүлэх чиглэлийн);

-Аудит, мөрдөн байцаах ажиллагаа, байгууллага хоорондын ажлын уялдаа;

-Цалин хөлс, ажлын байрны шаардлага, стандарт зэрэг ажлын нөхцөл;

-Үнэт зүйлс болон ажиллагааны хэм хэмжээ;

Е.Мэдээлэл солилцоо ба мэдээллийн технологи

-Хилийн менежментийн үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх зорилго бүхий мэдээллийн технологийн орчны үнэлгээ;

-Бүтцийн үнэлгээ;

-Мэдээллийн технологийн аюулгүй байдлын орчин (нэвтрэх хэлбэр, мэдээллийн ашиглалт, хадгалалт, архив, г.м.);

-Мэдээллийн технологийн орчны менежмент болон удирдлага (мэдээллийн сан, лиценз, техникийн дэмжлэг, сангийн зохицуулалт, системийн ажиллагаа);

-Мэдээллийн технологийн шинэчлэл болон шилжүүлэлтийн менежментийн тогтолцоо;

-Мэдээллийн технологийн хяналт, шалгалтын чадавх болон орчин;

-Мэдээллийн технологийн ур чадварын цогц;

Ү.Чадавхыг бэхжүүлэх шаардлага

Үнэлгээний баг нь хилийн менежментийн ирээдүйн хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, хэрэгжүүлэх төслийн бодит нөхцөл байдлыг тогтоохыг зорив.

Дараах асуудлыг харгалзав:

-Холбогдох хууль, журам, бодлого болон үйл ажиллагаа;

-Жилийн тайлан, байгууллагын төлөвлөгөө болон сэдэвчилсэн тайлангууд;

-Боловсон хүчнийг бүрдүүлэх ажиллагаа, тэдний мэргэжлийн чадавх, нөөц болон нөхцөл;

-Мэдээллийн технологийн болон дагалдах хэрэгслийн боломж;

-Зорчигч хөдөлгөөн, паспорт болон иргэншлийн мэдээлэл;

Монгол Улсад хилийн менежментийг хөгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага байгаа бөгөөд хилийн хамгаалалттай холбогдол бүхий агентлаг тус бүрийн чадавх, оролцоо зохих түвшинд байна. Иймд хэрэгжүүлэх арга хэмжээг шаардлага, холбогдох мэдээлэлд тулгуурлан сонгох хэрэгтэй.

ДГБ, ФРОНТЕХ, АХБ зэрэг олон улсын байгууллагууд, мөн ОХУ, БНХАУ-ын засгийн газартай түншлэл, зохицуулалтын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх нь тодорхой тохиролцоонд хүрэхэд ач холбогдолтой байж болох юм.

Дараах дүгнэлт, санал, зөвлөмжийг тусгажээ:

1.Улсын хэмжээнд хилийн менежментийн цогцолбор стратегийг боловсруулах шаардлагатай байна. Стратегид хилийн менежменттэй холбогдол бүхий бүх байгууллага нэгжийг хамруулан, Монгол Улсын засгийн газрын үндсэн зорилтыг тодорхойлох нь зүйтэй. Одоогоор Монгол Улс хилийн менежментийн стратегигүй байгаа нь зорилго, зорилтыг тодорхойлоход хүндрэл учруулж байгаагийн зэрэгцээ холбогдох байгууллагууд нь нэгдсэн ойлголтгүй байна.

2.Стратегийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр байх ёстой.

3.Засгийн газрын түвшинд зохицуулалт, хамтын ажиллагааны тогтвортой механизм бүрдүүлэх шаардлагатай байна. Монголын хувьд агентлагуудын үйл ажиллагааг төвлөрүүлэн зохицуулах яам хоорондын хороо байгуулах нь оновчтой шийдэл байж болох талтай. Тус хороо нь стратегийг боловсруулах болон хэрэгжүүлэх ажилд мониторинг хийх үүрэгтэй байвал зохино. Шаардлагатай нөхцөлд ажиллагааг бүсийн, орон нутгийн түвшинд хэрэгжүүлэх зохицуулалтын салбар нэгжүүдийг байгуулж болно.

4.Хууль эрх зүйн үндсэн тогтолцоо бүрдсэн гэж хэлж болно. Хилийн бүх байгууллагууд холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа хэдий ч зарим тохиолдолд хэрэгжүүлэлтийг зохицуулах журам заавар зэрэг хавсралт баримт бичиг боловсруулагдаагүй нийтлэг дутагдал ажиглагдав.

5. Монгол Улс нь өөрийн хилийн шугамыг тогтоож, хоёр хөрш ОХУ, БНХАУ-тай холбогдох хэлэлцээр байгуулан баталгаажуулсан нь нэн чухал ач холбогдолтой, хилийн шугамтай холбоотой ямарваа нэгэн шийдэгдээгүй асуудал, маргаангүй болно.

6. Зорчигч, бараа эргэлтэд бэрхшээл учруулж буй гол асуудал байгууллага хоорондын уялдаанд оршиж байна. Ажлын уялдаа муу, эсвэл зөв зохистой хөгжөөгүйн улмаас хилийн ажилтнууд үүргээ хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учирч байна.

Тухайлбал, Замын-Үүдийн боомтын үйл ажиллагааны журам тодорхой бус, мэргэжлийн чиглэгдсэн ажиллагааны гэхээс өдөр тутмын хэвшмэл үйл ажиллагааг зохицуулах үүрэгтэй байна. Иймд хилийн байгууллага бүр өөрийн үйл ажиллагааг бүхэлд нь зохицуулах "Үйл ажиллагааны стандартчилсан журам"-ыг боловсруулан хэрэгжүүлэх, шаардлагатай гэж үзэн байгууллага хоорондын журам боловсруулах саналыг дэвшүүлж байна.

7. Сургалт болон хүний нөөцийн асуудлыг тусад нь авч үзэх шаардлагатай. ХХЕГ, Гааль, ГИАХЭГ-ын сургалт зохих хэмжээнд явагдаж байгаа бол бусад агентлагт сургалтыг сайжруулах шаардлагатай байна. Түүнчлэн ажлын байран дээрх сургалтыг сайжруулах, албажуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

8. Хилийн байгууллагууд хоорондоо мэдээлэл солилцохыг хүсэхгүй, мэдээллийг цаг алдалгүй

солилцох нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй, аливаа үүссэн нөхцөл байдалтай холбогдон мэдээлэл солилцох тохиолдлын явдал гардаг хэдий ч шаардлага хангахгүй байна. Мөн ХХЕГ-т эрсдэлийн дүн шинжилгээг огт хийхгүй байхад Гааль, ГИАХЭГ-т эрсдэлийн менежментийн системийг боловсруулан өдөр тутмын ажиллагаандаа ашиглаж байна. Иймд улсын болон агентлагуудын түвшинд мэдээлэл солилцох зохих механизм бүрдүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

9. Үнэлгээний баг нь техник төхөөрөмж болон дэд бүтцийн асуудлыг мөн судлав. Зарим газарт зорчигч, тээврийн хэрэгслийн шалгалтад хуучирсан, технологийн шаардлага хангахгүй техник төхөөрөмжийг ашиглаж байна.

Замын-Үүдийн боомтод хилийн цэргийнхэн тээврийн хэрэгслийн өдөр тутмын шалгалтад нэн хялбар (тухайлбал, тээврийн хэрэгслийн хөндий зайг төмөр шургуулж шалгах) боловч оновчтой арга хэрэгслийг ашиглаж байна. Дэд бүтцийн хувьд үнэлгээний баг зөвхөн Замын-Үүдийн хилийн боомттой танилцсан. Замын-Үүдийн хилийн боомтын шинэ байгууламж баригдаж байгаа ба бидний дүгнэлтээр энэхүү байгууламж нь багтаамж, талбайн хувьд хангалттай, гэвч үйл ажиллагааг бүрэн хангах төдийлөн боломжгүй, иймд хилийн байгууллагуудын үйл ажиллагаанд хүндрэл, бэрхшээл учруулж болзошгүй байна.

Хил хамгаалах байгууллага, хөгжлийн чиг хандлага

Хил хамгаалах байгууллага (ХХБ) гэсэн ойлголтыг олон улсын хэмжээнд хэрхэн тодорхойлдог эсэхийг зарим улсуудын жишээн дээр тодруулах, хилийн цагийн байдал хамгийн өрнөлттэй, хил дамнасан зөрчил, гэмт хэрэг ихтэй, технологийн болон эдийн засгийн өндөр хөгжилтэй болон бусад орнуудын ХХБ-ын ойлголт, хөгжлийн хандлага өөр өөр байгаа бөгөөд тэдгээрийг харьцуулснаар олон улсын хэмжээнд ХХБ-ын хөгжил хааш чиглэж байгаа нь харагдах юм.

Хил хамгаалах байгууллага

ХХБ-ын үндсэн үүрэг нь улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулж, удирдах хэдий ч улс орон бүрд тухайлан гүйцэтгэх үүрэг, харьяалал, статус, бүтэц, үйл ажиллагаа явуулах хэлбэр, бие бүрэлдэхүүн зэрэг нь өөрийн гэсэн онцлогтой байна.

Энэ бүхэн нь хамгийн гол нь тухайн улсын аюулгүй байдлын орчин, түүний дотор хилийн аюулгүй байдал, хилийн цагийн байдал, түүний талаар төрөөс нь ямар бодлого баримталж байгаагаас шууд хамааралтай гэсэн үг юм. Тухайлбал, Энэтхэг улс хөрш Пакистан, Бангладеш улстай харилцах харилцаа болон гарч буй зөрчлийн улмаас хамгийн цэрэгжүүлсэн, дэлхийд хамгийн олон хүнтэй Хилийн аюулгүй байдлын хүчнээр энэ хоёр улстай залгаа улсын хилээ хамгаалдаг бол бусад хил залгадаг улсуудын хилийг өөр өөр хилийн албадаар хамгаалуулдаг байна.

АНУ-ын хувьд 2001 оны есдүгээр сарын 11-ний террорист

халдлагын дараагаар дотоодын аюулгүй байдлыг хангах хүрээнд хууль гаргаж Дотоодын аюулгүй байдлын яамыг 22 агентлагийг нэгтгэн 220 000 хүнтэйгээр байгуулсан. Үүнд багтгаж буй Хил, Гаалийн агентлагийн үндсэн чиг үүрэг нь дотоодын аюулгүй байдлыг хангахад оршиж байна. БНХАУ-ын хувьд хилийн хамгаалалтыг ХАЧА-ийн цэргийн тойргууд хариуцан хамгаалж байгаа бол хилийн боомтоор шалган нэвтрүүлэх асуудлыг НАХЯ-ны Хилийн цэргийг удирдах газар, одоо Үндэсний цагаачлалын удирдах газар хариуцах болсон байна. ОХУ-ын хувьд гүйцэтгэх ажлын шугамаар хил хамгаалалтыг явуулах чиглэлтэй бөгөөд үүнийг ХАБА-ны Хилийн алба хариуцан гүйцэтгэж байна.

Өөрөөр хэлбэл, тухайн улсад тулгарч буй асуудалд төрийн бодлого боловсруулагчдын үзүүлж буй хариу үйлдэл, шийдвэр нь Хил хамгаалах байгууллагын чиг үүрэг, бүтэц, зохион байгуулалт, санхүүжилтийг нь тогтоож байна.

Хил Хамгаалах байгууллагын хилийн менежментийн хөгжлийн чиг хандлага

Олон улсын хэмжээнд Хил хамгаалах байгууллагуудын хөгжил нь тулгамдаж буй асуудал, хандлагад нийцсэн байх нь тодорхой болж байна. Энэ нь хил нэвтрэх зорчигчид, худалдаачид, хилийн албаны ажилтнууд, аюулгүй байдлын ажилтнуудын хамтын ажиллагаа байх ёстой.

Хил хамгаалах байгууллагуудын хувьд дараах

гурван том хандлага хамгийн нөлөөтэй байх юм. Үүнд:

-үйлчилгээний чиг үүргээ ямагт харгалзах,

-бодит байдал, бодит мэдээлэлд үндэслэн үйл ажиллагаа явуулах,

-цахим цогц нөхцөлд үйл ажиллагаагаа уялдуулах зэрэг болно.

Энэ хандлагуудад дасан зохицож, ухаалгаар хариу үзүүлэн хөгжих Хил хамгаалах байгууллагууд хөгжил цэцэглэл, аюулгүй байдлын зорилтуудыг аль алиныг нь хангаж, үр дүнтэй, асуудал зөрчилгүй улсын хилийг бий болгох юм.

Дүгнэлт

Монгол Улсын хувьд хилийн менежмент гэдгийг үндсэндээ Төрөөс улсын хилээ удирдаж буй бүхий л үйл ажиллагаа гэдэг талаас нь харах нь зүйтэй болж байгаа юм.

Цаашид манай орны нөхцөлд нэг талаас эдийн засагт шаардлагагүй дарамт учруулахгүй, хүн хүчний зохистой нөөц шаардах, нөгөө талаас хилийн орон зайд улс орны эрх ашгийг хамгаалах чадамжтай Монгол Улсын хилийн онцлог байдалд нийцсэн хилийн менежментийн тогтолцоо байх талаар тоймтой судалгааны ажил хийх шаардлага бий. Энэ тогтолцоо Монгол Улсын хилийн физик, газарзүйн нөхцөл байдал, хил орчмын хүн ам, байгууллагуудын нягтрал, суурьшил, дэд бүтэц, эдийн засгийн боломж зэрэгтэй нягт уялдсан байх ёстой юм.

Хилийн менежментийг сайжруулах чиглэлд улс төрийн дэмжлэг, шийдэл зайлшгүй чухал

бөгөөд аль нэг байгууллагын чиг үүрэгт дулдуйдсан биш, аюулгүй байдал, эдийн засгийн ач холбогдол, хууль ёсны байдал, хууль бус асуудлыг илрүүлэх чадавх зэрэг ашиг сонирхлуудыг тэнцвэртэй харсан, Засгийн газрын бодлогын хэмжээний хандлагаар хандах зайлшгүй шаардлагатай.

Улсын хэмжээнд хилийн менежментийн цогцолбор стратегийг боловсруулах шаардлагатай байна

Хэдийгээр улс орны тусгаар тогтнолын баталгаа бодит улсын хил чухал байсаар байх хэдий ч технологийн өөрчлөлт, цахим ертөнцийн хөгжил зэрэг нь улсын хил гэдэг ойлголтыг ойрын ирээдүйд ихээхэн өөрчлөх нь тодорхой байна. Үүнд Хилийн менежмент, түүнийг хэрэгжүүлэгч хилийн албад дасан зохицож, хөгжиж, чиг үүрэг, алсын хараагаа тааруулах нь тодорхой болж байна.

Монгол Улсын хилийн менежментийн тогтолцооны үндсэн үзүүлэлтүүд болон хэрэгцээг тодорхойлох, хилийн менежментийг ирээдүйн хөгжил, шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхэд Монгол Улсын Засгийн газарт дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор 2013 онд Монгол Улс дахь НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн хүсэлтээр Австри Улсын Вена хот дахь Шилжилт хөдөлгөөний бодлого боловсруулах олон улсын төв (ШХББОУТ, ICMPD) хийсэн судалгаан дээр тулгуурласан **“Монгол Улсын хилийн менежментийн тайлан”**, түүнд тусгасан санал, зөвлөмжүүдийг

анхааралтай судлан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Эх сурвалж

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010 он.

Хилийн талаар төрөөс баримтлах бодлого. УБ., 2002 он.

Хилийн тухай хууль. УБ., 2016 он.

Дэлхийн хилийн аюулгүй байдлын их хурал. <https://world-border-congress.com/>

Дэлхийн худалдааны байгууллага. <https://www.wto.org/>

Дэлхийн гаалийн байгууллага. <https://www.wcoomd.org/>

Европын хил, эргийн харуулын агентлаг. FRONTEX.

<https://www.frontex.europa.eu/>

Олон улсын эрүүгийн цагдаагийн байгууллага. INTERPOL.

<https://www.interpol.int/en>

Цэнджав, Д. Дорж, Т. Хэвлэл мэдээллийн менежмент. -УБ., 2004.

Хилийн менежментийн үнэлгээний багийн Монголд ажилласан байдал.

Үнэлгээний тайлан, 2013 оны 10, 11 дүгээр сар. ШХББОУТ.

Монгол Улсын Гаалийн ерөнхий газар. Худалдааг хөнгөвчлөх нэр томьёоны Англи-Монгол тайлбар толь бичиг. УБ., 2020.он.

Tom Doyle. The Future of Border Management. in Gerard McLinden and others. Border Management Modernization.

The Future of Border Management: Maintaining security; facilitating prosperity.

<https://www.pwc.com/gx/en/psrc/pdf/the-future-of-border-management.pdf>

Gerard McLinden and others. Border Management Modernization.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/986291468192549495/pdf/588450PUB0Bord101public10BOX353816B.pdf>

Demetrios G.Papademetriou. The New Architecture for Border Management.

<https://www.migrationpolicy.org/pubs/borderarchitecture.pdf>

ХИЛ ХАМГААЛАХ УРЛАГТ ХАНДАХ ОРЧИН ҮЕИЙН ХАНДЛАГА

П.ДАШ

ГСҮХ-ийн эрдмийн зөвлөлийн гишүүн, батлан хамгаалах аюулгүй байдлын чиглэлээр докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн гишүүн, доктор (Ph.D), профессор

Л.МӨНХДЭМБЭРЭЛ

Шихихутаг их сургуулийн дэд захирал, хууль зүйн ухааны магистр

Хураангуй

Хил хамгаалах урлагийг цэргийн урлагийн нэгэн адилаар тодорхойлж байсан үе ч бий, хил судлалын үүднээс арай өөрөөр тодорхойлж байсан ч үе бий. Өнөөдөр шинжлэх ухаан, технологийн дэвшил, хил хамгаалалтын бодлогод гарсан өөрчлөлт хилийн аюулгүй байдалд хандах хандлага зэргээс үндэслэн хил хамгаалах урлагийг илүү өргөн хүрээнд харж, судлах зүйл, хамрах хүрээ, мөн чанарт нэлээд өөрчлөлт орох хандлагатай болсон байна. Үүнтэй холбоотойгоор хил хамгаалах урлагт хандах орчин үеийн хандлагын мөн чанар, хил хамгаалах урлагийн бүрэлдэхүүн хэсэг, ялангуяа хараахан нэгдсэн нэг ойлголтод хүрч чадаагүй байгаа хилийн аюулгүй байдал зэрэг асуудлыг авч үзсэн болно. Хил хамгаалах урлагийн орчин үеийн хандлагыг судлахын тулд хууль, тогтоомж, олон улсын гэрээ, хэлэлцээр зэрэг эх сурвалжид баримт бичгийн шинжилгээ хийж, түүхэн судалгааны арга,

харьцуулалт, социологийн судалгааны аргуудыг ашиглав. Энэхүү судалгааны үр дүнд хил хамгаалах урлагийн уламжлалт ойлголт дээр “ухаалаг хил”, “хил орчмын интеграцчилал”, “хил дамнасан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх” зэрэг цоо шинэ болон тодотгосон ойлголтууд гарч ирж байгаа нь хил хамгаалах урлагийн орчин үеийн хандлагыг тодорхойлох нэг гол үзүүлэлт болж байгааг олж тогтоов.

Түлхүүр үг: хил хамгаалах арга зүй, ухаалаг хил, хил орчмын интеграцчилал, кибер хил хамгаалалт, дасан зохицох арга зүй.

Abstract

There was a time when border protection art was defined as a military art, and there was a time when it was defined differently from the perspective of border studies. Today, based on scientific and technological progress, changes in border protection policies, and the approach to border security, border protection art has become more widely viewed and studied, with a tendency to change significantly in its scope and nature. In this regard, the nature of the modern approach to border protection art, the components of border protection art, especially border security, which has not yet reached a unified understanding, is discussed. In order to study the modern approach to border protection art, document analysis was conducted on sources such as laws, regulations, international treaties and agreements, and historical research methods, comparisons, and sociological research methods were used. As a result of this study, it was

found that completely new and distinct concepts such as “smart border”, “border integration”, and “prevention of cross-border crime” are emerging in the traditional understanding of border protection art, which is a key indicator of the modern approach to border protection art.

Keywords: border protection methodology, smart border, border integration, cyber border protection, adaptive methodology.

Удиртгал

Хил судлалын шинжлэх ухааны судлах зүйл нь улсын хилийн түүх судлал, хил хамгаалах урлаг, хил хамгаалах эрх зүй байдаг бөгөөд эдгээрээс хамгийн динамик хөгжилтэй, өргөн хүрээ хамарсан асуудал нь хил хамгаалах урлаг байдаг.

Дэлхий нийтээр шинжлэх ухаан техникийн дэвшил, олон улсын харилцаа, олон улсын хэмжээнд сүүлийн үед түгээмэл гарах болсон улсын хилийн халдашгүй дархан байдалд сөргөөр нөлөөлөх үйл явдлууд, тэдгээрийн улмаар улсын хил хамгаалах бодлогод гарч байгаа өөрчлөлт, цаашдын төлөв, хандлага хил хамгаалах урлагт хүчтэй нөлөө үзүүлж байгаагаас хил хамгаалах урлагийн судалгаанд бодитоор хандахыг шаардах боллоо. Энэ нь нэг талаар хил судлалыг хөгжүүлэх хэрэгцээ, улсын хилийн хамгаалалтыг боловсронгуй болгох шаардлага, хил хамгаалалтын хуучин арга барилаар шинэ нөхцөл байдалд хандах боломжгүй болсон байдал зэргээр илэрч байна. Энэхүү нөхцөл байдал нь олон улсын болон дотоодын нөхцөл байдалд зохицон

ажиллах явдал тулгамдсан асуудал болсныг харуулж байна. Иймд дараах асуудлыг судлах зорилгыг тавьсан болно.

Зорилго:

Улсын хилийн халдашгүй дархан байдалд үзүүлж байгаа эерэг, сөрөг нөлөө (гадаад, дотоод цагийн байдал), олон улсад хүлээн зөвшөөрсөн хил хамгаалалтын тухай ойлголт, хил хамгаалалтад тавигдаж байгаа шаардлага, баримталж байгаа бодлого, хил хамгаалалтын хүч хэрэгсэл, боломж, бололцоо зэрэгт тулгуурлан хил хамгаалах урлагийн орчин үеийн хандлагыг тодорхойлох. Уг зорилгодоо хүрэхийн тулд дараах зорилтуудын дэвшүүлээ.

Зорилт:

1. Хил хамгаалах урлагт нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүдийг тодорхойлох.

2. Хил хамгаалах урлагийн тухай ойлголт түүний мөн чанарыг тодорхойлох.

3. Хил хамгаалах урлагийн орчин үеийн хандлагыг тодорхойлох.

Судалгааны арга зүй, арга

Хил хамгаалах урлаг нь өөр хоорондоо нягт уялдаа холбоотой, бие биедээ харилцан үйлчилж байдаг элементүүдээс бүрдсэн, гаднын нөлөөнд оршиж, эргээд гадаад орчиндоо нөлөөлж байдаг бүхэл систем болохын хувьд түүнийг судлахын тулд системийн хандлагыг хэрэглэхийг шаарддаг ухагдахуун юм. Иймд хил хамгаалах урлагт хандах орчин үеийн хандлагыг судлахын тулд системийн хандлагыг ашигласны

дээр дараах аргуудыг хэрэглэн судалгаа хийлээ. Тухайлбал,

Улсын хилийг хамгаалах бодлогын баримт бичгүүд, олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, хууль, тогтоомжууд зэрэг эх сурвалжийг судлан задлан шинжлэх баримтын шинжилгээний арга, хил хамгаалах урлаг, хилийн аюулгүй байдлын түүхэн хөгжил, өөрчлөлт, туршлага, сургамжийг судлах түүхэн судалгааны арга, бусад улс орнуудын хил хамгаалах арга барил, хил хамгаалалт болон хилийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог өөрийн орны хил хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдлыг хангаж байгаа байдалтай харьцуулан судлах харьцуулалтын арга, хил орчмын оршин суугчид, хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчидтай ярилцах, тэдний санал бодлыг сонсох, туршлагыг судлах социологийн судалгааны арга, хилийн аюулгүй байдалд учирч болзошгүй эрсдэлүүдийг тодорхойлж, шинжлэх, үнэлэх эрсдэлийн үнэлгээний арга зэрэг аргуудыг тус тус ашиглалаа.

Судалгааны ажлын үр дүн

Хил хамгаалах урлагт нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүд

Улсын хил хамгаалалтад олон хүчин зүйл нөлөөлдөг болох нь судалгаанаас харагдлаа.

Улсын хил хамгаалалт болон хил хамгаалах урлагт нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүдийг эерэг, сөргөөр нь ангилж үзвэл,
Сөрөг хүчин зүйлүүд:

Олон улсын харилцаа нээлттэй болохын хэрээр зорчигч тээврийн хөдөлгөөн эрс нэмэгдэж хилийн боомтын ачаалал нэмэгдэж, тэнд

аюулгүй байдлыг хангах асуудал улам бүр хурцаар тавигдах боллоо.

Дэлхий нийтээр эдийн засгийн зах зээлийн харилцаанд орсон явдал ил, далд эдийн засгийг эрчимтэй хөгжүүлж байгааг дагалдаад зэвсэг, хар тамхи, мансууруулах бодис, хүн (ялангуяа хүүхэд, эмэгтэйчүүд)-ий наймаа зэрэг хууль бус наймаа улсын хил дамнан явагдах боллоо.

Шашин хоорондын зөрчлөөс илүү байгалийн баялагт шунасан, түүнийгээ хэрэгжүүлэхийн тулд шашин хоорондын, үндэстэн хоорондын, үзэл суртлын, үзэл бодлын талцал, тэмцэл, хагарал, ялгарлыг ашиглан үймээн самуун, террорист ажиллагаа, дайн тулаанд өдөөн турхирч түүний улмаар жижиг буурай орнуудын тусгаар тогтнол, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдал, хил хязгаарын халдашгүй дархан байдал алдагдаж, хил дамнасан дүрвэлт, цагаачлал эрс нэмэгдлээ.

Хөрөнгө, мөнгөнд хэт шунасан, шунахай сэтгэл хүний мөн чанар, зан төлөвт ихээр нөлөөлж, жирийн иргэд, алба хаагчид, албан тушаалтнууд авлига, хээл хахуульд автаж, бусдын байтугай өөрийн амь насыг ч юман чинээ бодохоо больж, эх орон, элгэн садан, амь нас, эрүүл мэндээ хайрлах сэтгэл улам бүр алсарч, аливаа ажил, албан тушаалыг зөвхөн “мөнгө” гэж харах нь улам улмаар нэмэгдсээр байна.

Энэ бүхэнд даяаршил, хүний эрх, эрх чөлөөний тухай буруу ойлголт ихээр нөлөөлж эх оронч үзлийг явцуу үзэл, үүрэг, хариуцлагыг дарамт, шахалт, дур зоргоор аашлах, хууль дүрэм

зөрчихийг ардчилал гэж ойлгуулах, ойлгох явдал газар авч, эх орон, тусгаар тогтнол, ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө гэдэг үгийг зөвхөн ард түмэнд таалагдахын төлөө хэлдэг үг болгон ашиглаж байгаагаас эх орон, тусгаар тогтнолоо хамгаалах, хүмүүнлэг, энэрэнгүй, ардчилсан нийгэм байгуулах сэтгэл, зүрхтэй хүмүүс цөөрсөөр байна.

Эерэг хүчин зүйлүүд:

Шинжлэх ухаан, техник, технологи хөгжихийн хэрээр улсын хилийн хамгаалалтад хүнийг орлох ухаалаг технологиуд нэвтэрсээр байна. Тухайлбал,

- Улсын хилийг камерын хяналтад авах, нисэгчгүй нисэх хэрэгсэл ашиглан хилийн цагийн байдалд хяналт тавих, хилийн цагийн байдлын мэдээллийг тухайн цагт нь авах боломж бүрдэж байна.

- Газар, ус, агаарт хилийн зөрчлийг илрүүлэх техник, технологийн шийдлүүд бий боллоо.

- Бичиг баримтын хуурмаглал төдийгүй царай зүс, биеийн хэлбэр, галбираа өөрчилсөн зэрэг биеийн хуурмаглалыг илрүүлэх боломжтой боллоо.

Мэдээллийн сүлжээ, тогтолцоо цаг хугацаа, орон зай үл хамаарах хэмжээнд хөгжиж байна.

Хиймэл оюун ухаан, робот техникийн хаа сайгүй хэрэглэх боломжтой боллоо.

Ямар ч их хэмжээтэй мэдээллийг хормын дотор боловсруулж, хамгийн ухаалаг шийдвэр гаргах боломж бүрдээд байна.

Хөрш орнуудтайгаа стратегийн түвшинд харилцаж, хамтран

ажиллаж байгаа нь улсын хилийг хамтран хамгаалах, харилцан туслалцах өргөн боломжийг олгож байна.

Улсын хил хамгаалалтын материаллаг бааз улам бүр бэхжиж, ажиллаж амьдрах орчин улам бүр сайжирч байна.

Зам харилцаа, холбоо сүлжээ сайжирч хилд алба хаах нь алслагдсан бөглүү газар, бүхнээс тусгаарлагдсан байдалд байдаг гэсэн ойлголт алхам тутамд алсарч байна.

Энэ мэт эерэг, сөргөөр нөлөөлж байгаа хүчин зүйлүүд нь улсын хил хамгаалалтад тэр чанараараа нөлөөлж хил хамгаалах урлагийн цаашдын хандлагыг тодорхойлж байна.

Хил хамгаалах урлаг: Үндсэн ойлголт, мөн чанар

Хил хамгаалах урлаг гэдэг нь улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, аюулгүй байдлыг хангахын тулд олон талт стратеги, тактик, арга барилыг уялдуулан хэрэгжүүлэх цогц ухаан юм. Энэ нь цэрэг, дипломат, мэдээлэл, технологи, дэд бүтэц, эрх зүйн зохицуулалт зэрэг олон хүчин зүйл дээр тулгуурладаг.

Үүнээс хил хамгаалах урлагт хил хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдал гэсэн хоёр том ухагдахууныг авч үзэх шаардлагатай болох нь харагдаж байна.

Хил хамгаалалт

Хил хамгаалалтыг үндсэнд нь хилийн зөрчил будилаанаас **урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ, хилийн асуудлыг шийдвэрлэх арга хэмжээ, дасан**

зохицох арга зүй гэсэн гурван үндсэн чиглэлд хуваан үзэж болно.

Улсын хилийн зөрчил, будлианаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ

- Хилийн тагнуул, мэдээллийн системийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэх: Хилийн бүсэд тагнуулын ажиглалт, тандалт, мэдээлэл цуглуулах, тэдгээрийг боловсруулах, үр дүнг улсын хил хамгаалалтад ашиглах нэгдсэн тогтолцоо бүрдүүлэх,

- Улсын хилийг инженерийн талаар төхөөрөмжилж, ашиглалтын нарийн горим тогтоох: Торон саад, бэхлэлт, төрөл бүрийн хяналтын байр, хяналтын цэгүүдийг байгуулж, ашиглалтын нарийн горим бүхий нэгдсэн систем бүрдүүлэх.

- Хилийн орчны хамтын ажиллагаа: Орон нутгийн иргэдийг хил хамгаалалтад оролцуулах, хууль бус үйлдэлтэй тэмцэхэд хамтарсан ажиллагаа явуулах.

- Хил орчмын дипломат ажиллагаа: Хөрш орнуудтай аюулгүй байдлын гэрээ, хамтын ажиллагааны санамж бичиг байгуулж мөрдөх.

Хилийн асуудлыг шийдвэрлэх арга хэмжээ

- Хууль бус үйлдлийг таслан зогсоох: Хууль бус хил нэвтрэлт, зэвсэгт халдлагад цаг алдалгүй хариу өгөх.

- Хил дээрх зөрчлийг түргэн шийдвэрлэх: Хилийн маргаан, зөрчлийг дипломат болон цэргийн түвшинд шийдвэрлэх тактик.

- Хамтын ажиллагааны тогтолцоо: Цагдаа, тагнуул, зэвсэгт

хүчинтэй уялдаа холбоотой ажиллах.

Дасан зохицох арга зүй

- Улсын хилийг цагийн байдалд зохицуулан хамгаалах

- Цаг уур, газар зүйн нөхцөлд тохируулан ажиллах: Цөл, уулын бүс, усан хил зэрэгт тохирсон хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

- Техник, технологийн хөгжил, дэвшлийг ашиглах: Дрон, хиймэл дагуулын тандалт, ухаалаг мэдрэгч суурилуулан хилийн хяналтыг сайжруулах.

- Орон нутгийн иргэдийг орон нутгийн байршлаар татан оролцуулах: Орон нутгийн мэдээгээр хил зөрчих үйлдлийг эрт илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх.

Улсын хил хамгаалалтыг төрөлжүүлэн авч үзэх нь хил хамгаалалтыг оновчтой зохион байгуулахад онцгой ач холбогдолтой байдаг. Тухайлбал,

Хилийн цагийн байдлыг үнэлэх буюу хил хамгаалалтад учирч болох эрсдэлийг тодорхойлох, шинжлэх, үнэлэхэд ач холбогдолтой байдаг. Жишээ нь:

➤ Газрын хил: газрын хилийг хууль бус нэвтрэх, зэвсэгт халдлага үйлдэх, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, цагаачлал, дүрвэлт зэрэг эрсдэлийг тодорхойлох.

➤ Усны хил: Усан замаар хууль бус тээвэрлэлт, загас агнуурын зөрчил, усны бохирдол зэрэг асуудлыг үнэлэх.

➤ Агаарын хил: Агаарын орон зайд зөвшөөрөлгүй нислэг үйлдэх, тагнуулын үйл ажиллагаа явуулах, агаарын халдлага үйлдэгдэх зэрэг эрсдэлийг тодорхойлох.

➤ Кибер хил: Мэдээллийн сүлжээгээр дамжин явагдах кибер халдлага, мэдээллийн хулгай, цахим терроризм зэрэг эрсдэлийг үнэлэх гэх мэт.

Цагийн байдлын үнэлгээг үндэслэн хил хамгаалалтын төрөл тус бүр дээр тус тусын онцлогтой стратегийг боловсруулах боломжийг олгодог. Жишээ нь:

➤ Газрын хил: улсын хил дээр хяналтын цэгүүдийг байгуулах, улсын хилийг инженерийн талаар төхөөрөмжлөх боломжийг тодорхойлох, хилийн цэргийн хүчийг зохион байгуулах.

➤ Усны хил: Усан хил хамгаалах хөлөг онгоц, эргийн харуулын албыг ажиллуулах, усан замын хяналтыг сайжруулах.

➤ Агаарын хил: Радарын систем, агаарын харуулын нислэгүүдийг зохион байгуулах, агаарын довтолгооноос хамгаалах системийг хөгжүүлэх.

➤ Кибер хил: Мэдээллийн аюулгүй байдлын бодлого боловсруулах, сүлжээний хяналт, кибер халдлагаас хамгаалах технологийг нэвтрүүлэх гэх мэт.

Нөөцийг оновчтой хуваарилахад хил хамгаалалтын төрөл ач холбогдолтой байдаг. Тухайлбал, хил хамгаалалтын төрөл бүрд тохирсон хүч хэрэгсэл, зэвсэг техник, түүнд шаардагдах хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэр хэрэгтэй бөгөөд тухайн төрлийн хил хамгаалалтад мэргэшсэн хүний нөөцийг бэлтгэж ажиллуулах, шаардлагатай техник тоног төхөөрөмжийг зохион бүтээх, сайжруулах, боловсронгуй болгох

зэрэг нь бие даасан салбарын чанартай болдог.

Хил хамгаалалтын төрлөөс шалтгаалаад харилцан ажиллагаа, хамтын ажиллагаа өөр өөрийн онцлогтой явагддаг. Хил хамгаалалтын тухайн төрөлд тохирсон янз бүрийн салбаруудын хооронд мэдээлэл солилцох, харилцан ажиллагаа болон хамтын ажиллагааг зохион байгуулах, тухайн төрлөөр нэгдсэн удирдлага, зохицуулалтаар хангах боломж бүрддэг.

Бодлого, эрх зүйн зохицуулалтын хувьд ч хил хамгаалалтын төрлөөр төрөлжүүлж, системчлэх шаардлагатай байдаг. Ийм учраас газрын, усны, агаарын, кибер хил хамгаалалтын дүрэм, заавар, журам тус тусдаа байх шаардлагатай болдог.

Иймээс улсын хил хамгаалалтын төрлийг дараах байдлаар ангилж болно:

Хил хамгаалалтын төрөл

1. Газрын хилийн хамгаалалт – Хуурай газрын хил дээр хамгаалалтын бэхлэлт, хилийн манаа, харуулын байр, инженерийн байгууламж ашиглах байдлаар хил хамгаалалтыг зохион байгуулж явуулна. Энэ нь газар орны буюу газар зүйн онцлогоос хамаараад дотроо уулын, өндөр уулын, говь цөлийн, тал хээрийн, ой тайгын гэх мэтээр ангилагдаж болно.

2. Усан хилийн хамгаалалт – Гол, нуур, далайн хил дээр хяналт тавих, усан онгоц, радарын систем ашиглах замаар хил хамгаалалт зохион байгуулагдана.

3. Агаарын хил хамгаалалт – Хиймэл дагуул, радар, нисгэгчгүй нисэх аппарат ашиглан хяналт тавих зэргээр агаар хил хамгаалалт зохион байгуулагдана.

4. Кибер хил хамгаалалт – Хил дээрх мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, цахим халдлагаас хамгаалах арга хэмжээ авагдах ба компьютер, мэдээллийн хэрэгсэл, робот болон ухаалаг төхөөрөмж, хиймэл оюун ухаан ашиглан улсын хилийг хамгаалах ажиллагаа юм.

Улсын хилийн хамгаалалтад нөлөөлж байгаа гадаад, дотоод, эерэг, сөрөг хүчин зүйлүүдээс шалтгаалаад орчин үеийн хил хамгаалалтын чиг хандлага өөрчлөгдөж байна. Үүнд:

- Био таних технологи, ухаалаг камер, хиймэл оюун ашиглан хяналтын системийг сайжруулах Ухаалаг хил (Smart Border) гэсэн ойлголт,

- Олон улсын хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, хууль бус наймаа, зэвсгийн худалдаа, хүний наймаатай тэмцэх хил дамнасан терроризм, гэмт хэргээс сэргийлэх гэсэн хил хамгаалалтын бие даасан төрөл,

- Хөрш орнуудтай хил орчмын бүсийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, зөрчил багасгах хил орчмын интеграцчилал гэсэн хил хамгаалалтын шинэ арга гарч ирж байна.

Үүнээс гадна Хилийн аюулгүй байдал нь хил хамгаалах урлагийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэгт багтдаг.

Хилийн аюулгүй байдал

Хилийн аюулгүй байдал гэдэг нь улсын хилийн орон зайд гарч болзошгүй аюул, эрсдэлээс

урьдчилан сэргийлэх, тэдгээрийг илрүүлэх, хариу арга хэмжээ авах цогц үйл ажиллагааг хэлнэ. Энэ нь хил хамгаалах урлагийн үндсэн зорилго болох улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, дотоод аюулгүй байдлыг хангах үйл явцтай нягт уялдаатай байдаг тул хилийн аюулгүй байдал нь хил хамгаалах урлагийн нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг нь болдог.

Хилийн аюулгүй байдлын хүрээнд дараах чиглэлүүд хамаарна:

1. Улс төр, эрх зүйн аюулгүй байдал. Үүнийг хангах хүрээнд:

- Улсын хилтэй холбоотой зөрчил маргаан үүсгэхгүй байх нөхцөл бүрдүүлэх.

- Олон улсын гэрээ, конвенцын хүрээнд хилийн халдашгүй байдлыг баталгаажуулах.

- Хилийн орон зайд улсын хилтэй холбоотой зохицуулалтыг хууль эрх зүйн хүрээнд сайжруулах.

2. Цэргийн аюулгүй байдал. Үүнийг хангах хүрээнд:

- Гаднын зэвсэгт халдлагаас сэргийлэх.

- Хилийн бүс, зурваст байнгын харуулын систем, хяналтын байгууламжийг бэхжүүлэх.

- Стратегийн байршилтай пост, хяналтын төвүүдийг байгуулах.

3. Эдийн засгийн аюулгүй байдал. Үүнийг хангах хүрээнд:

- Хил дамнасан хууль бус бараа, бүтээгдэхүүний наймааг таслан зогсоох (хар тамхи, зэвсэг, хүний наймаа).

- Хил орчимд хууль бус олборлолт, ашиглалт (худалдааны зөрчил, нөөц баялгийн хулгай) зэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох.

- Эдийн засгийн тээвэр логистикийг хянаж зохицуулах.

4.Нийгмийн аюулгүй байдал. Энэ хүрээнд:

- Хил орчмын иргэдийн амьдрах орчныг хамгаалах.

- Хүн амын эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд хохирол учруулах магадлалтай үйлдлийг (химийн бодис, биологийн халдварт өвчин) хянах.

- Хил орчмын бүсэд иргэдийн амь нас, эд хөрөнгийг хамгаалах.

5.Хууль бус үйл ажиллагаанаас хамгаалах. Энэ хүрээнд:

- Хилээр хууль бус нэвтрэх элдэв хөдөлгөөнөөс сэргийлэх (хүмүүсийн хууль бус шилжилт, дүрвэгсдийн урсгал).

- Терроризм, экстремизмийн нөлөөллийг хязгаарлах.

- Цахим орчинд хилийн аюулгүй байдлыг хангах (кибер халдлагаас хамгаалах).

6.Экологийн аюулгүй байдал. Үүнийг хангах хүрээнд:

- Хил орчмын байгалийн баялаг, экосистемийг хамгаалах.

- Химийн, цацраг идэвхт бодис улсын хилээр хууль бусаар нэвтрүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх.

- Газар нутгийн доройтлоос сэргийлж, байгаль орчны тэнцвэрийг хадгалах.

7.Технологийн аюулгүй байдал. Үүнийг хангах хүрээнд:

- Хил хамгаалалтад өндөр технологи нэвтрүүлэх (дрон, хиймэл дагуул, ухаалаг камерууд).

- Хилийн хяналтын системийг кибер халдлага, гажилтаас хамгаалах.

- Тусгай зориулалтын тоног төхөөрөмж ашиглан аюулыг түргэн илрүүлэх, шийдвэрлэх.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд тодорхой ойлголтуудыг авч үзэх шаардлагатай. Энэ нь хилийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг хариуцлагыг хуваарилахад чухал ач холбогдолтой байдаг.

ОХУ болон хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан ихэнх улсын хувьд хилийн аюулгүй байдлын хүрээнд пограничная сфера (хилийн аюулгүй байдлын хамрах хүрээ), пограничное пространство (хилийн аюулгүй байдлын хангах үйл ажиллагаа явуулж буй орон зай) гэсэн ойлголтууд байдаг бөгөөд түүнийгээ хилийн зурвас, хилийн бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэр гэж хуваасан нь онолын хувьд нэлээд тодорхой бүтэцтэй загвар гэж хэлж болно.

Монгол Улсын хувьд энэ ангиллыг шууд хуулбарлах нь оновчтой эсэхийг авч үзвэл, дараах хүчин зүйлсийг харгалзах шаардлагатай:

ОХУ-ын энэхүү бүтцийн давуу талууд

-Нарийвчилсан шатлалтай – Хилийн аюулгүй байдлын орон зайг тодорхой хуваах нь менежмент, удирдлагын хувьд илүү үр ашигтай байж болох талтай.

-Аюулгүй байдлын түвшний ялгаа гаргах боломжтой – Хилийн зурвас, хилийн бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэрийг тусад нь ангилах нь аюулгүй байдлын эрсдэлийг зөв

үнэлж, шаардлагатай хамгаалалтын арга хэмжээг оновчтой хэрэгжүүлэх боломж бүрдүүлнэ.

-Хууль, эрх зүйн орчныг нарийн тодорхойлох боломжтой – Бүсчилсэн зохион байгуулалт нь тухайн нутаг дэвсгэрийн хязгаарлалт, зохицуулалт, тусгай дэглэмүүдийг нарийвчлахад тустай гэж үзэж болохоор байна.

Үүнийг Монгол орны нөхцөлд хэрэглэх боломж

Монгол Улс өөрийн газар зүйн онцлог, эрх зүйн орчин болон хил хамгаалах бодлогод нийцүүлэн ОХУ-ын энэхүү загварыг шууд бус, харин өөрийн нөхцөлд тохируулан хэрэглэж болох хувилбар бий. Үүнд:

“Хилийн аюулгүй байдлын хамрах хүрээ” (пограничная сфера) гэдэг ойлголтыг өргөтгөх боломжтой. Үүнд хил хамгаалах үйл ажиллагаа, тагнуулын ажил, гаалийн хяналт, цагаачлалын бодлого зэрэг хамаарч болно.

“Хил хамгаалах үйл ажиллагаа явуулж буй орон зай” (пограничное пространство)-г гурван түвшинд авч үзэх нь зохистой байж болох юм:

- Хилийн зурвас (Монголын хуулиар 100 м-ээс 10 км хүртэлх зайг хэлнэ)

- Хилийн бүс (Монголын хуулиар 25-30 км-т хамаарна)

- Хил орчмын нутаг дэвсгэр (аймаг, сумын түвшинд хамаарах, эдийн засаг, стратегийн ач холбогдолтой орон зай)

Монголын хилийн нөхцөл байдалд уялдуулж дотоодын хууль тогтоомжид тусгах, ОХУ болон бусад орны загварыг судалж,

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Хилийн тухай хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалтай нийцүүлэн өөрчлөлт оруулах шаардлагатай.

Тулгарч болзошгүй хүндрэл, бэрхшээл

Газар зүйн нөхцөл байдал өөр: ОХУ-ын хил урт бөгөөд хилийн зурваст олон суурин, хотууд байдаг бол Монголд хүн ам сийрэг тул ийм нарийн зааг ялгахад бэрхшээлтэй байж магадгүй.

Эдийн засгийн хүчин зүйлс: Хилийн хамгаалалт, хяналтын зохион байгуулалтыг гурван түвшинд хэрэгжүүлэхэд санхүү, нөөцийн асуудал үүсэж болзошгүй.

Хууль, эрх зүйн зохицуулалт: Одоогийн хууль тогтоомжид шууд өөрчлөлт оруулах шаардлагатай болох тул хууль эрх зүйн шинэчлэл хийх хэрэгцээ үүснэ.

Хилийн аюулгүй байдлын онол арга зүйг Монгол орны нөхцөлд хөгжүүлэх боломж

Дээрх байдлаас үзэхэд ОХУ-ын хилийн аюулгүй байдлын тухай ойлголтууд нь онолын хувьд Монголд хэрэгжүүлэх боломжтой боловч, шууд хуулбарлах нь тийм ч таатай биш байж мэднэ. Харин хил хамгаалах бодлого, хуулийн зохицуулалт, газар зүйн байршил, эдийн засгийн хүчин чадлыг харгалзан Монголын нөхцөлд тохирсон хувилбарыг боловсруулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Хилийн аюулгүй байдал нь стратеги, тактик, гүйцэтгэлийн түвшинд хэрэгждэг цогц ойлголт бөгөөд хил хамгаалалтад хүчтэй нөлөөлдөг. Үүнд:

а. Стратегийн түвшинд хилийн аюулгүй байдлын бодлогыг тодорхойлох, зохицуулах арга хэмжээ ордог.

Энэ түвшинд улс орны үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд хилийн аюулгүй байдлыг хангах урт хугацааны бодлогыг боловсруулах, хууль эрх зүйн орчныг тодорхойлох асуудал хамаарна.

б. Тактикийн түвшинд хилийн хамгаалалтын зохион байгуулалт, төлөвлөлт багтана.

Хилийн аюулгүй байдлыг хэрэгжүүлэх тактик, арга зүйг тодорхойлж, хилийн аюулгүй байдалтай холбоотой зөрчил гарсан үед түүнийг шуурхай зохицуулах төлөвлөлт, зохион байгуулалтын ажлын энэ түвшинд хийдэг.

с. Гүйцэтгэлийн түвшинд өдөр тутмын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ хамаарна.

Хил хамгаалах байгууллагуудын өдөр тутмын үйл ажиллагааны удирдлага, зохион байгуулалт, хяналт, шинжилгээ, үүрэг, хариуцлага энэ түвшинд явагдах үйл ажиллагаа байх болно.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах субъектүүдийн эрх үүргийг түүний тогтолцооны түвшинд авч үзвэл:

1. Бодлогыг тодорхойлогч нь:

- Улс төрийн түвшинд Ерөнхийлөгч, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Засгийн газар улсын хэмжээнд хилийн аюулгүй байдлын бодлогыг тодорхойлж, үндэсний аюулгүй байдлын стратегийн нэг хэсэг болгон боловсруулдаг.

- Эрх зүйн орчныг бүрдүүлэгч нь парламент (Улсын Их Хурал) болон Засгийн газар байж, хилийн аюулгүй байдалтай холбоотой хууль, тогтоомж, дүрэм журмыг батална.

2. Өдөр тутмын удирдлагаар хангагч байгууллагууд нь хилийн асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллагууд болох хил хамгаалах ерөнхий газар, хилийн цэрэг, цагдаагийн байгууллага, төрийн тусгай албад гэх мэт байгууллагууд байх бөгөөд хилийн аюулгүй байдлыг хангах бодлогыг хэрэгжүүлж, өдөр тутмын удирдлага, зохицуулалт, хяналт, шинжилгээгээр хангах үүрэгтэй.

3. Хэрэгжүүлэгч байгууллагууд нь хилийн цэрэг, шалган нэвтрүүлэх боомтын ажилтнууд, хяналтын бусад албад, гамшгаас хамгаалах орон нутгийн байгууллагууд байна. Эдгээр байгууллагууд хилийн аюулгүй байдлыг өдөр тутмын үйл ажиллагааны түвшинд хэрэгжүүлдэг.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах нь зөвхөн хил хамгаалах байгууллагуудаас гадна олон талт оролцоог шаарддаг. Үүнд:

- Цэрэг, цагдаа: Хилийн аюулгүй байдлыг баталгаажуулах.

- Тагнуул, мэдээллийн байгууллагууд: Аюулыг урьдчилан илрүүлэх.

- Засаг захиргааны байгууллагууд: Хил орчмын бүс нутгийн хөгжил, дэд бүтэц, нийгмийн хамгааллыг хангах.

- Иргэдийн оролцоо: Иргэд хууль сахих, мэдээлэл дамжуулах

замаар хилийн аюулгүй байдалд хувь нэмэр оруулдаг.

Хилийн аюулгүй байдлын бодлогыг нэгтгэн зангидаж, нэгдсэн удирдлагаар хангах байгууллага зайлшгүй шаардлагатай. Энэ нь хилийн аюулгүй байдлыг хангах олон талт үйл ажиллагааг уялдуулах, бодлогын хэрэгжилтийг үр дүнтэй хянах, хариуцлагыг тодорхой болгоход чухал үүрэгтэй байна. Хэрэв бодлого, үйл ажиллагаа нь салангид байдлаар хэрэгжвэл дараах хүндрэлүүд үүсэх магадлалтай:

- Бодлогын давхардал: Төрийн байгууллагууд өөр өөр чиглэлд, харилцан уялдаагүй ажиллах.

- Хариуцлага тодорхойгүй болох: Тухайн үйл ажиллагаа үр дүнгүй болоход аль байгууллага хариуцах нь тодорхойгүй.

- Нэгдсэн хяналт сулрах: Хил хамгаалалт, аюулгүй байдлын ажиллагаа системтэй хянагдахгүй, зохицуулалт алдагдах зэрэг хүндрэлүүд үүсэх магадлалтай юм.

Иймд **Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн бүтэц**-д хилийн аюулгүй байдлын асуудлыг дагнан хариуцсан нэгж, Засгийн газрын дэргэд Хилийн аюулгүй байдлын үндэсний зөвлөл байх шаардлагатай бөгөөд тэдгээрийн үүрэг нь:

1. Бодлогыг боловсруулах, хэрэгжилтийг хянах:

- Үндэсний хэмжээний хилийн аюулгүй байдлын бодлогыг боловсруулах, батлуулах.

- Хилийн аюулгүй байдлын талаарх эрх зүйн орчныг хянан сайжруулах.

2. Нэгдсэн удирдлага:

- Хил хамгаалалтын бүх байгууллагын үйл ажиллагааг уялдуулж, удирдлагаар хангах.

- Бүх түвшний (стратегий, тактик, гүйцэтгэл) төлөвлөгөөг нэгтгэх, батлах.

3. Хяналт-шинжилгээ:

- Хилийн бүсийн аюулгүй байдлын нөхцөл байдалд нэгдсэн үнэлгээ өгөх.

- Бодлогын хэрэгжилтэд хяналт тавьж, шаардлагатай тохиолдолд арга хэмжээ авах.

4. Олон улсын хамтын ажиллагаа:

- Хил орчмын аюулгүй байдлыг хангахад хөрш орнууд болон олон улсын байгууллагуудтай хамтран ажиллах.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааг нэгдсэн удирдлагаар хангах үүрэгтэй ҮАБЗ болон Засгийн газрын байгууллагын өдөр тутмын үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах ажлын алба нь хил хамгаалах ерөнхий газар байж хилийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг бүхий байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулах зохицуулах, үндэсний зөвлөлөөс өгсөн үүргийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж удирдлагаар хангана. Ингэснээр:

- Хилийн аюулгүй байдлын талаар баримтлах бодлого, үйл ажиллагааны уялдаа холбоог хангах,

- Хариуцлагыг тодорхой болгох,

• Бодлогын хэрэгжилтэд үр дүнтэй хяналт тавих гол үндэс болно.

Энэ бүгдээс үзэхэд хил хамгаалах урлаг нь улсын хилийн хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдлын хангах үйл ажиллагааг хамарсан зөвхөн цэргийн ажиллагаа төдий зүйл биш, харин дипломат бодлого, технологи, эрх зүй, стратеги, орон нутгийн оролцоо зэрэг олон хүчин зүйлсийг уялдуулсан цогц системийг судлах ухаан юм гэсэн дүгнэлтийг хийж болно. Төр улс хил хамгаалалтын бодлогоо зөв тодорхойлж, стратегиа сайжруулснаар улсын хилийн хамгаалалтыг боловсронгуй болгож, улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах боломжтой гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Хэлэлцүүлэг

Хилийн аюулгүй байдлын талаар судалсан судалгаа, бичсэн өгүүлэл нэлээд их байдаг боловч хил хамгаалах урлагийн талаар бүтээл туурвилууд төдийлөн элбэг биш байна. Энэ нь хил хамгаалалтын стратеги, тактик, арга зүйтэй холбоотойгоор нууцлах явдал элбэг байдагтай холбоотойгоос гадна дагнан судалдаг судлаачид ховор байгаатай холбоотой биз. Бүр 1997, 1998 онд миний бичиж байсан “Хил хамгаалалтын онол” ном, “Хил хамгаалах урлагийн судлах нь улсын хил хамгаалалтыг боловсронгуй болгох үндэс мөн” ЭШӨ өнөөдөр хаана ч үзэгдэхээ больсон. Манай хилчдийн хийсэн судалгаанууд нууцын зэрэглэлтэй учраас шинжлэх ухааны эргэлтэд

төдийлөн орж чадахгүй байгаа зэрэг нь хил хамгаалах урлагийг хөгжүүлэхэд зохих хэмжээгээр сөрөг нөлөө үзүүлсээр байна. Иймд энэхүү судалгаагаараа хил хамгаалах урлагийн орчин үеийн хөгжлийн чиг хандлагыг нээлттэй тавьж байгаа билээ. Үүнд хил судлал болон хил хамгаалах урлагийн бүрэлдэхүүн хэсэг, түүнд нөлөөлж байгаа гадаад, дотоод хүчин зүйл, өрнөж байгаа цагийн байдал, геополитикийн өрнөл, шинжлэх ухаан, техник, технологийн дэвшлийн талаар судалж мэдсэн зүйлээ хуваалцаж байна. Энэхүү хэлэлцүүлгийн үр дүнд Монгол Улсын хил хамгаалах урлаг шинэ хэлбэр, агуулгаар баяжна гэдэгт итгэлтэй байна.

Дүгнэлт

Хил судлалын судлах зүйл нь улсын хилийн түүх судлал, хилийн аюулгүй байдал болон улсын хилийн хамгаалалтын стратеги, тактик, арга зүйг судалдаг хил хамгаалах урлаг, хил хамгаалалтын эрх зүйг судалдаг шинжлэх ухаан бөгөөд эдгээрээс хил хамгаалах урлагийг судлах нь өнөөгийн тулгамдсан асуудлын нэг болоод байна. Учир нь Олон улсын харилцааны нөхцөл байдал хурдтай өөрчлөгдөж, бүс нутгийн болон дэлхийн хэмжээний зөрчил, маргаан нэмэгдэж, улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах шинэ арга, стратегийг боловсруулах шаардлагыг бий болгож байгаа геополитикийн өөрчлөлтүүд, терроризм, хууль бус худалдаа, хүний наймаа, кибер халдлага зэрэг уламжлалт бус аюул заналууд нэмэгдэж, хил хамгаалалтын арга

барилыг шинэчлэх, сайжруулах хэрэгцээг үүсгэж байгаа шинэ төрлийн аюул заналхийлэл, дрон, хиймэл оюун ухаан, хяналтын дэвшилтэт системүүдийг үр ашигтай ашиглах, эсвэл тэдгээрээс хамгаалах арга замыг судлах шаардлагыг бий болгож байгаа технологийн дэвшил, хилийн аюулгүй байдалтай шууд холбоотой эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, чөлөөт бүсийн үйл ажиллагаа бүхий хил орчмын бүс нутгийн хөгжил, хилчдийн хил хамгаалах үйл ажиллагааны үр нөлөө, үр дүнг бууруулж болзошгүй сэтгэл зүй, нийгмийн асуудлууд зэрэг нь улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах, улсын хилийг хамгаалах үйл ажиллагааг урьдын адил явуулах, хэвшмэл байдалд хадгалах боломжгүй болгож байгаа тул хил судлал, түүний дотор хил хамгаалах

урлагийг цаг үеийн байдалд тохируулан цаг алдалгүй боловсронгуй болгон хөгжүүлж байхыг шаардах боллоо.

Иймд хил хамгаалах урлагт хандах орчин үеийн хандлагыг тодорхойлох шаардлагатай бөгөөд үүний дагуу хилийн аюулгүй байдал, хил хамгаалалтын стратеги, тактик, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгохын тулд энэхүү судалгааны үр дүнд тулгуурлан хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэх, хил хамгаалалтын талаарх хэвшмэл ойлголтоо эргэн харж, хил хамгаалах стратеги, тактик, арга зүй, ухаалаг хил, кибер хил хамгаалалтад ихээхэн анхаарал хандуулах шаардлагатай болоод байна.

Ном зүй

1. Susan, F.Martin., Elizabeth Ferris. "The Law of the Border: Implications for Security and Sovereignty" Routledge. 2018.
2. David E. Lorey., Mallcolm Anderson., Frederick Baker. "Borders and Border Politics in a Globalizing World". SR Books. 2005.
3. "Border Security: Understanding Threats at the Borders" CRC Press. 2013.
4. Савин В.П. "Граница: история и современные вызовы" М.:2015.
5. ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ НОВЫХ ГРАНИЦ РФ И ФОРМИРОВАНИЕ ПОГРАНИЧНОЙ ПОЛИТИКИ.
<http://www.obraforum.ru/book/paragraph23.htm>
6. "The Law of the Border: Implications for Security and Sovereignty"
7. Арвай.Ш., Наранжамц.Н., Муратхан.А., Нямдорж.Д., "Хил судлалын шинжлэх ухааны онол, практикийн зарим асуудал". УБ. 2016.
8. Арвай.Ш. "Үндэсний аюулгүй байдлын үүднээс хилийн аюулгүй байдлыг шинжлэх нь". УБ. 2018.
9. Арвай.Ш. Хилийн аюулгүй байдалд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам, УБ. 2018.
10. Ганболд.Ц. "Хилийн аюулгүй байдлаа хангаж буй гадаадын зарим орнуудын туршлага, сургамж", Хилийн аюулгүй байдалд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам. УБ. 2018.

ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ГАРЧ БУЙ ӨӨРЧЛӨЛТ ШИНЭЧЛЭЛТ ТУРШЛАГА, СУРГАМЖ

Б.НЯМ-ОЧИР

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн хилийн албаны тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа

Хураангуй: Улсын хил хамгаалалт бол тусгаар тогтнол болон дэлхийн тогтвортой байдлыг хангах чухал салбар бөгөөд шинэ сорилтуудыг даван туулахын тулд байнга өөрчлөгдөн хөгжих шаардлагатай байдаг. Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нь улсын хил хамгаалалтын дэлхийн чиг хандлага, инновац, туршлагуудыг судалж, уламжлалт арга барил ба орчин үеийн техник, технологийн дэвшил хоорондын динамик харилцааг төвлөрүүлэн авч үзсэн. Мөн хиймэл оюун ухаан (AI) болон бусад дэвшилтэт техник, технологи улсын хил хамгаалалтыг хэрхэн өөрчилж байгааг онцолж байна. Улсын хил хамгаалалтад нөлөөлж буй ерөнхий хүчин зүйлсийг задлан шинжилж, уламжлалт болон орчин үеийн хандлагын ялгааг харьцуулан инновацын хувьсгалч боломж, холбогдох бэрхшээлүүд болон сургамжуудыг тодорхойлсон.

Түлхүүр үгс: Хил хамгаалалт, хиймэл оюун ухаан, инновац, уламжлалт арга, дэлхийн чиг хандлага, дэвшилтэт техник, технологи, үндэсний тусгаар тогтнол.

Keywords: Border security, artificial intelligence, innovation, traditional methods, global trends, advanced technology, national sovereignty

Abstract: Border security is a critical aspect of national sovereignty and global stability, requiring continuous

evolution to address emerging challenges. This essay explores global trends, innovations, and experiences in border security, focusing on the dynamic interplay between traditional approaches and modern technological advancements. Special attention is given to the role of artificial intelligence (AI) and other cutting-edge technologies in reshaping border management systems. By analyzing general factors influencing border security and contrasting traditional and modern approaches, this paper highlights the transformative potential of innovation while addressing associated challenges and lessons learned.

Удиртгал

Улсын хилийн шугам нь улс орны тусгаар тогтнолыг тодорхойлж, саад болон гарцын үүргийг давхар гүйцэтгэдэг. Иймд хил хамгаалалт нь энх тайван байдал, улс хоорондын худалдаа, цагаачлал, иргэд улс хооронд зорчих гэх мэх мэт олон үйл ажиллагааг зохицуулах ажлыг хангахад чухал үүрэгтэй (United Nations, 2020). Түүхэн байдлаар улсын хил хамгаалалт нь физик хязгаарлалт, гар ажиллагаатай шалгалт, хууль сахиулагчдын тусламжтайгаар хэрэгждэг байсан. Гэвч даяаршил, хил дамнасан гэмт хэрэг, терроризм, олон тооны дамжин зорчигчдоос хамаарч уламжлалт арга барилаар үр дүнтэй шийдвэрлэхэд хүндрэлтэй нөхцөл байдалтай нүүр тулах болсон (Bigo, 2021).

Эдгээр уламжлалт аргуудад гарч байгаа хүндрэлийг зохицуулахын тулд орчин үеийн хил хамгаалалт нь технологийн дэвшлийг ашиглан, хиймэл оюун ухаан (AI), биометр, дрон болон их өгөгдөл шинжилгээ зэрэг аргуудыг нэвтрүүлж байна. Эдгээр инновац нь үр ашиг, аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх хандлагатай байдаг хэдий ч нууцлал, ёс суртахуун, технологийн ялгавартай байдлын асуудлуудыг бий

болгож байна (International Organization for Migration, 2020). Энэхүү бичвэр нь хил хамгаалалтын хувьслыг уламжлалт болон орчин үеийн хандлагуудын ялгааг харьцуулан авч үзэж, дэлхийн туршлага, инновац болон өнөөгийн хил зохицуулалтад нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн хамаарлыг авч үзсэн.

Үндсэн хэсэг

1. Уламжлалт хил хамгаалалтын арга

Уламжлалт арга барил нь хил хамгаалалтын суурь байсаар ирсэн. Эдгээр арга барил нь зөвшөөрөлгүй улсын хил нэвтрэх, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчлийг таслан зогсоох, улсын хилээр нэвтрүүлэхийг хориглосон болон хязгаарласан бараа бүтээгдэхүүн, хүмүүстэй холбоотой зохицуулалт хийх, тусгаар тогтнолыг хамгаалахад физик, газар зүйн болон хүний хүчин зүйлд тулгуурлан хэрэгждэг. Үндсэн элементүүд нь:

Физик, газар зүйн хязгаарлалт: Улсын хил хамгаалалтад ашиглах инженерийн байгууламжууд өргөст утсан хашаа, торон саадууд болон шалган нэвтрүүлэх цэгүүд нь хил хамгаалалтад хэрэглэгддэг үндсэн хэрэгслүүдийн нэг байв. Жишээлбэл, Хятадын Их Хана /Цагаан хэрэм/ нь нүүдэлчин овгуудын довтолгооноос хамгаалах зорилготойгоор баригдсан бол Берлиний Хана нь Хүйтэн дайны үед үзэл суртлын хил хязгаарын үүрэг гүйцэтгэж байв (Anderson & Апар, 2019). Эдгээр хязгаарлалт нь зөвшөөрөлгүй хил нэвтрэлт, зөрчлийг хязгаарлах үр дүнтэй байсан хэдий ч кибер гэмт хэрэг болон нарийн зохион байгуулалттай хууль бус сүлжээнүүд зэрэг орчин үеийн аюулыг шийдвэрлэхэд хангалттай үр дүнтэй байж чаддаггүй (McFarlane, 2022).

Эргүүл болон хяналт: Хилийн эргүүл нь уламжлалт хил хамгаалалтын тулгуур элементүүдийн

нэг байв. Үндсэн хяналтын багаж хэрэгсэлтэйгээр хууль сахиулагчид хил давах оролдлого, сэжигтэй үйл ажиллагааг хянаж, хууль бус үйлдлээс сэргийлэх анхны шугам болж ажилладаг байв (BBC News, 2023). Гэвч гар ажиллагаатай хяналтын систем нь алслагдсан болон томоохон бүс нутгийн хувьд цоорхой хоосон зай үлдээнээс гэмт хэргийн бүлэглэлүүдэд энэ сул талыг ашиглах боломжийг олгодог байв.

Баримт бичгийн шалгалт:

Гаалийн албан хаагчид паспорт, виз болон барааны баримт бичгийг гар аргаар шалгаж, зорчигчид болон барааны зөвшөөрлийн байдлыг баталгаажуулдаг байв. Эдгээр үйл явц нь хүний алдаа болон сааталд өртөх магадлалтай байсан, ялангуяа амралтын болон оргил ачаалалтай цаг, эсвэл онцгой нөхцөл байдалд ачаалал нэмэгдэж саатал хүндрэл гардаг. Хуурамч баримт бичиг үйлдэх дэвшилтэт аргууд нь уламжлалт шалгалтын үр дүнг бууруулж байсан.

Түүхэн ач холбогдолтой ч уламжлалт арга барил нь орчин үеийн сорилтуудыг шийдвэрлэхэд хангалтгүй байв. Тэдгээр нь улсын хил хамгаалалтын үндэс суурь хэдий ч үндсэн дутагдалтай талууд улам их болж, технологийн хувьсал шаардлагатай болоод байна (Anderson & Апар, 2019).

2. Орчин үеийн улсын хил

хамгаалалтын инновац, дэвшил

Даяаршил, технологийн хөгжилтэй холбоотойгоор улсын хил хамгаалалт ухаалаг, харилцан холбогдсон системд шилжсэн. Гол инновац нь дараах нэмэлт боломжуудыг бий болгож байна:

Хиймэл оюун ухаан (AI): AI-тулгуурласан системүүд улсын хил хамгаалалтыг шинэчилж, асар том өгөгдөл багцыг боловсруулах замаар эрсдэлийг илрүүлэх, чиг хандлагыг

шинжлэх, шийдвэр гаргалтыг оновчтой болгоход ашиглаж байна (World Economic Forum, 2022). Жишээлбэл, AI-д суурилсан урьдчилан таамаглах аналитик нь зөвшөөрөлгүй улсын хил давах загварыг судалж, боломжит зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд тусалж байна (Australian Government, 2023). Хиймэл оюун ухаан нь автоматаар бичиг баримт шалгах, ачаа бараанд үзлэг хийх, эдгээр ажилд гардаг хүний алдааг багасгах, шалгах үйл ажиллагааг хурдасгах ач холбогдолтой.

Биометрийн систем: Хурууны хээ, нүүр царай таних, нүдний торлог шалгах зэрэг биометрийн технологи нь уламжлалт таних аргыг халж байна (National Institute of Standards and Technology, 2023). Эдгээр шинэ технологийг онгоцны буудал, хилийн шалган нэвтрүүлэх цэг, далайн боомт зэрэг хуурам бичиг баримт илрүүлэх, таних тодорхойлоход ашиглах зорилгоор хэрэглээнд нэвтэрч байна (European Union, 2021). Ойрын жишээ гэвэл, Европын Холбооны Нэвтрэх /Гарах Систем (EES)-ийг биометрийн өгөгдлийг ашиглан зорчигчдыг хянаж, улсын хил хамгаалалтыг сайжруулахад ашиглаж байна.

Дрон болон робот: Улсын хил хамгаалалтад нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж (UAV) болон робот нь туслах чухал хэрэгсэл болж байна. Дронууд алслагдсан болон хүрэхэд хүндрэлтэй бартаа саад ихтэй газруудыг хянаж, робот хууль бус бараа илрүүлэх, ачаа шалгах үйл ажиллагааг хянахад тусалдаг (U.S. Customs and Border Protection, 2022). АНУ-ын хилийн эргүүлүүд машин болон бусад техникээр үүрэг гүйцэтгэж, улсын хилээ шалгахад хүндрэлтэй газруудыг дрон ашиглан хянадаг.

Их өгөгдлийн аналитик: Судлагдахууныг нэгдсэн хил

хамгаалалтын агентлагуудын олон төрлийн эх сурвалжаас их хэмжээгээр мэдээлэл цуглуулж, анализ хийж, арга хэмжээ авах боломжтой. Их өгөгдлийн сан бий болгож тэдгээрийг улсын хил хамгаалах олон төрлийн үйл ажиллагаанд хэрэглэж байна (World Economic Forum, 2022). Зорчигчийн зан авир, ачаа тээшний байдал, олон улсын гэмт хэргийн байдал зэрэгт шинжилгээ хийх хүчирхэг алгоритмын тусламжтайгаар шалган нэвтрүүлэх цэгүүдэд зөрчил гарахаас нь ч өмнө таслан зогсоож байна (Anderson & Aпар, 2019).

Ухаалаг хилийн систем: Интернэтийн зүйлсийн (IoT) технологид суурилсан төхөөрөмжүүд, тухайлбал хөдөлгөөн, дулаан мэдрэгч камерууд, орчны мэдрэгчүүд нь бодит цагийн байдалд хяналт хийх чадвартай ухаалаг хилийн системүүдийг бий болгож байна (Indian Ministry of Home Affairs, 2021). Эдгээр харилцан холбогдсон технологиуд нь зөвхөн үйл ажиллагааг хянаад зогсохгүй аюул учирсан үед автоматаар хариу үйлдэл үзүүлдэг. Энэтхэгийн "Бүрэн хэмжээний нэгдсэн хил хамгаалалтын систем" (CIBMS) нь ийм хэрэгслүүдийг нэвтрүүлж, өргөн уудам хилийнхээ аюулгүй байдлыг хангаж байна.

Кибер аюулгүй байдлын арга хэмжээ: Улсын хил хамгаалалтын системүүдийг дижиталжуулахтай холбогдуулан кибер аюулгүй байдал онцгой чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болж байна. Мэдээллийн аюулгүй байдал болон дэд бүтцийг кибер халдлагаас хамгаалах нь аюулгүй ажиллагааг хангахад зайлшгүй шаардлагатай (Israel National Cyber Directorate, 2021). Израил зэрэг улс орнууд автоматжуулсан хил хамгаалалтын системээр хил хамгаалахын тулд кибер аюулгүй байдлын тогтолцоонд ихээхэн хөрөнгө оруулалт хийж байна.

3. Дэлхийн чиг хандлага ба туршлага:

Дэлхий даяар улс орнууд хил хамгаалалтад өөрсдийн газарзүй, эдийн засаг, технологийн нөхцөл байдалд нийцсэн хандлагуудыг ашиглаж байна:

- **АНУ:** АНУ нь өмнөд хил дээрх хил хамгаалалтаа хиймэл оюун ухаан, дрон, мэдрэгчийг хослуулан ашигладаг. Жишээлбэл, "Integrated Fixed Tower" хөтөлбөр нь радар, камерын тусламжтай зөвшөөрөлгүй улсын хил давалтыг илрүүлдэг.

- **Европын Холбоо:** Европын Холбоо нь Шенгений Мэдээллийн Систем болон Нэвтрэх /Гарах Системийг ашиглан улсын хил хамгаалалтаа зохицуулдаг. Биометрийн систем, хиймэл оюун ухаант суурьтай өгөгдлийн баазууд нь үр ашгийг нэмэгдүүлж байна.

- **Австрали:** Австралийн SmartGate санаачилга зорчигчдыг боловсруулж шалгах ажлыг автоматжуулж, нүүр царай таних технологийг ашиглан томоохон нисэх буудлуудын ачааллыг бууруулж байна.

- **Энэтхэг:** "Бүрэн хэмжээний нэгдсэн хил хамгаалалтын систем" (CIBMS) нь радараар хянах, дулааны зураглалыг ашиглах, хөдөлгөөн мэдрэгчийг нэгтгэн хил дамнасан хууль бус ажиллагаа, хил зөрчихөөс урьдчилан сэргийлдэг.

- **Хөгжиж буй орнууд:** Хөгжиж буй орнуудын хувьд хөгжингүй орнуудын адил дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх санхүүгийн чадамж хязгаарлагдмал байдаг хэдий ч хямд өртөгтэй мэдрэгч, гар утасны аппликэйшн

зэрэг шинэ санаачилгууд гарч ирж байна.

Эдгээр туршлагууд нь улсын хил хамгаалалтад зориулсан хандлагын олон янзыг харуулж, орон нутгийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн инновацыг дасан зохицуулах чухлыг онцолсон.

4. Улсын хил хамгаалалтад нөлөөлөх хүчин зүйлс:

Улсын хил хамгаалалтын стратегиуд олон хүчин зүйлээс хамааралтай байдаг:

- **Газарзүйн нөхцөл байдал:** Байгалийн ландшафт, уул нуруу, цөл зэрэг нь сонгож буй хамгаалалтын технологиудад онцгой нөлөө үзүүлдэг.

- **Эдийн засгийн нөөц:** Санхүүгийн хувьд чадавхтай улсууд нарийн мэргэжлийн системүүдийг ашиглах боломжтой бол бусад улс орнууд хямд өртөгтэй аргуудыг хэрэгжүүлдэг.

- **Технологийн хүртээмж:** Дижитал ялгаа нь хөгжингүй бус бүс нутагт дэвшилтэт технологийн нэвтрэлтийг сааруулж байна.

- **Олон улсын хамтын ажиллагаа:** Оюун санаа, нөөцийг хуваалцах нь илүү үр дүнтэй улсын хил хамгаалалтыг бий болгодог ч улс төрийн итгэлцэл чухал байдаг.

- **Ёс суртахуунтай холбоотой асуудлууд:** Аюулгүй байдлыг хамгаалахдаа хүний эрхийг зөрчихгүйгээр зохицуулах нь байнгын мэтгэлцээний сэдэв болж байна.

Хэлэлцүүлэг Уламжлалт ба орчин үеийн улсын хил хамгаалалтын хандлагуудын харьцуулалт нь давуу тал болон хязгаарлалтыг харуулж байна.

Уламжлалт арга барилууд физик, газар зүй аюулгүй байдлыг баталгаажуулж байсан ч, орчин үеийн кибер аюул зэрэг физик, газар зүйн бус эрсдэлтэй тэмцэхэд сул талтай байдаг. Орчин үеийн инновац, тухайлбал хиймэл оюун ухаан ба биометрийн технологи нь үр ашиг, уян хатан чанарыг нэмэгдүүлдэг ч ёс суртахууны болон техникийн асуудлуудыг үүсгэдэг (International Organization for Migration, 2020).

Дэлхий дахин технологийн хөгжлийг дагаад нэг хэсэг нь технологийн давуу талыг ашиглаж байхад бусад хэсэг нь хоцрох тэнцвэргүй байдал бий болж байна. Хөгжингүй орнууд технологийн интеграцийн ашиг тусыг авч өргөн дэлгэр ашиглаж байгаа бол хөгжиж буй орнууд өргөн хэрэглээтэй, боломжийн шийдлүүдийг бий болгох шаардлагатай байна (Anderson & Apan, 2019). Терроризм, хүн худалдаалах, кибер гэмт хэрэг зэрэг хил дамнасан гэмт хэргийн сорилтуудтай тэмцэхэд олон улсын хамтын ажиллагаа маш чухал юм (United Nations, 2020).

Дүгнэлт

Улсын хил хамгаалалт физик, газар зүйн хязгаарлалт бүхий уламжлалт аргаас хиймэл оюун ухаан болон дэвшилтэт технологиуд дээр тулгуурласан ухаалаг систем рүү хөгжиж байна. Хэдийгээр инновац нь үсрэнгүй дэвшилтэт боломжийг гаргаж тавьдаг ч, ёс суртахууны асуудал, нөөцийн тэгш бус байдал, хэрэгжилтийн бэрхшээл зэрэг асуудлууд байсаар байна. Уламжлалт хил хамгаалалтыг орчин үеийн дэвшилтэт технологитой хослуулж, олон улсын хамтын ажиллагаанд тулгуурлан улс орнууд XXI зууны шаардлагад нийцсэн хил хамгаалалтын тогтвортой системийг бий болгох боломжтой гэж дүгнэж байна. Сүүлийн жилүүдэд Хил хамгаалах байгууллага техник, технологийг улсын хил хамгаалалтад түлхүү ашиглаж байгаа нь хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гарсан хилийн зөрчлийг цаг алдалгүй илрүүлэн, шийдвэрлэх давуу талууд үүсэж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Anderson, M., & Apap, J. (2019). *Artificial Intelligence and Border Management*.

Australian Government. (2023). *Innovations in Border Security*.

BBC News. (2023). *How Technology is Transforming Borders Worldwide*.

Bigo, D. (2021). *Global Border Surveillance: Issues and Trends*.

European Union. (2021). *Schengen Border Control: Innovations and Challenges*.

Indian Ministry of Home Affairs. (2021). *CIBMS: Securing India's Frontiers*.

International Organization for Migration. (2020). *Ethics in Border Management Technologies*.

Israel National Cyber Directorate. (2021). *Cybersecurity Frameworks for Border Management*.

McFarlane, A. (2022). *Drones and Robotics in Homeland Security*.

National Institute of Standards and Technology. (2023). *Biometrics in Border Security*.

United Nations. (2020). *Global Migration Trends and Security Implications*.

U.S. Customs and Border Protection. (2022). *Smart Borders Initiative*.

World Economic Forum. (2022). *AI and Big Data in Border Security*.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГЫН ХОЛБООНЫ УДИРДЛАГА, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

Г.ГАН-ЭРДЭНЭ

Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн захирагч, Хил судлалын докторант, хурандаа

Хураангуй: Цэргийн холбоо, мэдээллийн системийн онолын үндсийг судалж, өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийн, Хил хамгаалах байгууллагын удирдлагын холбоо, мэдээллийн системийг боловсронгуй болгох арга замыг тодорхойлох зорилго тавьж, энэхүү зорилгыг биелүүлэхийн тулд орчин цагт шинээр үүсэж байгаа шаардлагын дагуу эрхзүйн орчин бүрдүүлж, бүтцийн шинэчлэл хийн дэвшилтэт техник хэрэгслээр тоноглогдсон холбоо, мэдээллийн системийг бий болгох шаардлагатай болохыг тухайн нэг сэдэвт судалгааны ажлаар тодорхойлов.

Түлхүүр үг: Удирдлагын холбоо, мэдээллийн систем

Оршил

Дэлхийн бүс нутагт явагдаж байгаа дайн, байлдааны ажиллагааны явцаас дүгнэлт хийхэд цэргийн анги, салбар, нэгжүүдийн удирдлага, холбоо мэдээллийн тогтолцоонд тавигдах шаардлага эрс нэмэгдэж, байлдааны ажиллагааны бүх үе шатуудад хөдөлгөөнтэй, найдвартай ажиллагаатай, богино хугацаанд ажилд бэлэн болох

чадвартай, тагнуул болон саатуулгаас хамгаалагдсан, бүх төрлийн мэдээллийг тогтоосон хугацаанд цуглуулж, боловсруулан дамжуулдаг тоон техник хэрэгсэл ашиглан стратеги, тактикийн аль ч түвшинд цэргийн удирдлагыг хангах болсон байна.

Өнөөгийн байдлаар удирдлагын тогтолцоо түүний элементүүдийн бэлэн байдал нь цэргийн ажиллагааны үр дүнд шууд нөлөөлөхийн зэрэгцээ цэрэг зэвсгийг үр дүнтэйгээр ашиглах гол хэрэгсэл арга зам болж байна. Удирдлагын тогтолцоо нь удирдлагын байгууллага, удирдлагын байр ба холбооны системийн тогтолцооноос бүрдэх бөгөөд цэрэг зэвсгийг тогтвортой, тасралтгүй, шуурхай, нууцын горимоор удирдаж, салбаруудын үүрэг гүйцэтгэх чадварыг дээшлүүлэх боломжийг бүрдүүлэхийн тулд холбоо, мэдээллийн системийг боловсронгуй болгох асуудал хөндөгдөж байна.

Тактикийн салбаруудыг тасралтгүй, шуурхай, үр дүнтэй удирдахын тулд удирдлагын тогтолцоог оновчтой зөв зохион байгуулахын дээр холбоо, мэдээллийн технологийн техникийг улам бүр боловсронгуй болж байгаа өнөөгийн нөхцөлд тэдгээрийг зэвсэглэлд шуурхай нэвтрүүлэх, цэрэг, зэвсгийн удирдлагын үр өгөөжийг дээшлүүлэхэд ихээхэн анхаарлаа хандуулах ёстой юм.

Улсын хил хамгаалалтын удирдлагыг боловсронгуй болгоход холбоо, мэдээллийн систем нь ямар бүтэц, зохион байгуулалттай байх,

цэрэг зэвсгийг тогтвортой, тасралтгүй, шуурхай, нууцын горимоор удирдаж, салбаруудын үүрэг гүйцэтгэх чадварыг дээшлүүлэх боломжийг бүрдүүлэхийн тулд холбоо, мэдээллийн системийг боловсронгуй болгох асуудлыг хөндөж, улсын хил хамгаалалтад дэмжлэг үзүүлэхэд энэхүү судалгааны ажил чиглэж байна.

Энэхүү сэдвийг доктор, магистр, бакалаврын төвшинд судалсан материал, ном хэрэгслүүд нэлээдгүй олон байгаа боловч, шинээр үүсэж байгаа нөхцөл шаардлагуудад, цэрэг зэвсгийг ашиглах үзэл баримтлал, номлол зэргээс шалтгаалан дэлгэрүүлэн судлах шаардлагатай.

Цэргийн холбоо, мэдээллийн системийн онолын үндсийг судалж, өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийн, Хил хамгаалах байгууллагын удирдлагын холбоо, мэдээллийн системийг боловсронгуй болгох арга замыг тодорхойлох зорилго тавьж, энэхүү зорилгыг биелүүлэхийн тулд орчин цагт шинээр үүсэж байгаа шаардлагын дагуу эрхзүйн орчин бүрдүүлж, бүтцийн шинэчлэл хийн дэвшилтэт техник хэрэгслээр тоноглогдсон холбоо, мэдээллийн системийг бий болгох шаардлагатай болохыг тухайн нэг сэдэвт судалгааны ажлаар тодорхойлов.

Энэ судалгааны ажлын дэвшүүлсэн санал зөвлөмжүүд 2023 оноос практикт нэвтрүүлж, хэрэгжүүлж эхэлсэн. Үүнд ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн технологийн нэгжүүдийн бүтэц шинэчлэгдсэн мөн онцгой байдал зарласан үеийн

хил хамгаалалтад ашиглах хөдөлгөөнт холбооны техникийг шинээр нэвтрүүлж албанд ашиглаж байна.

Үндсэн хэсэг

Хил хамгаалах байгууллагын холбоо, мэдээллийн технологийн системийн эрхзүйн орчин, бүтэц орон тоо, техникийн байдалд судалгаа хийлээ.

Эрхзүйн орчны хувьд

“Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”, “Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого”, “Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн талаар баримтлах бодлого /2017-2025/”, тогтоол “Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр” “Монгол Улсын “Монгол Улсын Хилийн тухай”, “Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай”, “Зэвсэгт хүчний тухай”, “Дайны байдлын тухай”, , “Радио долгионы тухай”, “Харилцаа холбооны тухай”, “Шуудангийн тухай”, “Төрийн болон албаны нууцын тухай”, “Гамшгаас хамгаалах тухай”, “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай”, “Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай”, “Цахим гарын үсгийн тухай”, “Кибер аюулгүй байдлын тухай хуулиуд, Засгийн газрын “Төрийн албаны интернэтийн зохистой хэрэглээний тухай”, “Төрийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах зарим арга хэмжээний тухай”, “Төрийн байгууллагуудын цахим мэдээллийн сан ашиглах тухай”

тогтоол, Монгол Улсын “Төрийн цэргийн байгууллагын хөгжлийн стратеги-2030”, “Стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө”, “Монгол Улсын хилээр нэвтэрч байгаа зорчигч, тээврийн хэрэгслийн нэгдсэн санг ашиглах, мэдээлэл харилцан солилцох журам”, “Үндсэн хөрөнгийн элэгдэл тооцоход баримтлах хугацаа, жилд байгуулах элэгдлийн хэмжээ”, “Тамшгийн аюулын тухай зарлан мэдээллийн дохио дамжуулах журам”, “Тусгай хэрэглээний мэдээлэл, холбооны сүлжээ байгуулах, ашиглах журам” зэрэг нь байнгын үйл ажиллагаандаа ашиглах бодлого, хууль, эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээгээр бүрдсэн, тэдгээрийг ашиглаж хэвшсэн байна.

Гэвч нийгэм тэр дундаа мэдээллийн технологи маш хурдтай хувьсан өөрчлөгдөж байгаа өнөө үед ХЦ-ын холбоо, мэдээллийн системд мөрдөгдөж байгаа зарим удирдлагын баримт бичгүүд дутагдалтай болж, нэмэлт өөрчлөлтүүдийг оруулах, шинээр заавар, журмууд гаргаж албанд ашиглах зайлшгүй шаардлагатай тулгарч байна. Өөрөөр хэлбэл Хил хамгаалах байгууллагын хууль эрх зүйн орчны шинэчлэл мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хөгжлийн хурдаас хоцорсон байна.

Энэ нь Улс эх орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн чадавхаас хамаарч хилийн аюулгүй байдал алдагдаж, шинэ төрлийн хилийн зөрчлийг илрүүлэх магадлал буурч, хөрш улсын хил хамгаалалтын хөгжлөөс хоцрох,

төрийн цэргийн болон тусгай чиг үүргийн байгууллагуудын мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүйгээс харилцан ажиллагаа, түүний аюулгүй байдал хангалтгүй, байгууллагын мэдээллийн аюулгүй байдлын хөндлөнгийн хяналт сул, хилийн шалган нэвтрүүлэх албаны сервер цахим халдлагад өртөх зэрэг эрсдэлүүдийг дагуулж байна.

Хэдий тийм боловч 2021 оны 12 сарын 17-ны Улсын Их Хурлын чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай, Цахим гарын үсгийн тухай, Кибер аюулгүй байдлын тухай хуулийн төслүүдийг эцэслэн батлагдсан нь холбоо, мэдээллийн технологийн эрхзүйн шинэчлэл хийх орчин нөхцөл бүрдсэн, мөн Хил хамгаалах байгууллага нь онолын түвшинд холбоо, мэдээллийн технологийн асуудлыг бүрэн судалж, судалгааны ажлыг эргэлтэд оруулах, судлаачдыг бэлтгэх зэрэг боломжууд харагдаж байна.

Бүтэц, орон тооны хувьд:

ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн нэгдсэн систем нь цэргийн удирдлагын тогтолцооны хүрээнд удирдамж, тушаал шийдвэрийн дагуу үйл ажиллагаа явуулдаг, стратегийн болон оператив түвшинд гадаад, дотоодод бэлтгэгдсэн ажлын тодорхой туршлага бүхий хүний нөөцтэй.

Мөн өндөр хөгжилтэй орнуудад цэргийн холбоо, мэдээллийн офицер ахлагч нар

суралцан мэргэжил боловсролоо дээшлүүлж байгаа;

Сургалт бэлтгэлийг гадаад, дотоодын их сургуулиудад явуулахаас гадна өөрийн харьяаны Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн Холбооны сургалтын төвийг түшиглэн зохион байгуулдаг.

Гэвч 2023 онд хийгдсэн судалгаагаар:

-Бүтцийн нэгжүүд, тасгуудын орон тооны нөхцөл байдлын судалгаанаас үзэхэд нийт орон тооны 19,5%-д нь мэргэжлийн бус хүн томилогдсон, 15,6% буюу 48 орон тоо сул, нийт шаардлагатай мэргэжилтэн 108 хүн буюу нийт орон тооны 35,06% нь мэргэжлийн боловсон хүчнээр дутмаг;

-Инженер, техникч, холбоочин мэргэжилтний үнэлэмж бага;

-Бусад байгууллагын мэргэжилтнүүдтэй харьцуулахад ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн технологийн чиглэлээр ажилладаг алба хаагчдын ажлын нөхцөл хүнд, ачаалал их

-Шаардлагатай орон тоонд цэргийн өөр төрөл мэргэжлийн боловсрол эзэмшсэн алба хаагчдыг сурган, дадлагажуулж ажиллуулахад идэвх сул, ирээдүйн карьерын өсөлтдөө итгэл үнэмшилгүй болдог зэрэг нь холбоо зохион байгуулалтад сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна.

Холбоо, мэдээллийн технологийн хөгжилтэй хөл нийлүүлэн шаардлагатай байгаа бүтэц, зохион байгуулалт, бүрэлдэхүүнийг оновчтой болгох, үйл ажиллагааных нь үр ашгийг

дээшлүүлэхгүй бол алба үйл ажиллагаа тасалдах, цэргийн холбооны инженер, техникчийн үнэлэмж бага учир чадварлаг боловсон хүчнээ алдах, цаашлаад нууц мэдээлэл алдагдах зэрэг эрсдэлтэй.

Цаашид:

Оперативын түвшний мэргэжлийн удирдлагын нэгжийг сэргээн зохион байгуулалтын арга хэмжээ авах; (ХМТКАБ-ын газар)

Мэдээллийн технологийн хөгжлийг даган шинээр гарч ирсэн албан тушаал, орон тоог батлах;

Алба хаагчдыг гадаад, дотоодын цэргийн их дээд сургууль, академид удирдлагын холбоо, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдлын чиглэлээр сургах, мэргэшүүлэх;

Мэдээлэл технологийн нарийн мэргэжлийн инженерүүдийг гаднын их, дээд сургуулиудаас сонгон шалгаруулалтаар авах;

Хилийн цэргийн ангиудад ажиллаж байгаа инженерүүдийн орон тоог нэмж, төрөлжүүлэх;

Холбоо, мэдээлэл технологийн инженер, техникч, холбоочдын ажлын үнэлэмж, хангамжийг дээшлүүлэх;

Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн Холбооны сургалтын төвийг өргөжүүлж зөвхөн холбоочин бэлтгэхээс гадна инженер, техникчдийг мэргэшүүлэх сургалтыг явуулах боломжтой байна.

Техник хангамжийн хувьд:

Улсын хил хамгаалалтыг радио, цахилгаан, сансрын, шуудан

холбоогоор байнгын, тасралтгүй, найдвартай удирдлагаар хангаж, хил хамгаалалтын мэдээллийн сүлжээ, хилийн шалган нэвтрүүлэх мэдээллийн сүлжээ, харилцан ажиллагааны холбоо, мэдээллийн сүлжээг зохион байгуулж, техник болон программ хангамжийн шинэчлэлийг үе шаттайгаар хийсээр байна.

Улсын мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтэц бүхэлдээ тоон технологид шилжсэн, үндэсний хиймэл дагуулыг хөөргөх сансрын байршилтай, техникийн стандарт, шийдэл, технологийн өргөн хүрээтэй сонголт хийх боломжтой мөн өдөр хөгжилтэй орнуудтай гадаад хамтын ажиллагаа өргөжиж, цэргийн холбооны шинэ техник, технологиор дэмжлэг үзүүлэх эхлэл тавигдсан зэрэг давуу талуудтай.

Хэдий ийм боловч ХЦ-ийн холбоод ашиглагдаж байгаа техник хэрэгслүүдэд дараах дутагдлууд байсаар байна. Үүнд

-Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны 233 дугаар тогтоолын 2 дугаар хавсралтын заалт зөрчигдсөн;

-ХХБ-ын радио холбооны бэлэн байдал алдагдсан;

-ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн технологийн техникийн хангалт, техник хэрэгслийн нөөц дутмаг;

-Албанд ашиглагдаж буй болон өөр хэл дээр бичигдсэн программ хангамжуудыг хөгжүүлэх, нэгдсэн мэдээллийн сангийн нийцлийг хангахад хүндрэлтэй;

-Техник технологийн хувьд өөрийн үйлдвэрлэл байхгүй, хараат байдал;

-Цэргийн зориулалтын байнгын болон хээрийн холбооны аналог хэрэгслүүдтэй;

-Мэдээлэл солилцох хурд багтаамж өнөөгийн шаардлагаас хэт доогуур

Төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагын сүлжээний дэд бүтэц нь хувийн хэвшлийн байгууллагаас хамааралтай байгаа нь өөрөө маш том эрсдэлийг дагуулж байна.

Ашиглалтын хугацаа дууссан техник болон нөхөн хангагдаагүй техник хэрэгслийн хангалтыг хийхгүй бол удирдлага алдагдах өндөр эрсдэлтэй.

Кибер аюулгүй байдал, мэдээллийн системийн эмзэг байдал нь Зэвсэгт хүчний шинэ мэдээллийн технологийн сонголт, шийдэлд нөлөөлөх магадлал өндөр эрсдэлтэй байна

-Бидэнд дараах боломжууд нээлттэй байна. Үүнд

-Гадаад, дотоодын төсөл, хөтөлбөр, хөрөнгө оруулалтаар техникийн шинэчлэл хийх;

-Программ хангамжуудыг нэгтгэх, нэгдсэн мэдээллийн сан байгуулах; Хилийн цэргийн 151 дүгээр ангийн Холбооны засварын төвд цэргийн холбооны зориулалттай холбооны зарим хэрэгсэл үйлдвэрлэх, угсрах боломжтой.

Дүгнэлт, санал

Хил хамгаалах байгууллагын холбоо, мэдээллийн технологийн систем нь эрхзүйн орчин болон бүтцийн хувьд шаардлага хангахгүй, техник технологи хуучирч тайван болон онцгой нөхцөл байдал үүссэн үед холбоогоор боломж тааруу, орчин үеийн техник технологитой зохицон ажиллах чадваргүй зэргээс

үндэслэн холбоо, мэдээллийн системийг зайлшгүй өөрчлөх шаардлага гарч байна.

Иймд дараах санал, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна. Үүнд

1. Эрхзүйн орчныг боловсронгуй болгох;

2. Хил хамгаалах байгууллагын холбоо, мэдээлэл технологийн нэгжүүдэд бүтцийн шинэчлэл хийх, хүний нөөцийг чадавхжуулах;

3. Ердийн болон онцгой байдал, онц байдал үүссэн үеийн удирдлагын холбоо зохион байгуулах техник хэрэгслийг боловсронгуй болгох;

4. Холбоо мэдээллийн системийн аюулгүй байдлыг хангах;

5. Төрийн цэргийн харилцан холбоо зохион байгуулалтыг илүү боловсронгуй болгох

ТЕХНОЛОГИЙН ФИЛОСОФИ

Г.ГАН-ЭРДЭНЭ

Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн захирагч, Хил судлалын докторант, хурандаа

Хураангуй:

Бидний амьдарч буй өнөө үеийг мэдлэгийн тухайлбал, техникийн мэдлэгийн хувьсгалын үе гэж товчоор тодорхойлж болно. Мэдлэгийн хувьсгалын өнөө үед мэдлэг нь орлогын эх үүсвэр болж байгаа бөгөөд хөгжингүй орнуудын хувьд хөгжлийг тодорхойлох гол хүчин зүйлүүдийн нэг бөгөөд шинжлэх ухааны бүх талын мэдлэгийг бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, мэдээллийг үйлдвэрлэх, хуваарилах, хэрэглэх зорилгоор ашигладаг технологийн хөгжлийн үндэс болж байна.

Техник, технологийн философийг Цэргийн холбоо, мэдээллийн системийн онолын үндэстэй судалж, улсын хил хамгаалалтын удирдлага, холбоо зохион байгуулалт, техник технологийн ашиглалтад анхаарах асуудлуудыг товч хөндөж, энэхүү зорилгыг биелүүлэхийн тулд орчин цагт шинээр үүсэж, ашиглагдаж байгаа дэвшилтэт техник хэрэгслийг холбоо, мэдээллийн системд хэрхэн нэвтрүүлж, хослуулан ашиглах санал боловсруулах болно.

Түлхүүр үг: Технологийн философи

ОРШИЛ

Физикийн философи, биологийн философи зэрэг философийн олон салбаруудын

нэгэн адил технологийн философи нь судалгааны харьцангуй залуу салбар юм. Энэхүү салбар нь 19-р зууны хоёрдугаар хагаст танигдахуйц гүн ухааны мэргэшил болж үүссэн гэж үздэг бөгөөд түүний гарал үүсэл нь ихэвчлэн Эрнст Каппын Grundlinien einer Philosophie der Technik (Капп, 1877) ном хэвлэгдсэнтэй холбоотой байдаг. Технологийн философи нь одоог хүртэл хөгжиж буй салбар хэвээр байгаа бөгөөд философи хийх олон янзын хэв маяг зэрэгцэн оршиж байгаагаараа онцлог юм. Өөрөөр хэлбэл, "технологийн философи" гэдэг нь технологийн талаар ямар нэгэн байдлаар тусгадаг олон төрлийн гүн ухааны оролдлогуудыг илэрхийлдэг.

Тиймээс философичид, шинжлэх ухаан, технологийн чиглэлээр ажилладаг эрдэмтэд, түүнчлэн инженерүүдийн дунд технологийн философи гэж юу болох, энэ нь юу биш, юу байж болох, юу байх ёстой талаар хэлэлцүүлэг үргэлжилсээр байна. Эдгээр асуултууд нь энэхүү өгүүлэлд тухайн салбарыг танилцуулах суурь болно гэж үзэж байна.

Үндсэн хэсэг

Технологийн философи нь анх XIX зууны хоёрдугаар хагаст Германд Эрнст Каппын "Инженерийн философийн үндэс" ном хэлбэрээр гарч ирснээр үүссэн гэж үздэг. Учир нь түүнд "технологийн философи" (буюу "техникийн философи") гэсэн нэр томьёо анх нэвтэрсэн. Капп үүнийг хүн төрөлхтний нийгэмд технологийн ашиглалтын

нөлөөллийн талаарх гүн ухааны судалгааг илэрхийлэхэд ашигласан ба түүндээ Шотландын химийн инженер, Эндрю Урийг энэ хүрээнд Капп дурдсан байдаг. Хэд хэдэн хүний хувьд Каппын бүтээл хэвлэгдсэнээс хойш хэдэн арван жилийн дараа технологид чиглэсэн философийн бүтээл гарсан боловч тийм ч их хэвлэгдээгүй бөгөөд энэ салбар 20-р зуун хүртэл сайн хөгжиж чадаагүй юм. Түүний дараагаар технологийн философийн талаар гол хэвлэлүүд анх Германд гарч ирсэн юм. (жишээлбэл, Дессауэр, 1927; Жасперс, 1931; Дизель, 1939).

Платон, Аристотель нарын “Технологи нь байгалийг дуурайлган хийдэг” гэсэн үзэл баримтлал нь Дундад зууны туршид давамгайлж байсан бөгөөд хожим нь батлагдсаар байв.

Дэлхийн 2-р дайны дараа технологийн талаар нийтэлсэн эргэцүүллүүдийн тоо огцом өссөн нь дэлхийн хоёрдугаар дайнд технологи маш чухал үүрэгтэй байсныг, хүн төрөлхтний нийгэмд технологийн нөлөөллийг хүчтэй үзүүлсэн гэдгийг харуулж байна. Мөн технологийн түүхчид Дэлхийн 2-р дайныг хүн төрөлхтний түүхэн дэх технологийн хувьд хамгийн шинэлэг үе гэх бөгөөд дайны үед олон олон технологийн инновацыг хөгжүүлсэн, шинэ технологиудыг нэвтрүүлж, дараа нь хэдэн арван жилийн турш ийм инновац руу улс орнуудыг чиглүүлсэн гэж үздэг. Иймээс Дэлхийн 2-р дайн ба түүнээс хойших үе нь 21-р зууны эхэн үед технологи нь тэргүүлэх түвшинд хүрч, улмаар философийн

гол сэдэв болсон юм. Ихдэ бичсэнчлэн энэ нь "анхаарахгүй байж болохгүй чухал хүч" болсон.

Техникийн философид дараах арга зүйн асуудлууд багтдаг. Үүнд:

- Шинжлэх ухаан ба техникийн шүтэлцээ

- Байгаль шинжлэл ба техникийн шинжлэх ухааны харилцан холбоо

- Техникийн шинжлэх ухаан дахь онолын ба хавсарга судалгааны онцлог

- Шинжлэх ухаан техникийн бүтээлч үйл ажиллагааны нийгэм-философийн асуудлууд

- Техник болон инженерийн үйл ажиллагаанд өгөх ёс зүйн ба гуманитар дүн шинжилгээний асуудлууд

- Инженерийн үйл ажиллагааны нийгэм, экологи болон бусад үр дагаврын асуудлууд зэрэг болно. Товчоор хэлбэл, техникийн философи нь техникийн нийгмийн философи, техникийн ёс зүйн асуудлууд дээр тулгуурладаг гэж хэлж болно.

Техникийн философи нь үүссэн үеэсээ эхлэн хүн төрөлхтөнд чиглэгдсэн техник бөгөөд техникийн философийн гол зорилт нь ертөнцөд хүн-техникийн хандах харьцаа буюу ертөнцийг техникээр ойлгохуй юм. Энэ нь техникээс татгалзах биш, хүний бүтээж хөгжүүлж ирсэн иргэншил өөрөө ертөнцтэй техникээр дамжуулан харилцахгүй байх боломжгүй, харин ч энэхүү харилцааг шинэ, хүмүүнлэг хэлбэрээр баяжуулан өөрчлөн байгуулах арга замыг эрж хайх, үүний тулд өнөөгийн техникийн шинжлэх ухаан,

инженерийн үйл ажиллагааны дотоод бүтцийн чиг зорилгыг өөрчлөхөд гол анхаарлаа төвлөрүүлдэг гэсэн санааг илэрхийлж байгаа юм.

Энэхүү зорилтыг шийдвэрлэхэд инженерийн сэтгэхүйн хуучин чиг баримжааг шинэчилснээр шийдвэрлэх боломжтой. Энэ нь юуны өмнө инженерийн боловсролыг нэмэгдүүлэхийг хэлж буй хэрэг юм. Инженерийн боловсролоос эх авсан инженерийн сэтгэхүйг өөрчлөн зохион байгуулахын зорилго нь инженерийн техникийн ухамсрыг шинээр төлөвшүүлэх явдал гэж үздэг. Инженерийн техникийн ухамсрыг төлөвшүүлэх үйл явц гэдэг нь техникийн дээд сургуулийг төгссөн боловсон хүчин хүн төрөлхтний түүх, орчин үеийн соёлт техник, техникийн үйл ажиллагаа, техникийн мэдлэгийн эзлэх байр суурийг тодорхойлох чадварыг эзэмшихийг хэлдэг.

Дээрх тайлбараас үзвэл техникийн философи нь техник, техникийн үйл ажиллагаа, техникийн мэдлэг хэмээх гурван объектоороо дамжуулан инженерүүдийн техникийн ухамсрын хөгжлийг судлагдахуун болгодог философийн шинжлэх ухааны нэг салбар мөн гэж тодорхойлж болно.

Үүнээс үүдэн техникийн философийн үндсэн хүрээнүүдийг дараах байдлаар ангилж болно. Үүнд:

- Соёл ба техник (түүх- соёл ба нийгэм соёлын асуудлууд)
- Техникийн философийн арга зүйн асуудлууд (техникийн

шинжлэх ухаанууд ба төсөл боловсруулалтын асуудлууд)

- Техник, түүний үр дагаварт өгөх нийгмийн үнэлгээний асуудлууд

- Инженерийн ёс зүй (нийгмийн хариуцлагын асуудлууд) хэмээх хүрээнүүд багтдаг.

Техник технологийн хөгжил нь шинжлэх ухааны мэдлэгээс гадна газарзүй, нийгэм соёл, түүхийн хүчин зүйл ба хувь хүн, нийгэм, иргэншлийн аюулгүй байдлын асуудалд давхар нөлөө үзүүлж байна. Өөрөөр хэлбэл, техник, технологийн хөгжлийг даган хүн, түүний хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдлын тухай шинжлэх ухааныг хослуулан судлах хэрэгцээ шаардлага үүсэж байна гэсэн үг юм.

Аюулгүй байдлыг хангах нь учирч болзошгүй аюул, заналыг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, бууруулах, арилгах, няцаах, устгах талаар хувь хүн, нийгэм, улс орон, дэлхийн хамтын нийгэмлэгийн үйл ажиллагаанд тулгуурлан шинжлэх ухааны олон салбарыг хамарсан асуудал болж буй учир техник, технологийн философитой уялдуулан судлах нь зүйн хэрэг юм. Аюулгүй байдлын объектуудын амин чухал эрх ашгууд үндэсний аюулгүй байдлын тогтолцоонд голлох байр эзэлдэг. Мөн хилийн аюулгүй байдал нь Үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй нэг хэсэг бөгөөд үндэсний ашиг сонирхол, түүнд учрах аюул заналыг төвлөрүүлсэн нийгмийн харилцаа

(хилийн хүрээ)-ны тодорхой орчин хамаарч байгаа болохоор хилийн аюулгүй байдлыг үндэсний аюулгүй байдлын "бие даасан төрөл" гэж онцлох нь зүйтэй юм.

Хилийн аюулгүй байдал бол үндэсний болон бүс нутаг, дэлхийн төвшний төрөл бүрийн субъектүүд, тэдний харилцан ажиллагааны үр дүн мөн.

Хилийн аюулгүй байдал, үндэсний аюулгүй байдлын нэгэн хэсэг гэдгийг хүлээн зөвшөөрөхийн зэрэгцээ, тэр нь үндэсний аюулгүй байдлын тогтолцоонд зөвхөн нэгэн хэсэг төдийгүй, өөрийнхөө объектуудаар үндэсний аюулгүй байдлын бусад хэсгүүдийн агуулгыг бүрэн хамардаг онцлогтой, түүний нэгдмэл бүрэлдэхүүн хэсэг болно.

XX зууны сүүлээс үндэстэн, хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, террорист халдлага, хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, хар тамхи, мансууруулах бодис, зэвсэг, сум, галт хэрэгслийн хууль бус эргэлт, хүний наймаа, цахим халдлага зэрэг шинэ төрлийн гэмт хэргийн гаралт өсөн нэмэгдэх болсны улмаас дэлхийн зарим улс

орнууд хилийн аюулгүй байдлаа бие даасан, дангаар хангах арга хэлбэрийг сонгож, инженер, техникийн байгууламж, хана, саадыг байгуулах, автоматжуулалт, дэвшилтэт техник, технологи, хиймэл оюун ухаанд суурилсан хяналт, удирдлагын цогц системийг бүрдүүлэхэд ихээхэн ач холбогдол өгч байна. Үүнтэй зэрэгцэн цэргийн холбооныхоо техник хэрэгслүүдийг улам боловсронгуй болгох асуудалд ихээхэн анхаарал хандуулж, энэ талаар судалгаа шинжилгээ туршилт, зохион бүтээх ажил тасралтгүй хийгдсээр байна.

Тиймээс цэргийн холбооны систем, тэр тусмаа хилийн цэргийн холбооны системийг сүүлийн үеийн техник, технологийн философийн хөгжил, хилийн болон холбоо, мэдээллийн аюулгүй байдалтай системтэйгээр хослуулах чухал шаардлага үүсэж байна.

Цахим шилжилтийн үйл явц үйлдвэрлэл, эдийн засаг, батлан хамгаалах, аюулгүй байдал зэрэг төрийн салбаруудыг хамран нийгмийн бүх талбарт гүн гүнзгий нөлөөлж байна. Энэ байдлыг харгалзан төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагууд орчин үеийн, харилцан ажиллагаа бүхий, батлан хамгаалах зорилгод чиглэсэн мэдээлэл, харилцаа холбооны технологид суурилсан эрэмбэлэгдсэн тогтоцтой байхаар шинэчлэл хийсээр байна. Сүлжээний хурдацтай хөгжил нь автоматжуулсан систем бүрийг халдлагад өртөж болзошгүй талбар болгон хувиргаж, мэдээллийн технологи нь хүмүүсийн амьдралд улам их хамааралтай болж, бодит байдал нь мэдээллийн дайнд оролцогч бүхэн цэрэг биш, компьютер ойлгодог хүн бүхэн

сүлжээн дэх тэмцэгч болж болзошгүйг харуулна.

Холбоо, мэдээллийн технологийн арга хэмжээ нь улсын хил хамгаалалтыг удирдан зохион байгуулах үндсэн арга, тэргүүлэх чиглэл бөгөөд Хил хамгаалах байгууллагын хөгжлийн түвшнийг тодорхойлох шалгуурын нэг болж байна.

Манай улсын хувьд улсын хил хамгаалалтдаа инженер, дохиолол-хяналт, мэдээллийн технологийн сүүлийн үеийн хэрэгсэл цэргийн хяналтаа зохион байгуулахад ашиглаж байгаа бөгөөд Хил хамгаалах байгууллагын хөгжлийн чиг хандлага нь үүлэн технологи, цахим аюулгүй байдал, их өгөгдөл, хөдөлгөөнт байдал, виртуалчлал, хиймэл оюун ухаан, робот техник гэсэн чиглэл рүү тэмүүлж байна. *Шинэ эрин, шинэ нөхцөл байдалд улсын хил, түүний аюулгүй байдлын шинж төлөв, чанар ихээхэн өөрчлөгдөж байна. Хиймэл дагуул, нисэх онгоц, нисдэг тэрэг, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл, дохиолол-хяналтын хэрэгслийг ашиглах нь хүн хүч, зардал мөнгөнд хэмнэлттэй боловч технологийн*

хувьсал нь мэдээллийн дайн, тэмцлийн шинэ талбарыг бий болгож байна. Мөн манай хөрш гүрнүүд ОХУ, БНХАУ, болон АНУ гэх зэрэг дэлхийн хүчирхэг гүрнүүд дайсны хиймэл дагуулыг устгаж чадах сансарт суурилсан зэвсгийн системийг бүтээхээр уралдаж байна. Цэрэг, тагнуулын зориулалт бүхий хиймэл дагуулуудад цэргийн арга хэмжээ авах, дэлхийд унагах, удирдлагагүй болгох эрсдэл үүсэж байгаа тул Хилийн цэргийн холбоо, мэдээллийн технологийн системд хиймэл дагуул, хиймэл оюун ухаанд суурилсан техник, технологийг дангаар нь ашиглах нь маш том эрсдэл дагуулж болзошгүй юм.

Мөн олон улсууд цэргийн салбартаа хиймэл оюун ухааны технологиудыг ашиглах болон эзэмших зорилгоор олон талын арга хэмжээг боловсруулан, хэрэгжүүлж эхлээд байна. Жишээ нь: Дайны системүүд, стратегийн шийдвэр, тооцоолон бодогч систем, мэдээлэл боловсруулах, судлах, байлдааны симуляци, Аюулаас урьдчилан сэргийлэх удирдлагын хяналт, дронуудын бүлгүүд гэх мэт. Дайсагнасан орчинд маш чухал даалгавруудыг гүйцэтгэх чадвартай, эрчим хүч бага зарцуулагддаг, найдвартай, хүчирхэг хиймэл оюун ухааны системийг бий болгохын тулд үйлдвэр, лаборатори, компаниудыг эрчимтэй татан оролцуулж байгаа. Ингэхийн тулд бидэнд чадвартай инженер, хүний нөөц хэрэгтэй бөгөөд шаардлагатай гэж үзэж буй бүхий л салбарт хиймэл оюун ухааныг ашиглахын тулд мэргэжилтэн бэлтгэх, тусгай

мэргэжилтэн, инженерүүдээс бүрдсэн багийг бүрдүүлэх шаардлагатай бөгөөд манай улс нь үйлдвэрлэгч биш, шинжлэх ухаан, тэр дундаа холбоо мэдээллийн технологийн салбар нь хараат байгаа байдлаас үзэхэд хиймэл оюун ухаан, ямар нэгэн мэдээллийн системийн өөрөө гүйцэтгэгч функц нь дангаараа үүрэг гүйцэтгэх ямар ч боломжгүй юм.

Цэргийн холбооны системийг шинжлэх ухааны талаас нь товчхондоо хэлбэл:

Цэргийг удирдлагаар хангахын тулд үүрэг, байр, ажиллах хугацаагаар нь нягт уялдуулан зохицуулж, нэгдсэн бодлого, төлөвлөгөөгөөр дэлгэн байгуулсан төрөл бүрийн зориулалттай холбооны станц, зангилгаа, шугамын нэгдлийг холбооны систем гэнэ. Систем нь иж бүрдэл, бүтэц, арга гэх мэт олон утгатай байна. Нийтлэг зорилгын төлөө зохион байгуулсан элементүүд буюу бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн нэгдлийг систем гэнэ. Системийг бүрдүүлэх элементүүд нь тодорхой зорилгыг хэрэгжүүлэхийн тулд харилцан холбогдож, эмх замбараатай ажиллагааг хийдэг нэгдэл бөгөөд систем болсноор элемент тус бүр дангаараа хийж чадахгүй ажлыг гүйцэтгэж чадна.

Дээрх 2 тодорхойлолтыг нэгтгэн дүгнэхэд цэргийн удирдлагын холбооны системийн техникийн философи нь холбооны бэлэн байдалтай нягт уялдсан цогц систем юм.

Иймд улс орны хэмжээнд гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдох, хил дамнасан гэмт

бүлэглэл, террорист ажиллагаа, нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүсэх нөхцөл, Монгол Улсад ажиллаж байгаа цахилгаан станцууд зогсох, үүрэн телефоны оператор компаниуд ажиллагаагүй болох зэрэг эрсдэлтэй үед Хил хамгаалах байгууллагын холбоо мэдээллийн систем бүх шатандаа тасралтгүй хангагдаж үлдэх бүрэн чадвартай байх шаардлага нь Улсын хилийн аюулгүй байдлын гол үзүүлэлт юм.

Холбооны системийн цогц арга хэмжээ нь өөрөө үндсэн холбоо ба бусад холбооны төрөл, мэдээлэл технологийн арга хэрэгслүүдтэй нягт уялдсаны үндсэн дээр холбооны бэлэн байдлаа бүрэн хангадаг тул дан ганц мэдээллийн технологи, аль эсвэл радио холбоо, сансрын холбоогоор зохион байгуулах боломжгүй юм. Өөрөөр хэлбэл цэргийн холбооны гол зарчмын нэг болох холбооны бэлэн байдал нь харилцаа, холбоо мэдээллийн технологийн бүх төрлийг цагийн байдлын ямар ч үед тохируулан (техникийн философи) хослуулан хэрэглэх шаардлагатай гэсэн үг юм. Тиймээс орчин үеийн хиймэл оюун ухаанд суурилсан систем, техник, роботик төрлүүдийг дээрх цогц арга хэмжээнд хослуулан ашиглах нь техникийн философийн хувьд зүйн хэрэг юм.

Дүгнэлт

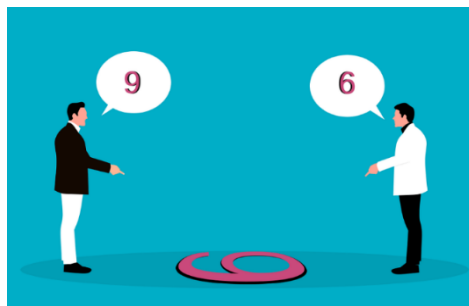
Орчин үед техник нь органик бус ертөнцөөс эхлээд ахуй болон хүмүүсийн харилцааны бүх л салбарыг хамарсан өргөн хүрээтэй ойлголт болох нь харагдаж байна. Энэ олон шинж бүхий ойлголт дахь

чухам ямар харилцааг техникийнх гэж бид үзэж болох вэ?

Нэгдүгээрт: Техник нь ямагт хүний оюун ухаан, байгаль хоёрын нэгдлийн үр дүн байдаг.

Хоёрдугаарт: Техник нь хүнд ашиглагдаж, хэрэглэгдэж байдаг. Өөрөөр хэлбэл, байгалийн зүйлийг хүмүүст хүртээмжтэй чөлөөтэй хэрэглэн ашиглах бололцоог олгох зорилготой.

Гуравдугаарт: Техникийн мөн

чанар нь түүний объектив хийгээд субъектив талуудын харилцаа холбоонд оршино. Энэ нь нэг талаас, тухайн техникийг бүтээн ашиглаж хэрэглэх хүний чадвар, нөгөө талаас, хүнээс шалтгаалахгүй хүнийг өөрийг нь залан жолоодож буй объектив буюу байгалийн чадвар, эдгээрийн харилцан үйлчлэлд илэрнэ.

“Техникийн” тухай ойлголт нь хүн, байгаль хоёрын нэгдэл, эдгээрийн харилцаа холбоогоор тодорхойлогдож байгаа нь философийн уламжлалт үндсэн асуудалтай бас холбоотойг нотлон харуулж байна.

Мөн мэдээллийн технологийн хөгжил нь шинжлэх ухаанаас илүүтэй, нийгмийн шинжлэх ухаантай хамааралтай болж, өөрөөр хэлбэл мэдээллийн аюулгүй байдлыг зөвхөн кибер аюулгүй

байдлаар хязгаарлах боломжгүй бөгөөд мэдээллийн аюулгүй байдлын хүмүүнлэг тал нь түүний чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болоод байна.

Дэлхийн улс орнуудын цэрэг, эдийн засгийн хүчин чадал өгөгдөлд суурилж, компьютер, автомат системүүд, өгөгдөл, холбооны сүлжээгээр дамжин хөдөлгөөнт холбоо бүхий роботуудтай нэгдэж, дайн, байлдааны шинэ арга хэрэгсэл бий болж байгаа өнөө үед дижиталчлал нь хөгжил дэвшлийг хөдөлгөгч хүчин зүйл болж байна. Иймд одоо ашиглаж байгаа мэдээлэл технологийн болон цаашид хиймэл оюун ухаанд түшиглэсэн хэрэгслүүдийг улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулахад ашиглахдаа дэлхийн түвшинд биш, харин тодорхой бүс нутаг, өөрийн орны онцлог, технологиудын тодорхой нөхцөл байдалд судалж, илүү орон нутгийн түвшинд хийх ёстой юм. Учир нь хилийн аюулгүй байдлыг хангаж буй удирдлагын холбооны системийн техникийн философи нь өөрөө холбооны цогц арга хэмжээ бөгөөд дангаараа холбооны бэлэн байдлыг хангах боломжгүй юм. Мөн онц байдал /онцгой нөхцөл/ үүссэн үед иргэний болон Батлан хамгаалах салбарын холбооны системүүд нь хоорондоо нийцэлтэй ажиллаж чадахуйц, найдвартай, хүртээмжтэй өргөн зурвасын холбоогоор хангагдсан байх нь хувь хүмүүс байгууллагыг болзошгүй онцгой нөхцөлийн үеийг даван туулахад чухал нөлөө үзүүлэх болно.

Иймд ердийн болон онц байдал /онцгой нөхцөл/ үүсэх үед холбооны техник хэрэгслүүдийг цагийн байдлын өөрчлөлтөөс шалтгаалан цогц байдлаар удирдаж, холбооны системийн ачааллыг тохируулан багасгаж, ажиллагааны явцад амь бөхтэй байх шаардлага хангагдаж, ажиллагаанд тогтвортой, мэдээллийг дамжуулах боломжоор хангах нь нэн тэргүүний асуудал болж байна.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.6-д “Мэдээллийн салбарт үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах, төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулах нь мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэс мөн” гэж тодорхойлсон. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 3.4-д үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэгт мэдээллийн аюулгүй байдлыг хамааруулсан байна. Мэдээлэл, харилцаа холбооны орчин үеийн технологийг ашиглан үндэсний мэдээллийн нөөц баялаг, түүний эрх ашигт заналхийлэх аливаа халдлагаас хамгаалах асуудал өдгөө нэг үндэстний хэмжээнд бус, дэлхийн олон улсын

өмнө хурцаар тавигдаж, уг асуудлыг эрх зүйгээр төрөлжүүлэн зохицуулах, технологийн оновчтой шийдлийг хослуулан хэрэглэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Мөн иргэний, төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагуудын мэдээллийн

технологи, харилцаа холбооны мэргэжилтнүүд хамтарч олон талт үүрэг гүйцэтгэх харилцан ажиллагааны холбоог зохион байгуулах, холбооны нийцлийг хангах зэрэг асуудлуудыг шийдвэрлэх шаардлагатай гэж дүгнэж байна.

ХОЛБОО, МЭДЭЭЛЛИЙН ТЕХНОЛОГИЙН ХӨГЖИЛ БА БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГЫН МЕНЕЖМЕНТ

Г.ГАН-ЭРДЭНЭ

Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн захирагч, Хил судлалын докторант, хурандаа

Хураангуй: Монгол Улсын харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн салбарын төрийн бодлого боловсруулагч, зохицуулагч, оролцогч бүх талуудын хөгжлийн хүрсэн түвшин, үндсэн статистик үзүүлэлт, индикаторыг судлан дүн шинжилгээ хийж, ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдлын чиглэлийн хөгжлийн чиг хандлагыг харгалзан байгууллагын цаашид баримтлах хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, зорилтоо шинэчлэн тодорхойлно.

Түлхүүр үгс: Холбоо, мэдээллийн технологийн хөгжил, ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн технологийн системийн удирдлага зохион байгуулалт

Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи (МХХТ)-ийн хөгжил нь бидний амьдралын хэв маяг, хандлага, ертөнцийг үзэх үзлийг өөрчилж, бид ч тэдгээр өөрчлөлт, тэр дундаа шинэ технологийн хэрэглээнд улам бүр дасан зохицсоор байна. Олон зууны туршид хүмүүсийн харилцааны гол хэрэглүүр нь цаасан дээр хичээнгүйлэн бэхээр бичдэг захидал байсан. Тэгвэл өнөөдөр үзэг цаас нийлүүлэн захидал бичихийн оронд гар утаснаасаа

зурвас илгээх, эсвэл компьютерын ард суугаад цахим шуудан илгээх төдий алба, амины бүхий л ажлаа амжуулах болсон байна. Компьютер ашиглах, тухайлбал баримт бичиг, мэдээллийг компьютероор боловсруулах, үүрэн холбоо хэрэглэх, интернэт ашиглах зэрэг нь манай өнөөгийн нийгмийн өдөр тутмын зайлшгүй хэрэгцээ, шаардлага болсон. Ажлын ямар ч зар дээр “Компьютерын өргөн хэрэглээний программ хангамжуудыг өндөр түвшинд эзэмшсэн байх” гэсэн шаардлага тавьдаг нь үүний наад захын жишээ юм.

М Х Х Т - и й н

х ө г ж л и й н ч и г х а н д л а г а н ь

- Цахим системүүд (e-systems): цахим боловсрол (e-education); цахим бизнес (ebusiness) цахим арилжаа (e-commerce); цахим засаглал (e-governance); цахим эрүүл мэнд (e-health)

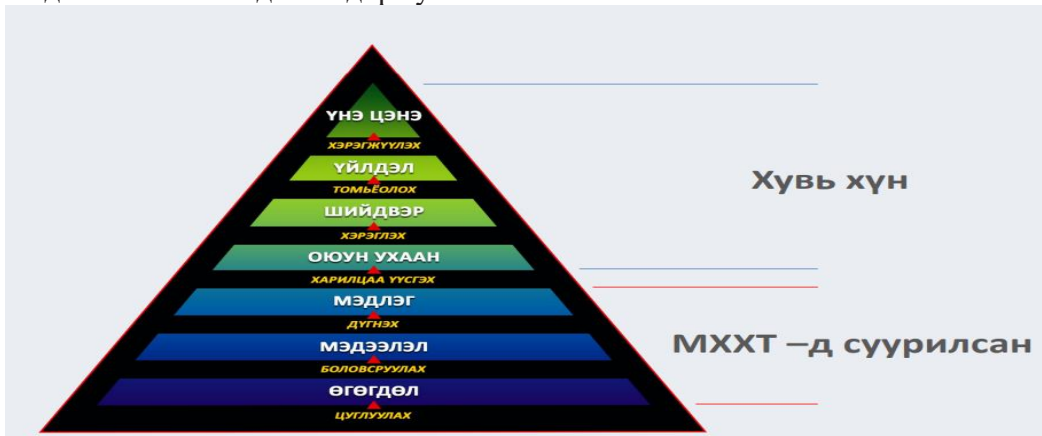
- Мобайл системүүд (Mobile, m-systems): мобайл арилжаа (m-commerce); мобайл бизнес (m-business)

- Юбиктос системүүд (Ubiquitous, u-systems): юбиктос арилжаа (u-commerce); юбиктос бизнес (u-business)

- Гар утас, компьютер төдийгүй бүх л электрон төхөөрөмжийг интернэтэд холбон, хоорондоо дата солилцдог ухаалаг сүлжээг бий болгох Юмсын интернэт (Internet of Things)- ийн салбар сүүлийн үед улам бүр хөгжиж байгаа билээ.

Судалгаагаар дэлхийн интернэт хэрэглэгчдийн тоо улам бүр өссөөр байгаа ч ирэх жилүүдэд сүлжээг хэдэн тэрбум амьгүй “хэрэглэгчид” ашиглана гэсэн дүгнэлт гарчээ. Мэдээж энэ бол бидний өдөр тутам

хэрэглэдэг хөргөгч, автомашин, бичил долгион зуух, цахилгаан зуух, телевизор, гар утас, цаашилбал гутал хувцас, аяга таваг зэрэг ахуйн хэрэглээний эд зүйлс байх болно.

ХХМТ-ийн салбарын бусад улсаас хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, туршлагыг судлахад БНХАУ, ХБНГУ, Канад, Сингапур улсуудад дижитал шилжилтийн үйл явц эрчимжиж, үүнийг даган дэвшилтэт технологийн нэвтрэлттэй холбоотой шинэ ажлын байрууд бий болж, өгөгдлийн шинжээчид, хиймэл оюун ухаан болон машин сургалтын мэргэжилтнүүд, мэдээллийн аюулгүй байдлын шинжээчид, их өгөгдлийн болон дижитал шилжилтийн мэргэжилтнүүдийн эрэлт хэрэгцээ улам бүр нэмэгдэх хандлагатай байна. Түүнчлэн аналитик сэтгэлгээ, инновацын ур чадвар, идэвхтэй суралцах, сурах стратеги, асуудлыг цогцоор нь шийдвэрлэх ур чадвар, бүтээлч-өвөрмөц байдал, санаачилга, манлайлал зэрэг ур чадваруудын эрэлт өндөр байна.

Монгол Улсын урт хугацааны бодлогын баримт бичиг

“Алсын хараа 2050”, Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр 2020–2024, Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн газрын стратеги төлөвлөгөө 2021–2024 зэрэг бодлогын баримт бичгүүдэд нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбарт мэдээлэл, харилцаа холбооны дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, хүний нөөцийг хөгжүүлэх, чадавхжуулах талаар холбогдох арга хэмжээг тусгасан байна.

Мэдээлэл технологийн хөгжлийн хурдац бидний амьдралд асар богино хугацаанд дадал хэвшил болон сууж, сошиал медиа, андройд төрлийн гар утас, сүлжээ, үүлэн тооцооллын үйлчилгээнүүдийн аюулгүй байдлыг хангах түүнээс учирч болох эрсдэлийг бууруулах нь өнөө үеийн чухал асуудлын нэг боллоо. Эрдэмтэн судлаачид дэвшилтэт технологийн чанар чансаа сайжрахын хирээр аюулгүй

байдлын эрсдэл нэмэгдэж, зохион байгуулалттай стратегийн шинж чанартай болсон гэж үзэж байгаа юм. Мэдээллийн орон зайд удирдлагыг авсан тал нь цэрэг, улс төрийн давуу байдлыг тогтоож чадах ба удирдлага, төлөвлөлтийн автоматжуулсан системийн хэвийн ажиллагааны бага гэлтгүй зөрчил, доголдол нь эдийн засгийн асар их хохирлыг дагуулж, мэдээллийн дэд бүтцийг гэмтээдэг. Иймээс цахим мэдээллийн аюулгүй байдал, түүний эрсдэлийг бууруулах арга зам, боломжийг зөв тодорхойлох шаардлага тулгарч байна.

Иймд Хил хамгаалах байгууллагад холбоо, мэдээллийн системийн аюулгүй байдлыг хангахад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тооцох, холбоог тасралтгүй найдвартай хангах, системийг улам боловсронгуй болгох шаардлага тулгарч байна.

Мөн байгууллагын мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах ажил нь зөвхөн энэ чиглэлийн алба хаагчдын ажил биш бөгөөд судалгаанаас харахад мэдээлэл алдалтын 80% нь тухайн мэдээлэлтэй харьцаж байгаа хүний зан үйл, мэдлэгийн асуудлаас шалтгаалсан байдаг байна. Өөрөөр хэлбэл байгууллагын алба хаагчдын холбоо, мэдээллийн технологийн мэдлэг, чадвараас шууд хамаарна.

Хил хамгаалах байгууллагын холбооны системийн өнөөгийн байдлын шинжилгээ

Мэдээлэл дамжуулах үйлдлийг холбоо гэнэ. Цэрэг зэвсгийг удирдахад зориулсан холбоог цэргийн холбоо гэнэ. Холбооны гол

үүрэг нь гэнэтийн аюулын тухай дохио өгөх явдал байдаг.

Холбооны төрөл гэдэг нь дамжуулж байгаа мэдээний төрлөөр нь ялгаж ангилсан бүлэг юм. Цэргийн холбоо нь телефон холбоо, телеграфын холбоо, өгөгдөл дамжуулах /факсимал/ холбоо, зурагт телефон холбоо гэсэн төрлүүдтэй.

Телефон холбоо нь харилцагчийн хооронд яриа явуулах болон телефон мэдээ дамжуулахад зориулагдана. Телефон холбоо нь дотроо нууцалсан болон ил телефон холбоо гэж хуваагдана.

Телеграфын холбоо нь үсэг тоон утгатай мэдээллийг дамжуулахад ашиглагдана. Телеграфын холбоог сонсголын болон үсэг хэвлэгч телеграф гэж хуваах ба аль нь ч ил болон нууцалсан байж болно.

Өгөгдөл дамжуулах систем нь автомат удирдлагатай системд мэдээлэл дамжуулахад зориулагдана. Хөдөлгөөнгүй дүрс дамжуулах /факсимал/ холбоо нь төрөл бүрийн зураг, бүдүүвч дамжуулахад зориулагдсан. Зурагт телефон холбоо нь яриа, дүрс, хөдөлгөөнийг зэрэг дамжуулахад оршино.

Цэргийн холбооны гарал гэдэг нь тархах орчин ба хэрэглэгдэх хэрэгслээр нь ялгаж ангилсан бүлэг юм. Цэргийн холбоо нь шууд радио холбоо, радиорелейний холбоо, агаар мандлын /тропосфер/ холбоо, сансрын холбоо, утсан холбоо, дохионы болон зарлага шуудан холбоо гэсэн гаралтай.

Холбооны систем нь цэргийн удирдлагын материаллаг үндэс болдог бөгөөд холбооны системд тавигдах шаардлагууд нь түүнийг байгуулах нөхцөл болно.

Холбоог төлөвлөх, зохион байгуулж хангах явцад холбооны системийг үнэлэх хэрэгцээ байнга гардаг. Холбооны чанар ба холбооны системийн үнэлгээ нь түүнд тавигдах шаардлагууд бодит нөхцөлд хэрхэн хангагдаж байгаагаар тодорхойлогдоно.

Цэрэг-техникийн өндөр хөгжилтэй орнуудад цэргийн холбоог зохион байгуулах аргад дараах өөрчлөлт орж байна. Холбоог радио, радиорелей, шим мандлын болон утсан холбоо гэх мэтээр холбооны гарлаар нь зохион байгуулдаг аргаас сувгийн стандартаар нь бүлэглэн зохион байгуулах аргад шилжиж байна. Цэргийн удирдлагын автоматжуулсан сүлжээг өргөнөөр зохион байгуулж байна.

Цэргийн холбоог зохион байгуулж буй аргадаа үндэслэн холбоо, мэдээллийн системийг стратеги, тактик, ар тал, хангалтын болон байлдааны ажиллагааны, театрт холбоо хангах зориулалтаар байгуулж байгаа бөгөөд түүний дотор нэгтгэл, ангийн холбоог зохион байгуулах асуудал багтаж байна. Цэргийн холбоог зохион байгуулах, түүний системийг байгуулахад орчин үед орж буй өөрчлөлт нь мэдээлэл, холбооны техник хэрэгслийн хөгжлийн өнөөгийн хүрсэн түвшин, ашиглалтын онцлогтой холбоотой гэдгийг анхаарах шаардлагатай.

Цэргийн холбооны системд байнгын бэлэн байдалд, тогтворт чанартай, мэдээллийг өнгөрүүлэх чадвартай, хөдөлгөөнтэй, аюулгүй байдал хангагдсан байх шаардлага тавигддаг.

Хил хамгаалах байгууллагын холбооны системийн өнөөгийн байдлыг судалсны үндсэн дээр түүнд шинжилгээ хийж үзвэл:

Эрх зүйн орчны хувьд

“Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”, “Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого”, “Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн талаар баримтлах бодлого /2017-2025/”, тогтоол “Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр” “Монгол Улсын “Монгол Улсын Хилийн тухай”, “Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай”, “Зэвсэгт хүчний тухай”, “Дайны байдлын тухай”, , “Радио долгионы тухай”, “Харилцаа холбооны тухай”, “Шуудангийн тухай”, “Төрийн болон албаны нууцын тухай”, “Гамшгаас хамгаалах тухай”, **“Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай”, “Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай”, “Цахим гарын үсгийн тухай”, “Кибер аюулгүй байдлын тухай хуулиуд, Засгийн газрын “Төрийн албаны интернэтийн зохистой хэрэглээний тухай”, “Төрийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах зарим арга хэмжээний тухай”, “Төрийн байгууллагуудын цахим мэдээллийн сан ашиглах тухай”**

тогтоол, Монгол Улсын “Төрийн цэргийн байгууллагын хөгжлийн стратеги-2030”, “Стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө”, “Монгол Улсын хилээр нэвтэрч байгаа зорчигч, тээврийн хэрэгслийн нэгдсэн санг ашиглах, мэдээлэл харилцан солилцох журам”, “Үндсэн хөрөнгийн элэгдэл тооцоход баримтлах хугацаа, жилд байгуулах элэгдлийн хэмжээ”, “Тамшгийн аюулын тухай зарлан мэдээллийн дохио дамжуулах журам”, “Тусгай хэрэглээний мэдээлэл, холбооны сүлжээ байгуулах, ашиглах журам” зэрэг нь байнгын үйл ажиллагаандаа ашиглах бодлого, хууль, эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээгээр бүрдсэн, тэдгээрийг ашиглаж хэвшсэн байна.

Гэвч нийгэм тэр дундаа мэдээллийн технологи маш хурдтай хувьсан өөрчлөгдөж байгаа өнөө үед Хилийн цэргийн холбоо, мэдээллийн системд мөрдөгдөж байгаа зарим удирдлагын баримт бичгүүд дутагдалтай болж, нэмэлт өөрчлөлтүүдийг оруулах, шинээр заавар, журмууд гаргаж албанд ашиглах зайлшгүй шаардлагатай тулгарч байна. Өөрөөр хэлбэл Хил хамгаалах байгууллагын хууль эрх зүйн орчны шинэчлэл мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хөгжлийн хурднаас хоцорсон байна.

Энэ нь Улс эх орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн чадавхаас хамаарч хилийн аюулгүй байдал алдагдаж, шинэ төрлийн хилийн зөрчлийг илрүүлэх магадлал буурч,

хөрш улсын хил хамгаалалтын хөгжлөөс хоцрох, төрийн цэргийн болон тусгай чиг үүргийн байгууллагуудын мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүйгээс харилцан ажиллагаа, түүний аюулгүй байдал хангалтгүй, байгууллагын мэдээллийн аюулгүй байдлын хөндлөнгийн хяналт сул, хилийн шалган нэвтрүүлэх албаны сервер цахим халдлагад өртөх зэрэг эрсдэлүүдийг дагуулж байна.

Хэдий тийм боловч 2021 оны 12 сарын 17-ны Улсын Их Хурлын чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай, Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай, Цахим гарын үсгийн тухай, Кибер аюулгүй байдлын тухай хуулийн төслүүдийг эцэслэн батлагдсан нь холбоо, мэдээллийн технологийн эрхзүйн шинэчлэл хийх орчин нөхцөл бүрдсэн, мөн Хил хамгаалах байгууллага нь онолын түвшинд холбоо, мэдээллийн технологийн асуудлыг бүрэн судалж, судалгааны ажлыг эргэлтэд оруулах, судлаачдыг бэлтгэх зэрэг боломжууд харагдаж байна.

Хил хамгаалах байгууллага нь 2008 онд “Хилийн цэргийн холбооны заавар”-ыг гаргасан бөгөөд одоог хүртэл нэмэлт тодотгол оролгүйгээр холбоо зохион байгуулалтын үндсэн удирдлага болгож ирсэн. Энэ нь нь Хууль эрхзүйн орчны шинэчлэл технологийн хөгжил, нийгмийн хэрэгцээ шаардлагаас хоцрох үндсэн шалтгаан болсон бөгөөд орчин үеийн шаардлагад нийцсэн, техник технологийн хөгжилтэйгөө хөл нийлсэн эрхзүйн орчныг

байгууллагын хэмжээнд бүрдүүлэх шаардлагатай болох нь харагдаж байна.

Бүтэц, орон тооны хувьд:

ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн нэгдсэн систем нь цэргийн удирдлагын тогтолцооны хүрээнд удирдамж, тушаал шийдвэрийн дагуу үйл ажиллагаа явуулдаг, стратегийн болон оператив түвшинд гадаад, дотоодод бэлтгэгдсэн ажлын тодорхой туршлага бүхий хүний нөөцтэй.

Мөн өндөр хөгжилтэй орнуудад цэргийн холбоо, мэдээллийн офицер ахлагч нар суралцан мэргэжил боловсролоо дээшлүүлж байгаа;

Сургалт бэлтгэлийг гадаад, дотоодын их сургуулиудад явуулахаас гадна өөрийн харьяаны Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн Холбооны сургалтын төвийг түшиглэн зохион байгуулдаг.

Гэвч 2023 онд хийгдсэн судалгаагаар:

- Бүтцийн нэгжүүд, тасгуудын орон тооны нөхцөл байдлын судалгаанаас үзэхэд нийт орон тооны 19,5%-д нь мэргэжлийн бус хүн томилогдсон, 15,6% буюу 48 орон тоо сул, нийт шаардлагатай мэргэжилтэн 108 хүн буюу нийт орон тооны 35,06% нь мэргэжлийн боловсон хүчнээр дутмаг;

- Инженер, техникч, холбоочин мэргэжилтний үнэлэмж бага;

- Бусад байгууллагын мэргэжилтнүүдтэй харьцуулахад Хил хамгаалах байгууллагын холбоо, мэдээллийн технологийн

чиглэлээр ажилладаг алба хаагчдын ажлын нөхцөл хүнд, ачаалал их

- Шаардлагатай орон тоонд цэргийн өөр төрөл мэргэжлийн боловсрол эзэмшсэн алба хаагчдыг сурган, дадлагажуулж ажиллуулахад идэвх сул, ирээдүйн карьерын өсөлтдөө итгэл үнэмшилгүй болдог зэрэг нь холбоо зохион байгуулалтад сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна.

Холбоо, мэдээллийн технологийн хөгжилтэй хөл нийлүүлэн шаардлагатай байгаа бүтэц, зохион байгуулалт, бүрэлдэхүүнийг оновчтой болгох, үйл ажиллагааных нь үр ашгийг дээшлүүлэхгүй бол алба үйл ажиллагаа тасалдах, цэргийн холбооны инженер, техникчийн үнэлэмж бага учир чадварлаг боловсон хүчнээ алдах, цаашлаад нууц мэдээлэл алдагдах зэрэг эрсдэлтэй.

Цаашид мэдээллийн технологийн хөгжлийг даган шинээр гарч ирсэн албан тушаал, орон тоог батлах;

Алба хаагчдыг гадаад, дотоодын цэргийн их дээд сургууль, академид удирдлагын холбоо, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдлын чиглэлээр сургах, мэргэшүүлэх;

Мэдээлэл технологийн нарийн мэргэжлийн инженерүүдийг гаднын их, дээд сургуулиудаас сонгон шалгаруулалтаар авах;

Хилийн цэргийн ангиудад ажиллаж байгаа инженерүүдийн орон тоог нэмж, төрөлжүүлэх;

Холбоо, мэдээлэл технологийн инженер, техникч, холбоочдын

ажлын үнэлэмж, хангамжийг дээшлүүлэх;

Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн Холбооны сургалтын төвийг өргөжүүлж зөвхөн холбоочин бэлтгэхээс гадна инженер, техникчдийг мэргэшүүлэх сургалтыг явуулах боломжтой байна.

Техник хангамжийн хувьд:

Улсын хил хамгаалалтыг радио, цахилгаан, сансрын, шуудан холбоогоор байнгын, тасралтгүй, найдвартай удирдлагаар хангаж, хил хамгаалалтын мэдээллийн сүлжээ, хилийн шалган нэвтрүүлэх мэдээллийн сүлжээ, харилцан ажиллагааны холбоо, мэдээллийн сүлжээг зохион байгуулж, техник болон программ хангамжийн шинэчлэлийг үе шаттайгаар хийсээр байна.

Улсын мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтэц бүхэлдээ тоон технологид шилжсэн, үндэсний хиймэл дагуулыг хөөргөх сансрын байршилтай, техникийн стандарт, шийдэл, технологийн өргөн хүрээтэй сонголт хийх боломжтой мөн өдөр хөгжилтэй орнуудтай гадаад хамтын ажиллагаа өргөжиж, цэргийн холбооны шинэ техник, технологиор дэмжлэг үзүүлэх эхлэл тавигдсан зэрэг давуу талуудтай.

Хэдий ийм боловч ХИЦ-ийн холбоод ашиглагдаж байгаа техник хэрэгслүүдэд дараах дутагдлууд байсаар байна. Үүнд

- Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны 233 дугаар тогтоолын 2 дугаар хавсралтын заалт зөрчигдсөн;

- ХХБ-ын радио холбооны бэлэн байдал алдагдсан;

- ХХБ-ын холбоо, мэдээллийн технологийн техникийн хангалт, техник хэрэгслийн нөөц дутмаг;

- Албанд ашиглагдаж буй болон өөр хэл дээр бичигдсэн программ хангамжуудыг хөгжүүлэх, нэгдсэн мэдээллийн сангийн нийцлийг хангахад хүндрэлтэй;

- Техник технологийн хувьд өөрийн үйлдвэрлэл байхгүй, хараат байдал;

- Цэргийн зориулалтын байнгын болон хээрийн холбооны аналог хэрэгслүүдтэй;

- Мэдээлэл солилцох хурд багтаамж өнөөгийн шаардлагаас хэт доогуур

Төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагын сүлжээний дэд бүтэц нь хувийн хэвшлийн байгууллагаас хамааралтай байгаа нь өөрөө маш том эрсдэлийг дагуулж байна.

Ашиглалтын хугацаа дууссан техник болон нөхөн хангагдаагүй техник хэрэгслийн хангалтыг хийхгүй бол удирдлага алдагдах өндөр эрсдэлтэй.

Кибер аюулгүй байдал, мэдээллийн системийн эмзэг байдал нь Зэвсэгт хүчний шинэ мэдээллийн технологийн сонголт, шийдэлд нөлөөлөх магадлал өндөр эрсдэлтэй байна

Бидэнд дараах боломжууд нээлттэй байна. Үүнд

Гадаад, дотоодын төсөл, хөтөлбөр, хөрөнгө оруулалтаар техникийн шинэчлэл хийх;

Программ хангамжуудыг нэгтгэх, нэгдсэн мэдээллийн сан байгуулах;

Хилийн цэргийн 0151 дүгээр ангийн Холбооны засварын төвд

цэргийн холбооны зориулалттай холбооны зарим хэрэгсэл үйлдвэрлэх, угсрах боломжтой.

Иймд Хил хамгаалах байгууллагын холбоо, мэдээллийн технологийн системийг аюулгүй байдлыг ханган зохион байгуулахын тулд системийн удирдлагын менежмент хийх шаардлага тулгарч байна.

*Өмнөө тавьсан зорилгодоо хүрэх үүднээс дээд зэргийн үр ашиг, үр дүн бий болгохын тулд байгууллага, хөдөлмөрийн хамт олон, ажилчдын хөдөлмөрийн бүтээмжид тасралтгүй нөлөөлөх тэр үйл явцыг байгууллагын удирдлага буюу байгууллагыг удирдах үйл явц гэж нэрлэдэг.*⁴

*Менежмент гэдэг нь байгууллагын зорилтыг тодорхойлж, түүнд хүрэх замыг нарийн тодорхойлж, үйлдвэрлэлийн нөөцүүдийн ашиглалтыг оновчтой зохион байгуулж, хүмүүсээ идэвхжүүлэн манлайлж, улмаар ажлын үр дүнг үнэлэн хяналт тавих үйл ажиллагаануудын нэгдэл юм.*⁵

Цэргийн удирдлага бол төрийн удирдлагын онцгой төрөл юм. Төрийн удирдлагын онцгой төрөл байдгийн учир нь байлдааны зэвсэг, тусгай зориулалтын техниктэй, түүнийг хуулийн дагуу хэрэглэх эрх бүхий төрийн цэргийн байгууллагуудыг удирддагт оршино.

Цэргийн удирдлагын зорилго нь цэргийн байгууллага, түүний

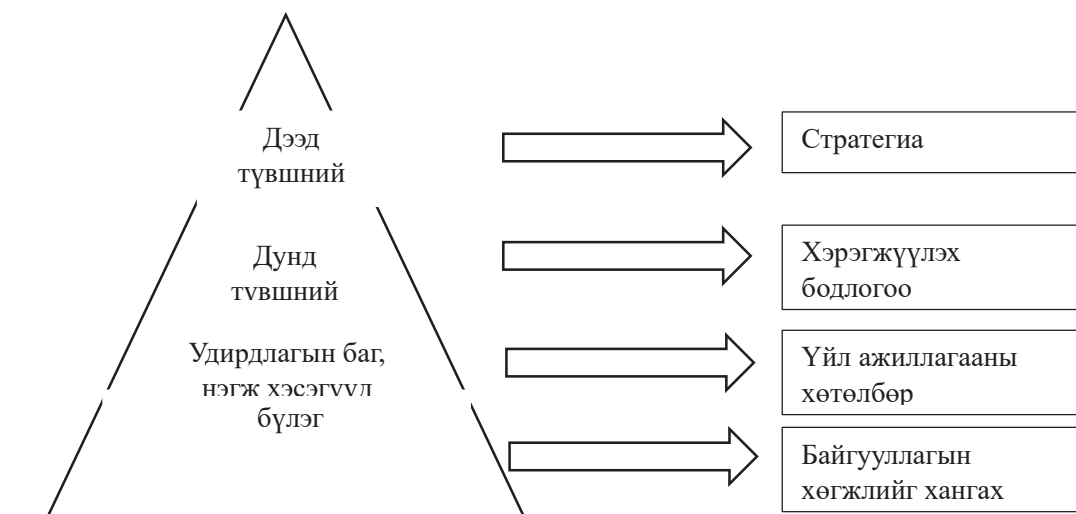
бүрдэл хэсгүүдийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, тоо хангамжийг тодорхойлох, зориулалт болон гүйцэтгэх үүргээрээ цэргийн байгууллагын хүрсэн түвшнийг хадгалах болоод өөрчлөн сайжруулах, үйл ажиллагааны дэг журмыг цэгцлэн тогтоох, цэрэг, үйл ажиллагааны дэг журмыг цэгцлэн тогтоох, цэрэг-улс төр, цэрэг стратегийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн цэргийн байгууллагын бүрдэл хэсгүүдийг тухай бүрд нь шинэ байдлаар өөрчлөн зохион байгуулахад оршино.

Цэргийн удирдлагын үндсэн агуулга нь улс орны цэргийн байгууллага, түүний бүрдэл хэсгүүдийн хөгжлийн зорилго, зорилтууд, үйл ажиллагаа явуулах нөхцөл бололцоо, бэлтгэх болон ашиглах чиглэлийг тодорхойлох, улс орны тайван болон дайны цагийн эрх зүйн хэм хэмжээний актуудаар баталгаажсан удирдлагын эрх дарх, чиг үүргийг хэрэгжүүлэх явдал юм.

4

<http://gerganmanagement.blogspot.com/2015/06/3.html>

⁵ <https://mn.wikipedia.org/wiki>

Хил хамгаалах байгууллагын холбоо, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдлын чиглэлийн удирдлага зохион байгуулалтыг шинэчилж боловсруулахын тулд дараах алсын хараа, зорилго тодорхойллоо.

Алсын хараа: Холбоо, мэдээлэл технологийн дэвшил нь Улсын хил хамгаалалтын тулгуур байна.

Зорилго: Салбарын удирдлага, зохион байгуулалтыг үр дүнтэй схемчлэн, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, мэдлэг оюунд тулгуурласан байгууллагыг цогцлоон хөгжүүлнэ.

Дүгнэлт, санал

Холбоо, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдлын хөгжлийн чиг хандлага, техник технологийн ололт, үйлдвэрлэл инновацыг тооцож, зохицуулалтын үйл ажиллагааг төлөвлөх, хууль эрхзүйн орчныг шинэчлэх, учирч буй шинэ хүндрэл бэрхшээл зэргийг харгалзан өөрийн орны салбарын зохицуулах байгууллагын үйл

ажиллагаанд дүн шинжилгээ хийж, нийцүүлэх нь чухал гэж үзэж байна.

ХХБ-ын удирдлагын холбоо, мэдээллийн системийг олон улсын жишигт хүргэх, мэдээлэл холбооны тэргүүлэх техник технологиудыг цэргийн хэрэгт нэвтрүүлэх, цэргийн ажиллагаанд шаардагдах холбоо, мэдээллийн хангалт, төлөвлөлт менежментийг боловсронгуй болгох, салбартаа тэргүүлэх мэдээллийн мэргэжилтнүүдийг сурган дадлагажуулах, цэргийн удирдлагын улам бүр өсөн нэмэгдэж мэдээллийн хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн мэдээлэл холбооны техник технологи бүхий цэрэг, зэвсгийг удирдах системүүдийг бий болгох зэрэг олон чухал асуудлыг шийдвэрлэх шаардлага тавигдаж байна.

Цэргийн холбоог зохион байгуулах, түүний системийг байгуулахад орчин үед орж буй өөрчлөлт нь холбоо, мэдээллийн техник хэрэгслийн хөгжлийн өнөөгийн хүрсэн түвшин, ашиглалтын онцлогтой холбоотой гэдгийг анхаарах шаардлагатай.

ПРОФАЙЛИНГ, ТҮҮНИЙГ ШАЛГАН НЭВТРҮҮЛЭХ АЛБАНД БҮТЭЭЛЧЭЭР ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ НЬ

Ц.ГАНБОЛД

*ДХИС. Эрдэм Шинжилгээний
Хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй
байдал судлалын хүрээлэнгийн
эрдэм шинжилгээний ажилтан,
доктор, профессор, хурандаа*

Хүн төрөлхтөн үүссэн цагаасаа эхлэн өнөөг хүртэл худлыг илчилж, үнэнийг тогтоохыг байнга эрэлхийлж ирсэн. Нийгмийн хөгжлийн явцад, худал болон үнэнийг тогтоох арга, аргачлал боловсронгуй болсоор өнөөдөр энэ чиглэлд шинжлэх ухаан, техник технологийн дэвшлийг түлхүү ашиглах болсон.

Профайлинг («[англ. profile](#)» профиль) гэдэг нь хүний биеэ авч явж байгаа байдал, гадаад үзэмж, онцлог шинжүүдийг харгалзан хүний сэтгэл зүйн болон хандлагын тухайн үеийн онцлогийг тодорхойлох арга юм.

Профайлинг буюу сэтгэл зүйн хөрөг гаргах аргачлал гэдэг бол сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны мэдлэг, практик хэрэглээний цогц юм.

Профайлинг-товчдоо “хүнийг унших арга” гэж ойлгож болох бөгөөд богино хугацаанд тухай хүний зан чанар, хувийн онцлог, хэрэгцээ, шаардлага, үзэл бодол, биеэ авч яваа байдлаас хүний дотоод мэдээллийг уншин тодорхойлох боломжийг олгодог.

Профайлинг нь анх гэмт хэргийн халуун мөрөөр үл танигдах гэмт этгээдийн “Сэтгэл зүйн хөрөг”-ийг тодорхойлоход ашиглагдаж байсан. Гэмт этгээдийн сэтгэл зүйн хөргийг гаргах ажлыг анх 1888 онд английн мэс засалч Томас Бонд зууны гэмт хэрэгтэн Джек Потрошителийг тодорхойлох оролдлого хийснээр эхэлсэн гэж үздэг.

Профайлингийн арга зүйн гол бүтээлүүдээр П. Экмана, В. Фризена, К. Шерера, М. Цукермана, Б. ДеПаул, В.А.Лабунской, О. Фрайя нарын туршилт, судалгааны бүтээлүүдийг нэрлэдэг.

Орчин үед хүний ой санамжид хадгалагдсан “нуугдмал мэдээлэл”-ийг илрүүлэхэд профайлингийн аргыг өндөр ач холбогдолтойд тооцдог.

Энэ аргын үндсэн зорилго нь хүний ой санамжид хадгалагдаж буй нуугдмал мэдээллийг ил болгоход оршино. Эрдэмтэд профайлингийн аргыг нийгмийн бүхий л салбарт нэвтрүүлж, ашиглах боломжтой гэж үздэг. Олон улсын туршлагаас үзэхэд, профайлингийн үр дүнг, гол төлөв, нууц далд үйлдэлтэй гэмт хэрэг илрүүлэх, ээдрээ төвөгтэй хэрэг, зөрчил, маргааныг шийдвэрлэх, нотлох ажиллагаанд ашигладаг практик нийтлэг байна. Мөн хүний нөөцийн болон албаны шалгалтын үнэн байдлыг нотлоход болон бизнес арилжааны салбарт хэрэглэгчийг судлах, бараа бүтээгдэхүүнийг борлуулахдаа хэрэглэгчийн хүсэл сонирхолд нийцүүлэн сурталчилах, аливаа гэрээ, хэлэлцээр байгуулахдаа

харилцагчаа, өрсөлдөгчөө судлахад өргөн ашиглаж байна.

Профайлингийн хамгийн их маргаан дагуулж буй асуудал бол угсаатны профайлинг бөгөөд аль нэг угсаатны бүлгийн хүмүүс болон хууль бүс үйлдэлийн шууд хамаарал, холбооны асуудал болоод байгаа юм.

Орчин үед Профайлингийг (гэмт хэрэгтний хэв шинж судлал), гэмт хэрэгтний зан үйл судлал (криминологи), сэтгэцийн эрүүл мэнд болон өвчин судлал (психологи, психиатр), гэмт хэргийн баримт нотолгоо судлал (шинжлэн магадлахуй), ял эдлүүлэх ажиллагаасудлал (пенистианцар) зэрэг ухаанд түлхүү хэрэглэж ирсэн байгаа ч хилийн шалган нэвтрүүлэх болон гааль, цагаачлалын албаны үйл ажиллагаанд өргөн хэрэгжүүлж эхлээд байна.

Улсын хил төдийгүй засаг захиргааны хил хүмүүсийн сэтгэл зүйд хүчтэй нөлөөлдөг бөгөөд тухайлбал, адилхан 200 милийн зайд хилийн гадна ба дотор үүссэн гамшгаас хилийн дотор үүссэн гамшгийг ихээхэн соргог, эмзэг хүлээн авдаг. (Журнал. Psychological Scince).

Бид ч гэсэн улсын хил, шалган нэвтрүүлэх боомтоор нэвтрэхдээ улсын хилээрээ бахархах, хүндэтгэх мэдрэмжийн зэрэгцээ айх, түгших, болгоомжлох, сандрах зэрэг сөрөг мэдрэмж ч төрдгийг мэдэх билээ. Улсын хилийн хүмүүсийн сэтгэл зүйд нөлөөлөх нөлөөллийг тусгайлан судлах шаардлага гарч ирж байгаа юм.

Тухайлбал, Хотгойдын Ван Чингүнжав 1757 онд манжуудын мөрдлөгөөс зугтаан гэр бүл, үр хүүхэд, дагуул албатуудынхаа хамт Хаант Орос-Манж Чин улсын хилээс 500 м зайд өнөө Ван толгой хэмээн нэрлэгдэх болсон толгойд Оросын талаас хил давах зөвшөөрлийн хариу хүлээж байхдаа баригдсан байдаг.

1981 онд гэмт хэрэгтэн Шаазанхүү Хар хоринд хоригдож байхдаа оргон Алтай болон Овоотын отрядын хариуцсан хэсгийн заагт улсын хилээс 5 км зайд баривчлагдсан байдаг. Баригдахдаа хил давах боломж, хугацаа байсан ч нэг л түвдсэнгүй хэмээсэн байдаг. Энэ хоёр үйл явдал хоорондоо 200 гаруй жилийн зайтай, хоёр өөр нийгмийн үед болсон, нэг нь баатар жанжин, нөгөө нь оргодол хоригдол ч гэсэн улсын хил гэдэг ариун нандин зүйлээ зөрчиж чадаагүй л байдаг.

Мөн улсын хил дээр төрдөг мэдрэмжийн тухай Оросын яруу найрагч В.И.Маяковский “Зөвлөлтийн паспорт”, Монгол Улсын яруу найрагч Б.Лхагвасүрэн “Улсын хил дээр бичсэн шүлэг”-тээ тодорхой дүрсэлсэн байдаг билээ. Дүгнэлтийг та бүгдэд үлдээе.

Аялал жуулчлал хөгжиж, зорчигчдын урсгал ихсэхийн хирээр гэмт хэргийн сэдэлтэй хүмүүсийн хил нэвтрэх сонирхол, урсгал мөн нэмэгддэг онцлогтой. Тэдний хууль бус үйлдэл Монгол Улсын үндэсний болон хилийн аюул байдалд аюул занал учруулж байдаг. Ийм аюул заналд террорист халдлага, хүний наймаа, зэвсэг галт хэрэгсэл, хар тамхи, мансууруулах

бодисийн наймаа, бохир мөнгө угаалт зэрэг хамаардаг. Мөн олон улсын болон үндэсний хэмжээнд эрэн сурвалжлагдаж байгаа хүмүүс ордог. Эдгээр эрсдэлтэй бүлгийн хүмүүс хуурамч болон хуурмаглалтай бичиг баримт ашиглан манай нутаг дэвсгэр лүү хориглосон, хязгаарласан бараа, таваар оруулахыг эрмэлздэг.

Нислэгийн өмнөх бүртгэл болон нисэх онгоцонд суух үед зорчигчдод хяналт, ажиглалт хийх замаар болзошгүй гэмт этгээдийг, ялангуяа алан хядагчдийг илрүүлэхэд профайлингийг өргөн ашиглаж байгаа бөгөөд үүнийг хамгийн түрүүнд Израйлийн Эль-Аль (El Al) нислэгийн компани нэвтрүүлсэн ба үүнийхээ үр дүнд дэлхийн хамгийн аюулгүй нислэг үйлддэг нисэх компани болсон. Эль-Аль (El Al) нислэгийн компанийн анх нэвтрүүлсэн профайлингийг дэлхийн олон улсын нислэгийн компаниуд нэвтрүүлж, тодорхой үр дүнд хүрч байна.

Мэргэжлийн шалгагч атугай энгийн хүмүүст ч хууль бус үйлдэл гаргах сэдэлтэй хүмүүсийн биеэ авч яваа байдал, ердийн зорчигдсоос эрс ялгардаг онцлогтой.

Манай өвөг дээдэс нүүдэлчин монголчууд төрөлхийн **“Профайлер”-ууд** бөгөөд хүнтэй уулзах, мэндлэх, тамхилах үедээ л хаанаас яваа, яах гэж яваа, хэн болох, аль нутаг зүгийнх гээд л хэн нь хэн болохыг таниад авдаг байсан уламжлалтай. Иймээс ч “... тавхан үгэндээ таниагдаад байна аа хөө...”, “эх нь хээр алаг бол унага нь шийр алаг” гэх мэт зүйрлэлүүд зүгээр ч

нэг гараагүй нь тодорхой. Монгол мэндчилгээ бол одоо нээлт юм шиг нэрлэгдээд байгаа ”тандах, чиглүүлэх ярилцлага” буюу **жинхэнэ монгол профайлинг** юм.

Амьдрал дээр байдаг энгийн жишээ боловч ихийг өгүүлдэг монголын онцлогтой профайлинг бол анги, салбарт ч, сум, багт ч нэгэндээ гадна хэлбэр байдлаар нь төдийгүй дотоод ертөнц, хүмүүжил, төлөвшил, үйлдэл, үзэл бодлын хандлагыг нь оновчтой илэрхийлсэн “хоч” өгсөн байдаг. Тухайлбал, Хулхи Дорж, хутга Батаа, хутгуур Должин, жараахай Цамба, омуль Бат гэх мэт үргэлжлэх агаад тэднийг танихгүй ч хочоор нь л хэн бэ? гэдгийг ойлгох “төсөөлөл” төрдөг ба нутгийн зарим өвгөд “Хулхи Доржийнд зэргэлдээ сумын сүгсэлзүүр Сүрэн ирсэн байх чинь, энэ хоёр юу л сэдэж байгаа бол” хэмээн хийх үйлдэл, хэрэгжүүлэх сэдлийг нь “уншиж” байдаг ба бараг тэр хэлснээр нь л асуудал үүсгэсэн байдаг шүү дээ.

Шалган нэвтрүүлэх боомтоор нэвтэрч буй тухайн сэдэлтэй этгээдийн сэтгэл зүйн онцлог, биеэ авч явж буй гадна байдал, шалгагчтай харьцах үед гаргаж буй биеийн хэлэмж, нүүр царайны хувирал, сэтгэл зүйн хандлагаас үүдэлтэй.

Монгол Улсын Хил хамгаалах байгууллагын хилийн шалган нэвтрүүлэх албаны албан хаагчид, хилээр, шалганаар нэвтрэх үед хууль зөрчих сэдэл бүхий этгээдэд илэрдэг нүүр царайны хувирал, сэтгэл зүйн хандлага ба биеийн хэлэмжийн онцлогийн талаар

тодорхой ойлголтгүй, тусгайлсан сургалтанд хамрагдаагүй бөгөөд тусгай хөтөлбөр байхгүй. Гэвч эдгээр хүмүүсийн бусдаас ялгагдах онцлогийг олон жил ажиллаж, алба хаасан туршлага болон мэргэжлийн зөн совингоороо ихэвчлэн тааварладаг.

Сүүлийн жилүүдийн туршлагаас харахад орчин үеийн техник, технологийн ололтод тулгуурласан хяналт шалгалтад найдаж байгаа бөгөөд энэ нь хэдийгээр зүй ёсных ч гэсэн тухайн технологи зорчигчийн хууль бус үйлдлийн сэдлийг тодорхойлж, илрүүлж чадахгүй бөгөөд хүний хүчин зүйлийг огоорч огт болохгүй.

Өнөөдөр Профайлинг технологийн тодорхой мэдлэгтэй, практикт, албаны үйл ажиллагаанд хэрэглэх чадварыг зохих түвшинд эзэмшсэн шалгагч л гэмт хэргийн сэдэл бүхий этгээдийг түүний харьцаа, хандлага, дохионы хэл, биеийн хэлэмж, нүүр царайны хувирал, сэтгэл зүйн илэрхийллийн онцлогоор, шинжээр нь “гадарлах төдийгүй доторлож уншин”, тодорхой тохирсон шийдвэр гарган ажиллах боломжтой юм.

Ийм чадвар эзэмшсэн хүнийг **“Профайлер”** гэж нэрлэдэг.

АНУ-ын Флорида мужийн их сургуулийн профайлер-судлаачдын террорист халдлага үйлдэгчдийн хүн ам ба сэтгэл зүйн онцлогийн талаарх судалгааны ажлын “Сэтгэл зүйн хөрөг” анхаарал татаж байна. Үүнд:

- 1.“...Нас-террорист этгээдүүдийн дундаж нас 22-25 бөгөөд залуу хүний гэмт хэрэг үйлдэх магадлал нь ахимаг настай хүнийхээс хэд дахин илүү байдаг;
- 2.Хүйс-эрэгтэй хүний гэмт хэрэг үйлдэх магадлал эмэгтэй хүнийхээс өндөр бөгөөд террорист этгээдүүдийн 80 гаруй хувийг эрэгтэйчүүд эзэлдэг;
- 3.Гэрлэлтийн байдал-дийлэнх нь гэрлээгүй;
- 4.Хот ба хөдөө-дийлэнх нь хотод төрж өссөн эсвэл удаан хугацаанд оршин суусан;
- 5.Нийгэм, эдийн засгийн байдал- гишүүд болон удирдагчид нь ихэвчлэн дунд болон дээд ангиллынхан;
- 6.Боловсрол-гуравны хоёр нь тодорхой хэмжээнд их сургуульд сурч боловсорсон;
- 7.Улс төрийн үзэл баримтлал- Анархист, Марксист-Ленинист, үндсэрхэг үзэл...”⁶ тус тус болно гэжээ.

Дээрх үзүүлэлтүүдээс террорист, террорист бүлгийн гишүүн болох магадлал, элемент, эмзэг байдал, сэдэл зэрэг ойлголтуудыг харж болох бөгөөд “...ямар ч хамаагүй аргаар олны анхаарлыг татах зорилгоор хэт аюултай ажиллагааг олон нийтийн эсрэг явуулах...” гэсэн сэтгэцийн байдалтай нийцэж байна. Мөн тус профайлер-эрдэмтэд “...террорист бүлэгт гишүүн элсүүлэх хамгийн тохиромжтой газрыг томоохон их сургуулиуд...” хэмээн дүгнэсэн нь мэдээллийн хяналтгүй өнөөгийн

⁶ Borum, R. “Psychology of terrorism”, Tampa: University of South Florida. 2004.

үед залуу үеийн хөгжил, хүмүүжил, төлөвшилд онцгой анхаарах шаардлагатайн илэрхийлэл гэж дүгнэхэд хүргэж байна.

Үндэсний болон хилийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд хяналтын, хайлтын, адилтгал, ижилсүүлэлтийн, зайн тандалтын, цахим, оюуны багтаамжит, хиймэл оюун ухаантай гээд л орон төрлийн техник, технологи ашиглаж, эрэл хайгуул, эрэн сурвалжлах-оператив, гүйцэтгэх ажлын сонгодог болон уламжлалт олон аргуудыг ашиглаж байгаач, хууль бус үйлдлийн сэдэл тээгчийн “нуугдмал мэдээлэл”-ийг олзворлох, унших, танин мэдэх орчин үеийн сэтгэл зүйн аргын нэг болох профайлинг аргыг хэрэглэх, нэвтрүүлэх нь зүйтэй байна.

Мэргэжилтнүүдийн судалгаагаар бол, профайлинг л аюул тээгч субъектийн бодит мэдээллийг олж авах боломжийг олгодог хамгийн сайн арга бөгөөд үүнийг ШНА-нд оновчтой, үр дүнтэй ашигласнаар болзошгүй аюулын эсрэг сөрөг тусгай ажиллагааг цаг алдалгүй авах боломжийг олгох юм.

ХХБ-ын ШНА-ны албан хаагчид профайлинг ашиглах, хэрэглэх нь түүний гүйцэтгэх үндсэн үүрэгт нь туссан байдаг шүү, бид л анзаардаггүй болохоос. Шалгагч бүр хил зөрчигчдийн хууль бус үйлдэл, оролдлого, санаархлыг үйлдэл, үйл ажиллагаанд нь хяналт тавих замаар, мөн төрөл бүрийн заль мэх, хуурмаглал ашиглах оролдлогийг илрүүлэх, таслан зогсоох, мөн

мэддэг байх үүрэгтэй гэж дүрэм, журамд заасан байдаг.

Профайлингийг эзэмшээгүйн сул талын талаарх жишээг дурдья: Терроризмийн эсрэг Монголын холбооны тэргүүн Ч.Баатар 2002 онд тавьсан илтгэлдээ: “2002 оны эхний 6 сарын байдлаар өмнөд хөршөөс 300 гаруй иргэн хуурамч паспорт ашиглан манай улсын урд, хойд хилийг төвөггүй давж, ОХУ-ын хил болоод тагнуулын албадуудад шалгагдаж илэрсэн байна. Мөн сахал үсэндээ баригдсан, гар, нүүрэндээ шарх сорвитой, баруун гарын долоовор хуруу нь эвэршсэн 7 этгээд Энэтхэгээс ОХУ руу явж байгаад саатуулагдсан агаад эдгээр нь Чечень орж байлдах хөлсний цэргүүд байсан” гэж дурьдсан нь өнгөрсөн ч гэсэн үнэт сургамж болж үлдэх юм.

Дараах санал, дүгнэлтийг дэвшүүлж байна:

-Профайлинг нь ШНБ дээр аюул тээгч этгээдийг илрүүлэн, хувь хүний, нийгмийн, төрийн, хилийн аюулгүй байдлыг хангах аргуудын нэг мөн.

-Профайлинг нь аюулгүй байдлыг хангах бүх салбар, хүрээнд ашиглаж болох хамгийн хямд төсөр хирнээ хамгийн үр дүнтэй арга юм.

-Арга зүйн хувьд гэмт сэдэл, аюул тээгч этгээдийн харьцаа, хандлага, сэтгэл хөдөллөөр илэрч буй анхаарал татсан, бусдаас ялгарах шинжүүд болон эзэнгүй эд хогшилд үзлэг хийх замаар илрүүлэхэд оршдог.

-Профайлингийг нийгмийн сэтгэл зүйн үндсэн аргууд болох хүмүүс хоорондын харьцаа, гадаад

ба дотоод мэдээ, мэдээлэлд хэрхэн хандаж буй байдалд хяналт, ажиглалт хийх журмаар ашиглана.

-Шалгагч нарын хувьд ажигч гярхай байдал, орчны өөрчлөлтийг түргэн мэдрэх чадвар онцгой үүрэгтэй.

-Профайлинг нь шалгагчид цагийн байдлын янз бүрийн нөхцөлд, цаг хугацаа хязгаарлагдмал, төрөл бүрийн хангалт, нөөцийн хомс байдалд, хэрэгтэй хүнээ зөв танин “унших”, аюулыг зайлуулах боломжийг олгодог.

Профайлинг нь хүрээлэн байгаа орчиндоо, алба-байлдааны үүрэг биелүүлэх үед үүссэн цагийн байдалдаа үйл ажиллагаагаа үнэлэх, хүмүүсийн биеэ авч яваа байдал, сэжигтэй үйлдэл, зүйлийг онцлог, онцгой шинж тэмдгүүдээр илрүүлэх, тэдгээрийн хоорондын учир шалтгааныг танин мэдэх, үүссэн цагийн байдалд стандарт бус шийдвэр гаргах чадвартай байхыг шаарддаг.

Хил залгаа болон гадаадын бусад орнуудад ШНБ дээр “Профайлинг”, “Полиграф” аргуудыг олон жил үр дүнтэй ашиглаж ирсэн нь энэ аргуудын практик ач холбогдлыг өндөрт өргөж байгаа болно.

Монгол Улсын үндэсний болон хилийн аюулгүй байдлыг хангахад профайлинг аргыг эзэмшсэн шалгагчдыг бэлтгэх, сургалтын

тусгай хөтөлбөр бий болгон мөн сурах бичиг, гарын авлага боловсруулан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Өөрийн онцлогтой **“Шалган нэвтрүүлэх албаны /гаалийн/ профайлинг”**-тай болох нь нэн тэргүүний зорилт болж байна.

Шалгагч нь бичиг баримт шалгадаг, цохиур хэв дардаг нэгэн биш сэтгэл зүйч-угсаатан судлаач-магадлан шинжээч-олон улс судлаач-хил болон хэл судлаач-профайлер байх зэрэг олон мэргэшил эзэмшсэн **“супер мэргэжилтэн”** байх шаардлага тавигдаж байна. Мэргэшсэн шалгагчийг, мэргэжилтэн хүнийг юу ч орлохгүй гэдэгтэй санал нэгдсэн байх аа.

Ашигласан эх сурвалж

1. <https://centrmetafora.ru/profilin-g-kpk>
2. Агейко, О. В. Основы профайлинга. Минск., 2017. – 123 с
3. Аминов, И. И. Профайлинг. Технологии предотвращения противоправных действий / И. И. Аминов [и др.]. – 2-е изд. – М., 2012. – 367 с.
4. Дымар, Н. А. Психология профессиональной деятельности.
5. Brent, E. Turvev. Эрүүгийн профайлинг. Ред Ж.Болдбаатар., Д.Дамдинцэрэн., Б.Алтангэрэл. УБ., 2022 он.

НОХОЙГ АЛБАНД АШИГЛАХ АСУУДАЛ БА ТУРШЛАГА

Б.МӨНГӨНБАГАНА

Хилийн албаны сургуулийн Хилийн албаны тэнхимийн профессор, докторант, дэд хурандаа

Товч утга: Энэхүү илтгэлд хууль сахиулах байгууллагууд хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд албаны нохойг тусгай хөтөлбөрөөр сургаж бэлтгэн албанд ашиглах асуудал ба туршлагын судлан авч үзсэн.

Түлхүүр үгс: аюулгүй байдал, албаны нохой, албаны нохойн сургалт

Abstract:

In this report, the problems and experiences of the use of service dogs by law enforcement agencies, prepared by a special program of training, for the successful fulfillment of their legal obligations.

Keywords: safety, service dog, training service dog

Монгол Улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа агентлаг, байгууллагууд нь хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд аюулгүй байдлыг хангах, онцгой объектыг хамгаалах, гэмт хэрэг, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох, хилийн болон хил орчмын дэглэмийг

сахиулах, улсын хилээр болон онцгой объектоор нэвтэрч буй зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, ачаа, барааг шалган нэвтрүүлэх зорилгоор албаны нохойг тусгай хөтөлбөрөөр сургаж бэлтгэн албанд ашигладаг.

Албаны нохойг гүйцэтгэх үүргээс нь хамааран эрлийн, харуул хамгаалалтын, тусгай зориулалтын буюу тээврийн хэрэгсэл, ачаа бараа, эд зүйл, хүний биед үзлэг хийх, тэсрэх бодис, хэрэгсэл, мансууруулах бодис, зэвсэг, галт хэрэгсэл илрүүлэх, хууль зөрчигч этгээдийг саатуулах чиглэлээр тусгайлан бэлтгэдэг⁷.

Албанд ашиглах нохойг тусгай шалгуураар сонгон шалгаруулж сургалтыг тусгай хөтөлбөрийн дагуу зохион байгуулдаг. Албаны нохойн сургалтыг хоол тэжээлийн хэрэгцээнд үндэслэн явуулснаар богино хугацаанд дадлагажуулж сургах боломж бүрддэг. Нохойнд хоол тэжээл маш чухал байр суурийг эзэлдэг тул анхан шатны чадвар олгох сургалтад хоол тэжээлд үндэслэн сургалтыг зохион байгуулж, нохойны сонирхол, анхаарлыг татахын тулд тухай үүлдрийн нохойны онцлогт тохируулсан дуртай амттан болох мах, бяслаг, хиам зэргийг ашиглаж болно⁸.

⁷ Порядок действий специалиста-кинолога при работе по поиску взрывчатых веществ, оружия и боеприпасов: Учебно-методическое пособие. Ростов-на Дону, 2004.

⁸ Черногор А.С., Гаджимурадов С.Р., Подковка В.Д. Особенности дрессировки

по поиску и обнаружению ВВ, ВУ, оружия и боеприпасов с постановкой сигнального обозначения на комплексный запах: Учебное пособие. Уфа: УШПСК МВД России, 2012.

Албаны нохойнд эрлийн, харуул хамгаалалт, тусгай зориулалтын дадал хэвшлийг суулгахын тулд сургалтыг эхэндээ нохойнд танил орчин нөхцөлд явуулж, түүнд ажиллагааны дарааллыг олон давтамжтайгаар хэвшүүлдэг. Анхан шатны чадвар эзэмшүүлсний дараа танил болсон бодисыг солих, төрөл бүрийн сав, баглаанд өнгөлөн далдлах, өндөрлөг хэсэгт нуух, саад болох дуу чимээ, гэрэлтүүлэгтэй хэсэг, гаднын хүмүүсийн дэргэд, цаг агаарын төрөл бүрийн нөхцөлийг ашиглан гүйцэтгэх даалгаврыг аажмаар хүндрүүлэх шаардлагатай байдаг. Албаны нохойны идэвхийг нэмэгдүүлэхийн тулд илрүүлэх зүйлийн нэр төрөл, байрлалыг сольж, өнгөлөн далдалж, өдөр бүр тогтмол дадлага хийлгэх шаардлагатай.

Онцгой объект, улсын хилээр нэвтэрч буй зорчигч, тээврийн хэрэгслийн үзлэгийг замын хаалт, гэрэл дохио, замын тэмдэг, гэрэлтүүлэх хэрэгсэл, тавцан, шат, техник шалгах төхөөрөмжлөгдсөн суваг, тоноглодсон тусгай төхөөрөмжлөгдсөн талбайд жолооч, тээврийн хэрэгслийг эзэмшигч болон дагалдагч этгээдийг хамт байлцуулан явуулна. Албаны нохой хөтлөгч нь тээврийн хэрэгсэлд үзлэг хийх явцад нохой хуцах, тайван бус байх, самардах, идэвхтэйгээр үнэрлэх, лац гэмтсэн, машины бүхээгийн хучлага урагдсан, сөхөгдсөн, татлага, бэхэлгээ суларсан хэсэг,

автомашины бүтцэд байдаггүй нэмэлт түлшний сав, автомашины дотоод болон гадаад эд ангийн өөрчлөлт, машины бүтцэд хамааралгүй нэмэлт тоног хэрэгсэл нэмэгдсэн зэрэг шинж тэмдгүүдийг нарийвчлан шалгахад онцгой анхаарал хандуулна⁹.

Албаны нохойг ачааны машин, фургон болон чиргүүл, чингэлэгтэй суудлын автомашинд үзлэг хийхэд ашигладаг. Үзлэгийн явцад нохойг богино уяатайгаар удирдах, хэрэв албаны нохой сайн бэлтгэгдсэн бол уяагүйгээр үзлэг, шалгалтад ашиглаж болно. Уяагүй нохой идэвхтэй, чөлөөтэй бие даан үүргээ гүйцэтгэдэг ба нохой хөтлөгч нохойны хөдөлгөөн болон жолоочийн сэтгэл зүйн байдлыг анхааралтай хянах шаардлагатай. Нохойны эрлийн чиглэл нь салхины чиглэлээс хамаарах бөгөөд ихэнх тохиолдолд тээврийн хэрэгслийн арын хэсгээс эхэлдэг. Үзлэгийн явцад нохой хөтлөгч нь албаны нохой автомашины салоныг бохирдуулахгүй, кузовыг самардахгүй, шалгаж буй зүйлийг бохирдуулахгүй байхад онцгой анхаарах шаардлагатай байдаг.

Автомашинд үзлэг шалгалт явуулах үед автомашины цонх, хаалга заавал онгорхой байх ёстой. Хаалттайгаар явуулсан тохиолдолд албаны нохой автомашины үнэрт дасах эрсдэлтэй. Агаар сэлгэгдэж байгаа тохиолдолд мансууруулах бодис, тэсрэх бодис, зэвсгийн үнэрийг илрүүлэх боломж өндөр байдаг.

⁹ Приказ Министерства транспорта Российской Федерации “Об утверждении правил режима в пунктах пропуска через

государственную границу российской федерации” от 31 марта 2022.

Зорчигч, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн ихтэй онцгой объект, хилийн шалган нэвтрүүлэх боомтуудад албаны нохойны ачаалал нэмэгддэг тул хоёр болон түүнээс дээш тооны албаны нохойг ээлжээр үүрэг гүйцэтгүүлдэг. Хэрэв хоёр албаны нохой ашиглагдаж байвал хоёр цагаар ээлжлүүлэн үүрэг гүйцэтгүүлнэ. Эрлийн болон тусгай зориулалтын үнэрч нохой хамт үүрэг гүйцэтгэж байвал хоёр чиглэлээр зэрэг үүрэг гүйцэтгүүлж, үзлэгийн цагийг хэмнэх боломж бүрдэнэ.

Албаны нохойг ашиглаж буй ямар ч ажиллагаа тодорхой хэмжээний эрсдэлийг дагуулдаг тул нохой хөтлөгч албаны нохойтойгоор замын зүүн талаар тээврийн хэрэгслийг тосож хөдөлгөөн үйлдэх, зөвхөн тусгай тогтоосон хэсгээр зам хөндлөн гарах, тээврийн хэрэгслийн бүрэн зогсоож, хөдөлгүүрийг унтраасны дараа үзлэг шалгалтыг эхлүүлэх, жолоочийн эзгүйд, гарын доорх эд зүйл, шалгалтын эвдэрхий хэрэгслээр үзлэг шалгалт явуулах, тээврийн хэрэгслийг налж зогсохыг хориглох зэрэг аюулгүй ажиллагааны зааврыг чанд мөрдөх шаардлагатай¹⁰.

Үзлэг шалгалтын чиглэлээр албаны нохойг маш сайн бэлтгэж албанд ашигладаг. Тэдний байгалиас заяасан үнэрлэх чадварыг албанд ашигласнаар Хилийн боомтын аюулгүй байдал,

шалган нэвтрүүлэх алба өмнөө тавигдаж буй үүргээ амжилттай биелүүлж, тэсрэх төхөөрөмж, тэсрэх бодис, зэвсэг, сум, галт хэрэгсэл, хар тамхи, мансууруулах бодисыг онцгой объект, улсын хилээр хууль бусаар нэвтрүүлэх гэмт хэргийг таслан зогсоох нөхцөл бүрдэнэ.

Олон улсад хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын албаны үйл ажиллагаа нь тэдний эрүүл мэнд, амь насанд эрсдэлтэй байдаг тул хууль эрх зүйн хүрээнд албаны нохойг албанд хэрхэн ашиглахыг нарийвчлан зохицуулсан байдаг¹¹. Хууль сахиулах байгууллагад албаны нохой байдаггүй ба хуульд зааснаар хууль сахиулах байгууллагад орон тоогоор бүртгэлтэй албаны нохойг тооцдог туршлага байна.

Орчин үед албаны нохой нь аюулгүй байдлыг цогцоор хамгаалахад чухал үүргийг гүйцэтгэдэг бөгөөд онцгой объектод тогтоосон журам болон улсын хил зөрчигч, гэмт хэрэгтнийг мөрдөн саатуулах, мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөтэй бодисыг илрүүлэх, онцгой объектыг хамгаалах, эрлийн болон аврах ажиллагаанд тодорхой үүргийг гүйцэтгэж байна. Аюулгүй байдалд тавигдаж буй шаардлага байнга өсөн нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор шинэ төрлийн өндөр чадвартай, тусгай албанд ашиглахад ирээдүйтэй үүлдрийн нохойг нарийвчлан судлан сургаж

¹⁰ Хил хамгаалах албаны аюулгүй ажиллагааны заавар. ХХЕГ. 2006 он.

¹¹ Арипшев А.М. Особенности использования специальных средств

сотрудниками специальных подразделений // Бизнес в законе, 2014. №2. С.301-304

албанд ашиглах шаардлага бий болсон¹².

Израйлын хорих байгууллагын захиргаанаас харуулын нохойн хуцалтад дүн шинжилгээ хийх зарчимд тулгуурлагдсан орчин үеийн дэвшилтэт хамгаалалтын системийг нэвтрүүлсэн туршлагатай. “Bio-Sense Technologies” компаниас хамгаалж буй объектод зөвшөөрөлгүй нэвтэрсэн этгээдийг илрүүлсэн нохойн түгшүүртэй байдалд дүн шинжилгээ хийх зориулалт бүхий “DogGuard” нэртэй программ хангамжийг зохион бүтээсэн. Тус технологи нь онцгой объектыг хамгаалж буй албаны нохойн хүзүүвчинд тусгай зориулалтын дамжуулагч суурилуулан түүний хуцалтад дүн шинжилгээ хийх зарчмаар ажилладаг. Нохойн хуцалтын дууг тусгай микрофоноор бичиж түгшүүртэй, түрэмгий болон айдастай байдалд дүн шинжилгээ хийх зарчмаар ажиллаж, программ хангамж онцгой шинжийг илрүүлсэн тохиолдолд хорих байгууллагын удирдлагын төвд дохио өгдөг. Ийм төрлийн анхны системийг 2005 онд Израйлын 3 хорих байгууллагад суурилуулан ашигласан ба системийг зохион бүтээх болсон шалтгаан нь Израйлын хамгаалалт өндөртэй хорих газраас оргосон тохиолдлуудтай холбоотой юм.

Хорих байгууллагын хамгаалалтад ажиллаж байсан ноход орголт гарсан үед түгшүүрийн дохио өгсөн боловч хамгаалагч нар нь ноход чухам юуг анхааруулаад байгааг ойлгоогүй юм¹³.

Улс орнуудын тусгай албад төрөл бүрийн тусгай ажиллагааны үеэр албаны нохойг ашиглах нь хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хэдийгээр техник, технологийн дэвшил чухал ч гэсэн олон тохиолдолд албаны нохойг орлох боломжгүйг тэмдэглэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Орчин үед албаны нохойг албанд үр дүнтэйгээр ашиглах онцлог нь орчин үеийн технологийг тусгайлан сургаж бэлтгэсэн албаны нохойн ур чадвартай нягт уялдуулан ашиглахад оршдог. Мэргэжилтэн, нохой сургагчид албаны нохойд видеокамер суурилуулан аюултай газар оронд үзлэг хийлгэж, өөрөөсөө аюулгүй зайд үзлэг шалгалтыг явуулж нөхцөл байдлыг хяналтдаа байлгах боломжтой болсон.

АНУ-д “Лабрадор”, “Спрингер”, “Кокер-спаниель”, “Немц овчарк”, “Бельгийн Малинуа” үүлдрийн нохдыг албанд түгээмэл ашигладаг. Бүх төрлийн албаны нохой нь онцгой нөхцөлд командаар болон командгүйгээр үүрэг гүйцэтгэхээр бэлтгэгдсэн байдаг. Албаны нохойг ашиглахын

¹² Бякина М.М., Постнов А.В. Правовая основа применения служебных собак как специальных средств в деятельности правоохранительных органов // Аллея науки, 2018. Т.5 №8 (21). С.948-951

¹³ Масленников Е.Е. Отечественный и зарубежный положительный опыт использования собак различных пород на службе в правоохранительных органах и вооруженных силах // Аллея Науки, 2018. Т. 3. №8 (24). С.581-586.

хамгийн гол эерэг шинжид нохойн байгалиас заяасан хурд ордог. Албаны нохой автомашинд зэвсэг, тэсрэх бодис байгаа эсэхийг шалгахад тусгай хэрэгслээр хангагдсан алба хаагчаас богино хугацаанд илрүүлэх боломжтой байдаг.

Японы цагдаагийн албанаас “Той-пудель” үүлдрийн нохойг эрэх ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгүүлэх зорилгоор албанд сургаж ашиглаж эхэлсэн. Түүний 22-25см жижигхэн бие нь давуу тал болж, том биетэй ноход үүрэг гүйцэтгэх боломжгүй хязгаарлагдмал оронд зайд үүрэг гүйцэтгэх боломжийг бүрдүүлсэн. Японд албаны ноход хүчтэй газар хөдлөлт болон хар салхины дараа эрэх, аврах ажиллагаанд идэвхтэй үүрэг гүйцэтгэдэг. Японы албаны нохойн холбооноос гаргасан судалгаагаар тус байгууллагад 600000 орчим албаны нохой бүртгэлтэй үүрэг гүйцэтгэж байгаагаас том биетэй “Эрдэльтерьер”, “Боксёр”, “Колли”, “Доберман” үүлдрийн ноход байгаа ба “Немц овчарк” үүлдрийн нохой хамгийн олон буюу 400000 орчим байна.

ОХУ-ын Холбооны ял эдлүүлэх байгууллага нь албан үүргээ гүйцэтгэхэд “Кавказ овчарк”, “Бельги овчарк”, “Немц овчарк”, “Хар терьер” зэрэг цөөн тооны үүлдрийн нохойг албанд сургаж ашигладаг¹⁴. Нохойг албанд ашиглахын тулд нас, хөдөлгөөн,

биеийн болон булчингийн сайн хөгжил, нервийн систем, сонсгол, шүд, үнэрлэх чадвар сайтай байх, албан үүрэг гүйцэтгэхэд саад болохоор өвчин, сул талгүй байх зэрэг олон шаардлагын дагуу сонгон шалгаруулдаг. ОХУ-ын хууль, хүчний байгууллагуудаас Холбооны ял эдлүүлэх байгууллагын албаны нохойн сургалтын алба нь хамгийн томд тооцогддог бөгөөд 12684 албаны нохой хөтлөгч, 21968 албаны нохойтой гэсэн судалгаа байдаг. Хоногт дунджаар байгууллагын болон объектын хамгаалалтад хүч нэмэгдүүлж 9228 харуулын байранд 543,2км хэсгийн хамгаалалтад албаны ноход үүрэг гүйцэтгэдэг¹⁵.

ОХУ-ын Дотоод хэргийн яамны нохойн сургалтын албанд “Немц овчарк”, “Ротвейлер”, “Спаниель” зэрэг үүлдрийн нохойг албанд ашиглахыг зөвшөөрдөг. Харин “Лабрадор-ретривер” үүлдрийн нохойг гадаадын бусад орны нохойн сургалтын албанаас мансууруулах бодисыг илрүүлэхэд хамгийн өндөр чадвартай гэж зөвлөдөг тул эдгээр 4 үүлдрийн нохойг туршилтад оруулж, байгалийн онцлог, үнэрлэх чадварын онцлогийг 10 жилийн хугацаанд судалсан. Судалгааны үр дүнд “Ротвейлер” үүлдрийн нохой нь хөндлөнгийн этгээдийн дэргэд илүү догшин авир гаргах хандлагатай, “Спанель” үүлдрийн нохой нь эрлийн ажиллагааны үед

¹⁴ Об организации Наставления по организации кинологической службы Федеральной службы исполнения наказаний: Приказ ФСИН России от 29.04.2005 г. №336.

¹⁵ Ширяев Д.С., Шуманский И.И. Применение служебных собак в учреждениях и органах Федеральной службы исполнения наказаний России., УДК 348.847., 2019г.

команд сонсохгүй, муу удирдагддаг зэрэг онцлог шинж ажиглагдсан нь эрлийн ажиллагааны үр дүнд сөргөөр нөлөөлөх шалтгаан тул цаашид энэ чиглэлээр ашиглах боломжгүй болохыг харуулсан байна. Харин “Немц овчарк”, “Лабрадор” үүлдрийн нохой нь илүү бие даасан байдалтай байсан нь мансууруулах бодисыг илрүүлэхэд нохой хөтлөгчөөс алслагдсан зайд бие үүрэг гүйцэтгэдэг онцлогт нь илүү тохирч байсан байна. Тайван нөхцөлд дээрх үүлдрийн нохдын үнэрлэх чадварыг ольфактометр багажийн тусламжтайгаар судалж үзэхэд “Лабрадор”-ын үнэрлэх чадварын коэффициент “Немц овчарк” үүлдрийн нохойноос 32 хувиар өндөр гарсан байна¹⁶. Албаны нохойн сургалт өндөр хөгжсөн Австри, Дани, Франц, Герман улсуудад “Бельгийн малинуа” үүлдрийн нохойг шилдгээр тодорхойлсон байдаг¹⁷. Энэ үүлдрийн нохойг АНУ, Канадын хууль сахиулах байгууллагуудад өргөнөөр ашигладаг.

Германы нохойн албанаас Ганноверийн Мал эмнэлгийн дээд сургуультай хамтран 2021 оноос ер бусын төсөл санаачлан хэрэгжүүлсэн байна. Төсөлд зориулан үнэрлэх чадвар өндөртэй “Немц овчарк”, “Кокер-спаниель”, “Ретривер” зэрэг үүлдрийн 10

нохойг сонгон авч коронавирусыг илрүүлэх чадварт сургах туршилт хийжээ. Судалгааны үр дүнд ноход коронавирусыг 80 гаруй хувьтай илрүүлсэн нь нохой сургагчдыг гайхшируулсан үзүүлэлт болсон. Ийм төрлийн судалгааг АНУ, Франц, Их Британи, Финляндад зэрэг эхлүүлсэн байдаг. Эдгээрээс Хельсинкийн их сургуулиас коронавирусын халдвар авсан хүнээс авсан биоматериалын молекулын онцгой бүтцээр нь нохой ялган таних чадвартай болохыг анхлан таамагласан.

Саяхан Германы вирус судлаачид COVID-19-тэй холбоотой судалгаа хийх шаардлагагүй гэж үзэж байсан бол вирусийг химийн хувьд аюулгүй болгож, тусгай төхөөрөмжийн тусламжтайгаар албаны нохдыг сургаж эхэлсэн боловч практикт хэрхэн нэвтрүүлэх, тестийг хэрхэн орлуулах арга замыг олж тогтоож чадаагүй байна. Магадгүй зарим хүмүүс нохойгоор шинжлүүлэхийг зөвшөөрөхгүй байх магадлалтай юм. Германд эрүүл мэндийн чиглэлээр ашигладаг албаны нохой маш цөөн байдаг боловч ирээдүйд албаны нохой эмнэлгийн зориулалттай шалгах багажтай хамтран спортын клуб, нисэх онгоцны буудал зэрэг газруудад бактерийн халдвар илрүүлэх

¹⁶ Лукашев С.А. Опыт зарубежных стран в области организации деятельности по охране общественного порядка со служебными собаками. 2021.

¹⁷ Астахова Л.А. Пойск и обнаружение наркотических и психотропных веществ в учреждениях

УИС-одна из важнейших задач кинологической службы ФСИН России// Ведомости уголовно-исполнительной системы, 2010, №12. С. 30-34 с

чиглэлээр үүрэг гүйцэтгэхийг үгүйсгэх боломжгүй юм¹⁸.

Дүгнэлт:

Хууль сахиулах байгууллагууд хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ сайтар сургаж бэлтгэсэн албаны нохойг ашигласнаар аюулгүй байдлыг хангах, онцгой объектыг хамгаалах, гэмт хэрэг, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох, хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулах, улс хилээр болон онцгой объектоор нэвтэрч буй зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, ачаа, барааг шалган нэвтрүүлэх чадамжаа нэмэгдүүлэх боломжтой юм.

Дэлхийн улс орнууд байгалийн онцлог чадварыг нь судлан “Немц овчарк”, “Кавказ овчарк”, “Бельги овчарк”,

“Лабрадор”, “Спрингер”, “Кокер-спаниель”, “Бельгийн Малинуа” “Эрдэльтерьер”, “Боксёр”, “Колли”, “Доберман”, “Хар терьер” зэрэг олон үүлдрийн нохдыг тусгайлан бэлтгэж албанд ашиглаж, тодорхой үр дүнг өгсөөр байгаа нь цаашид гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагыг бий болгож байна.

Санал:

Монгол Улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа агентлаг, байгууллагуудад албаны нохойг сургаж бэлтгэж байгаа чиглэл, ашиглаж буй үр дүнтэй туршлагуудыг харилцан судалж, хамтарсан сургалт зохион байгуулж албаны нохойн сургалт, албанд ашиглалтыг сайжруулах саналыг дэвшүүлж байна.

¹⁸ Служебных собак бундесвера научать распознавать коронавирус //URL: <https://rg.ru>

Эх сурвалж:

1. Порядок действий специалиста-кинолога при работе по поиску взрывчатых веществ, оружия и боеприпасов: Учебно-методическое пособие. Ростов-на Дону, 2004.
2. Черногор А.С., Гаджимурадов С.Р., Подковка В.Д. Особенности дрессировки по поиску и обнаружению ВВ, ВУ, оружия и боеприпасов с постановкой сигнального обозначения на комплексный запах: Учебное пособие. Уфа: УШПСК МВД России, 2012.
3. Приказ Министерства транспорта Российской Федерации “Об утверждении правил режима в пунктах пропуска через государственную границу российской федерации” от 31 марта 2022.
4. Хил хамгаалах албаны аюулгүй ажиллагааны заавар. ХХЕГ. 2006 он.
5. Арипшев А.М. Особенности использования специальных средств сотрудниками специальных подразделений // Бизнес в законе, 2014. №2. С.301-304
6. Бякина М.М., Постнов А.В. Правовая основа применения служебных собак как специальных средств в деятельности правоохранительных органов // Аллея науки, 2018. Т.5 №8 (21). С.948-951
7. Масленников Е.Е. Отечественный и зарубежный положительный опыт использования собак различных пород на службе в правоохранительных органах и вооруженных силах // Аллея Науки, 2018. Т. 3. №8 (24). С.581-586.
8. Об организации Наставления по организации кинологической службы Федеральной службы исполнения наказаний: Приказ ФСИН России от 29.04.2005 г. №336.
9. Ширяев Д.С., Шуманский И.И. Применение служебных собак в учреждениях и органах Федеральной службы исполнения наказаний России., УДК 348.847., 2019.
10. Лукашев С.А. Опыт зарубежных стран в области организации деятельности по охране общественного порядка со служебными собаками. 2021.
11. Астахова Л.А. Пойск и обнаружение наркотических и психотропных веществ в учреждениях УИС-одна из важнейших задач кинологической службы ФСИН России// Ведомости уголовно-исполнительной системы, 2010, №12. С. 30-34 с
12. Служебных собак бундесвера научать распознавать коронавирусы //URL:<https://rg.ru>

ХИЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ЭРХ ЗҮЙН ТОГТОЛЦОО, ИРГЭД, БАЙГУУЛЛАГЫН ОРОЛЦООНЫ ЗАРИМ АСУУДЛУУД

Л.ОЮУНБАТ

*ДХИС-ийн Хилийн албаны
сургуулийн Хилийн албаны
тэнхимийн ахлах багш, дэд
хурандаа*

Товч агуулга: Манай улс нь өргөн уудам нутагтай, олон мянган километр урт хилтэй боловч хүн ам цөөн, эдийн засаг сул байгаа нь хилийн аюулгүй байдалд хамгийн сөрөг нөлөөлөл үзүүлж байгаа хүчин зүйл юм.

Хил, хязгаар нутаг, түүний хамгаалалтын асуудал чухал байр эзлэхийн дээр хилийн асуудлууд нь улс орнуудын дотоодын хууль дүрмийн хүрээнээс халин гарч олон улсын шинж чанартай болж, олон улсын эрх зүйгээр зохицуулагдах зайлшгүй шаардлага бий болж байна.

Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлогын салшгүй хэсэг нь Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого мөн бөгөөд "Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр нэгдмэл

тогтолцоог бүрдүүлэх, байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, хилийн талаар баримтлах бодлогын хэрэгжилтийг хангах асуудлыг Засгийн газар хариуцна", "байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах замаар улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэгдэнэ" ¹⁹ гэж заасан ч, нэгдмэл тогтолцоо гэж юу болох, түүнийг яаж бүрдүүлэх, байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг хэрхэн уялдуулан зохицуулах талаар бүрхэг тусгагдсан, бусад хууль эрх зүйн актуудад бүрэн тусгалаа олоогүй байна.

Түлхүүр үг: Хилийн аюулгүй байдал, хууль, эрх зүй, хил хамгаалалтад ард иргэд, орон нутгийн засаг захиргааг татан оролцуулах.

УДИРТГАЛ

Монгол Улс тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, үндэсний язгуур эрх ашгаа урьтал болгон, улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах талаар төрөөс бодлого боловсруулан хэрэгжүүлж ирсэн билээ.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах эрхзүйн тогтолцоо нь

¹⁹ Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого

боловсронгуй болсноор Монгол Улсын үндсэн хууль, түүнтэй нийцүүлэн гарсан бусад хууль эрхзүйн актууд бодитой хэрэгжих улсын хилийг хуулиар хамгаалах, бататгах, хилийн асуудлыг шийдвэрлэх, зохицуулах үндэс бий болох нөхцөл бүрдэнэ.

Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байна”, 2 дахь хэсэгт “Монгол Улсын хилийг хуулиар бататгана”²⁰

Төрөөс хилийн талаар баримтлах баримт бичгийн 2.1-д “Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг бүхий байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагааны зохицуулалт, уялдаа холбоог сайжруулах, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох”²¹

Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэх, байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, хилийн талаар баримтлах бодлогын

хэрэгжилтийг хангах асуудлыг Засгийн газар хариуцна. “Байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах замаар улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэгдэнэ”²²

Хилийн тухай хуулийн 5.1 дэх хэсэгт “Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдал нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг мөн”, 5.2 дахь хэсэгт “Хилийн аюулгүй байдал гэж улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах, гадаад, дотоод таатай нөхцөл баталгаатай хангагдсаныг хэлнэ”, 5.3 дахь хэсэгт “Хилийн аюулгүй байдал нь улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах, төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн төрийн эрх бүхий байгууллагуудаас нэгдмэл бодлого, харилцан уялдаатай явуулах улс төр, эрх зүй, дипломат, эдийн засаг, байгаль орчин, тагнуул, улсын хил хамгаалалтын цогц үйл ажиллагаагаар хангагдана” гэж тус тус заасан.²³

²⁰ Монгол Улсын Үндсэн хууль УБ 1992

²¹ Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого УБ 2002

²² Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого УБ 2002

²³ Монгол Улсын хилийн тухай хууль УБ 2016

Эдгээр заалт хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаанд эрхзүйн арга хэрэгсэл чухал болохыг тодорхойлсон үндэслэл юм.

Үндсэн хэсэг:

Улсын хилийн түүх нь ард түмний түүхийн салшгүй хэсэг бөгөөд эртний улсуудын, дундад зууны үеийн, уламжлалт буюу төрт улсын үеийн гэх мэт хөгжлийн урт удаан хугацааг туулсан байдаг.

Орчин үеийн улсын хилийн үүслийг төрт улсын байгуулалтын үүсэлтэй холбож үздэг бөгөөд энэ үеэс хил нь тусгаар тогтнолыг илэрхийлэх болсон.

Улсын хил нь аливаа улсын тусгаар тогтнолын хатуу тогтоосон хязгаар, түүний үйл ажиллагаа болон үзэгдлүүдээр тодорхойлогдох нийгэм-газар зүйн бүс гэж ойлгогддог. Энэхүү бүсэд улс хоорондын газар нутгийн маргаан, мөргөлдөөнийг зохицуулахад олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний ач холбогдол улам бүр өсөн нэмэгдэж байна.

Газар нутгийн маргаан нь нэг бус удаа цэргийн мөргөлдөөнд хүргэж тэр нь заримдаа дайн болон өргөжиж байсныг өнгөрсөн түүхээс бид харж болно. Нутаг дэвсгэрийн бэрхшээлтэй асуудлуудад дэлхийн янз бүрийн бүс нутгуудын улс төрийн үйл явц нөлөөлсний үр дүнг

дэлхийн улс төрийн газрын зураг дээрх өөрчлөлтүүдээс харж болно.

Дэлхий нийтэд өрнөж байгаа даяаршил, нийгэм, улс төрийн байдал, манай орны гадаад дотоод бодлого нь улсын хилийн аюулгүй байдал, хил хамгаалалтын асуудалд шинжлэх ухааны үүднээс хандахын чухлыг харуулж байна. Орчин үеийн дэлхий ертөнцөд гарч буй томоохон өөрчлөлтүүд, хил дамнасан гэмт хэрэг, нийгэм эдийн засгийн хямрал зэргээс үүдэн гарч буй сөрөг үзэгдлүүд нь улсын хил, түүний орчинд хурцаар илэрч Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд бодитойгоор нөлөөлөх болов.

Улсын хил зөрчих, зэвсгийн наймаа, террорист, алан хядах ажиллагаа, мансууруулах бодисын худалдаа, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг хүрээгээ тэлж байгаа нь түүнтэй тэмцэх Хил хамгаалах байгууллагын ажиллагааг шинэ нөхцөл байдалд шинэлэг арга хэлбэрээр өөрчлөн сайжруулахыг шаардаж байна.

"Аюулгүй байдал" гэдэг ерөнхий ойлголтыг янз бүрээр тайлбарлаж болно. Энэ ойлголт олон салбарт хэрэглэж болох нийтлэг утга агуулагдаж байдаг. Аюулгүй байдлын талаарх энэхүү ойлголтыг Я.Цэвэлийн тайлбар тольд: "аймаар юмгүй, айх болгоомжлох шаардлагагүй", Улс

төрийн нэвтэрхий тольд: "Аюулгүй байдал - дэлхийн нийгэмлэг, улс, нийгэм, хүний амьдралын оршин тогтнох үндсэн чухал язгуур эрх ашиг сонирхол гаднын болон дотоодын аюул заналаас найдвартай хамгаалагдсан байдал", "Британика" нэвтэрхий тольд: "Аюулгүй байдал-амар тайван, бат бэх, итгэлтэй байх нөхцөл байдал, аюул болон эрсдэлээс чөлөөтэй байх" гэж тайлбарлажээ.²⁴

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах хүрээний нийгмийн харилцааг зохицуулах эрх зүйн үндсэн акт нь Монгол Улсын хувьд "Үндсэн хууль", "Монгол Улсын хилийн тухай хууль" мөн.

Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдал нь /цаашид "хилийн аюулгүй байдал" гэх/ Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг мөн.²⁵

"Үндэсний аюулгүй байдлын тухай" хуульд "Үндэсний аюулгүй байдал гэж Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах гадаад, дотоод нөхцөл баталгаатай хангагдсан байдлыг хэлнэ"²⁶ гэж заажээ. Эндээс үүдэн хилийн аюулгүй байдал гэдгийг "улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үндэсний аюулгүй байдал найдвартай хангагдах гадаад,

дотоод нөхцөл баталгаатай хангагдах явдал" гэж манай эрдэмтэд үздэг.

Харин Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд "хилийн аюулгүй байдал" гэж тусгайлан заагаагүй ч түүний агуулга нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэг болох оршин тогтнохын аюулгүй байдлын хүрээнд нутаг дэвсгэр, хил хязгаарын халдашгүй болон бүрэн бүтэн байдал гэсэн агуулгаар багтдаг.

Төрийн захиргааны субъект болох Хил хамгаалах байгууллага нь "Монгол Улсын хилийн баталгаажилт, халдашгүй дархан байдлыг хангах, улсын хилийг хамгаалахдаа үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тодорхой үүрэг, зорилтыг хэрэгжүүлж байна" гэж "Үндэсний аюулгүй байдлын тухай" хуульд тодорхой заасан байна.

Улсын хил нь улс хоорондын асуудал байдаг учир хил залгаа улстай байгуулсан олон улсын гэрээгээр тодорхойлогдох бөгөөд Монгол Улсын хуулиар баталгаажсан байдаг. Тиймээс түүнийг хамгаалах үйл ажиллагаа нь Монгол Улсын олон улсын хууль,

²⁴ Монгол хэлний тайлбар толь

²⁵ Хилийн тухай хууль 5.1

²⁶ Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль

улсын хил, хил орчмын дэглэмийн гэрээ, хил нэвтрэх журмын тухай хэлэлцээр, Монгол Улсын үндсэн хууль, Хилийн тухай хууль, Батлан хамгаалах тухай хууль болон бусад хуулиуд зэрэг олон улсын болон өөрийн улсын эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд явагддаг.

Дэлхийн улс орнууд өөрийн үндэсний аюулгүй байдал, тусгаар тогтнол, газар нутгийнхаа бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хамгаалах асуудлыг төрийн бодлогоор дамжуулан ард иргэдийнхээ оролцоонд тулгуурлан хэрэгжүүлдэг байна.

Манай Улсын хувьд хилийн тухай хууль, төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, улсын хил хамгаалалтад иргэдийг оролцуулах журам зэрэг эрх зүйн баримт бичгүүдэд орон нутгийн засаг захиргаа, иргэдийг хил хамгаалалтад оролцуулах үндсийг тодорхойлж, олон улсын жишгээр хил хамгаалалтыг зохион байгуулж байгаа боловч хууль, эрх зүйн баримт бичиг болон бусад нөлөөлөх асуудлыг шинжлэх ухааны үндэстэй судлан нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Өнөөгийн байдлаар орон нутгийн бүх шатны удирдах болон төр захиргааны байгууллага, түүний удирдлагатай эд

материалын ойр зуурын дэмжлэг авах, тэмдэглэлт өдрүүдийг хамтарч тэмдэглэх, аж ахуйн чанартай зарим ажил хамтарч гүйцэтгэх төдийхнөөр хязгаарлагдаж байгаагаас бус хил хамгаалалтад иргэдийг үр дүнтэй татан оролцуулах, туслах хүчний үйл ажиллагааг газар орон дээр нь зохион байгуулж, байнгын амьд бодитой ажиллагаатай болгох хэмжээнд хүрч чадаагүй байна.

Дотоодын хууль, эрх зүйн актуудыг боловсронгуй болгох ажлыг НҮБ-ын дүрмийн шаардлага, олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд тулгуурлан шинэчлэн сайжруулж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм.

Улс болгон тусгаар тогтнолоо хамгаалан бусад оронтой зэрэгцэн оршихын тулд өөрийн аюулгүй байдлыг юуны түрүүнд хангах арга замыг хайдаг.

“Тухайн улсын аюулгүй байдал бусад улсын аюулгүй байдлаас хамаарна” гэж зарим улс төрчид, ихэнх эрдэмтэд үзэж байна. Тийм болохоор олон улсын аюулгүй байдал нь тухайн улсын аюулгүй байдалд, улмаар улсын хил түүний аюулгүй байдалд нөлөөлөх нь гарцаагүй юм.

Улсын хилийн аюулгүй байдлын олон улсын эрх зүйн үндсийг хөгжүүлэхэд олон улсын

байгууллагууд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Улс орнуудын найрсаг харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх олон улсын эрх зүйн зарчмын тухай Тунхаглалыг 1970 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдөр НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгээр, оролцогч улс хоорондын харилцаанд зайлшгүй баримтлах зарчмын Тунхаглалыг 1970 оны 8 дугаар сарын 1-ний өдөр Европын аюулгүй байдал, хамтын ажиллагааны төгсгөлийн актаар тус тус баталсан байна.

Дээрх баримт бичгүүдэд олон улсын эрх зүйн үндсэн зарчмуудыг доорх байдлаар баталгаажуулсан байна. Үүнд:

- хүч үл хэрэглэх, хүчээр үл заналхийлэх зарчим
- улс гүрний тэгш бүрэн эрхийн зарчим
- дотоодын хэрэгт үл оролцох зарчим
- нутаг дэвсгэр бүрэн бүтэн байх зарчим
- улсын хил халдашгүй дархан байх зарчим
- маргааныг эв зүйгээр шийдвэрлэх зарчим
- хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэн дээдлэх зарчим
- ард түмнүүд тэгш эрхээр өөртөө засан тогтнох зарчим
- олон улсын үүргээ шударгаар биелүүлэх зарчим

Ихэнх улс орнууд НҮБ-ын дүрмийн шаардлага, бусад олон улсын баримт бичигт үндэслэн өөрийн орны төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогод дээрх зарчмуудыг тусган үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлж байна.

Хамтын болон хилийн аюулгүй байдлыг хангах талаар улс бүр дээрх эрх зүйн актуудад тулгуурлан олон талын ба хоёр талын гэрээний үндсэн дээр асуудлыг шийдвэрлэх бөгөөд тэдгээр нь дээрх баримт бичгийн ямар нэгэн заалтыг зөрчих учиргүй.

Харин хоёр улсын хооронд хамтын аюулгүй байдлаа хангахын тулд найрамдал, хамтын ажиллагаа, харилцан туслах тухай гэрээ байгуулахаас гадна хил орчмын нутаг дэвсгэрт хамтран ажиллах талаар тусгай хэлэлцээр байгуулдаг.

Эрх зүй хэмээх багцалсан үзэгдлийг зорилго, ойролцоо болон адилтгах шинжээр нь нэгэн бүрдэл буюу цогцлол болгодог олон тооны хэсгийн уялдаа хамаарлыг эрхзүйн тогтолцоо гэнэ.²⁷

²⁷ О.Амархүү- Эрхзүйн онол УБ 2018

ДҮГНЭЛТ

Хил хамгаалах байгууллага нь улсын хилийг хамгаалах, нөгөөтээгүүр улсын хилээр зорчигч тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлэх гэсэн хоёр үндсэн үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Монгол Улсын хил нь газар, газрын хэвлий, агаар, усны мандал гэсэн элементүүдэд хамаарч байна.

Өөрөөр хэлбэл хоёр өөр төрлийн үүрэг, дөрвөн өөр хэсэг бүхий элементийг /нэг хуулиар/ зохицуулж байгаа нь улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой эрхзүйн тогтолцоо бий болоогүй гэж үзэж байна.

Хилийн тухай хууль нь нийтдээ удаа шинэчлэгдэн батлагдан тухайн цаг үеийн харилцааг зохицуулж чадаж байсан боловч өнөөгийн нөхцөл байдалд хилийн аюулгүй байдлыг хангахад учир дутагдалтай байна.

Иймд хилийн эрхзүйн онол, аргазүйн үндэс, тогтолцоог хууль зүйн шинжлэх ухааны хөгжлийн орчин үеийн чиг хандлагад нийцүүлэн тодорхойлох зайлшгүй хэрэгцээ шаардлага үүсэж байна.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад нөлөөлөх дараах үндсэн арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна

- Хөрш улстай сайн хөршийн найрсаг харилцаа, энх тайванч хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, хилийн орон зайд олон улсын эрх зүйн зарчмуудыг хэрэгжүүлснээр;

- Хувь хүн, хуулийн этгээдээр хилийн болон хил орчмын дэглэм, боомтод мөрдөх журмыг сахиулснаар;

- Хилийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг бүхий төр захиргааны болон бусад байгууллагуудын хүч хэрэгслийг нэгтгэн ажиллуулснаар.

- Үүсэж болзошгүй аюул заналыг сөрөн зогсож, улмаар арилгахад чиглэгдсэн үндэсний ашиг сонирхол, хилийн аюулгүй байдалд учруулж болох бодит болон болзошгүй аюул заналыг задлан шинжилж, дүгнэлт гаргасны үндсэн дээр хилийн аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн орчныг бий болгох;

- Хилийн аюулгүй байдлыг хангах хүрээний харилцааг зохицуулах, эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоох баримт бичгүүдийн заалтуудыг хэрэгжүүлэх тодорхой механизм бүрдүүлэх зэрэг болно.

Ашигласан материал

1.Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, МУ-ын ЗГын тохируулагч агентлаг ХХЕГ, 2002 он.

2.Монгол Улсын Хилийн тухай хууль УБ, 2016 он, МУ-ын ЗГ;

5.Ш.Арвай, “Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, стратегийн онцлог”, УБ 2005 он;

6. Д.Дашдаваа, “Хилийн аюулгүй байдал” диссертаци;

7.М.Ганболд , Хилийн нэр томъёоны тайлбар толь УБ 2010 он;

3.Монгол Улсын хил хамгаалалтын дүрэм I, УБ, 2007 он, ХХЕГ;

4.Монгол улсын хил хамгаалалтын тоон судалгааны жагсаалт 2020 он, ХХЕГ;

8.Б.Цэдэн-Иш, Монгол Улсын хил хязгаар бүрэлдэн тогтсон түүх, УБ 2003 он;

9.Н.Наранжамц, Улсын хил хамгаалалтын онол-практикийн үндсэн асуудлууд, УБ 2008 он;

10.Ё.Хадхүү, Хилийн албаны бэлтгэл сурах бичиг, УБ, 2013 он;

ХИЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ШИЛЭН КАБЕЛИЙН ДОХИОЛЛЫН СИСТЕМИЙН ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨЛӨЛ

Ш.УНДАРГА

*Хилийн албаны сургуулийн
Инженер техникийн тэнхимийн
ахлах багш, ахмад*

Товч агуулга: Аж үйлдвэрийн 4 дүгээр хувьсгалын өнөө үед нийгмийн бүх л салбар технологийн хөгжлийн шуурганд автаж өдөр болгон шинэ технологийг эзэмших, ашиглах, сурах шаардлага урган гарч байна. Энэхүү давалгаанд нийгмийн бүх салбар, тэр дундаа улсын аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий салбаруудад өдрөөс өдөрт шинэлэг технологитой танилцах, тэдгээрийг эзэмшин өөрийн хил хамгаалалт, газар орны онцлог, цаг уурын нөхцөлд тохируулан нутагшуулан ашиглах сорил тулгарч байна. Сүүлийн жилүүдэд шилэн кабелийн дохиоллын систем нь хилийн бүсэд хууль бус үйлдэл, нэвтрэлтийг илрүүлэх, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй арга хэрэгсэл болж байна. Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь шилэн кабелийн дохиоллын системийн технологийн үндэс, түүний хилийн аюулгүй байдлыг

хангахад үзүүлэх нөлөөг тодорхойлох явдал юм.

Түлхүүр үг: Хилийн аюулгүй байдал, хил хамгаалалт, дэвшилтэт техник технологи, сургалт бэлтгэл, шилэн кабелийн дохиоллын систем

Удиртгал

Улс орнууд ХХ зууны дунд үеэс хил хамгаалалтын уламжлалт арга хэлбэрийг техник, технологийн дэвшилтэй хослуулсан хамгаалалт руу шилжиж эхэлсэн байдаг. Үүний тод жишээ нь хуучнаар 1955 онд ЗХУ-ын зэвсэглэлд авагдсан С-100 дохиоллын систем бөгөөд. 1960 он гэхэд капиталист улсуудтай хилийн 2500 гаруй км хэсгийг уг системээр халхалж байсан.

С-100 системийг хөгжүүлэлт хийн С-250 системийг ашиглаж эхэлсэн. Уг систем нь цахилгаан контактын төрөлд багтах бөгөөд шугамын блоконд холбогдсон 500м өргөст торон хашааг нэг участок гэж үзнэ. Участок болгонд өөр өөрийн тогтсон (жишиг) эсэргүүцэл өгөгдсөн байх бөгөөд уг хэсгийн эсэргүүцлийн хэмжээнд өөрчлөлт ороход жишиг эсэргүүцэлтэй харьцуулан ялгааг бүртгэж зөрчил болсон гэж үзэн дохиолол өгөх зарчмаар ажилладаг.

1975 оноос КС-175, 1984 оноос хойш КС-185, КС-195, КС-205 зэрэг системүүдийг үйлдвэрлэн хил хамгаалалтад үе шаттайгаар нэвтрүүлж байсан бөгөөд дохиоллын торон хашааг

сайжруулан физик ажиллагааны зарчим, бүрдэл зэрэг нь өөрчлөгдөж, видео хяналтын систем, радио долгион, хэт улаан туяаны илрүүлэгч хэрэгслүүдийг хослуулан ажиллах боломжтойгоор сайжруулагдаж ирсэн байна. Өдгөө хил хамгаалалтдаа шилэн кабелийн дохиоллын системийг нэвтрүүлэн ашиглаж буй боловч хилийн ихэнх хэсгүүдэд КС-205 системийг видео хяналттай хослуулан үргэлжлүүлэн ашиглаж байна.

Дээрх системүүд нь улсын хил, нисэх буудал, хорих ангиуд, тусгай хамгаалалттай цэргийн үйлдвэр, лабораториуд, уул уурхай гэх мэт том талбайг хамарсан объектын хамгаалалтад ашиглагддаг.

Орчин үеийн хил хамгаалалтад үргэлжилсэн урт хэсгийн дохиоллын системүүдийг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл, хяналтын камерын систем, түргэн дэлгэгдэх системүүдтэй цогц байдлаар хослуулан ашиглах шийдлүүд түгээмэл дэлгэрч, цаашид улам боловсронгуй болгон хөгжүүлэх чиг хандлагатай байна.

Хил хамгаалалт найдвартай зохион байгуулагдах нь өөрөө тухайн улсын аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдлын үндэс нь юм.

Товчхондоо хэлэхэд уламжлалт хамгаалалт нь хүний хүч, анхдагч арга техникүүд дээр

тулгуурладаг байсан бөгөөд энэ нь түүхэн хугацаанд үр дүнтэй байсан ч өнөө цагийн нөхцөлд хоцрогдож, цаг үеэ даган хил хамгаалалтын техник хэрэгслийг түлхүү нэвтрүүлэн ашигласнаар хил хамгаалалтын үр дүн үлэмж нэмэгдэж хилийн аюулгүй байдал хангагдахад чухал нөлөө үзүүлнэ гэдгийг онцолж байна.

Орчин үед улсын хил хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангах технологиудын дохиолол, хяналтын системүүд систем тэр дундаа шилэн кабелийн дохиоллын систем (fiber optic detection system) онцгой байр суурь эзэлж байна. Хил хамгаалах алба, төрийн болон хувийн онц чухал объектын хамгаалалтын байгууллагууд энэхүү дэвшилтэт технологийг өргөнөөр ашиглаж, хилийн зөрчил, хууль бус үйлдлийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авах үйл ажиллагаагаа улам боловсронгуй болгож байна.

Үндсэн хэсэг.

Үргэлжилсэн урт хэсгийн хамгаалалтыг шилэн кабелийг мэдрэгч болгон ашиглах технологи 2000-аад оны эхээр үүссэн бөгөөд уг санаа үргэлжилсээр шилэн кабелийн дохиоллын систем бүтээгдсэн түүхтэй.

Энэхүү дохиоллын системийн өнөөгийн боломж нь 100 км хүртэлх урт зайд газрын хөрсний

20-50см гүнд шилэн кабелийг булж, улмаар дохиоллын системийн мэдрэгч болгон ашиглана. Гаднын механик үйлчлэл (тасралт, доргилт, нугаралт гэх мэт)- кабелиар дамжих лазер гэрлийн дохионд өөрчлөлт оруулж, энэхүү дохионы хэлбэлзлийн хэмжээг хэвийн үеийн дохиотой харьцуулалт хийх, дохионы буцаж ирэх хурдыг тооцоолоон хил зөрчигчийн төрөл,

зөрчил болсон газар орныг өндөр нарийвчлалтайгаар илрүүлдэг. Энэ төрлийн систем нь дохиоллын мэдээллийг бодит цаг хугацаанд дамжуулж, хилийн хамгаалалтын албанд мэдээлэл өгдөг онцлогтой. Мөн энэхүү системийг 2 зэрэгцээ шилэн кабель төхөөрөмжилснөөр хил зөрчигчийн явж буй чиглэлийг тодорхойлох боломжтой.

Зураг 1. Шилэн кабелийн дохиоллын системийн ажиллагааны тойм зарчим

Шилэн кабелийн дохиоллын систем нь зөвхөн хил зөрчигчийн төрөл, явсан чиглэл тодорхойлоод зогсохгүй телехяналтын систем, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл, радиолокацийн систем, дронпортуудтай хослуулан ажиллуулах боломжтой бөгөөд энэ

бүх интеграцчлал нь серверт суугдсан программ хангамжийн тусламжтай хийгдэнэ. Бусад төрлийн системүүдтэй цогц байдлаар хослуулан ашигласнаар уг зөрчлийн мэдээллийн үнэн бодит эсэхийг нягтлах, хилийн зөрчлийг баримтжуулах, нисгэгчгүй нисэх

хэрэгслээр зөрчигчийг саатуулах хүртэл дагах, авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнд дүн шинжилгээ хийж цаашдын хил хамгаалалтын арга тактикийг боловсронгуй болгох зэрэг бололцоог олгодог.

Шилэн кабелийг газарт булахаас гадна хашаа, объектод бэхлэх зэргээр ашиглаж болох бөгөөд хашаа, объект руу авирах, ойр орчимд хөдөлгөөн үйлдэх зэрэг үзүүлэх үйлчлэлээс мөн илрүүлэлт явагдана.

Программ хангамжийн тусламжтайгаар хяналтын камер, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл, автомат хаалт, саадууд зэрэг системүүдийг нэг платформд нэгтгэн нягт харилцан уялдаатайгаар комплекс байдлаар ашиглах нь хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчил, хил зөрчигчийн талаар дэлгэрэнгүй мэдээлэл авах, баримтжуулах улмаар урьдчилан сэргийлэх, саатуулах ажиллагааг тохирсон хүч хэрэгслээр зохион байгуулах, зөрчлийн дагуу авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнд дүн шинжилгээ хийж, хил хамгаалалтын арга тактикийг боловсронгуй болгох, алба хаагчдын албаны ачааллыг хөнгөвчлөх, материал техникийн зардал хэмнэх боломж олгож байна.

Монгол Улсын хилийн үргэлжилсэн урт хэсгийн дохиоллын системээр төхөөрөмжлөгдсөн хэсэг 0,15 хувь, хилийн салбарт дунджаар 1-2ш

дрон хил хамгаалалтад ашиглагдаж байгаа нь хил хамгаалалтын техник хэрэгслийн нягтралыг сайжруулах шаардлагатайг илтгэж байна.

Дэлхийн өндөр хөгжилтэй болон хөгжингүй орнууд (БНХАУ, ОХУ, АНУ, Израйл) хил хамгаалалтдаа шилэн кабелийн дохиоллын систем, дроны автомат системийг хослуулан цогц байдлаар ашиглаж эхэлсэн бөгөөд энэхүү системээр улсын хилээ бүрэн хэмжээнд хамгаалахаар үе шаттай арга хэмжээ авч, цэргийн зардлаа нэмэгдүүлж байна.

Манай улс одоогийн байдлаар хилийн хэсэгт дээрх системийг 2023 оноос ашиглаж, хил хамгаалалтын үр дүн тодорхой хувиар дээшилсэн. Цаашид үе шаттайгаар хөгжүүлэх, улмаар дохиоллын системээр төхөөрөмжлөх боломжтой хилийн хэсгийг халхлах урт хугацааны бодлого баримтлан ажиллаж байна.

Шилэн кабелийн дохиоллын системийн бүрдэл:

Энэхүү систем нь суурин болон шугаман хэсгүүдээс бүрдэх бөгөөд Шугаман хэсэг нь:

- Шилэн кабель буюу мэдрэгч элемент
 - Холбооны хэрэгсэл буюу кабель хоорондын муфт
 - Хяналтын камерын байгууламжуудаас бүрдэнэ
- Шилэн кабель, холбогч муфтийг 30-50 см газрын гүнд

хөрстэй нягтаршуулан булах, эсхүл хашаанд бэхэлнэ. Хөрсөнд болон хашаанд хүн, амьтан, техникийн явалтаас үүссэн чичиргээ нь кабелиар дамжих лазер гэрэлд нөлөөлөл үзүүлнэ. Энэхүү дохиог суурин хэсэг рүү гэрлийн хурдаар дамжуулна.

Суурин хэсэг нь:

- Дохио боловсруулах модуль

- Программ хангамж суурилуулсан сервер

- Хяналтын/хяналт удирдлагын төвөөс бүрдэнэ.

Суурин хэсэгт байх боловсруулах төхөөрөмж шугаман хэсгээс ирсэн дохиог хүлээн авч, ердийн үеийн дохиотой харьцуулалт хийж мэдээллийг боловсруулан дохиолол өгөх зарчмаар ажиллана.

Суурин хэсэгт байх сервер сүлжээнд нэмэлт хэрэгслүүдийг /дрон, хяналтын камер, гэрэлтүүлгийн хэрэгсэл / нэгтгэсэн байх бөгөөд программ хангамжийн тусламжтайгаар нэмэлт хэрэгслүүдэд ажиллагааны команд өгөгдөж дохиолол өгсөн хилийн хэсгийг хяналтын камераар бодит нөхцөл байдлыг харах, шалгах бололцоог бүрдүүлнэ.

Хэрэв мэдрэгч кабелийг хашаанд бэхлэх хэлбэрээр ашиглаж байгаа тохиолдолд хашаа нь цас бороо, салхи зэрэг байгалийн хүчин зүйлээс үүдэн хөдлөхгүйгээр

төхөөрөмжлөгдсөн байх ёстой. Эс бөгөөс дээрх хүчин зүйлээс үүдсэн хуурамч дохиолол өгөгдөнө.

Шилэн кабелийн дохиоллын систем нь өргөст торон хашаатай цахилгаан контактын болон бусад системүүдтэй харьцуулахад дараах давуу талуудтай учраас дэлхийн олон орон уг системээр улсын хилээ хамгаалах гол хүчин зүйл болж байна.

Үүнд:

- Шугаман хэсэгт замналын дагуу цахилгаан эрчим хүч шаардахгүй
- Үүрэн болон бусад сүлжээ шаардлагагүй
- Мэдээлэл дамжуулах хурд өндөр /гэрлийн хурдаар/
- Эдэлгээний хугацаа урт
- Байгаль цаг уурын нөлөөлөлд өртөхгүй
- Өнгөлөн далдлалт сайтай
- Өндөр хүчдэл, цахилгаан соронзон орны нөлөөлөлд автахгүй
- Шилэн кабелийн илүү сувгийг хяналтын камерын, автоматжуулсан дроны станц болон бусад хэрэгслийн дамжуулах шугам болгон ашиглах боломжтой зэрэг нь урт хугацаандаа хөрөнгө

санхүү болоод хүч
хэрэгслийн хэмнэлт хийх
боломжийг бүрдүүлж,

Шилэн кабелийн дохиоллын системийн бүрдэл

хил хамгаалалтын үр
дүнг үлэмж нэмэгдүүлэх
юм.

Автоматжуулсан дроны станцтай хослуулан ашиглах

Автоматжуулсан дроны станц нь нэгдсэн системтэй программ хангамжаар холбогдох бөгөөд дохио илэрсэн зүгт автоматаар нислэг үйлдэн хяналт зохиох, урьдчилан өгөгдсөн хугацаа, маршрутаар нислэг үйлдэх, мэдээллээ дамжуулах, эсхүл нэгдсэн платформоос

өгөгдсөн координатаар нислэг үйлдэх бололцоотой. Дрон нислэг үйлдээд байрлалдаа ирэхэд цэнэг хураагуурыг сольж дроныг дараагийн нислэгт бэлэн болгох, нөөц цэнэг хураагуурыг цэнэглэх зэрэг үүргийг автоматаар гүйцэтгэж, мэдээ мэдээллийг хяналт удирдлагын төвд дамжуулах боломжтой.

Автоматжуулсан дроны
станц

Автоматжуулсан дроны станцыг БНХАУ, Израйл, ОХУ, АНУ, Энэтхэг, Япон зэрэг технологийн хөгжлөөр тэргүүлэгч орнууд үйлдвэрлэн хил хамгаалалт, батлан хамгаалах салбар, аж үйлдвэр, иргэний салбарт ашиглах, гадаад орнуудад экспортолж байна.

Хил хамгаалах байгууллага 2025 оны 04 дүгээр сарын байдлаар хилийн цэргийн 2 ангийн хариуцсан хэсэгт шилэн кабелийн дохиоллын системийг, телехяналтын камерын системтэй хослуулан ашиглаж байгаа бөгөөд цаашид жил бүр үе шаттайгаар бусад хилийн хэсгийг төхөөрөмжлөх, хилийн цэргийн салбаруудыг тодорхой тооны дроноор хангахаар төлөвлөн ажиллаж байна.

Үүнээс дүгнэхэд сүүлийн 10 жилд дэлхийн улс орнуудын хооронд газар нутгийн маргаанаас үүдэлтэй зэвсэгт мөргөлдөөн, өдөөн хатгалга, дайн бүхий нөхцөл байдал ойр ойрхон гарах болсон, хил дамнасан контрабанд, дүрвэгсдийн шилжилт хөдөлгөөн, зэвсэг, хар тамхины наймаа ихсэх хандлагатай байна.

Энэхүү нөхцөл байдал нь манай хилийг гадаадаас дүрвэгсэд, хил дамнасан контрабанд, зэвсэг, мансууруулах бодис хууль бусаар

хил давуулах эрсдэл үүсэж болзошгүй тул хил хамгаалалтыг орчин үеийн техник технологийн шийдлээр найдвартай хамгаалах шаардлага үүсэж байна.

Дүгнэлт

Шилэн кабелийн дохиоллын системийг хилийн хамгаалалтад нэвтрүүлснээр улсын хил дагуух аюулгүй байдлыг эрс сайжруулах, хар тамхи, зэвсгийн хууль бус тээвэрлэлт, хүн амьтны нэвтрэлт зэрэг зөрчилд хяналт тавих боломж нэмэгдэнэ. Мөн хил хамгаалагчдын ажлын ачаалал, төсвийн зардлыг бууруулж, шуурхай удирдлага, зохион байгуулалтад дэмжлэг үзүүлдэг. Технологийн дэвшлийг хил хамгаалалтад ашиглах нь улс орны аюулгүй байдлыг хангах чухал алхам юм. Шилэн кабелийн дохиоллын систем нь өндөр үр ашигтай, найдвартай, эдийн засгийн хувьд хэмнэлттэй шийдэл бөгөөд Монгол Улсын хил хамгаалалтад өргөнөөр ашиглаж цаашид улам хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

ГАДААД ЗАРИМ ОРНУУДЫН УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ТЕХНИК ТЕХНОЛОГИЙН ДЭВШИЛ АШИГЛАЖ БАЙГАА ТУРШЛАГА

Б.РАГЧАА

*Хилийн албаны сургуулийн Инженер
техникийн тэнхимийн ахлах багш,
дэд хурандаа*

Товч агуулга: Дэлхий ертөнц, хүн төрөлхтөн том өөрчлөлтийн өмнө тулж ирээд байгааг олон улсын томоохон чуулган дээр хэлэлцэж, улс төрчид, эдийн засагчид, эрдэмтэн судлаачид ярьж, бичиж байна.

Аж үйлдвэрийн IV хувьсгал нь өнөөдөр хамгийн их яригдаж байгаа сэдэв хэдий ч энэ чухам юу юм бэ гэдгийг би хүүдээ ч тайлбарлаж чадахгүй байна гэж уг хувьсгалын тэргүүн эгнээнд явж байгаа Германы “Audi” компанийн үйлдвэрлэл эрхэлсэн захирал бичсэнийг энд бас дурьдах хэрэгтэй байх. Аж үйлдвэрийн I хувьсгал дэлхийгээр тархахад хэдэн зуун жил шаардагдсан бол II хувьсгалд зуу орчим жил, харин III хувьсгалд ердөө хэдэн арван жил шаардагдсан байдаг. Ингээд бодохоор IV хувьсгалын үр нөлөөг монголчууд тун удахгүй өөрсдийн амьдрал дээр мэдэрч эхлэх болов уу. Тэгэх тусмаа энэ хувьсгал өнөөдөр хөгжингүй орнуудад нэгэнт эхэлчхээд байна. Зөвхөн роботууд ажилладаг үйлдвэрүүд олноороо бий болж, “Тесла” нэртэй ухаалаг автомашин гараад ирлээ.

Зарим орны төр, засаг энэхүү хувьсгалд ихээхэн анхаарч

байна. Бүр зөвхөн энэ асуудлыг хариуцсан сайдын тусгай орон тоо бий болгосон байх юм.

Тэгвэл энэхүү техник, технологийн дэвшил нь цэрэг, батлан хамгаалах, аюулгүй байдлын салбарт нэвтэрч, цэргийн урлаг, тактикт тодорхой өөрчлөлтүүд орж байна. Энэхүү өөрчлөлтийн талаар судаллаа.

Түлхүүр үгс: Техник технологи, хил хамгаалалт, радар, инженерийн байгууламж, технологийн дэвшил.

УДИРТГАЛ

Дэлхийн өндөр хөгжилтэй АНУ, ОХУ, БНХАУ, Европын холбоо, Израйл, Өмнөд Солонгос улсууд болон хөгжлөөрөө тэргүүлж байгаа Азийн зарим орнууд улсын хил хамгаалалтдаа хиймэл оюун ухаан, дэвшилтэт техник, технологи (дохиолол, хяналтын хэрэгсэл)-ийг уламжлалт инженерийн байгууламж (торон саад, мөр хянах зурвас, хянах цамхаг гэх мэт)-тай хослуулан өргөнөөр ашиглаж байна. Мөн хилийн хэсгийн хяналтыг тасралтгүй явуулах зорилгоор нисэгчгүй нисэх хэрэгсэл, хиймэл дагуулаас байршил тодорхойлох системээр өндөр магадлалтайгаар хянаж, хилийн боомтуудаар орж, гарах хөдөлгөөнд автомат хэрэгслүүдийг ашиглахын зэрэгцээ хүний биеийн давхцахгүй өгөгдөл болон рентген цацрагийн аргаар хяналт шалгалтыг зохион байгуулж байна. Эдгээрийг төрлөөр нь авч үзвэл:

№	Техник хэрэгслийн төрөл	Өргөнөөр ашиглаж байгаа загварууд	Давуу тал
1	Нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж (UAV, Drone)	-MQ-9 Reaper (АНУ) – Өндөр хурдтай, урт зай туулах чадвартай, хилийн хяналт, тандалт хийхэд тохиромжтой. -Hermes 900 (Израил) – Олон төрлийн мэдрэгчтэй, урт хугацаанд нисэх чадвартай. -DJI Matrice 300 RTK (Хятад) – Дулаан мэдрэгч камер, лазер сканертай, хямд төсөвтэй хувилбар.	-Өндөр хүчин чадалтай камерууд, дулаан мэдрэгчтэй. -Хүрэхэд хүндрэлтэй хэсгийг хянах боломжтой. -Хүн хүчний хэрэгцээг багасгана.
2	Дулаан мэдрэгчтэй камер (Thermal Imaging Cameras)	-FLIR Systems – АНУ-ын хил хамгаалалтад ашигладаг. -Hikvision – Хятадын үйлдвэрлэл, хямд үнэтэй. -Bosch MIC IP Fusion 9000i – Хүчтэй линзтэй, өндөр нарийвчлалтай.	-Харанхуйд болон цаг агаарын хүнд нөхцөлд ажиглалт хийх боломжтой. -Амьтан, хүн, тээврийн хэрэгслийг ялгаж, таних боломж бүрдэнэ.
3	Ухаалаг мэдрэгчтэй хашаа (Smart Fencing Systems)	-Israel's Iron Wall System – Дуу авианы мэдрэгч, камер, радартай. -US Border Smart Wall – 5G, хиймэл оюун ухаантай хяналтын систем. -European Smart Border Initiative – Европын хил дээр ашиглагдаж буй систем.	-Хөдөлгөөн мэдрэгч, камерууд, лазер технологи ашиглан хил зөрчлийг илрүүлдэг. -Зарим системүүд нь өөрөө автоматаар мэдээлэл дамжуулдаг
4	Биометрийн системүүд (Biometric Identification Systems)	-Face Recognition (Нүүр танилтын систем) – АНУ, Хятад, ЕХ-д өргөн ашиглагдаж байна. -Fingerprint & Iris Scan (Хурууны хээ, нүдний солонгон бүрхэвчийн танилт) – шалган нэвтрүүлэх алба болон объектын хамгаалалтад ашиглагддаг. -Automated Border Control Gates (Автомат хилийн шалган нэвтрүүлэх боомт) – Европын Шенгений бүсэд өргөн ашиглагддаг.	-Хүний биометрийн өгөгдлийг ашиглан хууль бусаар хил нэвтрэх үйлдлийг илрүүлнэ. -Өндөр нарийвчлалтай тул хуурамч бичиг баримт илрүүлэхэд үр дүнтэй.
5	Радарын системүүд (Border Surveillance Radars)	-Thales SMART-L Radar (Франц) – Өргөн талбайг хянах чадвартай. -Elta Systems ELM-2084 (Израил) – Нисгэгчгүй онгоц, тээврийн хэрэгслийг илрүүлэх боломжтой. -Lockheed Martin TPS-77 (АНУ) – Том талбай бүхий хил хамгаалалтад ашиглагддаг.	-Алсын зайнаас объектыг илрүүлэх чадвартай. -Өндөр нарийвчлалтай мэдрэгчүүдтэй.

Олон улсын туршлагаас харахад улсын хилийн хэсэг (шалган нэвтрүүлэх боомт)-ээ уламжлалт инженерийн байгууламжийг дохиолол хяналтын хэрэгсэлтэй хослуулан төхөөрөмжлөх замаар **Улсын хил хамгаалалтыг Инженер-техникийн** аргаар зохион байгуулах нөхцөлийг бүрдүүлэн хилийн аюулгүй байдлаа хангаж байна.

Эдгээр системүүдээс радарын системийн талаар судалж үзлээ.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Радиолокаци гэдэг нь радиотехникийн нэг салбар бөгөөд төрөл бүрийн байг /объектыг/ илрүүлэх, тэдгээрийн байршил, хөдөлгөөний үзүүлэлтүүдийг тогтоох зорилгоор ойсон, дахин цацруулсан эсвэл өөрөөсөө илгээсэн цахилгаан соронзон долгионуудыг хэлнэ. Харин радиолокацийн бай гэж радиолокацийн аргаар илрүүлж, түүний байршил болон хөдөлгөөний шинж байдлыг тогтоож болох ямар ч материаллаг объектыг хэлдэг.

РЛС /радар/ гэж radar radio detection and ranging гэсэн англи үг бөгөөд радиогоор илрүүлэх, алсыг хэмжих гэсэн утгатай үг юм. Энэхүү систем нь агаарын, далай, тэнгисийн, хуурай газар дээрх объектуудыг илрүүлэх, тэдгээрийн алсын зай, геометрийн өгөгдөхүүнийг тодорхойлох зорилготой систем юм. Объектоос ойсон долгионыг ашиглан радиодолгионы өөрчлөлтийг бүртгэх зарчмыг ашиглах зарчмаар бүтээгдсэн байдаг ба 1887 онд Джеймса Максвеллын урьдчилан хэлсэн онол дээр тулгуурлан Германы физикч Генрих Герц цахилгаан соронзон долгион байдаг тухай туршилтаар баталсан. Герц нь янз бүрийн материалуудыг радиосоронзон долгионыг янз бүрийн байдлаар шингээж байгааг олж тогтоожээ. Радиолокаци гэдэг нь радиотехникийн

нэг салбар бөгөөд янз бүрийн байг /объектыг/ илрүүлэх, тэдгээрийн байршил, хөдөлгөөний үзүүлэлтүүдийг тогтоох зорилгоор ойсон, дахин цацруулсан эсвэл өөрөөсөө илгээсэн цахилгаан соронзон долгионуудыг хэлнэ. Харин радиолокацийн бай гэж радиолокацийн аргаар илрүүлж, түүний байршил болон хөдөлгөөний шинж байдлыг тогтоож болох ямар ч материаллаг объектыг хэлдэг.

РЛХ нь идэвхтэй болон идэвхгүй гэсэн хоёр байдлаар ашиглагддаг. Радиолокацийн идэвхтэй ажиллагаа гэж РЛС-ийн антенаар дамжуулан цацруулж байгаа цахилгаан соронзон энергийн тусламжтайгаар дурын материаллаг объектыг нэвтрэн тэндээс ойсон долгионыг хүлээн авч байгаа ажиллагааг хэлдэг. Радиолокацийн идэвхтэй ажиллагаа нь идэвхтэй хариултын байдлаас нэгдүгээрт байг илрүүлэх ажиллагааг бай өөрөө гүйцэтгэх ба хоёрдугаарт радиолокаторын дохионд хариулт хийж байгаа нэвтрүүлэгч- хүлээн авагч төхөөрөмж юм. Хагас идэвхтэй ажиллагаа нь байг хаа нэгтээ байрласан /хуурай газарт/ РЛС-ийн тусламжтайгаар нэвтрэх ба харин хүлээн авах ажиллагааг өөр объект /жишээлбэл пуужингийн суурь/ хүлээн авах ажиллагааг хэлдэг. Идэвхгүй радиолокацийн ажиллагаа гэж байнаас илгээж байгаа хариу цахилгаан энергийг зөвхөн хүлээн авах үүрэг гүйцэтгэх явдал юм.

Радиолокацийн станцууд нь суурин ба үүргэвчийн гэж ангилагдана. Улсын хилийг манаж хамгаалах ажиллагаанд ихэвчлэн зөөврийн буюу үүргэвчийн станцуудыг ашиглах ба харин суурин станцыг гол, нуурын эрэг, нисэх буудал, төмөр замын гарам, боомт зэрэг газруудад ашигладаг. Манай хилчид 1970-аад оны дундаас эхлэн үүргэвчийн РЛС-ийг эзэмшиж,

улсын хил хамгаалахад ашиглаж байсан туршлагатай бөгөөд нэг бус удаа улсын хил зөрчигчийг илрүүлж, саатуулж байсан түүхтэй. РЛС нь

тактикийн шинж байдлаасаа хамаарч ойрын, дундын ба алслагдсан орон зайд ажиллах зориулалттай гэж ангилагддаг юм.

Радиолокацийн системийн төрлүүд	Тайлбар	Зориулалт
Газар дээр суурилсан (Ground-based)	Радио долгион ашиглан газрын гадаргуугийн объектыг илрүүлдэг	Машин, хүн, хилийн хөдөлгөөн
Агаарын радар (Airborne radar)	Онгоц, дроны дээр суурилуулдаг радар	Том газар нутгийг хянана
Далайн радар (Coastal radar)	Эргийн болон усан замын хяналт	Усан хилийн хамгаалалт
3D Radar систем	Зай, өндөр, чиглэлийг нэгэн зэрэг тодорхойлно	Хүнд нөхцөлд нарийн илрүүлэлт
Motion Detecting Radar	Газрын гадаргуугаар ойртож буй зүйлийг илрүүлнэ	Хил давах оролдлого илрүүлэлт

Радарын системүүд (Border Surveillance Radars)
Радар (RADAR = Radio Detection and Ranging) гэдэг нь радио долгион ашиглан:

- Хөдөлж буй объект (машин, хүн, онгоц гэх мэт) илрүүлэх
- Зай, хурд, чиглэл тодорхойлох
- Газрын хэлбэр, гадаргууг зураглах зорилготой цахилгаан соронзон долгионы төхөөрөмж юм.

Дэлхийн улс орнуудын ашигладаг радиолокацийн системүүд/д	Улс	Системийн нэр	Үйлдвэрлэгч	Үндсэн хэрэглээ
1	Их британи	Blighter B400 Series	Blighter Surveillance Systems	Хуурай зам, агаарын тандалт
2	Израил	EL/M-2084, Green Pine Radar	Elta Systems (IAI)	Тагнуул, хил орчмын радар хяналт
3	Энэтхэг	Swathi Weapon Locating Radar, Bharani Radar	DRDO	Хил хамгаалалт, уулын радар хяналт
4	ОХУ	Podsolnukh-E (Coastal radar), Nebo-M Radar	Almaz-Antey	Газрын ба тэнгисийн радар
5	Франц	Ground Master 200/400	Thales Group	Хил орчмын хөдөлгөөн илрүүлэлт

6	Хятад	JY-27 Radar, YLC-2 Radar	CETC	Алсын радиолокацийн илрүүлэлт
7	Саудын Араб	3D Tactic Radars	Хосолсон (Франц, АНУ)	Цөл, уулын бүсийн хил хамгаалалт

Радиолокацийн системийн бүтэц:

- Антенн – Радио долгион цацах ба хүлээн авах
- Түгээгч систем – Цахилгаан соронзон долгион үүсгэнэ
- Радар процессор – Хүлээн авсан мэдээллийг боловсруулж дүрс болгон харуулна
- Харилцааны интерфейс –Хяналтын төвд мэдээлэл дамжуулна

Радиолокацийн системийн давуу тал:

Өдөр, шөнө харгалзахгүй цаг агаарын ямар ч үед Улсын хил болон хил орчмын нутаг дэвсгэрт хяналт тавих ялангуяа хилийн зурваст айл өрх нутагладаггүй өмнөд хил дээр ашиглахад тохиромжтой, 50-500км хүртэлх радиуст тандалт хийх боломжтой. Хүн, машин, мал амьтан зэргийг ялгаж таних зорилгоор нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл дронтой уялдуулан хэрэглэхэд тохиромжтой.

Сул талууд:

Хамгаалалт муутай бол гажуу мэдээ илрэх магадлалтай, электрон сөрөг нөлөөнд мэдрэмтгий (jammer, ECM) – цэргийн техник ашиглан “сүүдэрлэх” боломжтой, өртөг өндөртэй

Том системүүд хэдэн сая ам.долларын өртөгтэй байдаг

Монгол Улсын хил хамгаалалтад радар ашиглах боломж:

Blighter B400 Series радарууд нь Их Британи улсын Blighter Surveillance Systems компанийн бүтээсэн, газар хяналтын зориулалттай орчин үеийн өндөр технологийн төхөөрөмжүүд юм. Эдгээр радарууд нь

Монгол Улсын хил хамгаалалтын шаардлагад нийцэх боломжтой бөгөөд дараах онцлог шинж чанаруудтай:

Техникийн үзүүлэлтүүд

- Технологи: Пассив электрон сканертай массив (PESA) болон давтамжийн модуляцтай тасралтгүй долгионы (FMCW) технологи ашигладаг.

- Давтамжийн хүрээ: Ку давтамжийн хүрээний 15.7–17.2 ГГц.

- Хамрах хүрээ: 90° (B402), 180° (B422), 270° (B432), 360° (B442) хүртэлх өнцөгтэй электрон сканнер.

- Илрүүлэлт:

- Хөндлөн явган хүн (RCS 1 м²): 15 км

- Хөдлөх тээврийн хэрэгсэл (RCS 30 м²): 20 км

- Том тээврийн хэрэгсэл (RCS 100 м²): 25 км

- Хамгийн бага илрэх хурд: 0.37 км/цаг

- Илрүүлж болох объектууд: Хөдөлж буй хүн, тээврийн хэрэгсэл, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл дрон гэх мэт.

- Хамрах хүрээний зай: 10 м-ээс 32 км хүртэл тохируулж болно

- Хүчдэл: 12–28 В (DC)

- Хэвийн ажиллах температур: -32°C-аас +60°C хүртэл

- IP зэрэглэл: IP66 (тоос нэвтрэхгүй, хүчтэй усны цацлагаас хамгаалагдсан)

Онцлог шинж чанарууд

- Найдвартай байдал: Механик хөдөлгөөнт хэсэггүй тул засвар үйлчилгээ багатай, найдвартай ажиллагаатай.

- Бүх цаг агаарын нөхцөлд ажиллах чадвар: Борооны эсрэг шүүлтүүртэй тул бүх цаг агаарын нөхцөлд ажиллах боломжтой.
 - Өндөр илрүүлэлт: Бага хурдтай, жижиг объектуудыг ч илрүүлэх чадвартай.
 - Суурилуулалт: Бага хүчдэлтэй, зөөвөрлөх боломжтой, суурилуулахад хялбар.
- ДҮГНЭЛТ**

Монгол Улсын хил хамгаалалтад, тэр дундаа усан хилийн хэсэгтээ радарын системийг нэвтрүүлэн ашиглахад илүү тохиромжтой бөгөөд улсын хил хамгаалалтын найдвартай байдлыг хангах, усны мандал дээрх цагийн байдлын мэдээг тасралтгүй цаг агаарын ямарч нөхцөлд цуглуулах, цагийн байдлын өөрчлөлтийн үед тусгай томилгоот бүлгүүд түргэн шуурхай ажиллах, хил зөрчигчдийг цаг алдалгүй илрүүлэх, саатуулах

боломжийг бүрдүүлнэ гэж дүгнэж байна.

Ашигласан эх сурвалжийн жагсаалт

1. Усан хил хамгаалалт. Д.Чойбаатар, 2017 он.
2. Орчин үеийн хил хамгаалалтын техник хэрэгсэл. Х.Гөлгөө, 2013 он.
3. Улсын хил хамгаалалтад тулгамдаж буй асуудлууд эмхэтгэл, 2022 он
4. Улсын хил хамгаалалтад тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам эмхэтгэл, 2023 он
5. Улсын хил хамгаалалтын орчин үеийн техник хэрэгсэл. Х. Гөлгөө, 2013 он.
6. Гол нуурын эргийн хамгаалалт. Ё.Хадхүү, 2012 он,
7. www.booksite.ru

**МОНГОЛ ОРНЫ ХИЛ
ОРЧМЫН НУТАГ
ДЭВСГЭРИЙН БАЙГАЛ-
НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН
ӨНӨӨГИЙН ТӨЛӨВ
БАЙДЛЫГ ТАНДАХ
СУДАЛГАА”– НЫ АЖЛЫН
ГОЛ АГУУЛГА**

Б.Энх-Амгалан
ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн
хүрээлэнгийн Нийгэм, эдийн
засгийн газарзүйн салбарын
эрхлэгч, доктор

“Монгол орны хил орчмын нутаг дэвсгэрийн Байгал-нийгэм эдийн засгийн өнөөгийн төлөв байдлыг тандах судалгаа”–ны ажлын гол агуулга, ач холбогдол нь Монгол орны байгаль орчны тэгш бус байдлыг /хил орчмын газар нутаг, тэр тусмаа Баян-Өлгий аймгийн хилийн Алтай, Цэнгэл, Ногооннуур, Цагааннуур сумдын жишээн дээр/ тодорхойлох, зарим шалгуур үзүүлэлтийг хүн амын суурьшил, нутагшилтын хүчин зүйлтэй холбон судалсан гэж ойлгож болно. Монгол орны байгаль орчны тэгш бус байдлыг тодорхойлох үүднээс дараах 4 шалгуур үзүүлэлтийг сонгон авсан. Үүнд:

1. Уур амьсгалын нутаг дэвсгэрийн ялгавар ба тэгш бус байдал,
2. Эрчим хүчний хангамж, тэгш бус байдал,
3. Уул уурхайн баялаг ба тэгш бус байдал
4. Хүн амын байршил нутагшилт, шилжилт хөдөлгөөн ба тэгш бус байдал зэрэг болно.

Судалгааны үр дүнд байгаль орчны тэгш бус байдал, түүний нөлөөгөөр Монгол Улсын хүн амын суурьшил нутагшилтад бодит сөрөг үр дагавар илэрч байна гэж дүгнэсэн. Тухайлбал: “Их нүүдэл”-ийн нөлөөгөөр сумдын 54 хувь нь 3000 хүрэхгүй хүн амтай болж, сумын төв эзгүйрэх, Улаанбаатар гэсэн суурьшлын ганц төвтэй тогтолцоо үүсэж, улсын нийт хүн амын 46 хувь нь хотод амьдарч, хотжилт 67,6 хувьд хүрсэн байх жишээтэй.

Суурьшлын нэг төвтэй тогтолцоо, “Хэт төвлөрөл” нь орчны бохирдол, ажилгүйдэл, ядуурал, дэд бүтцийн дарамт, хүрэлцээгүй байдал, эрүүл мэнд, боловсрол болон бусад төрийн үйлчилгээний хомсдол зэрэг нийгэм-эдийн засгийн олон сөрөг үр дагавар авчирч байгааг, өөрөөр хэлбэл, өнөөдрийн бидний өдөр тутамд учирч байгаа түгжрэл, утаа, халтиргаа гулгаа, автобус унааны хүрэлцээ, тог цахилгаан, ус ундааны тасалдал гээд энэ бүгдийн үндэс болж байгаа юм.

Хүрээлэн буй орчны тэгш бус байдлын элемент /байгаль-уур амьсгалын нөхцөл, газрын хэвлийн болон гадаргын баялаг, эрчим хүчний хангамж, газрын доройтол г.м/ тус бүрийг байгалийн болон эдийн засгийн бүсээр хүн амын нутагшилтай харьцуулан судалж, амьдрах таатай нөхцөлийн үнэлгээ боловсруулах, улмаар хүн амын нутагшилт суурьшлын тэгш бус байдлыг тэнцвэржүүлэх тулгуур бодлого боловсруулах ач холбогдолтой.

Хил орчмын нутаг дэвсгэрт амьдарч, алба хааж буй хилийн анги, салбарын, хилчдийн хувьд ч дээрх тэгш бус байдлын нөлөө нэгэн адил хамааралтай байгаа юм.

“Монгол орны хил орчмын нутаг дэвсгэрийн Байгал-нийгэм эдийн засгийн өнөөгийн төлөв байдлыг тандах судалгаа”-ны хүрээнд хилийн бүс нутагт амьдарч буй малчдын бэлчээр, газар ашиглалт, хил хамгаалалд оролцох оролцоо, эдийн засгийн чадамж, хүн амзүйн бүтэц, түүх угсаатан зүй, байгаль-экологийн төлөв, өөрчлөлт, хилийн бүс нутагт тулгамдаж буй асуудал, хилчдийн амьжиргаа, хүндрэл бэрхшээл зэргийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судлав. Түүнчлэн хил дээр үүргээ гүйцэтгэж буй хилчдийн нийгмийн хамгаалал, амьжиргаа, сэтгэл ханамж, отряд, заставын боловсон хүчний хангамж болон тулгамдаж байгаа асуудлыг анкет асуулга болон ярилцлагын аргаар судлахын зэрэгцээ хил хамгаалалтад туслах хүчний гишүүдийн оролцоо, хамтын ажиллагаа зэрэгт дүн шинжилгээ хийхэд оршиж байв.

Дээрх зорилгын хүрээнд дараах зорилтыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

❖ Хилийн бүс нутгийн түүхэн газарзүйн судалгаа /газар усны нэрийн өөрчлөлт/

❖ Хилчдийн нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн нөхцөл, боловсон хүчний хүртээмж, тулгамдаж буй асуудлыг анкет, ярилцлагын аргаар судлах

❖ Хил хамгаалалтад туслах хүчний оролцоог тодорхойлох зэрэг болно.

Манай орны хилийн бүсэд 14 аймгийн 77 сумын 150 орчим баг хамрагдах бөгөөд өнөөдрийг хүртэл тухайн сум, багуудад нийгэм эдийн засаг, түүх угсаатан, газар бэлчээр, байгалийн баялаг ашиглалт, шилжилт хөдөлгөөн, хөдөөгийн малчид, хил хамгаалагч нарын амьжиргаа, нийгмийн хангамжийн талаар явуулсан цэгцтэй судалгаа үндсэндээ байхгүй гэж үзэж болно.

“Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого”, “Монгол улсын хилийн тухай хууль” зэрэг хил хамгааллын үндсэн баримт бичгүүдэд Монгол Улсын “үндэсний аюулгүй байдал”, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, “*нутаг дэвсгэр, хил хязгаарын халдашгүй байдал*”-ын талаар тусгасан байна. Тухайлбал:

❖ Монгол Улсын “үндэсний аюулгүй байдал” гэж Монгол улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах гадаад, дотоод таатай нөхцөл бүрдсэн байхыг хэлнэ;

❖ Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн талаар *нийгэм, эдийн засгийн цогцолбор арга хэмжээ авах*, хилийн бүсийн иргэдийн *экологийн тэнцвэрт байдлыг ханган* аюулгүй орчинд амьдрах;

❖ Улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэр дэх газар нутгийн *уламжлалт монгол нэр, түүх, соёлын дурсгалт зүйлсийг хэвээр хадгалах*;

❖ Хил орчмын нутаг дэвсгэрийн стратегийн ач холбогдол бүхий *байгалийн нөөц, баялгийг төрийн хяналтад байлгах*;

❖ Хил орчмын оршин суугчдаас хил хамгаалалтад оролцох явдлыг хөхүүлэн дэмжих, урамшуулах, улсын хилийн бүс, зурваст тогтвортой суурьших нөхцөлийг бүрдүүлэх; гэж заасан явдал нь хил орчмын нутаг дэвсгэрт энэхүү судалгааг явуулах үндэслэл нэгэнт бий болсон гэж үзэж байна. Аливаа улс орон өөрийн хил орчмын нутаг дэвсгэрийг шинжлэх ухаанчаар судлан баримтжуулж, мэдээ датаг архивлан авч үлдэх нь цаашид нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, залгамж халааг хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх таатай нөхцөл юм.

Түүнчлэн орчин үед дэлхийн улс орнуудад “Хил судлал”-ын шинжлэх ухаан нь газарзүй, түүх, улс төр судлал, социологи, олон улсын харилцаа зэрэг олон шинжлэх ухааны уулзвар дээр бие даан салбарлан эрчимтэй хөгжиж байна. Тухайлбал: *Лимологи*- улсын хил зааглалын ухаан, *Погранлоги*-хил судлалын ухаан, *Границеведение*-хил шинжлэхүй гэх мэт. Эдгээр үндэслэл нь энэхүү судалгааг явуулах хэрэгцээ шаардлага байгааг гэрчилнэ.

Судалгааны баг, маршрут:
Хээрийн судалгааг 2023 оны 9 сарын 18-наас 10 сарын 6 хүртэл 18 хоногийн хугацаанд томилолтоор гүйцэтгэв. Судалгааны багт ШУА-ийн Газарзүй Геоэкологийн Хүрээлэнгийн НЭЗГСалбарын тэргүүлэх ажилтан, доктор С.Энх-Амгалан (*багийн ахлагч, нийгмийн газарзүйч*), ДХИС-ийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын хүрээлэнгийн доктор Ц.Ганболд (*хил судлаач*), ШУА-ийн Философи социологийн хүрээлэнгийн Баян-Өлгий дэх салбарын судлаач, докторант Н.Эрдэнэбаяр (*угсаатан зүй судлаач*), ШУА-ийн Газарзүй Геоэкологийн Хүрээлэнгийн Зурагзүй Зайнаас тандан судлалын салбарын ажилтан докторант М.Нямхүү (*физик газарзүйч*), МУБИС-ийн Газарзүйн тэнхимийн оюутан Ш.Мипан, жолооч С.Батсайхан нарын бүрэлдэхүүнтэй ажиллав. Судалгааны хүрээнд нийт 4500 км орчим замыг Баян-Өлгий аймгийн Алтай, Цэнгэл, Буянт, Ногооннуур, Цагааннуур сумдын нутаг дэвсгэрт гүйцэтгэв (Зураг 1).

Зураг 1. Хээрийн судалгааны маршрут (Баян-Өлгий, 2023.09 сар)

Гүйцэтгэсэн ажил

Баян-Өлгий аймгийн Цэнгэл, Толбо, Ногоон нуур, Сагсай сумууд нь Монгол орны Баруун захын хилийн бүс нутагт хамрагдана. Судалгааны анхан шатны мэдээ материалыг бодитой болгох үүднээс Баян-Өлгий аймгийн статистикийн газар болон Цэнгэл, Ногоон нуур, Толбо сумдын сүүлийн 10-15 жилийн статистик мэдээлэл болон шаардлагатай тохиолдолд аймаг, сумын архивын мэдээ материалд тулгуурлан ажиллав.

Хээрийн судалгааны хүрээнд сонгон авсан хилийн бүс нутаг дах сум, багийн малчдын бэлчээр ашиглалт, нүүдэл, шилжилт хөдөлгөөн, хүн ам зүйн бүтцийн өөрчлөлт, байгалийн гамшигт үзэгдлийн давтамж, нөлөөлөл, хохирол болон газар усны нэр, ястан үндэстнүүдийн хэл соёлын өөрчлөлт, өвөрмөц ялгаа болон хилчдийн ахуй хангамж, нийгмийн хамгаалал зэрэг цогц судалгааг гүйцэтгэнэ. Судалгааны хүрээнд

гүйцэтгэх ажлыг багцлан тоймолбол:

1. "Загвар" нутгийн нийгэм эдийн засаг, байгалийн нөхцөл, нөөц, тулгамдаж буй асуудлууд:

❖ Хүн ам, нийгмийн газарзүйн судалгаа (хүн амын бүтэц, шилжилт хөдөлгөөн, боловсрол, эрүүл мэнд)

❖ Судалгааны бүс нутгийн Физик газарзүй, газар ашиглалтын өнөөгийн байдал

❖ Газар, бэлчээрийн төлөв (улирлын бэлчээр ашиглалт, нүүдэл, суурьшил)

❖ Угсаатан зүйн бүтэц, өөрчлөлт, уламжлалт соёл (сум, багийн жишээгээр)

❖ Газар усны нэр, түүний өөрчлөлт (сонгон авсан багийн жишээгээр)

❖ Байгалийн гамшигт үзэгдэл, давтамж нөлөөлөл (ган зуд, үер, их цас, шороон шуурга г.м)

❖ Байгалийн нөөц, баялаг (байгалийн үзэсгэлэнт газар, ховор, нэн ховор амьтан, шувуу, түүх, соёлын дурсгалт газар, рашаан,

Улсын болон орон нутгийн ТХГН, отор болон хадлангийн бүс нутаг)

❖ Экологийн нөхцөл
(цөлжилт, бэлчээрийн доройтол, ундны усны чанар г.м)

2. Судалгааны бүс нутаг дах хил хамгаалалт, аюулгүй байдал, тулгамдаж буй асуудлууд:

❖ Хүн ам, нийгмийн газарзүйн судалгаа (хүн амын бүтэц, шилжилт хөдөлгөөн, боловсрол, эрүүл мэнд)

❖ Судалгааны бүс нутгийн Физик газарзүй, газар ашиглалтын өнөөгийн байдал

❖ Газар, бэлчээрийн төлөв (улирлын бэлчээр ашиглалт, нүүдэл, суурьшил)

❖ Угсаатан зүйн бүтэц, өөрчлөлт, уламжлалт соёл (сум, багийн жишээгээр)

❖ Газар усны нэр, түүний өөрчлөлт (сонгон авсан багийн жишээгээр)

❖ Байгалийн гамшигт үзэгдэл, давтамж нөлөөлөл (ган зуд, үер, их цас, шороон шуурга г.м)

❖ Байгалийн нөөц, баялаг (байгалийн үзэсгэлэнт газар, ховор, нэн ховор амьтан, шувуу, түүх, соёлын дурсгалт газар, рашаан, Улсын болон орон нутгийн ТХГН, отор болон хадлангийн бүс нутаг)

❖ Экологийн нөхцөл
(цөлжилт, бэлчээрийн доройтол, ундны усны чанар г.м) зэрэг болно.

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД НӨЛӨӨЛӨХ ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛТ ХҮЧИН ЗҮЙЛС

Г.ОДОН-ЕРТӨНЦ

ДХИС, Хилийн албаны сургуулийн
Мэдээлэл технологийн тэнхимийн
профессор, дэд хурандаа,
мэйл хаяг: ertunts89@gmail.com

Оршил

Үндэсний аюулгүй байдал нь улс орны тусгаар тогтнол, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдал, иргэдийн амьдралын чанар, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн. Гэвч байгалийн гамшиг, хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй осол, эдийн засаг, нийгмийн хямрал зэрэг эрсдэлт хүчин зүйлс нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад ноцтой саад учруулдаг. Үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлж болох гамшгийн эрсдэлт хүчин зүйлсийг нарийвчлан авч үзэж, тэдгээрийн уршгийг бууруулах арга замыг ирмэлхийллээ.

Түлхүүр үг: Үндэсний аюулгүй байдал, Гамшигийн эрсдэл,

Байгалийн гамшиг, Хүний үйл ажиллагаа, Нийгмийн хямрал, Мэдээллийн аюулгүй байдал, Эрсдэлт хүчин зүйл, Уур амьсгалын өөрчлөлт, Байгаль орчны доройтол, Тогтвортой хөгжил

1. Байгалийн гаралтай гамшгийн эрсдэл

Байгалийн гаралтай гамшгийн эрсдэл гэдэг нь байгалийн хүчин зүйлсээс шалтгаалан үүсэх гамшигт үзэгдэл бөгөөд хүний амь нас, эд хөрөнгө, хүрээлэн буй орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлийг хэлнэ.

Газар хөдлөлт²⁸: Газрын царцдас дахь хүчдэлийн улмаас чичирхийлэл үүсэж, барилга байгууламж, зам гүүрийг эвдэж, хүний амь насанд эрсдэл учруулдаг.

Галт уулын дэлбэрэлт: Галт уулын идэвхжилээс үүдэн халуун лав, үнс, хорт хий ялгарч, ойр орчны газар нутагт ихээхэн хохирол учруулдаг.

Үер: Гол мөрний усны түвшин ихсэх, далайн түрлэг, хүчтэй борооноос шалтгаалан хөрс усанд автах үзэгдэл.

²⁸ Газар хөдлөлт гэдэг нь дэлхийн царцдас дахь хүчдэлийн улмаас үүссэн гэнэтийн чичирхийлэл бөгөөд газрын гадаргуу дээр доржилт үүсгэж, барилга байгууламж, хүний амь нас, эд хөрөнгө, байгаль орчинд ихээхэн хохирол учруулдаг байгалийн гамшигийн нэг юм.

Рихтерийн шаталбар: Газар хөдлөлтийн хүчийг хэмждэг. Рихтерийн шаталбараар

1-ээс 9 хүртэл хэмжигддэг бөгөөд шатлал бүр өмнөхөөсөө 10 дахин их хүчтэй байдаг.

4 хүртэл: Хөнгөн чичирхийлэл, бага мэдрэгдэнэ.

5-6: Дунд зэргийн хохиролтой, барилга байгууламжид гэмтэл учирна.

7-8: Маши хүчтэй, ноцтой хохирол дагуулна.

9 ба түүнээс дээш: Асар их сүйрэл үүсгэх газар хөдлөлт.

Хүчтэй салхи, хар салхи: (циклон²⁹, хүй салхи) Агаар мандлын хүчтэй хөдөлгөөнөөс үүдэн салхи ихсэж, орон сууц, дэд бүтцийг эвдэн сүйтгэдэг.

Хөрсний гулгалт, нуралт: Хөрсний тогтворгүй байдал, хүчтэй бороо, газар хөдлөлтөөс үүдэлтэйгээр уулархаг бүсэд хөрс нурж гулсах үзэгдэл.

Цасан болон шороон шуурга: Хүчтэй салхи, цас болон элс, тоос шороог агуулан, орчныг бохирдуулж, харагдах орчин хязгаарладаг.

Хэт халалт, ган гачиг: Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн хэт халалт, урт хугацаанд хур тунадас орохгүй байх үзэгдэл.

Хүйтний үзэгдэл, хяруу: Агаарын температур огцом буурч, ургамал болон хөрсөнд нөлөөлж хөдөө аж ахуйн салбарт хохирол учруулдаг.

Ойн түймэр: Хуурайшилт, аянга болон хүний үйл ажиллагаанаас үүдэн ой хээрийн түймэр үүсэх.

Байгалийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах арга зам

Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх: Гамшигт өртөх магадлалыг үнэлж, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө боловсруулах.

Байгаль орчныг хамгаалах: Ойн санг нөхөн сэргээх, усны эх үүсвэрийг хамгаалах, хөрсний элэгдлийг зогсоох.

Дэд бүтцийг бэхжүүлэх: Газар хөдлөлтөд тэсвэртэй барилга байгууламж барих, үерийн хамгаалалтын байгууламж байгуулах.

Олон нийтийг мэдээлэлжүүлэх: Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт, мэдлэг олгох.

Сэрэмжлүүлэг, анхааруулга: Байгалийн гамшгийн талаарх урьдчилсан мэдээг цаг тухайд нь хүргэх.

Хүн хүч, тоног төхөөрөмжийн бэлэн байдлыг хангах: Онцгой байдлын байгууллагын бэлэн байдал, хариу арга хэмжээг сайжруулах.

2. Хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй эрсдэлт хүчин зүйлс

1. Байгаль орчны доройтол

Ойн хомсдол: Хүн амын өсөлт, газар тариалан, мал аж ахуй, түлээний мод бэлтгэл зэргээс болж ой модыг огтолож, нөхөн сэргээлт хийдэггүй.

Үр дагавар: Цөлжилт, хөрсний элэгдэл, усны хомсдол, уур амьсгалын өөрчлөлт.

²⁹ Циклон гэдэг нь агаар мандлын нам даралтын бүсийн төвийг тойрон эргэлдэх, өргөн хүрээтэй, хүчтэй салхи, агаарын урсгал бүхий цаг агаарын үзэгдэл юм.

Циклон нь голдуу тропик болон субтропик бүсэд үүсдэг боловч сэрүүн бүсэд ч ажиглагдаж болно.

Хөрс, ус, агаарын бохирдол: Аж үйлдвэр, уул уурхай, авто тээврийн хэрэгсэл болон хог хаягдлын буруу менежментээс үүдэлтэй.

Үр дагавар: Хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө, амьтан, ургамлын амьдрах орчин алдагдах.

2. Уул уурхай, ашигт малтмалын олборлолт

Газрын хөрсийг гүн ухах, химийн бодис ашиглан баяжуулах зэргээр байгаль орчинд ихээхэн хохирол учруулдаг.

Нөлөөлөл:

Хөрс, усны бохирдол. Тухайн бүс нутагт газар хөдлөлт, хөрсний гулсалт үүсэх эрсдэл нэмэгддэг. Орон нутгийн иргэдийн амьдралын хэв маягт сөргөөр нөлөөлөх.

3. Уур амьсгалын өөрчлөлт

Хүлэмжийн хий ялгаруулалт: Эрчим хүч үйлдвэрлэх, автомашин, үйлдвэрлэл, хог хаягдлын шаталт зэргээс үүдэн нүүрстөрөгчийн давхар исэл, метан зэрэг хүлэмжийн хийн ялгаруулалт нэмэгддэг.

Үр дагавар: Глобал дулаарал, цаг агаарын эрс тэс өөрчлөлт, далайн түвшин нэмэгдэх.

Цөлжилт: Малын бэлчээрийн хэт ашиглалт, ойн хомсдол, буруу газар тариалангийн

үйл ажиллагаа нь хөрсийг цөлжүүлдэг.

4. Буруу төлөвлөлттэй хотжилт, дэд бүтэц

Хотын төвлөрөл: Хот суурин газрын төлөвлөлтгүй, хэт төвлөрөлтэй хөгжих нь замын түгжрэл, агаар, ус, хөрсний бохирдол үүсгэдэг.

Барилга, байгууламжийн аюулгүй байдал: Стандартын бус барилга барих, газар хөдлөлтийн эсрэг тэсвэргүй барилга байгууламж нь гамшигт үзэгдэлд өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

5. Аж үйлдвэр, технологийн осол

Химийн осол: Үйлдвэрлэлийн буруу ажиллагаа, алдаа гарснаас химийн хорт бодис алдагдах, асгарах.

Жишээ: Бопалын химийн осол (1984).

Цөмийн осол: Цөмийн эрчим хүчний станцад доголдол гарах.

Жишээ: Чернобылийн осол (1986), Фукушимагийн осол (2011).

Гал түймэр: Үйлдвэр, агуулахад галын аюулгүй байдлыг хангаагүйгээс их хэмжээний хохирол учрах.

6. Тээврийн хэрэгслийн осол

Зам тээврийн осол нь хүний амь нас, эдийн засгийн хохирол учруулах гол эрсдэлт хүчин зүйлүүдийн нэг юм.

Шалтгаан: Замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчих, согтуугаар жолоо барих, техник ашиглалтын доголдол.

Үр дагавар: Гэмтэл, амь нас алдах, эд хөрөнгийн хохирол.

7. Хүнсний хангамж, хөдөө аж ахуйн буруу ажиллагаа

Химийн бордоо, пестицидийн хэт их хэрэглээ: Ургацыг нэмэгдүүлэх зорилгоор хэт их бордоо, химийн бодис хэрэглэх нь хөрс, ус бохирдуулна.

Генетикийн өөрчлөлттэй бүтээгдэхүүн (GMO): Ургамал, амьтанд генетикийн өөрчлөлт оруулах нь байгаль орчин, биологийн олон янз байдалд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй.

8. Байгалийн баялгийг хэт ашиглах

Усны хомсдол: Газар тариалан, үйлдвэрт ус хэт их хэрэглэх, усны эх үүсвэрийг бохирдуулах.

Загас агнуурын хэт ашиглалт: Нуур болон голын загас агнуурын зохисгүй үйл ажиллагаа.

Хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй эрсдэлийг бууруулах арга зам

- Байгаль орчныг хамгаалах хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх
- Нөхөн сэргээлт хийх, ногоон байгууламж нэмэгдүүлэх.

- Тогтвортой хөгжлийн бодлого хэрэгжүүлэх
- Байгалийн баялгийг хэмнэлттэй ашиглах, хүлэмжийн хийг бууруулах.
- Сэргээгдэх эрчим хүч ашиглах
- Нар, салхи, усны эрчим хүчийг түлхүү ашиглах.
- Байгальд ээлтэй технологийг нэвтрүүлэх
- Хог хаягдлыг дахин боловсруулах, бохирдлыг бууруулах технологи ашиглах.
- Хүн амын боловсрол, мэдлэгийг дээшлүүлэх
- Байгаль орчинд хариуцлагатай хандах тухай сургалт, мэдээлэл түгээх.
- Гамшгийн менежмент, бэлэн байдлыг сайжруулах
- Ослоос урьдчилан сэргийлэх төлөвлөгөө, хариу арга хэмжээний системийг хөгжүүлэх.

3. Нийгэм, эдийн засгийн хямрал

Эдийн засгийн хямрал: Инфляцын өсөлт, ядуурал, ажилгүйдэл нь нийгмийн дунд тогтворгүй байдал үүсгэдэг. Эдийн засгийн уналт нь хүмүүсийн амьдралын чанарт шууд нөлөөлж, ядуурлыг гүнзгийрүүлнэ.

Нийгмийн хямрал: Гэмт хэрэг, хүчирхийлэл, нийгмийн ялгаварлал нь иргэдийн сэтгэл зүй, нийгмийн итгэлцэлд сөрөг нөлөө үзүүлнэ.

1. Эдийн засгийн хүчин зүйлс

Үйлдвэрлэлийн бууралт: Аж үйлдвэр, газар тариалангийн салбарын үйл ажиллагаа саарч, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл багасах.

Санхүүгийн хямрал: Банк, санхүүгийн байгууллагуудын дампуурал, зээлийн хэт өсөлт, санхүүгийн хариуцлагагүй байдал.

Жишээ: 2008 оны дэлхийн санхүүгийн хямрал.

Инфляц ба дефляци

Инфляц: Мөнгөний ханш унаж, бараа бүтээгдэхүүний үнэ огцом өсөх.

Дефляци: Бараа бүтээгдэхүүний үнэ буурч, эдийн засгийн өсөлт саарах.

Төсвийн алдагдал: Улсын төсөв алдагдалтай байж, их хэмжээний өрөнд орсноор эдийн засгийн тогтвортой байдал алдагдана.

Гадаад өрийн өсөлт: Гадаад зээл, өрийн дарамт нэмэгдэж, зээлээ төлөх чадвар буурна.

2. Нийгмийн хүчин зүйлс

Ажилгүйдэл: Эдийн засгийн уналтын улмаас ажлын байр цөөрч, ажилгүй иргэдийн тоо нэмэгдэнэ.

Ядуурал: Орлогын тэгш бус хуваарилалт, эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр олон нийтийн амьдралын түвшин буурна.

Орлогын тэгш бус байдал: Баян, ядуугийн ялгаа нэмэгдэж, нийгмийн дундаж давхарга улам багасна.

Нийгмийн тогтворгүй байдал: Гэмт хэрэг, авлига, авлигын эсрэг эсэргүүцэл, үймээн самуун нэмэгдэнэ.

3. Улс төрийн хүчин зүйлс

Засаглалын хямрал: Төрийн удирдлагын сулрал, тогтворгүй байдал, авлига, хээл хахууль.

Эдийн засгийн буруу бодлого: Төсөв, санхүүгийн удирдлагын буруу бодлого, зохицуулалтгүй байдлаас хямрал бий болно.

Цар тахал: 2020 оны COVID-19³⁰ цар тахал шиг дэлхий нийтийг хамарсан өвчин нь эдийн засгийн хямралд хүргэдэг.

4. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэл

Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэл нь байгууллага, хувь хүний мэдээлэл алдагдах, зөвшөөрөлгүйгээр ашиглагдах,

³⁰ OVID-19 гэдэг нь "Коронавирусын 2019 оны өвчин" гэсэн утгатай бөгөөд анх 2019 оны 12-р сард БНХАУ-ын Ухань хотод илэрч, хожим нь дэлхий нийтийг хамарсан цар тахал болж, хүн төрөлхтөнд олон

талын хохирол учруулсан ноцтой өвчин юм. COVID-19-ийн үүсгэгч нь SARS-CoV-2 хэмээх коронавирус бөгөөд амьсгалын замаар хүнд халдварладаг.

устгагдах эсвэл эвдэрч гэмтэх аюулыг хэлнэ. Энэ нь ихэвчлэн техникийн алдаа, хүний үйл ажиллагаа, гаднын халдлага зэрэг хүчин зүйлсээс үүсдэг. Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангаагүй тохиолдолд байгууллагын нэр хүнд, санхүүгийн байдалд сөрөг нөлөө үзүүлэхээс гадна хувь хүний нууцлал ноцтойгоор хөндөгдөх эрсдэлтэй.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэл үүсэх хүчин зүйлс

1. Техникийн хүчин зүйлс

Системийн цоорхой, эмзэг байдал: Программ хангамж, үйлдлийн системийн аюулгүй байдлын сул цэгийг ашиглан хакерууд халдлага хийх.

Хуучирсан программ хангамж: Аюулгүй байдлын шинэчлэл хийгдээгүй хуучин системүүдэд халдлага хийх магадлал өндөр.

Хортой программ хангамж (Малвэйр, вирус): Төрөл бүрийн вирус, төөрөгдүүлэх программ, тагнуулын хорт программ ашиглан мэдээлэл хулгайлах.

Сүлжээний аюулгүй байдал алдагдах: Сүлжээний төхөөрөмжийн тохиргооны алдаа, зөвшөөрөлгүй хандалт.

2. Хүний хүчин зүйлс

Хэрэглэгчийн алдаа: Нууц үгээ хуваалцах, фишинг³¹ линк дээр дарах, сэжигтэй программ суулгах.

Дотоодын халдлага: Байгууллагын ажилтнууд санаатай болон санамсаргүй байдлаар мэдээлэл алдах эсвэл хулгайлах.

Сургалт, мэдлэг дутмаг: Аюулгүй байдлын талаар мэдлэггүйгээс халдлагад өртөх магадлал нэмэгддэг.

3. Гадаад хүчин зүйлс

Хакерын халдлага: Гаднын этгээд байгууллагын систем рүү халдаж, мэдээлэл хулгайлах, системийг эвдэх.

Фишинг халдлага: Хуурамч цахим шуудан, вэбсайт ашиглан хэрэглэгчийн нууц мэдээллийг авах.

DDoS (Хуваарилагдсан хориглох халдлага): Системийг хэт ачаалуулж, хэвийн үйл ажиллагааг нь саатуулах.

Гадаад тагнуул, кибер дайн: Засгийн газар, байгууллагын эсрэг чиглэсэн кибер тагнуул, халдлагууд.

4. Байгалийн хүчин зүйлс

Байгалийн гамшиг: Газар хөдлөлт, үер, гал түймэр зэрэг байгалийн гамшиг нь мэдээлэл хадгалах төхөөрөмжийг гэмтээх.

Цахилгааны тасалдал: Цахилгаан хангамжийн доголдол

³¹ Фишинг гэдэг нь хуурамч цахим шуудан, вэб сайт, мессеж зэрэг аргыг ашиглан хувь хүн эсвэл байгууллагын нууц мэдээлэл,

санхүүгийн өгөгдлийг хууль бусаар олж авах цахим залилангийн хэлбэр юм.

мэдээллийн системд сэргөөр нөлөөлөх.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн төрлүүд: Мэдээлэл алдагдах (Data Breach)

Нууцлагдмал эсвэл чухал мэдээлэл гаднын этгээдэд алдагдах.

Өгөгдөл эвдрэх, устгах: Мэдээлэл зориудаар устгагдах, гэмтэх, дахин сэргээх боломжгүй болох.

Зөвшөөрөлгүй хандалт: Хакерууд болон зөвшөөрөлгүй хэрэглэгчид системд нэвтрэх.

Хуурамч мэдээлэл тараах (Fake Data/News): Нийгэмд буруу ойлголт төрүүлэх, худал мэдээлэл түгээх.

Үйлчилгээ тасалдах (Downtime): DDoS халдлага болон системийн эвдрэлээс үүдэн үйлчилгээ доголдох.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлээс хамгаалах арга зам

1. Техникийн арга хэмжээ

- Хүчтэй нууц үг ашиглах
- Олон янзын тэмдэгт, үсэг, тоо орсон хүчтэй нууц үг ашиглах.

- Хоёр шатлалт баталгаажуулалт (2FA)

- Хоёр дахь түвшний нууцлал ашиглаж, аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх.

- Системийн шинэчлэл хийх

- Программ хангамж, үйлдлийн системийн аюулгүй

байдлын шинэчлэл тогтмол суулгах.

- Халдлагын эсрэг хамгаалалтын хэрэгсэл ашиглах

- Галт хана (firewall), хорт программ илрүүлэгч программ ашиглах.

- Нөөцлөлт хийх (Backup)

- Чухал мэдээллийг тогтмол нөөцлөх, олон газарт хадгалах.

- Шифрлэлтийн арга хэрэглэх

- Өгөгдлийг дамжуулах, хадгалахдаа шифрлэх.

2. Хүний хүчин зүйлийг сайжруулах

- Ажилтнуудад сургалт явуулах

- Мэдээллийн аюулгүй байдлын талаар мэдлэг олгох, сэрэмжлүүлэх.

- Фишинг халдлагаас сэргийлэх

- Сэжигтэй имэйл, линк дээр дарахгүй байх дадал эзэмшүүлэх.

3. Дотоод хяналтыг сайжруулах

- Хандалтын хяналт

- Хэрэглэгчдэд зөвхөн шаардлагатай мэдээлэлд хандах эрх өгөх.

- Лог бүртгэл хөтлөх

- Хэн, хэзээ, ямар мэдээлэлд хандсаныг хянах.

- Дотоод аудит хийх

- Байгууллагын мэдээллийн системийн аюулгүй байдлыг тогтмол шалгах.

4. Байгалийн хүчин зүйлээс сэргийлэх

- Өгөгдөл хадгалах нөөц системтэй байх
- Гамшгийн үед сэргээх төлөвлөгөө боловсруулах.
- Физик хамгаалалт
- Сервер, мэдээлэл хадгалах төхөөрөмжийг гал, уснаас хамгаалах.

5. Хилийн болон геополитикийн эрсдэл

Хилийн болон геополитикийн эрсдэл нь улс хоорондын газар нутгийн маргаан, хил дамнасан мөргөлдөөн, эдийн засаг, улс төрийн өрсөлдөөн, орчин үеийн олон улсын харилцаанд үүссэн хүчний тэнцвэргүй байдал зэргээс үүдэлтэй.

Энэхүү эрсдэл нь тухайн улсын аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгэм, гадаад бодлого зэрэгт ноцтой хохирол учруулдаг.

Геополитикийн эрсдэлийн тодорхойлолт

Геополитикийн эрсдэл гэдэг нь улс орнуудын хоорондох газарзүйн байршил, стратегийн ашиг сонирхол, улс төрийн нөлөө, эдийн засаг болон цэргийн хүчин чадлын зөрчлөөс үүдэлтэй тодорхойгүй, тогтворгүй байдал юм.

Хилийн болон геополитикийн эрсдэл үүсэх хүчин зүйлс

Газар нутгийн маргаан: Хөрш орнуудын хооронд газар нутгийн хил хязгаарын тодорхой бус байдал.

Түүхэн болон эрх зүйн баримтад тулгуурласан маргаан (жишээ нь, Кашмирын асуудал).

Хил дамнасан терроризм болон хууль бус үйл ажиллагаа: Терроризм, хүний наймаа, мансууруулах бодисын худалдаа зэрэг хил дамнасан гэмт хэрэг.

Цэргийн зөрчил, мөргөлдөөн: Олон улсын хилийн бүсэд цэргийн хүч хэрэглэх, мөргөлдөөн үүсэх.

Эдийн засгийн өрсөлдөөн ба хориг арга хэмжээ: Геополитикийн өрсөлдөөнөөс шалтгаалан улс орнуудын хооронд эдийн засгийн хориг арга хэмжээ авах.

Стратегийн түүхий эд, эрчим хүчний нөөцийн төлөөх өрсөлдөөн (жишээ нь, Ойрх Дорнодын нефтийн асуудал).

Улс төрийн тогтворгүй байдал: Засгийн газрын уналт, төрийн эргэлт, иргэний дайн зэрэг дотоодын улс төрийн тогтворгүй байдал.

Геостратегийн³² нөлөөллийн бүс: Их гүрнүүдийн нөлөөллийн

³² Геостратеги гэдэг нь газарзүйн байршил, байгалийн баялаг, хүн амын нягтрал зэрэг хүчин зүйлүүдийг үндэслэн улс орнуудын аюулгүй байдал, эдийн засаг,

улс төрийн зорилтыг хэрэгжүүлэх стратегийн төлөвлөлт юм. Энэ нь геополитикийн онолыг бодлого, үйл

бүсэд багтах, улс орнуудын хооронд эвсэл үүсгэх оролдлого (жишээ нь, НАТО ба Оросын зөрчил).

Уур амьсгал, байгалийн баялгийн өрсөлдөөн: Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалан хилийн ус, эрчим хүч, газрын баялгийн төлөөх маргаан.

Геополитикийн эрсдэлийн жишээ: Орос, Украины зөрчил

2014 оноос эхлэн Кремийг Оросын холбооны улсад нэгтгэснээс үүдэлтэй мөргөлдөөн. Энэ нь Европ болон ОХУ-ын хооронд геополитикийн хурцадмал байдал үүсгэсэн.

Хятад-Энэтхэгийн хилийн маргаан: Ладак, Аксай Чин зэрэг бүс нутагт хоёр улсын цэргүүдийн хооронд мөргөлдөөн гарах болсон.

Өмнөд Хятадын тэнгис дэх маргаан: Хятад, Вьетнам, Филиппин зэрэг улс орнуудын хооронд газар нутгийн маргаан.

Хойд Солонгос ба Өмнөд Солонгос: Солонгосын хойгт цөмийн зэвсгийн асуудал, АНУ-Хойд Солонгосын геополитикийн хурцадмал байдал.

Ойрх Дорнодын хямрал: Сирийн иргэний дайн, Ираны цөмийн хөтөлбөр, Палестин-Израилын мөргөлдөөн зэрэг олон улсын оролцоотой хямралууд.

Геополитикийн эрсдэлийн үр дагавар: Эдийн засгийн хохирол

Гадаад хөрөнгө оруулалт буурах, зах зээлийн тогтворгүй байдал үүсэх.

Эдийн засгийн хориг арга хэмжээний улмаас худалдааны эргэлт саарах.

Хүмүүнлэгийн хямрал: Дайн, мөргөлдөөнөөс үүдэлтэй дүрвэгсдийн тоо өсөх.

Энгийн иргэдийн амь нас, эд хөрөнгөд хохирол учрах.

Эрчим хүч, байгалийн нөөцийн хямрал: Байгалийн баялагтай бүс нутгийн маргаан даамжирч, эрчим хүчний хомсдол үүсэх.

Аюулгүй байдлын асуудал: Цэргийн зөрчилдөөн, терроризм нэмэгдэх.

Хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус наймаа газар авах.

Олон улсын харилцааны хямрал: Улс орнуудын харилцаа муудаж, олон улсын итгэлцэл алдагдах.

Эвсэлд хуваагдаж, томоохон гүрнүүдийн нөлөөллийн бүсүүдийн өрсөлдөөн нэмэгдэх.

Геополитикийн болон хилийн эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх арга зам

- Олон улсын эрх зүйн зохицуулалт: НҮБ болон олон

ажиллагааны түвшинд хэрэгжүүлэх практик үйл явц гэж ойлгогдоно. Геостратеги нь улс орнуудын хоорондын өрсөлдөөн, эвсэл, түншлэлийг

тодорхойлох, газарзүйн ашигтай байрлалыг ашиглах, бүс нутгийн болон дэлхийн хэмжээний нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чиглэдэг.

улсын байгууллагуудын оролцоотойгоор хилийн маргааныг энхийн замаар шийдвэрлэх.

- Хэлэлцээр ба яриа хэлэлцээ: Улс орнууд харилцан ярилцаж, дипломат аргаар шийдэл олох.

- Хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх

- Бүс нутгийн улс орнуудын хамтын ажиллагааг сайжруулж, эдийн засаг, соёлын харилцааг өргөжүүлэх.

- Олон улсын аюулгүй байдлын гэрээ, эвслүүдийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх.

- Эдийн засгийн интеграци³³

- Эдийн засгийн интеграцлалыг нэмэгдүүлснээр улс орнуудын хоорондын хамаарлыг бий болгож, зөрчилдөх магадлалыг бууруулах.

- Геополитикийн эрсдэлийг тодорхойлох, судлах

- Эрсдэлийг урьдчилан тодорхойлж, нөлөөллийн үнэлгээ хийх.

- Цэргийн хурцадмал байдлаас зайлсхийх

- Хил орчмын бүсэд цэргийн үйл ажиллагааг хязгаарлах, гэрээ хэлэлцээр байгуулах.

Дүгнэлт

Үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлж болох гамшгийн эрсдэлт хүчин зүйлс нь олон талт, хоорондоо уялдаа холбоотой байдаг. Байгалийн гамшгаас эхлээд нийгэм, эдийн засгийн хямрал хүртэл бүх төрлийн эрсдэлийг багасгахын тулд төрөөс тогтвортой бодлого боловсруулж, гамшгийн менежментийн чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Нэн ялангуяа гамшгийн эрсдэлийг урьдчилан тооцоолох, мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргах нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад онцгой ач холбогдолтой.

- Хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй эрсдэлт хүчин зүйлс нь байгаль орчин, нийгэм, эдийн засагт олон сөрөг үр дагавар авчирдаг. Иймээс тогтвортой, хариуцлагатай үйл ажиллагаа явуулж, эрсдэлийг бууруулах нь бидний хойч үеийн төлөө чухал ач холбогдолтой.

- Байгалийн гамшгийн эрсдэлийг бүрэн арилгах боломжгүй ч, урьдчилан сэргийлэх болон эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлснээр хүний амь нас, эд хөрөнгөд учрах хохирлыг багасгах боломжтой.

³³ Интеграци гэдэг нь улс орнууд, байгууллагууд эсвэл нийгмийн бүлгүүдийн хоорондын хамтын ажиллагааг гүнзгийрүүлж, илүү нэгдмэл, зохицуулалттай харилцаа бий болгох үйл явцыг хэлнэ. Энэ нь эдийн засаг, улс төр,

соёл, нийгэм, технологи зэрэг олон түвшинд хэрэгжиж болдог. Интеграцийн зорилго нь нийтлэг ашиг сонирхлыг хамгаалж, хамтын хөгжил, тогтвортой байдлыг хангах явдал юм.

- Нийгэм, эдийн засгийн хямрал нь олон хүчин зүйлээс шалтгаалж үүсдэг бөгөөд зөв бодлого, хариу арга хэмжээ авч хэрэгжүүлснээр хямралыг даван туулах боломжтой. Эдийн засгийг төрөлжүүлж, тогтвортой хөгжлийг ханган, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах нь хямралын эрсдэлийг бууруулах гол арга зам юм.

- Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэл нь орчин үеийн байгууллага, хувь хүний өмнө тулгарч буй ноцтой асуудал юм. Техник, технологийн дэвшилтэй зэрэгцэн кибер халдлагын тоо, төрөл нэмэгдэж байгаа учраас мэдээллээ хамгаалах техникийн болон зохион байгуулалтын арга хэмжээг цогцоор нь хэрэгжүүлэх нь чухал. Сэрэмжлүүлэг, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь аливаа аюулыг бууруулах хамгийн үр дүнтэй зам юм.

- Хилийн болон геополитикийн эрсдэл нь дэлхийн улс орнуудын аюулгүй байдал, эдийн засаг, олон улсын харилцаанд сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Энэхүү эрсдэлээс сэргийлэхийн тулд олон улсын эрх зүйн зохицуулалт, улс орнуудын хамтын ажиллагаа, дипломат арга замуудыг ашиглах нь чухал юм. Тогтвортой байдал, харилцан итгэлцэл, харилцааг бэхжүүлэх нь хилийн маргаан болон геополитикийн зөрчлийг бууруулах үндэс суурь болдог.

Ном зүй:

1.Монгол Улсын "Гамшгаас хамгаалах тухай хууль" (Шинэчилсэн найруулга, 2021)

2.Батсайхан Б., "Монгол орны байгалийн гамшгийн эрсдэл ба түүнийг бууруулах арга зам", Улаанбаатар, 2019

3.Арвидссон Л., "Байгаль орчныг хамгаалах менежмент", Монголын байгаль орчны нийгэмлэг, УБ, 2020

4.IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). "Climate Change 2021: The Physical Science Basis."

5.UNDP (United Nations Development Programme). "Sustainable Development Goals Report 2023."

6.Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо. "Байгаль орчин ба тогтвортой хөгжил." Улаанбаатар, 2022

7.Монгол Улсын Засгийн газар. "Уур амьсгалын өөрчлөлт ба дасан зохицох бодлого", УБ, 2021

8.ISO/IEC 27001. "Мэдээллийн аюулгүй байдлын удирдлагын тогтолцооны стандарт."

9.Жонсон К., "Дижитал эрин дэх мэдээллийн аюулгүй байдал", Лондон, 2020

10.Монгол Улсын УИХ-ын Ногоон хөгжлийн стратеги, 2014

АХЛАГЧ БҮРЭЛДЭХҮҮНИЙ ГЭР БҮЛ, НИЙГМИЙН ХАМГААЛЛЫН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ БА ШИЙДЭЛ

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Зэвсэгт хүчний ерөнхий командлагчийн ивээл дор зохион байгуулсан “Ахлагчийн алба- Өнөө ба ирээдүй” сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурлын шилдэг судалгааны ажил

Удирдсан: ДХИС-ийн ЭШХ-ийн Гамшиг судлалын төвийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд хурандаа Б.Саранцэцэг
Илтгэгч: ДХИС-ийн Хангалт үйлчилгээний газрын Хэвлэлийн албаны эх бэлтгэгч-дизайнер, дэд ахлагч Б.Тулга

Удиртгал

Сэдвийн тулгамдсан байдал, сэдвийг сонгосон үндэслэл. Төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагын нийгмийн баталгааг хангах асуудал нь улс орны аюулгүй байдлын бодлогыг тодорхойлж, хэрэгжүүлэх үүрэгтэй, төрийн цэргийн албанд чин шударгаар ажиллах хүсэл эрмэлзэлтэй, мэргэшсэн чадварлаг, бүтээмж өндөртэй хүний нөөцийг тогтвортой, үр дүнтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх гол хүчин зүйл болдог.

Монгол Улсын Төрийн албаны тухай хуулийн 55 дугаар зүйлийн 55.3-т³⁴ "Төрийн байгууллага төрийн албан хаагчийн

сургалт, ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааны хөтөлбөрийг боловсруулж хэрэгжүүлнэ", Засгийн газрын агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 7 дүгээр зүйлийн 7.1.6-д³⁵ "агентлаг нь салбарынхаа хүний нөөцийн хэрэгцээг тодорхойлох, боловсон хүчнийг бэлтгэх, давтан сургах, мэргэшлийг нь дээшлүүлэх, дахин мэргэшүүлэх, ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааг нь хангах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх", Монгол Улсын Их Хурлын 2015 оны 85 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын батлан хамгаалах бодлогын үндэс”³⁶-ийн 5.6-т “Цэргийн алба хаагч, цэргийн анги, байгууллагад гэрээгээр ажиллагсдын алба хаах нөхцөлийг бүрдүүлэх, нийгмийн баталгааг хангах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоно.”, Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын Засаглалын талаар баримтлах бодлогын 5.4 дэх зорилтын хүрээнд 2050 он гэхэд “төрийн албан хаагчийн ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгаа сайжирч, амьдралын баталгаа бүрэн хангагдсан байна” зэргээс дүгнэхэд мэргэшсэн, чадварлаг, бүтээмж өндөртэй төрийн албыг төлөвшүүлэхийн тулд төрийн албан хаагчдын нийгмийн баталгааг сайжруулахад чиглэсэн үйл ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь чухал байна.

Мөн ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгаа хангагдсан

³⁴ Төрийн албаны тухай хууль (2019)

³⁵ Засгийн газрын агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хууль (2004)

³⁶ Монгол Улсын батлан хамгаалах бодлогын үндэс (2015)

тохиолдолд ажлаас халагдах, чөлөөлөгдөх, шилжин томилогдох асуудлууд буурч тогтвортой ажиллах нөхцөл боломж хангагдана гэж үзлээ.

Иймд алба хаагчийн нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт дүн шинжилгээ хийх, харьцуулан судлах, ахлагч бүрэлдэхүүний хүний нөөцийн шилжилт хөдөлгөөн болон нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт хэрхэн хамрагдсан талаар судлахаар энэхүү сэдвийг сонгон судлах үндэслэл болсон.

Сэдвийг судалсан байдал. Манай улсын эрдэмтэн, судлаачид хүний нөөцийн менежментийг хөгжүүлэхэд анхаарч дараах бүтээл туурвисан гаргаж эхэлсэн байдаг. Тухайлбал, хүний нөөцийн менежментийн талаар А.Я.Кибанов, Л.В.Карташова, А.И.Рофе, А.Л.Жуков, Н.Т.Грахам, Рожер Беннет, Р.Крамар, Р.Шуллер зэрэг гадаадын эрдэмтэд, П.Эрдэнэзул, Т.Дорж, Ц.Цэцэгмаа, Ц.Самбалхүндэв, Д.Цэдэв нарын дотоодын эрдэмтэн судлаачид олон талаас нь судалжээ.

Харин П.Мягмар (2005) “Онцгой байдлын албаны менежментийг сайжруулах нөхцөл, боломж”, Г.Бат-Эрдэнэ (2011) “Төрийн тусгай албан хаагчийн хөдөлмөрийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал”, Т.Пүрэвдорж (2017) “Байгууллагын гамшгаас хамгаалах төлөвлөлтийг боловсронгуй болгох арга зам”, Р.Эрдэнэ-Ундрах (2019) “Төрийн албан хаагчдын нийгмийн баталгааг сайжруулах нь”, Ц.Саруулсайхан (2020) “Онцгой

байдлын албаны ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгааг сайжруулах боломж” А.Батболд (2023) “Хил хамгаалах байгууллагын албан хаагчдын нийгмийн баталгаанд хийсэн шинжилгээ” сэдвээр тус тус магистрын зэрэг хамгаалсан байна. *Судалгааны зорилго.* Ахлагч бүрэлдэхүүнээс нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт хэрхэн хамрагдсан байдлыг үнэлэх, цаашид нийгмийн баталгааг хэрхэн сайжруулах арга замыг тодорхойлоход оршино.

Судалгааны зорилтууд. Судалгааны ажлын зорилгоо биелүүлэхийн тулд дараах зорилтыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

1. Нийгмийн баталгааны талаарх онол, хандлагыг судлах;

2. Нийгмийн хамгаалал, нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт шинжилгээ хийх;

3. Ахлагч бүрэлдэхүүнээс нийгмийн хамгаалал, нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт хамрагдсан байдлын талаарх судалгаа хийх;

4. Ахлагч бүрэлдэхүүний Нийгмийн хамгаалал, нийгмийн баталгааны хөтөлбөрийг сайжруулах арга замыг тодорхойлох;

Судалгааны объект. Нийгмийн баталгааны хөтөлбөр.

Судлах зүйл (судлагдахуун). Ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт хамрагдсан байдал.

Судалгааны арга. Судалгааг гүйцэтгэхдээ ажиглалт хийх, харьцуулах, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх зэрэг аргын зэрэгцээ үр дүнгийн үзүүлэлтийг нэгтгэж

SPSS 26.0 шинжилгээний аргыг хэрэглэсэн.

Судалгааны шинэлэг тал. Дотоод хэргийн их сургуулийн ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт шинжилгээ хийж, ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт хамрагдсан байдлыг судлан, бусад байгууллагатай харьцуулан түүнийг сайжруулах арга замыг шинжлэх ухааны үүднээс судалсан.

Судалгааны хамрах хүрээ, хязгаарлалт. Төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүн.

Судалгааны зохион байгуулалт, бүтэц. Илтгэл нь удиртгал, үндсэн хэсэг, дүгнэлт, эх сурвалжийн жагсаалт, хавсралтаас бүрдэнэ.

Хураангуй:

Төрийн тусгай алба хаагч үндсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай ажиллах нөхцөлөөр хангагдах, цалин хөлс, нөхөх төлбөр, тусламж, шагнал, урамшуулал, тэтгэвэр, тэтгэмж авах, ээлжийн амралт эдлэх, мэдлэг чадвараа дээшлүүлэх боломж нь баталгаажсан байхаар хуульд заасан байдаг. Энэхүү боломжоор хангагдсанаар тухайн албан хаагч ажиллах нөхцөл бүрдэхээс гадна ажлын гүйцэтгэлийн үр дүн нэмэгдэж, тогтвор суурьшилтай ажиллана гэж үзлээ.

Иймээс энэхүү судалгааг Дотоод хэргийн их сургууль, цагдаа, дотоодын цэрэг, онцгой байдлын алба хаагчийн нийгмийн хамгаалал, нийгмийн баталгааны хөтөлбөрт шинжилгээ хийж, ахлагч бүрэлдэхүүн тус хөтөлбөрт хамрагдсан байдлын үнэлэх нөхцөл

байдлын шинжилгээний үр дүнгийн үзүүлэлтийг SPSS 26.0 шинжилгээний арга зүйгээр хийж гүйцэтгэлээ.

Түлхүүр үгс: Нийгмийн баталгаа, ахлагч, хөтөлбөр, шилжилт хөдөлгөөн, сургууль

Удиртгал

Өнөө цаг үед байгууллага, түүний дотроос төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллага захиргааны шинэчлэлийг эрчимжүүлэх зорилго зорилтуудаа үр дүнтэй хэрэгжүүлэх гэвэл хүний нөөцийн талаар зөв бодлого дэвшүүлж, зөв удирдах явдал улам бүр чухал болж байна. Хүн хөгжих тусам сэтгэхүй нь хөгжих бөгөөд сэтгэхийн хэрээр бүтээл, бүтээмж нь нэмэгдэж, ажлынх нь үр дүн нь улам дээшилдэг. Өөрөөр хэлбэл, хүний нөөц нь бусад нөөцийг бодвол шавхагдашгүй баялаг юм.

Иймээс хүний нөөцийн өнөөгийн төлөв, ирээдүйн боломжийг тогтоон илэрхийлэх гол үндэс нь ахлагч, офицер бүрэлдэхүүн, ажилтнууд гэж харж болно. Манай Их сургуулийн өөрчлөлт хөгжлийн өнөөгийн дүр төрхөөс ирээдүйн дүр төрхөд хүрэхэд чиглэсэн стратегийг үндэслэн удирдлагын зүгээс эрхэм зорилгоо биелүүлэхэд шаардагдаж буй ажилд хэчнээн хүн хэрэгтэйг тодорхойлохын хамт түүнийг хангах боломж эх сурвалжийг урьдчилан тодорхойлж төлөвлөхдөө ахлагч бүрэлдэхүүний өнөөгийн болон ирээдүйн дүр төрхийг бодитойгоор шинжлэн тодорхойлж ирээдүйн хэрэгцээнд хүчтэй нөлөөлөл үзүүлдэг гадаад орчны өөрчлөлтөд үнэлгээ өгч

урьдчилан төлөвлөж тооцсон байх шаардлагатай юм. Ер нь хэрэгцээ бол зорилго мөн. Энэ зорилгодоо хүрэх гол хэрэгсэл нь хөтөлбөр гэж үзэж байна. Тэр дундаа нийгмийн баталгааны хөтөлбөр юм.

Их сургуулийн хүний нөөцийн менежментийн үр ашигтай стратегид багтдаг үндсэн хүчин зүйлүүдийн харилцан холбоог тодорхойлохын тулд эрхэм зорилго, стратеги, бүтэц, соёл, ажиллах хүчний шинж чанарууд болон хүний нөөцийн бодлого, хөтөлбөрүүдийг багтаан ойлгож, өнөөдрийн цаг үетэйгээ мөр зэрэгцэн шинэчлэлтийг хийж ажиллах нь байгууллагын үйл ажиллагаатай уялдаатай байна.

Иймд байгууллагыг тодорхойлогч гол нөөц болсон ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгаа хэрхэн хангагдаж байгаа талаар судлахаар зорилоо.

Үндсэн хэсэг

Нийгмийн хамгаалал нь хувь хүний байр сууриас харвал өвдөх, бэртэж гэмтэх, ажилгүй болох, өндөр наслах зэрэг эрсдэлд орсон үед орлого буурахаас сэргийлж, амьжиргаа залгуулах “нийгмийн баталгаа” болдог. Ирээдүйд тулгарч болох аливаа эрсдэлийг ганцаараа шийдэхэд их хэмжээний мөнгө хэрэгтэй. Харин нэг улсад амьдарч буй иргэн бүр хувиасаа багахан хэмжээний шимтгэл төлөхөд хуримтлал бүрдэнэ. Ингэснээр иргэд тодорхой хэмжээнд сэтгэл амар аж төрдөг биз ээ. Нийгмийн хамгаалал нь ганцаараа шийдвэрлэх боломжгүй асуудалд нийгмээрээ хандаж, хүн бүрийн эрсдэлийг хуваах үүрэгтэй гэж хэлж болно.

Иймээс тухайн хүний орлогын төвшнөөс үл хамааран Монгол Улсын иргэн нийгэм дэх нэгдмэл байдлыг хангаж байгаа нь нийгмийн хамгааллын тогтолцооны онцлог бөгөөд нийгмийн хамгааллын “орлогын дахин хуваарилалт” нь орлогын хэт зөрүүг арилгаад зогсохгүй, эдийн засгийн өсөлтөд ч эергээр нөлөөлдөг. Энэ нь эрүүл мэнд, асаргаа, хүүхэд харах зэрэг нийгмийн хамгааллын үйлчилгээ хөгжсөнөөр энэ салбарт ажиллах боловсон хүчин нэмэгдэж, байгууллагын хөгжилд ч хувь нэмрээ оруулдаг. Өөрөөр хэлбэл тухайн хүний орлогын төвшнөөс үл хамааран Монгол Улсын иргэн нийгэм дэх нэгдмэл байдлыг хангаж байгаа нь нийгмийн хамгааллын тогтолцооны онцлог юм.

Аливаа нийгэмд ажилтнуудын нийгмийн баталгааг хангах асуудал нь төрөөс нийгмийн хамгааллын талаар баримталж буй бодлогоор дамжин хэрэгждэг. Улс орнуудад ажилтнуудын нийгмийн баталгааг хангах асуудалд ажлын байрны орчин, хөдөлмөрийн нөхцөл, цалин хөлсний хэмжээ, ажил, амралтын цаг, нийгмийн даатгалын шимтгэлийн төлөлт, орон сууцны нөхцөл, урамшуулал зэрэг нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбогдсон олон талын асуудлыг хамааруулж авч үздэг байна.

Төрийн албаны тухай хуулийн VI хэсэгт “Төрийн албан хаагчийн цалин хөлс, нөхөх төлбөр, тусламж, нийгмийн баталгаа” гэсэн боловч “нийгмийн баталгаа” гэдгийг тусгайлан тодорхойлсон заалт байхгүй, харин “нийтлэг болон нэмэгдэл баталгаа” гэсэн

томьёоллоор тодорхойлон өгчээ. Энэ нь “төрийн албан хаагчийн нийгмийн баталгаа” гэдгийг хуульд заагдсан дараах агуулгаар хамруулж авч үзлээ. Үүнд:

- Албан тушаалын цалин хөлс, нөхөх төлбөр, тусламж, шагнал,урамшуулал, тэтгэвэр, тэтгэмж авах;

- Гүйцэтгэж байгаа албан үүргийн шинж байдлаас хамааран зохих журмын дагуу албаны унаа хэрэглэх, ажилдаа ирэх, буцах

тээврийн хэрэгслийн зардлын зохих хэсгийг нөхөн авах;

- Орон байраар хангагдахад төрөөс дэмжлэг үзүүлэх;

- Хөдөлмөрийн тухай хуулиар тогтоосон ээлжийн амралт эдлэх;

- Үүргээ зохих журмын дагуу биелүүлснээс албан хаагчид учирсан эд хөрөнгийн хохирлыг төр хариуцаж, гэм буруутай этгээдээр хууль тогтоомжид заасны дагуу нөхөн төлүүлэх зэрэг байна.

Хууль, эрх зүйн акт	Зүйл,заалт	Зохицуулалт
Төрийн албаны тухай хууль	61, 62-р зүйл	Төрийн албан хаагчийн нийтлэг баталгаа Төрийн жинхэнэ албан хаагчийн нэмэгдэл
Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль	1-р зүйл	Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдал,
Хилийн албаны тухай хууль	39-р зүйл	Хилчин, улсын хилд албан үүрэг гүйцэтгэж байгаа иргэний эрх зүйн баталгаа
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль	283-р зүйл	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн нийгмийн баталгаа
Гамшгаас хамгаалах тухай хууль	50-р зүйл	Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчийн үүргээ биелүүлэх баталгаа
Дотоодын цэргийн тухай хууль	36-р зүйл	Дотоодын цэргийн алба хаагчийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэх баталгаа

Хүснэгт 1. Нийгмийн баталгаанд хамаарах эрх зүйн зохицуулалт “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын Засаглалын талаар баримтлах бодлогын 5.4 дэх зорилтын хүрээнд 2050 он гэхэд “төрийн албан хаагчийн ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгаа сайжирч, амьдралын баталгаа бүрэн хангагдсан байна” гэсэн байгаа нь мэргэшсэн, чадварлаг, бүтээмж өндөртэй төрийн албыг төлөвшүүлэхийн тулд албан хаагчдын нийгмийн баталгааг сайжруулахад чиглэсэн үйл

ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь чухал болохыг тодорхойлсон.

Эндээс харахад нийгмийн баталгааг тусгайлан салбарын хууль бүрд албан хаагчдын ажил үүргийн онцлог байдлыг харгалзан нийгмийн баталгааг хангах зохицуулалт хийсэн нь нийгмийн баталгааг хангах талаарх арга хэмжээг авч байгаа нь харагдаж байна.

Мөн Батлан хамгаалах яам, Зэвсэгт хүчний Жанжин штабын “Монгол Улсын Батлан хамгаалах,

³⁷ Төрийн албан тухай хууль (2019)

³⁸ Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль (2016)

зэвсэгт хүчний нийгмийн хамгааллын хөтөлбөр (2016-2020)”, Хил хамгаалах ерөнхий газрын “Хилчдийн нийгмийн хамгаалал-2024” хөтөлбөр, Дотоодын цэргийн “Цагдаа, дотоодын цэргийн алба хаагч, ажилтны эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах хөтөлбөр (2020-2023)”, Онцгой байдлын ерөнхий газрын “Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдын ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааг сайжруулах хөтөлбөр (2019-2024 он)”, “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн нийгмийн хамгааллыг бэхжүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөр (2021-2024 он)”, Тагнуулын ерөнхий газрын “Албан хаагчийн ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааны хөтөлбөр (2018-2022 он)”, Дотоод хэргийн их сургуулийн “Дотоод хэргийн их сургуулийн албан хаагч, ажилтны ажиллах нөхцөл, нийгмийн баталгааг хангах хөтөлбөр (2022-2024)” тус тус хэрэгжиж байгаа нь

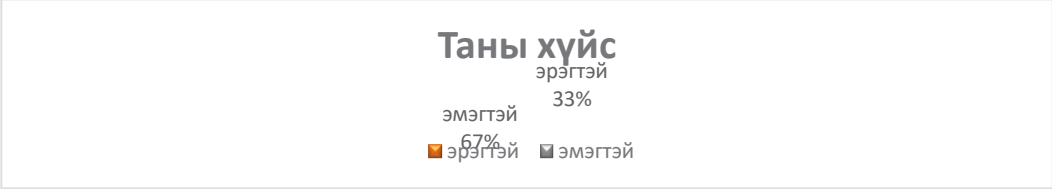
өнөөдөр төрийн тусгай чиг үүрэг бүхи байгууллагуудын албан хаагчдын нийгмийн баталгааг хангах талаар авч хэрэгжүүлж байгаа нь давуу тал болно гэж үзлээ.

Харин Дотоод хэргийн их сургууль, Цагдаагийн ерөнхий газар, Дотоодын цэрэг, Онцгой байдлын албан хаагчдаас ажиллах нөхцөл, нийгмийн хамгааллын болон нийгмийн баталгааг хангах хөтөлбөрийн хэрэгжилт нь ямар байгаа талаар үнэлэхээр нийт 456 ахлагч бүрэлдэхүүнээс судалгааны асуумж авлаа. Үүнд:

- Дотоод хэргийн их сургууль-33
- Цагдаа, дотоодын цэрэг-339
- Онцгой байдал-83 алба хаагч тус тус хамрагдаж, мэдээллийг SPSS 25.0 программаар үр дүнгийн боловсруулалтыг хийв.

1. Дотоод хэргийн их сургуулиас судалгаанд оролцогчид

Ерөнхий мэдээллээс харахад, судалгаанд эрэгтэй 11, эмэгтэй 22 хувь хамрагдсан байна. Үүнийг дараах байдлаар дүрслэн харж болно.

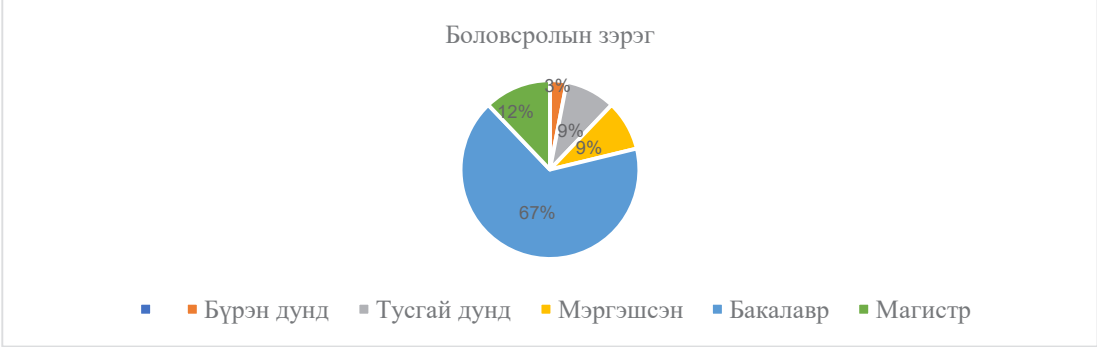
Зураг 1.1. Судалгаанд оролцогчдын хүйсийн харьцаа
Дээрх зургаас харахад нь эрэгтэй, 45.8 хувь нь эмэгтэй судалгаанд оролцогчдын 54.2 хувь байна.

		Дотоод хэргийн их сургуульд ажилласан хугацаа			Нийт
		1-3	5-10	10-20	
Таны хүйс	Эрэгтэй	8	1	2	11
	Эмэгтэй	17	2	3	22
Нийт		25	3	5	33

Хүснэгт 1.2. Дотоод хэргийн их сургуульд ажилласан хугацаа болон хүйсийн харьцааны байдал

Судалгаанд оролцогчдын ажилласан жилийг авч үзэхэд 1-3 жил ажилласан эрэгтэй 8, эмэгтэй 17, 5-10 жил ажилсан эрэгтэй 1, эмэгтэй 2, 10-20 жил ажилласан эрэгтэй 2, эмэгтэй 5 байна.

Мөн судалгаанд оролцогчдын боловсролын түвшин зургаар харууллаа.

Зураг 1.2. Судалгаанд оролцогчдын боловсролын зэрэг

Дээрх зургаас харахад нь тусгай дунд, 9 хувь нь судалгаанд оролцогчдын 12 хувь нь мэргэжлийн боловсрол, 3 хувь нь магистр, 67 хувь нь бакалавр, 9 хувь бүрэн дунд боловсролтой байна.

Зураг 1.3. Судалгаанд оролцогчдын үндсэн харьяалал

Дээрх зургаас харахад Улаанбаатар хот, 36 хувь нь орон судалгаанд оролцогчдын 64 хувь нь нутгийн харьяалалтай байна.

		Дотоод хэргийн их сургуульд ажилласан хугацаа			Нийт
		1-3	5-10	10-20	
Та ДХИС-д ажиллах болсон	Баталгаатай ажлын байр	9	1	1	11
	Төрийн албаны нэр хүнд	4	2	2	8

шалтгаан юу вэ?	Гадаад, дотоодод суралцах боломжтой	1			1
	Хөдөлмөрийн таатай нөхцөл	3			3
	Бусад	8		2	10
Нийт		25	3	5	33

Хүснэгт 1.3. ДХИС-д ажиллах шалтгаан, хугацаа

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос ДХИС-д ажиллах болсон шалтгааныг судалж асуухад баталгаатай ажлын байр гэсэн нь 11, төрийн албаны нэр хүнд гэсэн нь 8, гадаад, дотоодод суралцах боломжтой гэсэн нь 1, хөдөлмөрийн таатай нөхцөл гэсэн нь 3, бусад гэсэн нь 10 байна. Үүнийг бас ажилласан жилээр нь тодруулж харууллаа.

		Үндсэн харьяалал		Нийт
		Улаанбаатар	Орон нутаг	
Таны орон сууцны нөхцөл?	Орон сууц	16	5	21
	Хашаа байшин	3		3
	Хашаа гэр		3	3
	Түрээсийн орон сууц		3	3
	Нийтийн орон сууц	1	1	2
	Бусад	1		1
Нийт		21	2	33

Хүснэгт 1.4. Амьдарч байгаа орон сууц болон харьяалал

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдын 21 нь орон сууц, 3 нь хашаа байшин, 3 нь хашаа гэрт, 2 нь нийтийн орон сууц, 1 нь бусад нөхцөлөөр амьдарч байна.

		Таны одоо авч буй цалин амьдралд тань хүрэлцдэг үү?		Нийт
		тийм	үгүй	
Гэрлэсэн эсэх	тийм	4	11	15
	үгүй	6	12	18
Нийт		10	23	33

Хүснэгт 1.5. Гэр бүл болон цалингийн хүрэлцээ

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдын цалин асуултад гэрэлсэн ахлагчийн 4 нь тийм, 11 нь үгүй, гэрлээгүй амьдралд хүрэлцдэг үү гэсэн ахлагчийн 6 нь тийм гэсэн байна.

		Таны банк болон банк бус санхүүгийн байгууллагаас авсан зээлийн өнөөгийн байдал				Нийт
		Зээлгүй	1	2	4-өөс дээш	
Таны орон	Орон сууц	12	3	2	4	21
	Хашаа байшин	3	0	0	0	3
	Хашаа гэр	0	2	0	1	3

сууцны нөхцөл?	Түрээсийн орон сууц	1	1	1	0	3
	Нийтийн орон сууц	1	0	0	1	2
	Бусад	0	0	1	0	1
Нийт		17	6	4	6	33

Хүснэгт 1.6. Орон сууцны нөхцөл болон зээлийн өнөөгийн байдал

Дээрх хүснэгтээс харахад зээлгүй 17, зээлтэй 16 байна. судалгаанд оролцогчдын орон Ажилласан жилээр нь болон орон сууцны нөхцөлөөр зээлийн сууцны нөхцөлөөр нь зээлд өнөөгийн байдлыг судалж үзэхэд хамрагдсан ахлагчийг харууллаа.

		Танд байгууллагаас орон сууцны дэмжлэг туслалцаа үзүүлж байсан уу?			Нийт
			Тийм	үгүй	
Дотоод хэргийн их сургуульд ажилласан хугацаа	1-3	2	4	19	25
	5-10			3	3
	10-20		3	2	5
Нийт		2	7	24	33

Хүснэгт 1.9. ДХИС-д ажиллах хугацаанд орон сууцтай болоход дэмжлэг үзүүлсэн байдал

Дээрх хүснэгтээс харахад үгүй 24, хариулаагүй 2 ахлагч судалгаанд оролцогчдоос орон байна. Ажилласан жилээр нь сууцны дэмжлэг туслалцаа үзүүлж ахлагчийг харууллаа. байсан уу гэсэн асуумжид тийм 7,

		Байгууллагаас зохион байгуулсан эрүүл мэндийн үзлэг, оношилгоонд хэдэн удаа хамрагдсан бэ?					Нийт
		2 жилд нэг удаа	жилд нэг удаа	улиралд нэг удаа	хамрагдаагүй	бусад	
Таны нас	18-25 нас	2	2	0	7	0	11
	25-35 нас	5	3	2	2	1	13
	35-45 нас	1	3	0	3	0	7
	45-50 нас	0	0	0	1	0	1
	50-иас дээш нас	0	0	0	1	0	1
Нийт		8	8	2	14	1	33

Хүснэгт 1.10. Нас болон байгууллагаас зохион байгуулсан эрүүл мэндийн үзлэгт хамрагдсан байдал

Дээрх хүснэгтээс харахад байгууллагаас байгуулсан эрүүл судалгаанд оролцогчдоос мэндийн үзлэг, оношилгоонд хэдэн

удаа хамрагдсан бэ гэсэн асуумжид
2 жилд нэг удаа 8, жилд болон

улиралд 10, хамрагдаагүй 14 байна.
Ахлагч нарыг насаар нь харууллаа.

		Ахлагч бүрэлдэхүүнийг өөрийгөө хөгжүүлэхтэй холбогдуулан байгууллага хэрхэн дэмжлэг үзүүлж байна вэ?					Нийт
			хангалттай	хангалтгүй	дунд зэрэг үзүүлдэг	бусад	
Таны хүйс	эрэгтэй	0	3	5	1	2	11
	эмэгтэй	1	6	7	7	1	22
Нийт		1	9	12	8	3	33

Хүснэгт 1.11. Хүйс болон өөрийгөө хөгжүүлэхэд байгууллагаас дэмжлэг үзүүлж байгаа байдал

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос ахлагч бүрэлдэхүүнийг өөрийгөө хөгжүүлэхтэй холбогдуулан байгууллага хэрхэн дэмжлэг үзүүлж байна вэ? гэсэн асуумжид хангалттай 9, хангалтгүй 12, дунд зэрэг үзүүлдэг 8, бусад 3 байна. Ахлагч нарыг хүйсээр нь харууллаа.

Харин судалгаанд оролцогчдын ажилласан жилийг авч үзэхэд 1-3 жил ажилласан эрэгтэй 8, эмэгтэй 17, 5-10 жил ажилсан эрэгтэй 1, эмэгтэй 2, 10-20 жил ажилласан эрэгтэй 2, эмэгтэй 5 байгаа шалтгааныг тодруулахаар хүний нөөцийн шилжилт хөдөлгөөний статистик тоо баримтад судалгаа хийж үзлээ.

Зураг 4. Ахлагч бүрэлдэхүүний шилжилт хөдөлгөөн

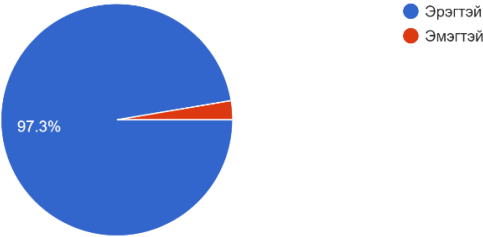
Дээрх хүснэгтээс харахад Дотоод хэргийн их сургуулийн ахлагч бүрэлдэхүүний шилжилт хөдөлгөөнөөс харахад тогтвор суурьшилтай ажиллаж байгаа нь батлагдлаа.

2. Цагдаа, Дотоодын цэргээс судалгаанд оролцогчид

Цагдаа, Дотоодын цэргийн анги байгууллагаас оролцогчдын ерөнхий мэдээллээс харахад, судалгаанд эрэгтэй 330, эмэгтэй 9

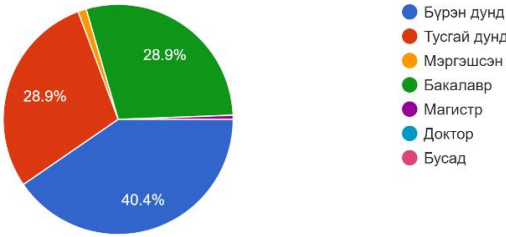
албан хаагч хамрагдсан байна. Үүнийг дараах байдлаар дүрслэн харж болно.

Таны хүйс
339 хариулт

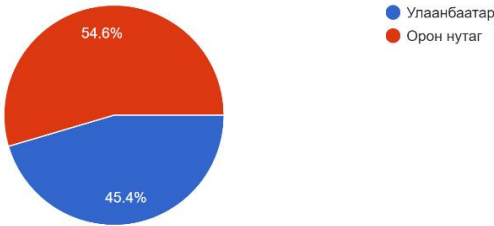
Зураг 2.1. Судалгаанд оролцогчдын хүйсийн харьцаа

Боловсролын зэрэг
339 хариулт

Зураг 2.2. Судалгаанд оролцогчдын боловсролын зэрэг

Үндсэн харьяалал
339 хариулт

Зураг 2.3. Судалгаанд оролцогчдын үндсэн харьяалал

		Та ажлынхаа хажуугаар суралцах нөхцөл бүрдэж байна уу?			Нийт
		тийм	үгүй	Суралцах нөхцөл бүрдсэн ч санхүүгийн асуудал тулгардаг	
Боловсролын зэрэг	Бүрэн дунд	62	24	51	137
	Тусгай дунд	46	18	34	98
	Мэргэшсэн	2	2	0	4
	Бакалавр	44	27	26	97
	Магистр	1	0	1	2
Нийт		155	71	112	338

Хүснэгт 2.1. Боловсролын зэрэг, ажлын хажуугаар суралцах нөхцөл

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос Та ажлынхаа хажуугаар суралцах нөхцөл бүрдэж байна уу гэсэн асуумжид тийм 155, үгүй 71, суралцах нөхцөл бүрдсэн ч санхүүгийн асуудал тулгардаг 112 байна. Ахлагч нарыг боловсролын зэргээр харууллаа.

		Таны орон сууцны нөхцөл?						Нийт
		Орон сууц	Хашаа байшин	Хашаа гэр	Түрээсийн орон сууц	Нийтийн орон сууц	Бусад	
Үндсэн харьяалал	Улаанбаатар	39	39	37	23	9	6	153
	Орон нутаг	33	35	31	61	13	11	184
Нийт		72	74	68	84	22	17	337

Хүснэгт 2.2. Үндсэн харьяалал, орон сууцны нөхцөл

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос Таны орон сууцны нөхцөл гэсэн асуумжид орон сууц 72, хашаа байшин 74, хашаа гэр 68, түрээсийн орон сууц 84, нийтийн орон сууц 22, бусад 5 байна. Ахлагч нарыг үндсэн харьяаллаар харууллаа

		Таны албан үүргээ гүйцэтгэж байгааг удирдлагын зүгээс хэрхэн үнэлдэг вэ?				Нийт
		Хангалттай сайн	Сайн	Дунд	Огт үнэлдэггүй	
Таны ажиллаж буй албан тушаал дээрх ажлын байрны сэтгэл ханамжийг үнэлэх бол та ямар үнэлгээ өгөх вэ?	Маш их сэтгэл ханамжтай	35	21	3	1	60
	Сэтгэл ханамжтай	24	128	23	3	178
	Дунд	2	34	49	10	95
	Сэтгэл ханамжгүй	1	1	2	1	5
Нийт		62	184	77	15	338

Хүснэгт 2.3. Албан тушаалын сэтгэл ханамж, удирдлагын үнэлгээ

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос Таны ажиллаж буй албан тушаал дээрх ажлын байрны сэтгэл ханамжийг үнэлэх бол та ямар үнэлгээ өгөх вэ гэсэн асуумжид Маш их сэтгэл ханамжтай 60, сэтгэл ханамжтай 178, дунд 95, сэтгэл ханамжгүй 5 байна. Ахлагч нарыг удирдлагын үнэлгээтэй харууллаа.

		Танай байгууллагаас танд болон гэр бүлд нь нэмэлт дэмжлэг, тусалцаа үзүүлдэг үү?			Нийт
		Тийм	Үгүй	Бусад	
Таны амьжиргааны түвшин доогуур эсвэл гэр бүлд тань хөгжлийн бэрхшээлтэй гишүүн байдаг бол хуулийн дагуу тусламж, дэмжлэг авдаг уу?	Амьжиргааны түвшин хэвийн, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн байхгүй	45	84	28	157
	Тусламж авдаг	20	8	1	29
	Тусламж авч байгаагүй	32	91	9	132
	Нийт	97	183	38	318

Хүснэгт 2.4. Байгууллагын тусламж, дэмжлэг

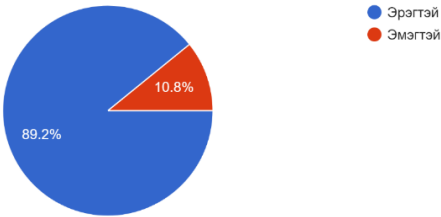
Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос байгууллагын тусламж, нэмэлт дэмжлэгийн талаар асуумж авахад ихэнх бүрэлдэхүүн тусламж авч байгаагүй нь харагдаж байна.

3. Онцгой байдлын алба хаагчдаас судалгаанд оролцогчид

Онцгой байдлын алба харахад, судалгаанд эрэгтэй 74, хаагчдын ерөнхий мэдээллээс эмэгтэй 9 албан хаагч хамрагдсан

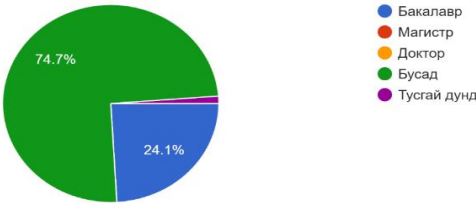
байна. Үүнийг дараах байдлаар дүрслэн харж болно.

Таны хүйс
83 хариулт

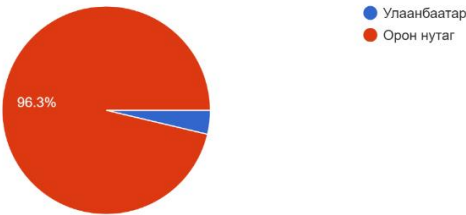
Зураг 2.1. Судалгаанд оролцогчдын хүйсийн харьцаа

Боловсролын зэрэг
83 хариулт

Зураг 2.2. Судалгаанд оролцогчдын боловсролын зэрэг

Үндсэн харьяалал
81 хариулт

Зураг 2.3. Судалгаанд оролцогчдын үндсэн харьяалал

	Та ажлынхаа хажуугаар суралцах нөхцөл бүрдэж байна уу?			Нийт
	тийм	үгүй	Суралцах нөхцөл бүрдсэн ч санхүүгийн асуудал тулгардаг	

Боловсролын зэрэг	Бүрэн дунд	20	24	17	61
	Тусгай дунд	1	0	0	1
	Бакалавр	8	9	3	20
Нийт		29	33	20	82

Хүснэгт 3.1. Боловсролын зэрэг, ажлын хажуугаар суралцах нөхцөл

Дээрх хүснэгтээс харахад суралцах нөхцөл бүрдсэн ч судалгаанд оролцогчдоос Та санхүүгийн асуудал тулгардаг 20 ажлынхаа хажуугаар суралцах нөхцөл бүрдэж байна уу гэсэн байна. Ахлагч нарыг боловсролын асуумжид тийм 29, үгүй 33, зэргээр харууллаа.

		Таны орон сууцны нөхцөл?						Нийт
		Орон сууц	Хашаа байшин	Хашаа гэр	Түрээсийн орон сууц	Нийтийн орон сууц	Бусад	
Үндсэн харьяалал	Улаанбаатар	0	2	0	1	0	0	3
	Орон нутаг	12	24	12	26	3	1	78
Total		12	26	12	27	3	1	81

3.2. Үндсэн харьяалал, орон сууцны нөхцөл

Дээрх хүснэгтээс харахад байшин 26, хашаа гэр 12, түрээсийн судалгаанд оролцогчдоос Таны орон сууц 27, нийтийн орон сууц 3, орон сууцны нөхцөл гэсэн бусад 1 байна. Ахлагч нарыг үндсэн асуумжид орон сууц 12, хашаа харьяаллаар харууллаа.

		Таны албан үүргээ гүйцэтгэж байгааг удирдлагын зүгээс хэрхэн үнэлдэг вэ?			Нийт
		Хангалттай сайн	Сайн	Дунд	
Таны ажиллаж буй албан тушаал дээрх ажлын байрны сэтгэл ханамжийг үнэлэх бол та ямар үнэлгээ өгөх вэ?	Маш их сэтгэл ханамжтай	5	4	0	9
	Сэтгэл ханамжтай	4	30	6	40
	Дунд	0	10	21	31
	Сэтгэл ханамжгүй	0	2	1	3
Нийт		9	46	28	83

Хүснэгт 3.3. Албан тушаалын сэтгэл ханамж, удирдлагын үнэлгээ

Дээрх хүснэгтээс харахад дунд 31, сэтгэл ханамжгүй 3 байна. судалгаанд оролцогчдоос Таны Ахлагч нарыг удирдлагын ажлын байрны сэтгэл ханамжийг үнэлэх бол та ямар үнэлгээ өгөх вэ гэсэн асуумжид Маш их сэтгэл үнэлгээтэй харууллаа. ханамжтай 9, сэтгэл ханамжтай 40,

		Танай байгууллагаас танд болон гэр бүлд нь нэмэлт дэмжлэг, тусалцаа үзүүлдэг үү?			Нийт
		Тийм	Үгүй	Бусад	
Таны амьжиргааны түвшин доогуур эсвэл гэр бүлд тань хөгжлийн бэрхшээлтэй гишүүн байдаг бол хуулийн дагуу тусламж, дэмжлэг авдаг уу?	Амьжиргааны түвшин хэвийн, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн байхгүй Тусламж авдаг	16	16	2	34
		5	3	4	12
	Тусламж авч байгаагүй	5	23	4	32
		26	42	10	78
Нийт					

Хүснэгт 3.4. Байгууллагын тусламж, дэмжлэг

Дээрх хүснэгтээс харахад судалгаанд оролцогчдоос Танай байгууллагаас танд болон гэр бүлд нь нэмэлт дэмжлэг, тусалцаа үзүүлдэг үү гэсэн асуумжид тийм 26, үгүй 42, бусад 10 байна.

Дээрх судалгааны үр дүнд.

1. Албан хаагч, ажилтныг жилд нэгээс доошгүй удаа эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх болон нарийн мэргэжлийн эмчийн үзлэгт хамруулах гэсэн заалтын хэрэгжилт хангагдаагүй.

2. Хамтран ажилладаг агентлаг, байгууллагын амралт, сувилалд албан хаагч, ажилтан болон түүний гэр бүлийн гишүүдийг амрах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нөхцөл бүрдээгүй.

3. Албан хаагч, ажилтны суралцах нөхцөл бололцоог хангах, дэмжлэг үзүүлэх тал дээр арга хэмжээ зохион байгуулалт сул байна гэж үзэж болохоор байна.

Ахлагч бүрэлдэхүүний ажиллах таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх, удирдлагаас алба хаагчдынхаа албан үүргээ гүйцэтгэж байгааг дүгнэх, холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу

албан хаагч, ажилтны цалингийн шатлал, алба хаасан хугацааны нэмэгдэл, мэргэжил, мэргэшлийн, спортын зэрэг болон бусад нэмэгдлийг тухай бүр шинэчлэн тогтоож, тохирох хувиар нь тооцон олгох тал дээр сайн ажиллаж байна гэж дүгнэлээ.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгаанд үндэслэн дараах дүгнэлтийг гаргаж байна. Үүнд:

1. Ахлагч бүрэлдэхүүний нийгмийн баталгааг хангахад онцгойлон анхаарч, шинээр томилогдох үед удирдлагын арга барилд дасан зохицох сэтгэл зүйн хувьд бэлэн байх сургалтын хөтөлбөр хэрэгжүүлж, сэтгэцийн эрүүл мэндийн сорилтуудыг хүлээн зөвшөөрч, тэдэнд иж бүрэн дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоонд анхаарал хандуулах.

2. Байгууллагаас зээлийн үйлчилгээнд хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр хамрагдахад дэмжлэг үзүүлэх, түрээсийн орон сууц, ипотекийн зээлд хамруулах, орон сууцаар хангах ажил хангалтгүй.

3. Төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагад ажиллаж буй ахлагч бүрэлдэхүүний хувь хүний хөгжил, хандлага, амьдралын нөхцөлийг харгалзан, ажлын гүйцэтгэлийг зөв үнэлж, гадаад, дотоодын их дээд сургуулиудад тэтгэлгээр элсэн суралцах ажлыг зохион байгуулах.

4. Эрүүл мэндийн үзлэгт жилд нэгээс доошгүй удаа хамруулах ажлыг зохион байгуулж, зөв эрүүл хооллолт, санхүүгийн боловсролын сургалт зохион байгуулах.

5. “Gen Z”, ирээдүйд ажиллах “Alpha” үеийнхний хандлагыг өөрчлөх, эх оронч сэтгэлгээтэй болгох.

6. Удирдлагууд нь “Gen Z”, ирээдүйд ажиллах “Alpha” үеийнхэнд тохирсон арга барил эзэмшүүлэх ажлыг зохион байгуулах.

7. Орчин цагт хүн бүр цахим орчноос мэдээлэл олж авах, солилцох болон бусад зорилгоор хэрэглэх нь өдөр тутмын хэрэгцээ, шаардлага болсон. Иймд алслагдмал газар ажиллаж байгаа албан хаагчдад цахим орчинд чөлөөтэй нэвтрэх орчныг бүрдүүлэн ажиллах шаардлагатай гэж дүгнэлээ.

САНАЛ

1. Ахлагч бүрэлдэхүүнд томилогдоход эрүүл мэндийн болон сэтгэл зүйн сорилуудыг тогтмол авч хэвших

2. Байгууллагаар байр орон сууцаар хангах, хөнгөлөлтэй зээлд хамруулах

3. Их дээд сургуулиудад суралцах болон ахлагч бүрэлдэхүүнээс офицерын

бүрэлдэхүүнд оруулах боломж нөхцөлөөр хангах

4. Байгууллагуудын удирдлагууд “Gen Z”, ирээдүйд ажиллах “Alpha” үеийнхэнтэй ажиллах арга барилаа өөрчлөх.

5. Интернэт орчныг байгууллага бүр дотооддоо бий болгох.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Нэг.Монгол Улсын хууль тогтоомж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №01. 1992.

2. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №07. 2017.

3. Төрийн албаны тухай хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл №01. 2018

4. Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №36. 2016.

5. Монгол Улсын Хилийн тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №6. 2017.

6. Хөдөлмөрийн тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №25. 2010.

7. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №21. 2008.

8. Цагдаагийн албаны тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №08. 2017.

9. Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл №36, 2016

10. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №24. 2017.

Хоёр.Эрдэм шинжилгээний бүтээл

11. Бор Ж., Чулуунбат В. Үндэсний аюулгүй байдлын онолын үндэс. Уб., 2012.

12. Эрдэнэцогт Д. Цэргийн албаны аюулгүй байдлыг хангах үндэс. Цэргийн ухааны докторын зэрэг горилсон диссертац. Уб., 2002.

13. Unless indicated otherwise, all data are sourced from OECD (2010), Survey on Strategic Human Resources Managerent in Centrai/Federal Governments, unpublished.

Гурав.Цахим эх сурвалж

14. Монголын Үндэсний номын сан.
<http://www.nationallibrary.mn/mn/>.

15. Монгол УИХ.
<http://www.parliament.mn>.

16. ЦЕГ. www.police.gov.mn.

17. ОБЕГ. www.ne.ma.gov.mn.

18. Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. www.legalinfo.mn.
ХАВЦРАЛТ

Энэхүү QR
кодыг
уншуулж

НОЙРНЫ ДУТАГДАЛ БА СЭТГЭЦИЙН ЭРҮҮЛ МЭНД

/эссэ/

Г.Мөрөн.

*Хилийн албаны сургуулийн Сэтгэл
зүйн 434 дүгээр дамжааны түрүүч*

Оршил

“Хүн бол биологийн болон нийгмийн амьтан” хэмээн эртний Грекийн гүн ухаантан Аристотель номлосон байдаг. Хотжилт, даяаршилтын нөлөөгөөр хүн төрөлхтөн биологийн амьтан төрлөөсөө улам холдож, нийгмийн хэрэгцээг нэн тэргүүнд тавьдаг болсон. Хүний эрт үеийн “Амьд үлдэх” үндсэн хэрэгцээ “Амжилттай байх” хэрэгцээ болон хувирч, амьдралыг тэтгэгч, эдгээх арга, “бурхан” /Эртний Грекийн “Нурнос”, Ромын “Somnus”/³⁹ гэж тооцогддог байсан нойрны ач холбогдлыг авч үзэх нь багасаж байна. Үүний тодорхой жишээ нь “Чамайг унтаж байхад бусад чинь хичээлээ хийж байгаа” гэх зэргээр амжилттай байхын тулд унтаж амрахыг хойшлуулах талаар уриалсан, нойрны ач холбогдлыг бууруулсан уриалга сошиал орчинд бий. Гэвч нойр болон сэтгэцийн эрүүл мэндийн хооронд нягт холбоо уялдаа байдгийг бид мэдэх учиртай. Сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудалтай амьдрах нь таны нойронд нөлөөлж, нойрны дутагдал нь таны сэтгэцийн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлдөг.

Нойрны талаар мэдээлэл цуглуулж судалж үзэхэд хүний амьдралын нэн чухал хэрэгцээ,

дэлхийн хэмжээнд томоохон асуудал болоод байгаа талаар сүүлийн үеийн олон судалгаанууд харуулж байна.

Нойрны ач холбогдол ба нойр дутагдлын хор уршиг

Олон зууны турш эмч нар нойр бол тархины идэвхгүй байдлын үе гэж үздэг байсан ч сүүлийн 60 жилийн судалгаагаар тархи унтах үед идэвхтэй хэвээр байдгийг тогтоосон. Унтах нь зүгээр л зовхио аниад хонь тоолохоос бүрдэх маш нарийн төвөгтэй, чухал үүрэгтэй үйл явц юм. Үүнд:

- Нойрсох үед хүний бие болон тархийг сэргээн амрааж гадаад орчноос авсан олон төрлийн мэдээлэл, түүнээс авсан сэтгэгдлүүдийг боловсруулахад чухал үүрэгтэй.

- Унтах үед бие тайвширч цусны даралт ба зүрхний цохилт багасан биеийн температур буурдаг. Мөн амьсгалын тоо цөөрч булчин сулардаг.

- Тархины зарим хэсгийн үйл ажиллагаа буурдаг. Үүний зэрэгцээ дурсамж хадгалагдаж, шинэ мэдлэг, шинэ сэтгэгдлийг боловсруулдаг.

- Унтах үед хүний дархлаа идэвхжиж, чухал гормонууд ялгардаг. Үүний зэрэгцээ стрессийн дааврын ялгарал буурна.

Нойрны үүргийн талаар судалсан онолын олон үзэл баримтлал бий. Тухайлбал, нөхөн сэргээх онолоор нойр нь сэрүүн үед өдрийн турш шавхагдаж байгаа биологийн үйл ажиллагаанд шаардлагатай эсийн бүрэлдэхүүн

³⁹ <https://aasm.org/sleep-in-ancient-greece-and-rome/>

хэсгүүдийг нөхөн сэргээх боломжийг олгодог гэж үздэг. Энэ нь булчингийн нөхөн төлжилт, эд эсийн өсөлт, уургийн нийлэгжилтэд чухал ач холбогдолтой олон дааврын ялгарал зэрэг бие махбод дахь үйл ажиллагаанууд нь ихэвчлэн унтах үед явагддаг болохыг олж тогтоосон. Тархины уян хатан байдлын онолоор нойр нь мэдрэлийн тогтолцоог өөрчлөх, тархины бүтэц, үйл ажиллагааг хөгжүүлэхэд шаардлагатай байдаг. Нярай болон бага насны хүүхдийн тархины хөгжилд нойр чухал үүрэг гүйцэтгэдэг нь тодорхой бөгөөд нярай хүүхэд яагаад өдөрт 14 цагаас илүү унтах ёстойг тайлбарладаг⁴⁰. Танин мэдэхүйн үйл ажиллагааны онолоор унтах нь танин мэдэхүйн үйл ажиллагаа, ой санамжийг бүрдүүлэхэд чухал үүрэгтэй. Нойрны дутагдлын талаарх судалгаанууд нь танин мэдэхүйн үйл ажиллагааны хэвийн байдлыг алдагдуулахаас гадна санах ойн хомсдолд хүргэж байгааг харуулж байна⁴¹.

Эртний Грекийн философич, эмч Гиппократ нойрыг эрүүл мэндээ хадгалах урьдчилсан зургаан нөхцөлийн нэг хэмээн тодорхойлж “Амьсгал” бүтээлдээ нойр нь биеийн температурыг бууруулж, тархины цусны эргэлтийг удаашруулдаг, энэхүү “хөргөх” процесс нь ухамсрыг өөрчилж, “тодорхой төсөөлөл” болох зүүдийг бий болгодог гэжээ. Түүний алдарт "Афоризмууд"

бүтээлд өвчин эмгэгийн үед нойрны оношилгооны ач холбогдлын талаар "унтах, нойргүйдэл хоёулаа өвчин үүсгэдэг" гэж үзэж, "өвчтөн өдөр нь сэрүүн, шөнө унтдаг байгалийн заншлыг дагаж мөрдөх ёстой, ... өөрчлөх нь муугийн шинж болно" хэмээн унтах тодорхой зуршлыг дагаж мөрдөхийг зөвлөжээ⁴².

Их болон бага унтах нь ч аюултай юм бол өдөрт 7-8 цаг унтдаг хэвшмэл амьдралтай хүний хувьд ямар ашиг тус үр дагавар гарах вэ гэхээр сэтгэл санаа сайжран, зүрх судасны тогтолцоо хэвийн ажиллах боломжтой болдог. Нойр нь инсулин гэх цусан дахь глюкозыг зохицуулдаг даавартай хамааралтай бөгөөд чихрийн шижингээр өвдөх эрсдэлгүй, ой тогтоолт болон танин мэдэхүйн чадвар сайн байх нь түүнтэй салшгүй холбоотой. Учир нь нойр ханасан хүний сэтгэхүй нойр дутуу болон их унтсан хүнээс хавь илүү байдаг учраас сэтгэцийн үйл ажиллагаа дэмжигдэж, эд эсийг нөхөн сэргээж, хүчирхэг дархлааг тогтоож өгнө. Өөрийн санаа зовсон зүйлийг бодолгүйгээр нойроо сайн авснаар стресс тайлан, тамирчдын бэлтгэлийн нэгээхэн хэсэг сайн унтаж амрах нь ачаалал даах чадвар нэмэгдүүлдэг гэх зэрэг асар их ач тусыг нойр агуулдаг.

Бага насны хүүхэд болон өсвөр насныхан унтах нь маш чухал бөгөөд энэ үед өсөлтийн даавар үүсдэг. Нойрны хэрэгцээ нь

⁴⁰ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/>

⁴¹ Hudson AN, Van Dongen HP, Honn KA. Sleep deprivation, vigilant attention, and

brain function: a review. Neuropsychopharmacology. 2020

⁴² <https://aasm.org/sleep-in-ancient-greece-and-rome/>

наснаасаа хамааран янз бүр байна. Насанд хүрэгчид ихэвчлэн өдөрт 6-8 цаг унтаж амрахад хангалттай. Гэхдээ энэ нь хүн бүрт харилцан адилгүй байдаг. Энэ нь таны нойр хэр зэрэг чанартай байснаас мөн хэр их гүн нойрссоноос хамаарч өөр өөр байдаг. Нялх нярай хүүхэд, өсвөр насныхан илүү их унтах шаардлагатай ба шинээр төрсөн хүүхэд өдөрт 20 орчим цаг унтдаг. Дараа нь өсвөр насныхан шилжилтийн насны үедээ нойрны хэрэгцээ нэмэгдэж нас ахих тусам унтах хэрэгцээ буурдаг. Өсвөр насныхан ихэвчлэн өдөрт 8-9 цаг унтах ёстой байхад 60 настай хүмүүс ихэвчлэн 6 цаг орчим унтахад хангалттай байдаг.

Хүүхдүүд багаасаа нойрны дутагдалтай байснаар ирээдүйд нь сөргөөр нөлөөлдөг. Тэд том хүн шиг ядарснаа мэдрэх нь бага учраас хүссэн үедээ унтаж сэрдэг. Тиймээс тэд унтах ёстой цагтаа унтахгүй тэрнээс өмнө эсвэл бүрэн ядарсны дараа унтдаг. Сэрэхээргүй жоохон шуугиан чимээнд сэрж байдаг. Энэ нь манай Монголын нийгэмд элбэг бөгөөд эцэг эхчүүд “өдөр цаг унтах цагаасаа хэтрээд унтсан тул орой унтахгүй байна” гэх зэргээр ярьдаг. Энэ нь эцэстээ анхаарал төвлөрөх, тогтоох чадвар муудах, сэтгэл хөдлөл нэмэгдэх гэх мэт сөрөг эрсдэлийг дагуулдаг гэдгийг судлаачид олж тогтоосон байна.

Бие ба тархи хангалттай сэргэхийн тулд танд гүн нойр хэрэгтэй. Унтаж чадахгүйгээс болоод бидний цадалт болон өлсгөлөнг зохицуулдаг дааврууд

тэнцвэрээ алдаж өлсөх нь илүү давамгайлж түүнтэй холбоотой идэх тохиолдол бий. Үүний уршиг нь жин нэмэх нэг шалтгаан болно. Нойр дутуу байх нь цусан дахь сахрын тэнцвэрт байдалд сөргөөр нөлөөлж, чихэрлэг зүйл их идэхэд хүргэдэг.

Нойр дутуу байх эсвэл их унтсан хүмүүс жирийн 6-8 цаг унтдаг хүмүүсээс богинохон насалдаг нь судалгаагаар тогтоогдсон байна. Их унтах дутуу дутуу буюу өдөрт 5 цаг унтсанаас илүү хор нөлөөтэй байдаг байна. Их унтсанаар таргалах эсвэл сэтгэл гутралд автах, таргалах нь түгээмэл байдаг боловч ихэвчлэн зүрхний янз бүрийн өвчин тусах өндөр эрсдэлтэй бүлэгт багтдаг байна⁴³.

Дэлхий нийтийн томоохон асуудлын тоонд нойргүйдэл тооцогддог. Таны эргэн тойронд буй хүмүүс өдөрт яаг 7-8 цаг амарч чадаж байгаа эсэхийг та ажиглаад үзээрэй. Хүрээлэн буй орчноосоо нотлох баримтыг харж болно. Бүгд янз бүрийн шалтгаанаас болж нойр дутуу явцгаадаг. Зарим хүмүүс бүр 24 цаг нойргүй явах нь ч бий. Хүн 19 цаг нойргүй явснаар тэдгээр хүмүүсийн нойргүй нүдэнд ор үзэгдэж, бүтээмж буурч, сэтгэн бодох чадвар удааширч, саяхан хэлсэн үгийг хүртэл мартах, тархины санах чадвар 20-30 хувиар буурч байдаг. Дэлхийн хүн амын 15 хувь нь хангалттай унтаж сэргэг явдаг гэсэн судалгаа байдаг. АНУ-ын нойр судлалын үндэсний төвийн судалгаагаар 100 жилд бидний унтах хугацаа 20 хувиар багасжээ.

⁴³ <https://www.physio-pedia.com/>

Магадгүй биднээс хойш дахиад 100 жил өнгөрөхөд дахиад 15-20 хувь буурахад хүн гэх оюун ухаант сэтгэн бодохуйн амьтан буцаад сэтгэх чадваргүй, аливааг тогтоох тархигүй мэт болох аюул үүсэх ч эрсдэлтэй.

Нойр нь зөвхөн амрах үүрэгтэй биш юм. Бие физиологийн болон оюун санааны асар их тайвшралыг мэдрүүлдэг. Асар их тайвширсан хүний ажлын бүтээмж, юманд хандах хандлага, хүмүүстэй харилцах харилцаа, сэтгэх бодох чадвар хүртэл хурдан шуурхай идэвх санаачилга сайтай байдаг. Хүн өглөө 6 цагт босоод орой бүр 12 цагт унтлаа гэж бодоход 0,05 градустай архи уусан хэмжээний согтдог. Харин 3 цагаар дахиад нэмэгдэхэд хууль ёсны согтсон хүн шиг болдог нь хачирхалтай. Та өдөрт 1 цаг эсвэл 2 цаг амрах ёстой цагаасаа дутуу амрахад тэр нь тогтмол хадгалагдан 7 хоногийн дараа 7-8 цаг дутуу нойртой явсан хүн мэт болдог⁴⁴ тухай Гэгээн Томасын их сургуулийн мэдрэл судлал, сэтгэл судлалын доктор, профессор Ж.Роксанн Причард судлан тогтоосон байна.

Нойргүйдэл нь зүгээр ч ой тогтоолт, бие оюун санааг идэвхгүй болгохоос гадна нойр дутуу явсаар байвал стресс, уур бухимдал, аливаагаас төвөгшөөх зэргээс үүдэн өвчин тусахад хүргэнэ. Зарим хүмүүс нойр нь хүрч байхыг үл

ойшоож кофе, кола эсвэл энергийн ундаа уух гэх зэргээс унтаж өөрийгөө амраалгүй сэргээдэг. Гэвч тэр үйлдэл тухайн нөхцөл байдалдаа л сэргэг байдаг болохоос хүрэх үр дүн хоёр дахин сөрөг үр дагаврыг дагуулдаг. Нойрны дутагдалд орсноо мэдэлгүй “би зүгээр хэвийн миний бие яах ч үгүй” эсвэл “нойргүй хоносон хэрнээ сэргэг байна би” гэж бодож байвал “үгүй” юм. Нойрны дутагдал ямар нэг байдлаар их бага хэмжээгээр сөрөг үр дагавартай. Жишээлбэл: зан ааш эвдрэх, энгийн зүйлд төвөгшөөх, амархан сульдах гэх мэт. Сайн унтаж амарч чаддаггүй хүмүүс сэтгэцийн олдмол өвчинтэй болох маш өндөр эрсдэлтэй байдаг⁴⁵.

Бид сайн унтаж амрах тусмаа ааш зан хэлбэлзэх өвчин, таргалалт, анхаарал төвлөрүүлэх асуудал гэх мэт олон зүйлээс ангижрах боломжтой. Унтахад хүний хүч нөхөгдөж дахин сэргэгддэг. Түүнчлэн хэр сайн унтана төдий чинээгээр өдөржин цуглуулсан мэдээллээс зарим “хэрэггүй хог”-ийг тархи задалж гадагшлуулна. Тухайн хэрэгцээгүй мэдээллийг бага багаар үлдээсээр байвал хэдэн жилийн дараа шавхагдашгүй асар их болно. Яг л түүнтэй адилаар дутуу унтсаар байвал өөртөө хэрэгцээгүй мэдээллийн “хог” тээсээр л байна гэсэн үг юм⁴⁶. Нойрноос гадна зүүд зүүдлэх нь

⁴⁴ Kayla Janto, J Roxanne Prichard, Snigdha Pusalavidyasagar “An update on dual orexin receptor antagonists and their potential role in insomnia therapeutics” Journal of clinical sleep medicine, 2018

⁴⁵ Иохан Хари “Хулгайлагдсан төвлөрөл” УБ., 2022

⁴⁶ Kayla Janto, J Roxanne Prichard, Snigdha Pusalavidyasagar “An update on dual orexin receptor antagonists and their potential role in

маш чухал зүйл юм. Эмийн аргаар унтдаг хүмүүс зүүдэлдэггүй. Мөн өөрийгөө унтуулж чадалгүй хүчээр унтуулж байгаа учраас өөрт нь хор нөлөө их.

Нойрны дутагдалд олон шалтгааны нэг нь сүүлийн үеийн техник технологи, түүнээс ялгарах цэнхэр гэрэл, туяатай асар их холбоотой. Эрт үед байгалийн гэрлээр унтаж амрахыг зохицуулдаг байжээ. Тухайлбал, нар шингэхийн өмнө бидний биеэс их эрч хүч гарч эхэлдэг нь бидний өвөг дээдэст ихээхэн хэрэгтэй байсан. Тухайлбал, гэрээсээ хол газар явах үед нар жаргахаас өмнө майхнаа барих эсвэл омог руугаа буцах, ажлаа хийж дуусгах зэргээр тухайн эрч хүчийг зарцуулна. Гэтэл орчин үед бид гэрлийг удирдаж хэзээ унтахаа шийддэг болсон. Нар жаргасан ч гар утсаа хэрэглэсээр байх тохиолдолд тархинд харанхуй болоогүй гэсэн дохио очиж, унтаж амрах байдалд биеийг бэлтгэж чаддаггүй. “Гэрлээ асаах болгондоо нойронд нөлөөлөх эм ууж байна гэдгийг бид ойлгох хэрэгтэй. Бидний нойргүйдлийн хамгийн том хүчин зүйл нь гэрэл юм” хэмээн эмч, нойр судлаач доктор Чарлз Кзейслер хэлжээ.

Нойрны дутагдлаас сэргийлэх арга зам

Тэгвэл эдгээр нойргүйдлээс гарах арга зам бас бий. Хүн амьдралынхаа 1/3-ийг унтаж өнгөрүүлдэг. Чанартай унтах нь эрүүл мэндэд зөв хооллолт, биеийн

тамирын дасгал хийхтэй адил чухал юм.

Гэрэлтэй нөхцөлд хүн унтаж чаддаггүйг бид өмнө нь дурдсан. Иймд унтахаасаа 2 цагийн өмнөөс утсаа хол байлгаж чимээгүй харанхуй орчинд хэн ч саад болохооргүй тухтайхан хэвтэж унтах хэрэгтэй. Байнгын ийм байдалтай байснаар та амьдралын аз жаргал таашаалыг илүүгээр ойлгож мэдрэх болно. Мөн тогтсон цагт унтаж сэрж байх явдал юм. Ингэснээр таны нойрны дутагдал байхгүй болно. Хэрхэн сайн унтах амрах тал дээр танд зөвлөгөө өгөхөд:

1. Өдрийн гэрэлд аль болох байх эсвэл алхах;

2. Дасгал хөдөлгөөн хийх. Энэ бидний эсээс ялгарах ялгаралтыг ихэсгэснээс нойр сайн хүрнэ.

3. Дээр дурдсанаар тогтмол цагт хэвтэж босох заншилтай байх.

4. Өдөр аль болох цөөхөн минутаар унт эсвэл бүр унтахаас зайлсхийх.

5. Кофе, цай, кола мөн энергийн ундаанаас зайлсхийх. Хэрэглэсэн ч өдрийн 15 цагаас хойш хэрэглэхгүй байх хэрэгтэй.

6. Унтахаасаа өмнө сайхан тайвширч сур, бас бясалгал хийж болно.

7. Архи болон согтууруулах ундаа огт бүү хэрэглэ.

8. Утсаа унтрааж хэвтэхээсээ өмнө өөрийгөө хөх туяанаас хамгаалах.

9. Өрөөнийхөө халууныг 18,3 хэмд байхаар сайхан салхи оруулна.

10. Энэ нь хамгийн тохиромжтой хэм. Гэхдээ өөртөө тохируулна.

11. Унтлагын өрөөнд цагийг харагдах газар бүү байрлуул. Сэрүүн хэвтэх үед цагаа харж стресст ордог.

12. Хэрэв 20-30 минутад унтаж чадахгүй бол шууд босоод 20 минут өөрийгөө жаахан саатуулна. Гэхдээ зурагт үзэхгүй. Хувцсаа эвхэж болно. Амьсгалын дасгал хийж болно.

13. Нэг өдөр болон хэдэн өдөр муу унтлаа гээд хямраад хэрэггүй унтахгүй сууж байгаад яг нойроо хүрэх үед орондоо орох нь чухал.

14. Унтсангүй гэж стресстэхгүй байх нь хамгийн чухал ба дараагийн өдрөө хүн нойроо сайн авах тохиолдол олон.

15. Бүр унтаж чадахгүй олон сараар явж байгаа бол эмч болон сэтгэл зүйчид хандах хэрэгтэй.

Гэгээн Томасын их сургуулийн мэдрэл судлал, сэтгэл судлалын

доктор, профессор Ж.Роксанн Причард сайн унтаж амрах үндсэн гурван шалтгааныг нэрлэсэн нь **тогтмол** /унтах, сэрэх цаг/, **гүн нойр** /тайвшруулах үйлчилгээ/, **хангалттай авах** /7-9 цаг унтах/ зэрэг юм.

Дахин дурдахад нойр бол хүн төрөлхтний, улс орны, хүн бүрийн асуудал. Иймд бид бүгд нойроо хангалттай авч байх хэрэгтэй. Нэг талаас харахад хувь хүн та өөрөө л нойрны асуудлын талаар олж мэдэж амьдралын буруу хэв маягаа таслан зогсоохгүй бол улс орон ямар ч арга хэмжээ авч зогсоож дийлэхгүй зүйл юм. Амрах үедээ амарч, унтах үедээ чанартай нойр авч өөрсдийнхөө болон үр хүүхдүүдийнхээ ирээдүйг аварцгаая.

---oOo---

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Иохан Хари “Хулгайлагдсан төвлөрөл” УБ.,2022

2. Hudson AN, Van Dongen HP, Honn KA. Sleep deprivation, vigilant attention, and brain function: a review. Neuropsychopharmacology.,2020

3. Kayla Janto, J Roxanne Prichard, Snigdha Pusalavidyasagar

“An update on dual orexin receptor antagonists and their potential role in insomnia therapeutics” Journal of clinical sleep medicine.,2018

4. <https://aasm.org/sleep-in-ancient-greece-and-rome/>

5. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/>

6. <https://www.physio-pedia.com/>

**“МОНГОЛ УЛСЫН ХИЛ
ХАМГААЛАЛТ БОЛОН ТУСГАЙ
ХАМГААЛАЛТТАЙ ГАЗРЫН
БАЙГАЛЬ ОРЧНЫГ ХАМГААЛАХ
ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ,
ХАРИЛЦАН АЖИЛЛАГАА ”**

М.ГАНБААТАР

Дотоод хэргийн их сургууль, Эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан-багш, докторант, дэд хурандаа

Хураангуй

Хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, Хилийн тухай болон байгаль орчин, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангаж, байгууллага хоорондын харилцан уялдаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлж, хилийн аюулгүй байдал болон хил орчмын нутаг дэвсгэрийн байгаль орчин, ан амьтан, байгалийн экосистемийг хадгалах, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх.

Түлхүүр үг: Хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, улсын хил хамгаалалт, улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэр, хилийн бүс, зурвас, холбогдох байгууллага, тусгай хамгаалалттай газрын эрх зүйн зохицуулалт, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн төлөвлөгөө, байгаль орчныг хамгаалах, харилцан ажиллагаа.

Удиртгал:

Манай өргөн уудам эх орны 8252.6 км хилийг өдөр шөнийн аль ч цаг, байгаль цаг уурын ямар ч нөхцөлд

сонор соргоогоор хамгаалж байдаг хилчдийн албаны онцлог үүнтэй нэгэн адил нөхцөлд албан үүрэг гүйцэтгэдэг эх орончид бол байгаль хамгаалагчид, тэд Монгол Улсын тусгаар тогтнол, хил хязгаарын бүрэн бүтэн байдал, эх орныхоо ариун их түүх соёл, онгон тагшин байгаль, эх орны эд эс болсон ан амьтадаа хайрлан хамгаалж байдаг их үйлстнүүд гэж хэлж болно.

Монгол Улсын хэмжээнд Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг 120 байршлын 32,8 сая га газар нутаг, нийт нутаг дэвсгэрийн 21 хувийг эзэлж, үүнийг 1000 гаруй байгаль хамгаалагч хамгаалж байна.

Улсын хилийн зурвас газартай дархан цаазат **13**, байгалийн цогцолборт **11**, дурсгалт **2**, байгалийн нөөц **3**, нийт **29** тусгай хамгаалалттай газар давхцан байрладаг бөгөөд хил орчмын нутаг дэвсгэрт **12** Тусгай хамгаалалтын захиргаа үйл ажиллагаа явуулдаг.

Өргөн уудам газар нутагтай хүн амын шилжилт хөдөлгөөн хот руу чиглэсэн энэ цаг үед алслагдсан газарт тэр дундаа улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэр түүнтэй давхацсан тусгай хамгаалалтын газар нутагт албан үүрэг гүйцэтгэдэг хилчид болон байгаль хамгаалагчид тэдний албаны онцлог, тулгарч буй асуудал түүнд тохирсон шийдэл нь хойшид төр засгийн бодлогын тэргүүлэх чиглэл, анхаарах асуудал байна гэдэгт илтгэгч миний бие илтгэлтэй байна.

Үндсэн хэсэг:

Нэг.Улсын хил, хилийн аюулгүй байдал, хилийн зурвас, бүсийн талаарх ойлголт:

Хил хамгаалах байгууллага нь Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тусгайлсан чиг үүрэгтэй болон хууль сахиулах, байгаль орчны чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллага, орон нутгийн засаг захиргаа, хилийн 14 аймгийн 71 сумын улсын хил хамгаалалтад туслах хүчний зөвлөл (салбар зөвлөл), гишүүд, иргэдийн оролцоотойгоор хилийн аюулгүй байдлыг хангаж, хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлдэг.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах нэг бүрдэл хэсэг болох хилийн аюулгүй байдал гэдэг нь улсын хил, хилийн зурвас, боомт, бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах, төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн төрийн эрх бүхий байгууллагуудаас нэгдмэл бодлого, харилцан уялдаатай явуулах улс төр, эрх зүй, дипломат, эдийн засаг, байгаль орчин, тагнуул, улсын хил хамгаалалтын цогц үйл ажиллагаагаар хангагддаг.

Улсын хилийн зурвас:

Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн 26 дугаар зүйлийн 26.1-т “Улсын хилийн дэглэмийг сахиулах, улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх албыг зохион байгуулах, хилийн инженер, техникийн байгууламж барих, зориулалтаар хилийн шугамаас дотогш 15 км-ээс илүүгүйгээр тусгай журам тогтоосон нутаг дэвсгэрийг улсын хилийн зурвас” гэнэ.

Хилийн тухай хуулийн 26.2-т Улсын хилийн зурваст дараах журмыг мөрдөнө:

Хилийн тухай хуулийн 26.2.1.”... хилийн зурваст нэвтрэх иргэн нь Монгол Улсын иргэний үнэмлэх, эсхүл түүнтэй адилтгах баримт бичигтэй байх”;

Мөн хуулийн 26 дугаар зүйлийн 26.2.2-т “Улсын хилийн зурваст хил хамгаалалтын зориулалтаас бусад барилга байгууламж барих, үйл ажиллагаа явуулах, газар ашиглах асуудлыг Засгийн газар шийдвэрлэнэ”;

Мөн хуулийн 26 дугаар зүйлийн 26.2.3-т “Иргэн, аж ахуй нэгж, байгууллага нь улсын хилийн зурваст улсын хил хамгаалах байгууллагын зөвшөөрөлтэйгөөр нэвтрэх энэ хууль болон бусад хууль тогтоомжоор хориглоогүй ажил, үйлдвэрлэл явуулах;

Мөн хуулийн 26 дугаар зүйлийн 26.2.4-т “Улсын хилийн зурваст мөрдөх журмын биелэлтэд улсын хил хамгаалах байгууллага хяналт тавьж, шалгалт хийх”;

26.3. Улсын хилийн зурваст дараах үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно.

26.3.4. улсын хил хамгаалах байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламжийн цаана гарах, улсын хилийн шугам, тэмдэг дээр очих;

26.3.7. улсын хилийн шугамаас 2000 метрийн дотор агнуурын амьтан агнах, барих, амьтныг хөөж хил давуулах;

Улсын хилийн бүс:

30 дугаар зүйлийн 30.1.....тухайн нэгжийн Засаг даргатай зөвшилцсөний үндсэн дээр улсын хилийн шугамаас 100 км-ээс илүүгүйгээр тогтооно.

30.2.Улсын хилийн бүсэд дараах журмыг мөрдөнө:

30.2.1.хил орчмын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суугч нь улсын хилийн зурвас хүртэл чөлөөтэй зорчих, нутаглах, ажил, үйлдвэрлэл эрхлэх;

30.2.2.улсын хилийн бүсэд оршин суудаггүй иргэн нь хилийн бүсэд нэвтрэхдээ Монгол Улсын иргэний үнэмлэх, эсхүл түүнтэй адилтгах баримт бичигтэй байх;

30.2.3.хил орчмын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суудаггүй иргэн, байрладаггүй аж ахуйн нэгж, байгууллага нь улсын хилийн бүсэд нэвтэрч ажил, үйлдвэрлэл явуулах тохиолдолд улсын хил хамгаалах байгууллагаас зөвшөөрөл авах;

30.2.4.хуульд өөрөөр заагаагүй бол улсын хилийн бүсэд гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн байнга оршин суухыг хориглох;

30.2.5.хил орчмын нутаг дэвсгэрт зорчих эрхийн хүчин төгөлдөр баримт бичгээр улсын хилийг нэвтэрсэн гадаадын иргэн тухайн сумын нутаг дэвсгэрээс өөр газар явахыг хориглох.

30.3.Улсын хилийн бүсэд мөрдөх журмын биелэлтэд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага улсын хил хамгаалах байгууллагатай хамтран хяналт тавина” гэж заасан байдаг.

в.Гэрээ, хэлэлцээр, хууль, эрх зүй:

Хил хамгаалах байгууллага нь хуулиар хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэн улсын хил хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдлыг хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийн хэрэгжилтийг хангаж, хил залгаа улсын ижил төстэй байгууллагуудтай хамтран ажилладаг бөгөөд энэ үүднээс Хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгч, хилийн төлөөлөгч, түүний орлогч, туслах томилогдон улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, хилийн тухай болон бусад хууль тогтоомжийн дагуу үйл ажиллагаа явуулдаг.

Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, хилийн тухай хууль тогтоомжид байгаль орчны чиглэлээр дараах асуудлууд тусгагдсан байдаг. Үүнд:

Монгол, Оросын улсын хилийн дэглэмийн тухай Монгол Улс, Оросын Холбооны Улс хоорондын гэрээ:

-17 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг (Холбогдох байгууллага нь зэрлэг амьтад (загас, шувуу, сүүн тэжээлтэн) ялангуяа устаж алга болоход хүрсэн ховордсон амьтдыг улсын хилээр чөлөөтэй нүүдэллэхэд саад тотгор учруулахгүй байхад хяналт тавина)

-17 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг (Холбогдох байгууллага нь хэлэлцэн тохирогч талуудын дотоодын хууль тогтоомжийн дагуу зэрлэг амьтад (загас, шувуу, сүүн тэжээлтэн) ялангуяа устаж алга болоход хүрсэн ховордсон амьтдыг хамгаалах, үржүүлэх, хил орчмын нутаг дэвсгэрт ан хийх, загас барихыг хориглох

асуудлыг зөвшин тохиролцож, ан хийх, загас барих хугацааг тогтооно)

-18 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг (Холбогдох байгууллага нь хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа ан агнуурын журмыг өөрийн улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрт биелүүлэхэд хяналт тавина)

-18 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг (Холбогдох байгууллага нь улсын хилээс хоёр тийш 1000 метрийн бүсэд зэрлэг амьтдыг агнах түүний дотор галт зэвсэг хэрэглэх, анчид, загасчид, малчдын болон бусад отог байгуулахыг хориглоно)

-18 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг (Хэлэлцэн тохирогч талууд шаардлагатай бол ан хийх, загас барих, түүнчлэн хил орчмын нутаг дэвсгэрийн зарим хэсэгт **дархан цаазат газар** байгуулахтай холбоотой хамтарсан арга хэмжээ авна)

Монгол, Хятад улсын хилийн дэглэмийн тухай Монгол Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Засгийн газар хоорондын гэрээ:

-14 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэг (Хилийн шугамаас өөрийн тал уруу 10 км зайд газрын гадарга, хөрсний гүн, агаар мандалд цацраг идэвхт, химийн болон бусад хорт бодис байршуулах, тархаахыг хориглоно)

-18 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг (Хил орчмын нутагт байгалийн гамшиг үер, ус, гал түймэр, цөн түрэх гэх мэт тохиолдсон үед Талуудын эрх бүхий байгууллага яаралтай харилцан мэдэгдэж, гамшгийг улсын хил давахаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авна)

-18 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг (Талууд хил орчмын нутагт гарсан ой, хээрийн түймэр хил давахаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд гал түймэр байнга гардаг бүс нутагт хилийн шугамын хоёр талд галын аюулаас хамгаалах зурвас байгуулж болно)

-19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг (Талууд хилийн шугамаас хоёр тийш 1000 метрийн бүсэд ан агнах, буудах, хил давуулан буудах, ан амьтан хөөхийг хориглоно)

-19 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг (Талууд ан амьтан хил даван нүүдэллэхэд зориудаар саад учруулж болохгүй. Хэрэв хилийн байгууламж нь ан амьтны нүүдэлд нөлөөлж байвал Талууд хэлэлцэн шийдвэрлэнэ)

Монгол Улсын хилийн тухай хууль

21 дүгээр зүйл. Улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрийн байгаль орчин, амьтныг хамгаалах

21.1. Улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрийн байгалийн унаган төрхийг хадгалах, амьтан, ургамлыг хамгаалах зорилгоор тодорхой хэмжээний газар нутгийг хил залгаа улстай тохиролцсоны үндсэн дээр улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ангилалд хамруулах асуудлыг хууль тогтоомж, Монгол Улсын олон улсын гэрээнд заасны дагуу шийдвэрлэнэ.

21.2. Хүн, мал, амьтан, ургамлын халдварт өвчин Монгол Улсын болон хил залгаа улсын нутагт тархах аюулыг хязгаарлах зорилгоор өвчин гарсан голомтын хэсэгт улсын хил дээр зорчигч, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг түр зогсоох, хязгаарлах, бараа, мал, амьтан, ургамал,

тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг улсын хилээр нэвтрүүлэхийг хориглох асуудлыг Засгийн газар шийдвэрлэнэ.

21.3.Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь хил орчмын нутаг дэвсгэрт ой, хээрийн гал түймэр гарахаас урьдчилан сэргийлж, гарсан гал түймрийг унтраах арга хэмжээ авна.

Монгол Улсын Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Хил хамгаалах ерөнхий газар хооронд 2024 оны 05 дугаар сарын 29-ний өдөр байгуулсан “Хамтран ажиллах санамж бичиг” зэрэг удирдлагын баримт бичгүүд байна.

Хоёр.Тусгай хамгаалалттай газрын байгаль орчныг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсын тусгай хамгаалалттай газар гэж юу вэ?

-Байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, өвөрмөц тогтоц, ховор, ховордсон ургамал, амьтан бүхий газар, түүх, соёлын дурсгалт болон үзэсгэлэнт газрын хэв шинжийг хадгалах, хувьсаж өөрчлөгдөх зүй тогтлыг судлах, танин мэдэх зорилгоор газар нутгийг ашиглах, түүний унаган төрхийг хадгалах, хамгаалах зорилгоор тодорхой нутаг дэвсгэрийг улсаас тусгай хамгаалалтад авахыг хэлнэ гэж хуульчилсан.

1994 онд “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай” хуулийг УИХ-аас батлан дөрвөн ангилалтай болгожээ.

- Дархан цаазат газар
- Байгалийн цогцолборт газар
- Байгалийн нөөц газар

- Дурсгалт газар.

Аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг өөрийн нутаг дэвсгэрт байгаа тодорхой газар нутгийг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авч болно.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль, Монгол Улсын Үндсэн хууль, Газрын тухай хууль, Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль, Зөвшөөрлийн тухай хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрддэг байна.

Байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, өвөрмөц тогтоц, ховор, ховордсон ургамал, амьтан бүхий газар, түүх,соёлын дурсгалт болон үзэсгэлэнт газрын хэв шинжийг хадгалах, хувьсаж өөрчлөгдөх зүй тогтлыг судлах,танин мэдэх зорилгоор газар нутгийг тусгай хамгаалалтад авах, ашиглах, түүний унаган төрхийг хадгалах, хамгаалахтай холбогдсон харилцааг зохицуулдаг.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай 1994 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдөр батлагдсан.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ангилал

1. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийг дараах байдлаар ангилна:

- 1/ дархан цаазат газар;
- 2/ байгалийн цогцолборт газар;
- 3/ байгалийн нөөц газар;
- 4/ дурсгалт газар.

Аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг өөрийн нутаг дэвсгэрт байгаа тодорхой газар нутгийг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авч болно.

а.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль

5 дугаар зүйл. Улсын хилийн болон хил орчмын газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад авах

1.Улсын хил орчмын тодорхой нутаг дэвсгэрийг хил залгаа улстай тохиролцсоны үндсэн дээр улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ангилалд хамруулж болно.

2.Улсын хил орчмын газар нутгийг Улсын тусгай хамгаалалтад авах асуудлыг шийдвэрлэхдээ Улсын хил хамгаалах байгууллагатай урьдчилан зөвшилцсөн байна.

3.Улсын хил хамгаалах байгууллага нь зохих хууль тогтоомжийн дагуу улсын хилийн болон хил орчмын дэглэмд нийцүүлэн улсын хил дээрх болон улсын хил орчмын тусгай хамгаалалттай газар нутагт үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэх журмыг Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай хамтран батална.

/Энэ хэсэгт 2023 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан./

4.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг хамгаалуулах зорилгоор хилийн төлөөлөгч, орлогч, туслагчид байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчийн бүрэн эрхийг төрийн захиргааны төв байгууллагын шийдвэрээр олгож болно. Хилийн төлөөлөгч, орлогч, туслагч байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчийн бүрэн эрхийг зөвхөн хилийн бүсэд хэрэгжүүлнэ.

12 дугаар зүйл. Дархан цаазат газарт хориглох үйл ажиллагаа

Дархан цаазат газарт энэ хуулийн 10,11 дүгээр зүйлд зааснаас өөр зориулалтаар дараах үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно:

1/ газар хагалах, ухах, тэсэлгээ хийх, ашигт малтмал хайх, олборлох, геологийн судалгаа хийх, металл хайгч, химийн хорт болон тэсрэх бодис авч явах, ашиглах, элс, хайрга чулуу авах, мод, зэгс, шагшуурга бэлтгэх, хязгаарлалтын бүсээс бусад газарт зам тавих зэргээр байгалийн төлөв байдлыг өөрчлөх;
/Энэ заалтад 2023 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан./

2/ байгалийн дагалт баялаг, эмийн, хүнсний болон техникийн зориулалттай ургамлыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар түүж бэлтгэх;

3/ энэ хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 4-т зааснаас өөр зориулалтаар ан амьтан агнах, барих, үргээх, тэдгээрийн үүр, ичээ, нүх, ноохойг хөндөх, эвдэж сүйтгэх;

4/ хортон шавж, мэрэгчид, түймэртэй тэмцэх, тэдгээрээс сэргийлэх арга хэмжээнд байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөх арга, техник, бодис хэрэглэх;

5/ энэ хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 7-д зааснаас өөр барилга байгууламж барих;

6/ хөрс, ус, агаар бохирдуулах аливаа үйл ажиллагаа явуулах;

7/ тухайн газрын хамгаалалтын захиргааны зөвшөөрөлгүйгээр нохой дагуулж, буу авч явах;

8/ аргагүйгээс бусад тохиолдолд тухайн газрын хамгаалалтын захиргаанаас урьдчилан

авсан зөвшөөрөлгүйгээр агаарын хөлгөөр буулт хийх, хэт нам өндрөөр нислэг үйлдэх;

9/ өвөлжөө, хаваржаа, намаржаа, зуслангийн барилга байгууламж барих, зохих зөвшөөрөлгүйгээр мал бэлчээрлүүлэх;

10/ нуур, мөрөн, гол горхи, булаг, шанд зэрэг ил задгай усыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглах;

11/ хууль тогтоомж болон хамгаалалтын горимоор хориглосон байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөх бусад үйл ажиллагаа явуулах.

Дөрөв.Дүгнэлт:

1.Орон нутгийн анги, салбар, тусгай хамгаалалтын захиргаа хооронд удирдлага зохион байгуулалт, харилцан ажиллагаа дутмаг; хууль эрх зүйн зарим заалт зөрчилдөөнтэй Олон улсын гэрээ, хуулийн заалтын хэрэгжилт хангагдаагүй.

2.Байгалийн бартаа саад ихтэй газар оронд албан үүрэг гүйцэтгэхэд бэрхшээлтэй, зарим тусгай хамгаалалттай газар болон улсын хилийн дагуу автомашин явах боломжгүй тул байгууллага хоорондын харилцан ажиллагааг сайжруулж, хил хамгаалалт болон байгаль хамгаалах үйл ажиллагаанд дэвшилтэт техник технологи тэр дундаа нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг түлхүү ашиглах боломжтой;

3.Тусгай хамгаалалтай газар нутгийн захиргаатай харилцан ажиллаж, цаг үеийн нөхцөл байдал, аялагчдын болон тээврийн хэрэгслийн талаар тухай бүр мэдээлэл солилцох, тэдэнд зөвлөмж хүргэх, хууль сурталчлах зэрэг ажлыг зохион байгуулах;

4.Улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэр нь алслагдсан, зам харилцаа дэд бүтэц хөгжөөгүй, үүрэн холбооны сүлжээ хязгаарлагдмал байдаг.

Цаашид хил орчмын нутаг дэвсгэрт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах нь нэн тэргүүний зорилго бөгөөд тухайн орон нутгийн хилийн цэргийн анги, салбараас хилийн бүс, зурваст нэвтрэх, үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл авснаар хилчид үндсэн үүргээс гадна иргэд,

аялагчдын аюулгүй байдлыг хангуулах, зөвлөмж, өгөх шаардлагатай тохиолдолд үүрэн холбооны сүлжээ хязгаарлагдсан газарт өөрсдийн цэргийн тусгай холбоо ашиглах зэрэг давуу тал байгааг анхаарч, харгалзан үзэх нь зүйтэй.

Тав.Санал:

-Хууль эрх зүйн зохицуулалт хийх,

-Хилчдэд байгаль орчин тусгай хамгаалалттай газар нутгийн талаар мэдлэг, мэдээлэл, ойлголт өгөх, хуульд заасны дагуу тухайн орон нутгийн анги, салбарын алба хаагчдаас улсын байцаагчийн албан үүргийг хавсран гүйцэтгүүлэх, түүнд тохирсон урамшуулал олгох;

-Олон улсын байгаль хамгаалах сан болон бусад төсөл, хөтөлбөрт харьяа анги, салбарыг хамруулах, төслийг хамтран хэрэгжүүлэх;

-Байгаль хамгаалагч нарт улсын хил, улсын хил хамгаалалтын талаар ойлголт, мэдээлэл өгөх;

-Хилчдээс байгаль хамгаалагч нарт галт зэвсэг хэрэглэх, амьд гарах арга ухаан газар орон баримжаалах, луужин, байр зүйн зураг ашиглах зэрэг тэдний албан үүрэг гүйцэтгэхэд шаардлагатай сургалт, дадлагыг зохион байгуулах бөгөөд үр дүнд алба хаагчдын хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, өөрсдийн албаны онцлог болоод бахархлыг харилцан ойлголцох;

-Хилийн анги, салбарын төлөөллийг тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг

боловсруулах, хэлэлцэх үед оролцуулах, санал авах;

-Хилийн зурвас, бүс, хил орчмын нутаг дэвсгэрт зэрлэг амьтадын хууль бус ан агнуур, амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд зүйлийг улсын хилээр хууль бусаар нэвтрүүлэхтэй холбоотой гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хамтарсан хяналт шалгалт явуулах;

-Хил дамнасан тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсэд ховор, ховордсон амьтан, нүүдлийн шувуудын амьдрах орчин, экосистемийн бүрдлийг хамгаалах ажлыг хөрш орнуудтай хамтран зохион байгуулах, ялангуяа зэрлэг амьтдын нүүдэл, шилжилт, хөдөлгөөнийг чөлөөтэй байлгах хамгаалалттай коридорыг бий болгох тал дээр анхаарч ажиллах.

Төгсгөл:

Ариун их түүх, соёл, байгалийн үзэсгэлэнт газар, давтагдашгүй өвөрмөц унаган төрх энэ бүгд Монгол Улсын нэрийн хуудас тэр дундаа аялал жуулчлалын нэг цөм нь байх агаад үүнийг сонирхох олон улсын судлаач, аялагчид жил ирэх тусам өсөн нэмэгдэх хандлагатай байна. Үүнд чиглэсэн төр засгийн бодлого ч хэрэгжиж эхэлсэн.

Энэ утгаараа Монгол орныхоо унаган байгаль онгон дагшин газар нутаг тэр дундаа улсын хил, хил орчмын нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийг хайрлан хамгаалж албандаа үнэнчээр зүтгэж буй хилчид болон байгаль хамгаалагч нарыг та бүхэн ойлгон дэмжиж хамтран ажиллана гэдэгт итгэл дүүрэн байна.

Ашигласан эх сурвалжийн жагсаалт

Нэг. Гэрээ, хэлэлцээр, хууль тогтоомж

1. Монгол, Оросын улсын хилийн тухай, Монгол Улс, Оросын Холбооны Улс хоорондын 2006 оны гэрээ
2. Монгол, Хятад улсын хилийн дэглэмийн тухай Монгол Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Засгийн газар хоорондын 2010 оны гэрээ:
3. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010 он
4. Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого. УБ., 2002 он
5. Монгол Улсын Хилийн тухай хууль. УБ., 2016 он
6. Төрийн мэдээлэл. УБ., 1992 он
7. Төрийн мэдээлэл. УБ., 2002 он
8. Монгол Улсын үндсэн хууль. УБ., 1992
9. Ойн тухай хууль. УБ., 2012
10. Зөрчлийн тухай хууль. УБ., 2017 он

Хоёр. Ном, сурах бичиг

1. Ц.Доржням, М.Цогтоо, С.Эрдэнэ. Аюулгүй байдлын нэр томъёоны тайлбар толь, УБ., 2016 он
2. Ж.Бор, Д.Баатар. Монголын аюулгүй байдал. УБ., 2016 он
3. Ж.Бор, В.Чулуунбат. Үндэсний аюулгүй байдлын онолын үндэс. УБ., 2012 он
4. Аюулгүй байдлын онол, практикийн тулгамдсан асуудлууд /эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл/. УБ., 2016 он
5. Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаанд холбогдох эрх зүйн баримт бичгийн эмхэтгэл. УБ., 2019 он
6. Я. Цэвэл Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ., 1966 он

Дөрөв. Цахим мэдээлэл

1. www.legalinfo.mn
2. www.nsc.gov.mn

ХИЛЧДИЙН АЛБА, АМЬДРАЛ ХҮНДЭТ ЧЕКИСТ, БЭЛТГЭЛ ДЭД ХУРАНДАА ШАГДАРЫН БӨНЖИН

Ж.Өвгөнбүргэд

Доктор, хурандаа

Ш.Бөнжин Говь-Алтай аймгийн дунд сургуульд багшилж байгаад 1945 оны 6 дугаар сард цэргийн албанд татагдан ДЯЯ-ны харьяа Цэргийн нэгдсэн төв сургууль хуваарилагдан нэг жил сураад офицер болж, хэл бичгийн багш хийжээ. Уг сургууль нь 1951 оны 8 дугаар сард татан буугдахад газрын штабт томилогдон ажиллажээ.

Тусгай хороонд 1953 онд, 1956 оны 6 дугаар сар хүртэл Өмнөговь аймгийн Ноён сум дахь Овоотын пунктэд, 1956 оны 6 дугаар сараас Сэлэнгэ аймгийн Сүхбаатар хот дахь байцаан өнгөрүүлэхэд шалгагчаар ажиллажээ.

Тэрээр 1960 онд ЗХУ-ын Солнечногорскт “Буудлага

тактикийн дээд курст суралцаж ирээд, 1961-1968 онд тусгай хороонд байлдааны бэлтгэлийн офицероор, 1968 оны 5 дугаар сард газрын штабт байлдааны бэлтгэлийн офицероор, 1969 оны 7 дугаар сард Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан сум хилийн 0146 дугаар анги шинээр байгуулахад цэргийн тэтгэвэрт гарчээ.

Бөнжин дэд хурандаа 0146 дугаар ангийн штабын даргаар 1969-1971 онд ажиллаад хошууч Л. Тэрбишид ажлаа өгч дараа нь газрын штабт дайчилгааны офицер, операторын жижүүр, Өмнөговийн отрядын штабын даргаар ажиллаж байгаад 1978 онд тэтгэвэрт гарсан гэж намтарт нь бичсэн байна. /З.Гүнбаатар/

Тэтгэвэрт гарснаас хойш хилийн застав, отрядад 15-70 хоногийн томилолтоор очиж залуу офицеруудад өөрийн ажлын арга, туршлагаас зааж хамтран ажиллаж байжээ.

Хилийн Цэргийн ахмадын үйлдвэрт 1990-1998 он хүртэл хугацаанд ажиллаж, цэрэг эмээл угсарч 0164 дугаар ангид өгч байсан байна.

Монгол-Хятад улсын хилийн шугамыг 1982 онд тодотгох, бүх баганыг үзэж засварлах, туслах чанарын 24 баганыг суурилуулах ажлын хэсгийн 5 дугаар салбар комиссын даргаар ажиллаж байжээ.

Дэд хурандаа Бөнжин гуай 1973 онд Сулинхээрийн хилийн 0168-р анги дахин байгуулагдахад Штабын дарга байсан. Намайг Хилийн цэргийн дээд сургууль төгсөөд очиход анх тосож авсан хүн

дээ. Монгол бичгээр гайхамшигтай
түргэн бичнэ. /Д.Шаравшагдар/
**ХИЛИЙН СУРГУУЛИЙН
БАХАРХАН ДУУРСАХ
АЛДАРТАН**

Ахмад хилчин Шагдарын
Бөнжинтэй 2017 онд хийсэн
ярилцлага.

Монгол Улсад хил хамгаалах
байгууллага үүсэн байгуулагдсаны
83 жилийн түүхт ойн босгох дээр
ахмад дайчин ахмад хилчин тантай
уулзаж байгаадаа таатай байна. Та
хил хамгаалах албанд ажиллаж
байсан талаараа бидэнд ярьж
сонирхуулна уу ?

Та бүхэнд болон хил хамгаалах
албанд ажиллаж байгаа нийт хамт
олондоо баярын мэнд хүргэе. Намайг
Шагдарын Бөнжин гэдэг. Би 1924 онд
Завхан аймгийн Чандмань –Өлзийт
\одоогийн Яруу сум/ -нд Баврайн
Таван толгой гэдэг газар төрсөн.
Тэндээсээ Түдэвтэй суманд шилжин
аав ээж ах эгч нарын хамт мал
маллаж байгаад Завхан аймгийн
Галуутайн бага сургуульд сурч
төгсөөд Буриад улсын нийслэл
Улаан-Үдэд багшийн сургууль
Монгол рабфакт 1938 онд очоод сурч
байтал 1941 онд эх орны дайн эхэлж
сургууль татан буугдсан учир
Монголдоо ирж Багшийн сургуульд
дөрвөн жил сураад тэр үеийн Говь-
Алтай аймгийн дунд сургуульд хэл
бичгийн багш хийж байгаад 1945 оны
05 дугаар сард цэрэгт татагдан ДЯЯ-
ны Цэргийн нэгдсэн төв сургуульд
хуваарилагдан нэг жил сураад 1947
оны 03-р сард офицер болж хэл
бичгийн багшаар Төв сургууль 1951
онд татан буугдтал багшилсан.

- Таныг багшилж байсан Төв
сургууль/ Одоогийн ХСИС-ийн
харьяа Хилийн Сургууль/ ямар

чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг
байсан бэ?

Төв сургууль сурагчдыг гурван
жилийн хугацаатайгаар захиран
командлах, улс төр, гүйцэтгэх
албаны чиглэлээр сурган ДЯЯ,
Хилийн ба Дотоодын цэрэг, Цагдан
сэргийлэхэд ажиллах боловсон
хүчнийг бэлтгэн хангадаг байлаа.
1951-1953 онд хилийн бүх анги
салбар, Удирдах газар татан буугдаж,
хил манах зорилгоор 16 пункт
ажиллах болж, сургууль татан
буугдсан тул намайг одоогийн
Өмнөговь аймгийн Ноён сум дах
Овоотын пунктэд томилон
ажиллуулах шийдвэр гарч тэндээ 2
жил ажиллаад, дараа нь Сэлэнгэ
аймгийн Сүхбаатар хотод байцаан
өнгөрүүлэхэд шалгагч хийж байгаад
тэр үеийн ЗХУ-д буудлага тактикийн
дээд курст сурч ирээд Тусгай
хороонд 1961-1968 он хүртэл
байлдааны бэлтгэл офицероор
ажилласан. 1968 онд Сүхбаатар
аймгийн Эрдэнэцагааны отряд, 1976
онд Сулинхээрийн отряд, шинээр
байгуулагдахад отрядын штабын
даргаар ажилласан. Хилийн отряд
заставд 15-30 хоногийн томилолтоор
очиж залуу офицеруудад хилийн
албанд дадлагашуулах, тэсвэр
хатуужил сургах, хил хамгаалах арга
тактикийн талаар өөрийн ажлын арга
туршлагаас ярьж хамтран ажиллаж
байлаа.

-Тэр үеийн хилийн цагийн
байдал ямар байсан бэ?

Ер нь 1960-аад оноос хил
хязгаарын байдал болон дэлхийн
дайн байлдааны цагийн байдал
намжсан, урд хөрш БНХАУ-тай энх
тайван найрамдалт харилцаа тогтож,
төр засгийн зүгээс хил хязгаарыг
сахин хамгаалах үүргийг ДЯЯ-нд
шилжүүлэн хилийн цэрэг

пунктүүдээр хил манах үүргийг хүлээж тэр үед цэргийн сургууль төгсөн офицерууд, давтан болон түргэвчилсэн сургалтад хамрагдсан хүмүүс, цэргийн бага мэргэжилтнүүд холбоочин радист, хими инженер, мал эмнэлгийн чиглэлээр сургагдсан хилчид байсан юм. Тэр үед хил дээр дайсагнасан болон өдөөн хатгасан зэрэг үйлдлүүд гардаггүй цагийн байдал намжсан байсан боловч хил давж мал орж ирэх, салхи шуурга ихтэй үед малчид болон төөрсөн хүмүүс гадаадаас болон дотоодоос хилийн зөрчил гаргаж болзошгүй байсан ба хилийн албаны сурталт эзэмшсэн үүрэг хүлээсэн дайчид хамгаалдаг байсан учраас хилийн зөрчлийг таслан зогсоож чаддаг байлаа. Би Монгол улсынхаа хил хязгаарыг сахин хамгаалах үйлсэд сэтгэл зүрх эр зориг гарган хилийн албанд ажиллаж байсан маань миний насан туршийн бахархал байдаг. Би 1978 оны 03-р сард эрүүл мэндийн байдлаас шалтгаалж цэргийн тэтгэвэрт гарч, тэр үед ажиллаж байсан хилийн цэргийн ахмадын харьяа эмээлийн үйлдвэрт 6 жил ажиллаж цэрэг эмээл угсарч сард 50 эмээл бэлтгэн бэлэн болгож, хилийн 0164 дүгээр ангийн хангалтын ангид өгдөг байсан.

Мөн Монгол-Хятадын засгийн газрын хэлэлцээрийн дагуу хилийг 5 жилд нэг удаа хамтран шалгах тавдугаар салбар комиссын даргаар Сулинхээрийн отрядын участикт хилийн шугамыг тодотгох ажлаар хилийн бүх баганыг нэг бүрчлэн үзэж засварлах, багана бүрийн зургийг авах, туслах чанарын 24 баганыг зохих газарт нь босгох ажлыг 2 хэсэгтэйгээр ажиллаж бүх ажлаа 1982 оны 01-р сараас 11-р сар хүртэл хугацаанд дуусгаж материалаа улсын

төв комисст өгсөн. Намайг үүргээ сайн биелүүлсэн гэж Монгол улсын Ерөнхий сайд Ж.Батмөнх Засгийн газрын Хүндэт жуух бичгээр шагнаж байсан.

Миний гавьяа зүтгэлийг үнэлж төр засгаас үнэлж Байлдааны гавьяаны улаан тугийн одон, Цэргийн гавьяаны одон, Алтан гадас одон, Тусгаар тогтнолын одон, Ардын хувьсгалын ойн медалиуд, ХХЕГ-ын анги салбаруудын дурсгалын тэмдэг медалиудаар шагнагдсан.

- Танд баярлалаа. Анх удаагаа эрхлэн гаргах гэж байгаа Сүлдэт Багана сэтгүүлд анхдагч болж чин сэтгэлийн ярилцлага өгсөн танд урт удаан насалж, эрүүл энх байхыг хүсэн ерөөе.

Та бүхэнд ч гэсэн амжилт хүсье. Сүлдэт баганаараа овоглосон энэ байгууллага маань улам өргөжин тэлж хил хамгаалах ариун үйлсийг ард түмэнд сурталчлан, хил хамгаалах албанд зүтгэж байгаа болон хил хамгаалах албанд ажиллаж байсан баатарлаг хүмүүс, суутнуудыг алдаршуулах, ахмад дайчид тэдний ар гэрийнхнийг холбож аж байдлыг нь судалж хамтран ажиллах сайхан боломж бололцоог нээж өгч буй танай байгууллагын удирдлага, хамт олонд талархаж байгаа илэрхийлье.

"Сүлдэт багана-Хилчдийн холбоо"-ны Удирдах зөвлөл.